

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

HADİSLER İŞIĞINDA KALKINMA

DOKTORA TEZİ

Mehmet Ali Çalgan

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLER İŞİĞİNDA KALKINMA

DOKTORA TEZİ

Mehmet Ali Çalgan

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kamil Çakın

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLER İŞIĞINDA KALKINMA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil Çakın

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Kadir Gürler

Prof. Dr. Kamil Çakın

Prof. Dr. Bünyamin Erul

Prof. Dr. Cemal Tosun

Doç. Dr. Veli Atmaca

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi 25.12.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	5
KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ.....	8
A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	8
B. ARAŞTIRMANIN METODU	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA KALKINMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

A. KALKINMA KAVRAMI.....	15
1. Kalkınmanın Tanımı.....	16
2. İslam Düşünce Tarihinde Kalkınma Fikri	18
3. Kur'ân-ı Kerim'de Kalkınma.....	20
a. İnsanın yeryüzünü imar etme görevi (İsti'mâr).....	21
b. İnsanın yeryüzünde yetkili kılınması (İstihlaf)	22
c. Dünyada güzel bir hayat vaad edilmesi (el-Hayâtu't-Tayyibe)	23
d. Maddi ilerlemeye teşvik.....	25
4. Hadislerde Kalkınmaya Teşvik.....	27
a. İnsanın Yeryüzünde Yetkili Kılınması ve Maddi İlerlemeye Teşvik.....	27
b. Çalışmanın Önemi, Acizlikten ve Tembellikten Sakındırma, Zamanı Değerlendirme ..	29
c. Malın İyi Amaçlarla Kullanıldığında Çok Hayırlı Olması.....	30
d. Fakirliğin ve Borcun Sakıncaları.....	32
e. Kalkınmanın İki Yönü: Zenginliğin Tüm Topluma Yayılması ve Toplumsal Huzur	34
B. GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA KALKINMAYA FARKLI YAKLAŞIMLAR	38
1. Kalkınma Konusunda Ortak Temalar.....	40
2. Karadâvî: İslam'ın Fakirliğe Sosyolojik Bakışı	44
3. Bahît: İslam'da Kalkınmanın Finansmanı	47
4. Çapra: Kalkınmaya Makâsıdu'ş-Şerîa Yaklaşımı	51

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KALKINMA DÜŞÜNCESİ

A.	HZ. PEYGAMBER'İN KALKINMAYA İLİŞKİN UYGULAMALARI	56
1.	Medine Pazarının Kurulması	56
2.	Hz. Peygamber Döneminde İktisâdi Durum	58
3.	Hz. Peygamber'in Getirdiği Piyasa Düzenlemeleri	63
a.	Riba	63
b.	Karz-ı Hasen	79
c.	Garar (Belirsizlik) Yasağı	88
d.	Diğer Piyasa Düzenlemeleri	93
B.	DÜNYAYI YEREN BAZI RİVAYETLERİN TAHRİC VE TAHLİLİ	103
1.	Şüphesiz dünya değersizdir (melundur).....	104
2.	Dünyanın sivrisinek kanadı kadar değeri yoktur	106
3.	Dünya sevgisi tüm hataların/günahların başıdır	107
4.	Beni miskin olarak yaşat.....	109
C.	DÜNYAYI YEREN RİVAYETLERLE KALKINMAYI TEŞVİK EDEN RİVAYETLERİN TELİFİ	112
1.	Ayet ve Hadislerde Dünya-Âhret Dengesi	112
2.	Dünyanın Kesben değil, Kalben Terkedilmesi	120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİVAYETLERE GÖRE KALKINMANIN UNSURLARI

A.	"İKTİSÂDİ BÜYÜME" OLGUSUNUN HADİSLERDEKİ YANSIMALARI	125
1.	Üretim	125
a.	Çalışmaya Teşvik	129
b.	Aciz ve Tembel Olmama.....	131
c.	İnsanlara Bağımlı Olmama	132
d.	Ailenin geçimini sağlamak.....	135
e.	İşi güzel yapma.....	136
f.	Zamanı değerlendirmek.....	138
g.	Helal Kazanç	140

h.	Kazançta Doğru amaç.....	143
i.	Malın Hırsla İstenmemesi	145
2.	Tüketim	148
a.	Kanaatlı Olma	153
b.	Sade Hayat	155
c.	İsraf	159
3.	Tasarruf ve Yatırım	164
a.	Sermaye Birikimi ve Kalkınmanın Finansmanı	164
b.	Malı Âtıl Tutmama.....	171
c.	Yatırım	173
4.	Ticaret	176
5.	Planlama.....	180
a.	Planlamanın Önemi.....	180
b.	Dengeli Kalkınma.....	182
B.	GELİR DAĞILIMINDA DENGE VE ADALET.....	186
1.	İnfâk	192
a.	İnfâk-Kalkınma İlişkisi	194
2.	Toplumsal Dayanışma	202
a.	Toplumsal Dayanışma- Kalkınma İlişkisi.....	202
b.	Toplumsal Dayanışma Örnekleri	209
C.	KURUMSAL YAPI.....	220
1.	Kurumsal Yapı- Kalkınma İlişkisi	220
2.	İyi İdare	222
a.	İdarecinin Sorumluluğu	223
b.	Yöneticilik için Hırslı Olmaktan Sakındırma.....	226
c.	Hesap Verebilirlik ve Denetleme.....	228
d.	İstihdamda Ehliyet, Liyakat ve Güvenilirlik	229
e.	Yönetilenlerin Hâliyle İlgilenme	232
f.	Çalışan Hakları.....	234
3.	Katılımcı Yönetim	236
a.	İstişâre.....	237

b. İdarecinin Tevâzûu	243
4. Yolsuzlukla Mücadele.....	245
a. Rüşvet- Şefaath	246
b. Memuriyette Ücret	248
c. Ganimete Hiyanetin Şiddetle Haram Kılınması	249
d. Kamu malı konusunda hassasiyet	251
e. Zulüm ve Yer Gasp Etmekten Nehy.....	254
5. Etkin Yargı Sistemi.....	255
a. Adalet.....	256
b. Hukukun Üstünlüğü	258
c. Kul Hakkı.....	261
6. Mülkiyet Hakları.....	262
a. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı	262
b. Kamu malında ortaklık	264
7. Sözleşmelerin Güvencesi Ve Uygulanabilirliği	264
a. Ticarete Dürüstlük	265
8. Sosyal Sermaye	268
SONUÇ.....	276
BİBLİYOGRAFYA.....	293
ÖZET	311
ABSTRACT.....	312

ÖNSÖZ

Hidayet rehberi olan Hz. Peygamber (s) müslümanın ferdî ve toplumsal hayatının her alanında örnek alacağı bir hayat geçirmiştir. Cenabı Hak zaten Hz. Peygamber'i (s) kıyamete kadar tüm insanlığa hitap edecek, ümmetine örnek olacak şekilde göndermiştir. Müslümanlar da bu şuurda sahip olarak Hz. Peygamber'in (s) hayatın her alanını ilgilendiren söz ve uygulamalarını büyük bir titizlikle muhafaza etmeye büyük önem vermiştir. Nitekim İslam âlimlerinin hayatlarını adayarak hadis mirasını muhafaza, anlama ve yorumlama çabaları sonucu günümüze bu alanda devâsâ bir literatür ulaşmıştır. Öte yandan, Hz. Peygamber'in (s) öğretilerini hayata geçiren sahabe nesli ve sonraki nesiller de bu öğretiler ışığında dünyaya her yönüyle uzun müddet örnek olmuş olan İslam medeniyetinin tesisinde kısa sürede başarılı olmuşlardır.

Hz. Peygamber (s) Medine'deki gelişen müslüman toplumun reisi sıfatıyla içtimâî hayatın her alanında ashabına yönlendirmelerde bulunarak bütün yönleriyle güçlü bir devlet tesisine çalışmıştır. Tabii olarak iktisâdi hayata da büyük önem vermiş, Medine'ye gelir gelmez müslümanlar için müstakil bir Pazar yeri bulmaya öncelik vermiş ve burada cereyan eden ticari işlemler için gerekli piyasa düzenlemelerini vaz' etmiştir. Kendisi için sade bir hayat tarzını tercih eden Hz. Peygamber (s), müslüman toplumun diğer alanlarda olduğu gibi iktisâdi açıdan da güçlenmesine büyük önem vermiştir. Bu kapsamda, gerek ashabını çalışmaya teşvik ederek, gerek sermaye birikiminin teminine çalışarak, gerekse de dengeli bir gelir dağılımını tesis ederek gerekli adımları atmıştır.

Günümüzde kalkınma konusunun dünya çapında, özellikle de İslam dünyası açısından büyük bir önem kazandığı, bu alanda son zamanlarda ciddi biçimde araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Müslüman ülkelerin dünya genelinde geri kalmışlığı, bu ülkelerde fakirlik sorununun gün geçtikçe büyümesi kalkınma konusunun önemini giderek artırmıştır. Öte yandan, kalkınmanın gerçekleşmesi için iktisadi büyümenin tek başına yeterli olmadığı, beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, kurumsal yapının güçlendirilmesi, iyi idare prensiplerinin hayata geçirilmesi, etkin bir yargı sisteminin olması gibi hususlara da ihtiyaç duyulduğu bu yöndeki araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır.

Biz bu çalışmamızda böylesine önem kazanmış olan kalkınma konusunu Hz. Peygamber'in (s) bahsi geçen alanlardaki uygulamaları çerçevesinde ele almaya çalıştık. Araştırmamız sonucunda Hz. Peygamber'in kişisel planda sade bir hayatı seçmekle beraber toplumsal planda güçlü bir ekonomiye sahip olunması için gerekli altyapıyı kurduğunu, sosyal ve beşeri sermayeden iyi idareye, yolsuzlukların önlenmesinden hukukun üstünlüğüne, kalkınma için önem arz eden sahalarda getirdiği esaslarla kendisinden sonraki dönemde zirveye ulaşacak İslam medeniyeti için gerekli sağlam temelleri attığını tespit ettik. Daha önemlisi, Hz. Peygamber'in (s) bu söz ve uygulamalarının günümüzün kalkınma meseleleriyle ilişkilerini kurarak güncel değerlerini anlamaya çalıştık. Bu araştırmanın bu alanda yapılacak yeni çalışmalara fikir vermesi, bu konuda araştırma yapacak kimselere Resûlullah'ın kalkınma tasavvurunun ve öğretilerinin kapsamlı ve doğru anlaşılacak bir şekilde sunulması temennimizdir.

Araştırmamızın giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, izlenen metot ve araştırmada kullanılan kaynaklar üzerinde duruldu. Birinci bölümde, kalkınmanın kavramsal çerçevesi sunularak günümüzde ve İslam tarihinde kalkınma telakkisi, Kur'an-ı Kerim'de ve hadisi şeriflerde kalkınma mefhumu ele alındı.

İkinci bölümde, Hz. Peygamber'in (s) Medine pazarını tesisi ve getirdiği piyasa düzenlemelerinin güncel değerleri ele alındı. Hz. Peygamber'in kalkınma tasavvurunun doğru anlaşılması için dünyayı yeren bazı rivayetlerle kalkınmayı teşvik eden rivayetlerin telifi konusu incelendi. Üçüncü bölümde, iktisadi büyüme, gelir dağılımı ve kurumsal yapı başlıkları altında sosyal sermaye, katılımcı yönetim, tasarruf ve yatırım gibi pek çok kalkınma meseleleriyle ilgili rivayetlerin güncel değerleri araştırıldı.

Konunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında fikir ve teşvikleriyle yakın ilgisini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Kamil Çakın'a şükranlarımı sunarım. Yine tezin planlanmasında ve içeriğin şekillenmesinde katkılarından istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Kadir Gürler, Prof. Dr. Bünyamin Erul, Doç. Dr. Veli Atmaca ve Prof. Dr. Cemal Tosun'a teşekkürü borç bilirim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Ankara 2015

Mehmet Ali Çalgan

KISALTMALAR

A. mlf.	: Aynı müellif
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
md.	: Madde, maddesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
(s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

A. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Günümüzde oldukça önem kazanan ve İslam dünyasında hakkında artan sayıda eserler yazılan kalkınma konusunun hadis disiplini çerçevesinde ele alınarak incelenmesi büyük bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu incelemenin, gerek konunun çeşitli yönleri hakkında ileri sürülen hadislerin sübûtu, delâleti, bağlamı, güncel değerleri, doğru anlaşılması gibi hususlar, gerekse Hz. Peygamber'in (s) söz ve uygulamaları çerçevesinde kalkınma tasavvurunun bütüncül ve net bir şekilde ortaya konması bakımlarından dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Ayrıca, ilgili rivayetlerin günümüzde ulaşılan kalkınma anlayışıyla irtibatlarının değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Tezimiz, İslam dünyasının “fakirlik” ve “geri kalmışlık”¹ problemleri karşısında, kalkınma sahasındaki nebevî yönlendirmelerin tespiti ve bunların çağdaş kalkınma araştırmaları ışığında tahlili amacını taşımaktadır.

Kalkınma konusunun günümüz dünyasında pekçok ülkenin içinde bulunduğu şartlar itibariyle son elli senede giderek önem kazanmış olduğu ve günümüzde pek çok farklı disiplinlerden düşünür ve araştırmacıların üzerinde çalışıp fikir ürettikleri bir mahiyet kazandığı görülmektedir. Kapsamı itibariyle önceleri ekonomik büyümeye münhasır olduğu düşünülen kalkınma konusu yerini, gelir dağılımından iyi idareye, sosyal sermayeden piyasa düzenlemelerine uzanan daha kapsamlı bir kalkınma telakkisine bırakmıştır. Kalkınma konusunun İslam dünyasının da yakın geçmişte üzerinde en çok durduğu konulardan bir tanesi haline geldiği görülmektedir.

¹ “Fakirlik” ve “geri kalmışlık” kavramları günümüz kalkınma literatüründe, çalışmamızın birinci bölümünde geniş biçimde açıklanan “kalkınma” kavramının zıttı olarak kullanılmaktadır. Buna göre, fakirlik seviyeleri geleneksel olarak kişi başına düşen gelir miktarı gibi göstergelerle ölçülürken, yakın zamanda fakirliğin diğer boyutları da göz önüne alınmaya başlanmıştır. 2010 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen ve çokboyutlu fakirlik endeksi adı verilen bir gösterge sağlık, eğitim ve yaşam standartlarına dayanan on adet göstergeyle hesaplanmaktadır. Bu göstergeler sağlık alanında beslenme ve çocuk ölümü, eğitim alanında okuma yılları ve çocuğun okul katılımı, yaşam standartları alanında ise elektrik ve içme suyu kullanımı, temizlik, sahip olunan mal varlığıdır. Fakirliğin farklı boyutlarının tanınması, kalkınmanın iktisadi büyümeden ibaret olmayıp çok boyutlu bir süreç olduğu anlayışının bir neticesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://hdr.undp.org/en/statistics/mpi>, Erişim tarihi 03.05.2014

Bu noktada, günümüz önemli hadis araştırmacılarından şuayb Arnavut'un günümüzde hadis alanında yapılması gerekli çalışmalar hususunda şu sözlerini, tez konumuzun önemini açıklaması bakımından oldukça alakalı bulmaktayız: "Diğer husus da, sünnet-i nebeviyyenin bütün hayatı kuşatacak genişlikte dakîk fihristinin hazırlanmasıdır. Çünkü bizler hadisleri, sanki sadece namaz, zekat, hac, gibi hususlarla kayıtlıymış gibi görmekteyiz. Halbuki İslam toplumunu inşa eden hadisler çok fazladır. Bunun yapılmasını istemekteki amacım, sünnet-i nebeviyyenin ihâta ettiği alanın genişletilmesidir. Çünkü Hz. Peygamber hem dünya işlerini hem de ahiret yönünü ıslah etmek için gelmiştir. Bundan dolayı O'nun davetinin kuşatıcı, ifade ve sözlerinin hayatın her alanında mütekâmil bir toplum inşa etmek için yeterli olduğunun ortaya konması gerekmektedir...Bu elbette sadece fıkıh açısından yapılmayacaktır. Ahlak, hukuk, iktisat, sağlık vs...Böylece Hz. Peygamber'in hadislerine işlevsellik kazandırmış oluruz."² Günümüz dünyasında önemli bir yer tutan kalkınma konusunu ele alan çalışmalara bakıldığında, hadislerin gerek hadis usûlü gerekse yorumlanması açısından gerektiği biçimde incelenmediği dikkat çekmektedir. Öte yandan, Arnavut'un işaret ettiği üzere, Hz. Peygamber'in toplumsal hayatın bu önemli alanındaki söz ve uygulamalarını ortaya koyacak bir çalışma bu sahadaki hadislere işlevsellik kazandıracaktır. Böyle bir çalışmada bir yandan konuyla ilgili rivayetler ele alınırken hadis disiplininin gerektirdiği özenin gösterilmesi, diğer yandan ise konuyla ilgili güncel çalışmaların incelenmesi ve hadislerin anlaşılmasında çağdaş yorumlar getirilmesi gerektiği düşünölmektedir. Bu tez çalışmamız, bu önemli boşluğu doldurmaya yönelik bir adım olarak düşünölmüştür.

Çalışmamızın hipotezini şu şekilde ifade edebiliriz: Kalkınmayla ilgili rivayetlerin bütüncül olarak incelenmesi sonucu elde edilen kalkınmayla ilgili önemli esaslar ile günümüzde kalkınma sahasında yapılan araştırma bulguları arasında yakın bir ilişki vardır. Çalışmamızın ele aldığı sorular arasında Hz. Peygamber'in (s) kalkınma tasavvurunun nasıl olduğu, kalkınmayla alakalı toplumsal hayatın pek çok alanında ne gibi uygulamaların ve yönlendirmelerin yapıldığı, Hz. Peygamber'in bu alandaki söz ve uygulamalarının günümüzde sosyal ve ekonomik alanda ne gibi güncel değerleri

² Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, İstanbul, 2011, s. 174

olabileceği, yakın tarihte dünyada yaşanan bazı ekonomik olaylarla ne gibi ilişkiler kurulabileceği yer almaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN METODU

Yukarıda bahsedilen hipotez ve cevap aranan başlıca sorular çerçevesinde, çalışmamızda takip edilen metot, kalkınmayla ilgili rivayetlerin bütüncül olarak incelenerek kalkınmayla ilgili önemli esasların elde edilmesinde tümevarım, hadislerden çıkarılan prensiplerle günümüzde kalkınma sahasında yapılan araştırma bulguları arasında karşılaştırma yapmada ise analogidir. Rivayetler literatür taraması yapılarak incelenmiş, kalkınmayla ilgili önemli esaslar çıkartılmış, rivayetlerin anlaşılmasında ve günümüz bulgularıyla karşılaştırılmasında tartışma ve yorumlamalar yapılmıştır.

Çalışmamızda konunun Kur'an ve sünnet bütünlüğü içerisinde incelenmesi gereği, öncelikle Kur'an-ı Kerim'den konuyla ilgili ayeti kerimeler dikkate alınmış, konuyla bağlantısı ortaya konmuş, gerektiğinde tefsirlerden istifade edilmiştir.

Tezimizde temel hadis kaynaklarından *Kutub-i Sitte* olarak bilinen kitaplardan öncelikle istifade ettik. Ancak buralarda bulunmayan ilgili rivayetler için Ahmed b. Hanbel'in (h. 241) *Musned'i* gibi diğer önemli hadis eserlerine müracaat ettik.

İsnad tahlili yaptığımız bazı rivayetlerde geçen râvilerin tanıtımı için İbn Hacer Askalani'nin (h. 852) *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı kitabı gibi temel rical kitaplarından yararlandık. İhtiyaç duyulduğunda Aclûnî'nin (h. 1162) *Keşfu'l-Hafâ* ve Sehavî'nin (h. 902) *Makâsîdu'l-Hasene* gibi kaynaklardaki değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmamızda ilgili rivayetlerin değerlendirmelerinde hadis şerhlerinden mümkün oldukça istifade ettik. Bir konudaki en önemli hadislerin izahı için yerine göre birden fazla şerhe müracaat ederek rivayetin bağlamını açıklamaya çalıştık. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*, Aynî'nin (h. 855) *Umdetu'l-Kârî*, Mübârekfûrî'nin (m. 1935) *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Munâvî'nin (h. 1031) *Feyzu'l-Kadir* gibi klasik şerhlerin yanında bazı çağdaş şerhlerden de istifade etmeye çalıştık. Öte yandan, Medine pazarının tesisi konusunda Ömer b. Şebbe'nin (h. 262) *Târihu'l-Medine* ve Semhûdî'nin (h. 911) *Vefâu'l-Vefâ bi-*

Ahbâri Dâri'l-Mustafâ isimli eserlerinden de istifade edilmiştir. Yeri geldikçe fikhî bazı görüşleri aktarmada ya da fıkıhla ilgili bazı terimleri açıklamada Serahsî'nin (h. 438) *el-Mebsût* ve Mavsilî'nin (h. 693) *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr* gibi eserlerine müracaat edilmiştir.

Kalkınma konusunu İslami perspektiften inceleyen Ömer Çapra'nın *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye fi Dav'i Makâsidi'sh-Şer'iyye* ve *Islam and Economic Development* isimli eserleri konuyu hem klasik İslami kaynaklardan hem de çağdaş ekonomi literatüründen yararlanarak ele alması açısından önemli kaynaklarımız arasında yer aldı. Ali Hıdr Bahît'in *et-Temvîlu'd-Dâhilî li't-Tenmiyeti'l-İktisadiye fi'l-İslam* isimli eseri de referanslarımız arasında yer aldı. İbrahim Ebû Muhammed'in *El-İslam ve't-Tenmiye*, Yûsuf Karadâvî'nin *Muşkiletu'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslam* ve Ahmed Abdulazîm Muhammed'in *Ususu't-Tenmiyeti'sh-Şâmile fi'l-Menheci'l-İslâmî* isimli eserleri tezimizin konusuyla alakalı faydalandığımız diğer önemli kaynaklar olmuştur.

Öte yandan, konumuzu tüm yönleriyle irdelemek için kalkınma konusunu ele alan çağdaş Batılı kaynaklardan da mümkün mertebe istifade etmeye çalıştık. Bunların arasında Banerjee, Benabou ve Mookherjee adlı araştırmacıların editörlüğünü yaptıkları *Understanding Poverty*, Banerjee ve Duflo'ya ait *Poor Economics* ve Michael Todaro'ya ait *Economic Development* adlı eserlerden istifade ettik. Ayrıca, bir yandan, konumuz hakkında önemli tespitler içeren ve *Journal of Financial Economics*, *Journal of Economic Literature*, *American Economic Review* gibi alanında önde gelen akademik dergilerde yayınlanmış makalelerden ve diğer yandan *Dünya Bankası*, *İMF* ve *İslam Kalkınma Bankası* gibi kalkınma konusuyla ilgili çalışmalar yürüten kuruluşların da rapor ve çalışmalarından faydalanıldı.

Konumuzun çeşitli yönleri hakkında gerek iktisat alanında, gerek tefsir, hadis alanlarında çok sayıda akademik makale ve tezlerden de bu çalışmamızda yararlandığımızı ifade etmek isteriz. Neticede Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde hazırlanmış yüz elliye yakın kitap, makale ve teze müracaat edilmiştir. Bu kaynakların

yarısına yakını günümüz kalkınma literatüründen eserler olup tezimizde hadislerin günümüzle irtibatını kurma gayretini yansıtmaya bakımdan önemli bulmaktayız.

Araştırma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konunun önemi, amacı ve araştırmanın metodu hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm, “İslam’da Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde İslam tarihinde daha çok “*yeryüzünün imarı*” ifadesiyle hakkında bahsedilen kalkınmaya İslam düşüncesinde yapılan atıflar ve yüklenen mana ile günümüzde gerek Batı dünyasındaki, gerek İslam dünyasındaki kalkınma telakkisi üzerinde duruldu. Kur’an-ı Kerim’deki “*istihlâf*”, “*isti’mâr*” ve “*el-hayâtu’t-tayyibe*” kavramları açıklanarak ilgili ayeti kerimeler ışığında bu kavramların kalkınmayla ilişkisi irdelendi. Ayrıca kalkınma konusuyla doğrudan alakalı hadisler zikredilerek kalkınmanın farklı yönleri ele alındı. Ayrıca günümüz İslam dünyasında kalkınma alanında öne çıkan belli başlı yaklaşımlar değerlendirilerek bu konudaki farklı görüşler serdedildi.

İkinci bölüm, “Hz. Peygamber’in Kalkınma Düşüncesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak, Hz. Peygamber (s) dönemindeki iktisâdi durum hakkında genel bir fikir verildikten sonra Hz. Peygamber’in kurduğu Medine pazarı ve buraya getirdiği piyasa düzenlemeleri özelinde Hz. Peygamber’in kalkınmaya ilişkin bazı uygulamaları incelenmiştir. Genellikle hadis kitaplarında Kitabu’l-Buyû’ başlığı altında bulunan bu piyasa düzenlemelerinin sosyo-ekonomik kalkınmayla ilişkisi, gerek o günün şartları göz önünde bulundurularak gerekse günümüzdeki iktisat ve kalkınma anlayışı dikkate alınarak incelenmiş ve Hz. Peygamber’in (s) kalkınma tasavvurunu aydınlatmaya gayret edilmiştir. Daha sonra ise, dünyayı yeren bazı rivayetlerin tahriç ve tahlili yapılarak bu rivayetlerin kalkınmayı teşvik eden diğer rivayetlerle aralarındaki zahirî çelişkinin telifi konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda, ayet ve hadislerde dünya-ahiret dengesi ve dünyanın kesben değil kalben terkedilmesi hususları incelenmiştir. Hz. Peygamber’in

kalkınma düşüncesinin doğru anlaşılmasında bu rivayetlerin doğru anlaşılmasının önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir.

“Rivayetlere Göre Kalkınmanın Unsurları” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise iktisâdi büyüme başta olmak üzere, dengeli gelir dağılımı ve kurumsal yapı başlıkları altında yer alan konulardaki rivayetlerin, kalkınma bağlamında çağdaş yorumların ve güncel değerlerin tespitine çalışıldı. İktisadi büyüme başlığı altında üretim, tüketim, sermaye birikimi, tasarruf, yatırım, dengeli kalkınma gibi konularda vârid olan rivayetlerin günümüz kalkınma literatürü ışığında değerlendirilmesi yapıldı. Benzer şekilde, kurumsal yapı başlığı altında yönetim, iyi idare, katılımcı yönetim, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, sosyal sermaye gibi günümüzde kalkınmanın önemli bazı meseleleriyle alakalı rivayetler kalkınma bağlamında incelenmiştir.

Araştırmamız, çalışmada incelenen konularla ilgili önemli tespitler ve varılan neticeleri içeren bir sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA KALKINMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

A. KALKINMA KAVRAMI

İnsanlık tarihi boyunca toplumlar iktisadi yapılarından yönetim anlayışlarına, teknolojik birikimlerinden kurumsal altyapılarına kadar sürekli bir gelişim ve ilerleme içerisinde olmuşlardır. Geçmişten gelen birikim ve tecrübeye ve diğer milletlerle etkileşimlere dayanan bu doğal süreç çeşitli sebeplerle her millet için aynı hızda olmamış, bu nedenle farklı zamanlarda toplumların ilerlemeleri arasında farklar ortaya çıkmıştır. “Kalkınma”, “geri kalmışlık”, “ilerleme”³ (terakki) gibi ifadeler bu farklı gelişim hızlarına işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Öte yandan, bir toplumun kalkınmasının ne anlama geldiği ve kalkınmanın ne gibi boyutları olduğu hususları hakkında da zamanla farklı görüşlerin benimsendiği görülmektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar sadece, iktisadi büyüme ve kişi başına gelir gibi, ekonomik göstergeler kalkınmanın ölçütü olarak kabul edilirken son yarım asırda kalkınmanın toplumsal boyutu da ön plana çıkmış, kalkınmanın çok boyutlu bir yapısal değişim ve dönüşüm olduğu görüşü genel kabul görmüştür.

Kalkınma konusunun önem kazanmasında dünya genelinde fakirliğin çeşitli sebeplerle çok ciddi boyutlara ulaşması da etkili olmuştur.⁴ Bir takım tarihi gelişmeler sonucu ülkeler “gelişmiş”, “gelişmekte olan” ve “az gelişmiş” gibi sınıflara ayrılmış ve bu ülkelerin hayat standartları arasındaki fark gitgide artmıştır. Kalkınma konusu

³ Kalkınma literatürü çerçevesinde “ilerleme” kavramı genellikle “kalkınma” kavramı ile eş anlamlı, “geri kalmışlık” ile zıt anlamlı olarak kullanılmaktadır. “Kalkınma” kavramı bu bölümde açıklanmaktadır.

⁴ Dünya Bankası en güncel istatistiklerine göre 2010 yılında dünyada 2.4 milyar insan günde \$2 doların altında, 1.22 milyar insan ise günde \$1.25 doların altında bir gelirle hayatını sürdürmekteydi. 7 Nisan 2014. Erişim: 18 Nisan 2014 <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>. Öte yandan, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 2013 yılında yayınladığı bir rapora (“Marking progress against child labour”, ILO, 2013) göre, dünya genelinde 168 milyon çocuk, işçi olarak çalışmakta, bunların yarısına yakını (85 milyon çocuk) tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Ayrıca, geri kalmışlıkla yakından ilgili olan gelir eşitsizliği ve yolsuzluk gibi alanlarda benzer şekilde bir tablo görülmektedir.

özellikle İkinci Dünya savaşından sonra hem akademik araştırmalara konu olmuş, hem de bir takım ulusal ve uluslararası kuruluşlar fakirliğin önlenmesi ve kalkınmanın sağlanması amacıyla kurulmuşlardır.⁵

İslam dini, insanın dünya ve âhret mutluluğunu beraber gözeterek, getirdiği esaslarla aslında insan refahının ve toplumsal kalkınmanın temellerini atmıştır. Bu temeller üzerinde sağlam ve sağlıklı bir medeniyet inşası mümkün olmuş ve hayatın tüm alanlarında ilerleme sağlanırken toplumun inanç ve ahlak altyapısı da ihmal edilmemiştir. Nitekim üretkenlik ve çalışma gibi maddi unsurların yanında kalkınmanın ahlâki yönü de denilebilen dürüstlük, adalet gibi esaslar modern kalkınma yazınında kabul görmüş; bu bağlamda, şeffaflık, hesap verebilirlik, insan hakları gibi kavramların kalkınmadaki rolü bu alandaki yayın ve araştırmalarda vurgulanmaya başlanmıştır.

1. Kalkınmanın Tanımı

Kalkınma (development) kelimesinin arapça karşılığı تنمية (“tenmiye”) olup نمی (“nemâ”) kökünden türemiştir. نمی kelimesi artma ve yayılma anlamına gelmektedir. İnsanın kilo alması, suyun yükselmesi, ateşin güçlenmesi, sözün yayılması gibi ifadelerde kullanılmaktadır. Benzer bir kelime olan نمو (“numuvv”) kelimesi ise نما (“nemâ”) kökünden türemiştir ve benzer şekilde artma anlamına gelmektedir⁶. Ancak iktisadi kalkınma yazınında, ıstılah olarak تنمية kelimesi “*kalkınma*” için kullanılırken نمو

⁵ Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İslam Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası ve benzeri kuruluşlar uluslararası ya da bölgesel çapta kalkınma alanında çalışmalar yürüten kuruluşlar arasındadır.

⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed el-İfrîkî el-Mısırî (h. 711), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414, XV, 341, “nema” md.; Zebîdî, Muhammed Murtazâ (h. 1205), *Tâcu'l-Arûs*, Daru'l-Hidâye, ts. XXXX, 132; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1426/2005, s. 1340; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğati ve Sihâhi'l-Arabiyye)*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1407/1987, VI, 2515

kelimesi ise “*iktisadi büyüme*” için kullanılmaktadır⁷. “*İktisadi büyüme*” sadece milli gelir ve üretim gibi nicel göstergelerle ifade edilen bir olgu iken “*kalkınma*” daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yapısal değişimi ifade etmektedir.

İslam’ın kalkınma anlayışı insanın refah seviyesinin artırılmasına dayanmaktadır. Ancak refah kavramı ile sadece dünyada değil, ahirette de mutluluğun elde edilmesi kastedilmektedir. Ayrıca dünyadaki refah ile sadece gelir seviyesinin yüksekliği değil, eğitimden sağlığa, toplumsal dayanışmadan iyi yönetime uzanan çok boyutlu bir gelişmişlik seviyesi söz konusudur. İslam’da kalkınmanın amacı olarak Kur’ân-ı Kerim’de geçen “felah” ve “fevz” kavramları da ileri sürülmüştür⁸. Öte yandan, “*Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.*”⁹ âyetinde geçen “hayatu’t-tayyibe” kavramı da bazı araştırmacılarca İslam’da kalkınmanın hedefi olarak görülmüştür¹⁰. Bir başka yoruma göre kalkınma, toplumun Cenabı Hakk’ın razı olmadığı bir durumdan razı olduğu bir duruma geçmesidir¹¹.

Araştırmacılarca ileri sürülen başka bir tanıma göre, “kalkınma” maddi ve manevi yönden daha iyi bir seviyeyi yakalamak için gerekli çabanın harcanmasını hedefleyen bir süreçtir¹². Burada vurgulanan husus bahsi geçen ilerlemenin

⁷ Ebû Muhammed, İbrahim, *El-İslam ve’t-Tenmiye*, Ribat, 1429/2008, s. 14

⁸ Çapra, Ömer, *er-Ru’yetu’l-İslamiyye li’t-Tenmiye fi Dav’i Makâsidi’s-Şer’iyye*, İslam Kalkınma Bankası, Cidde, 2008 s. 1 Örneğin: “Bunlar, işte Rabblerinden bir hidayet üzerindedirler ve bunlar **felaha** erenlerdir.” 2-Bakara-5 ve “İşte bu büyük **kurtuluştur (fevzdir)**” 37-Saffat-60

⁹ 16-Nahl-97

¹⁰ Ebû Muhammed, *El-İslam ve’t-Tenmiye*, Ribat, s. 51

¹¹ Ebû Muhammed, *age*, s. 51

¹² Muhammed, Ahmed Abdulazîm, *Ususu’t-Tenmiyeti’s-Şâmile fi’l-Menheci’l-İslâmî*, Ezher Üniversitesi Sâlih Kâmil İslâmî İktisat Merkezi, 1418/1997, s. 11

sağlanmasının kendiliğinden olmayacağı, bilâkis “*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah (cc), onlarda bulunanı değiştirmez.*”¹³ âyetinde işaret edildiği üzere bu değişim için gerekli maddi ve manevi gayretin gösterilmesidir. Diğer bir ifadeyle, insanların istenen kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli olan ahlâki değerleri sözde bırakmayarak hayata geçirmeleri ve yaşamaları şarttır¹⁴.

2. İslam Düşünce Tarihinde Kalkınma Fikri

İslam tarihinin ilk dönemlerinde “yeryüzünün imarı” ifadesiyle kalkınmanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim **Hz. Ali**'nin Mısır'daki valisine yazdığı şu mektup buna işaret etmektedir: “Yeryüzünün imarıyla ve bayındırlık hizmetleriyle, haraç¹⁵ toplamaktan daha fazla ilgilenmelisin, çünkü imar olmadan zaten haraç toplaman mümkün olmayacaktır. Kim bir ülkeyi imar etmeden haraç toplamak isterse o ülkeyi harap eder.”¹⁶

Mâverdü (h. 450) adaletin bir ülkenin imarı ve kalkınması için oynadığı role şu ifade ile vurgu yapmıştır: “Herkesi kapsayan adalet, karşılıklı sevgi ve dayanışmayı besler, kurallara uymaya ve itaate sebep olur, ülkenin imar ve kalkınmasını ve servetin

¹³ 13-Ra'd-11

¹⁴ Muhammed, *Usus*, s. 12

¹⁵ İslam Ansiklopedisi'nde harâcın özellikle toprak vergisi için kullanılan bir terim olduğu ifade edilirken El-İhtiyar li-ta'lîl'l-Muhtâr isimli fıkıh eserinde yeni bir toprak fethedildiğinde devlet başkanının, dilerse o ahalinin mallarını olduğu gibi bırakıp, insanlar üzerine cizye isimli vergiyi, araziler üzerine ise harac isimli vergiyi uygulayabileceği belirtilmektedir. Bkz. Kallek, Cengiz, DİA, “*Harac*”, XVI, s.71-88 ve Mavsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Ebû'l Fazl Mecdu'd-Dîn, “*El-İhtiyâr Li-Ta'lîl el-Muhtâr*”, Kâhire, 1356, IV, 124

¹⁶ er-Radî, Şerîf, *Nehcu'l-Belâga* (nşr. Subhi Salih), Dâru'l-Kitab el-Lubnânî, 4. bsk. Beyrut, 2004, s. 436, 53. mektup

artmasını sağlar. Öte yandan, adaletten ayrılma kadar ülkeyi harap edecek ve insanların vicdanlarını bozacak daha hızlı bir şey yoktur.”¹⁷

Rağıp el-İsfahâni (h. 502), *ez-Zerîa ilâ Mekârimi’ş-Şerîa* isimli eserinde kalkınma için “yeryüzünün imarı” ifadesini kullanarak bununla insanların geçimlerinin iyileştirilmesini kastettiğini belirtir ve bir insanın tek başına tüm ihtiyaçlarını gidermeye gücünün yetmeyeceğini, mübah yoldan geçimini sağlamaya çalışmanın bir ibadet sayılacağını ifade eder.¹⁸

Geleneksel yazında kalkınmanın amacı olarak insanoğlunun refahı gösterilmiş, ancak bu refah seviyesi genellikle gelir ile özdeş olarak kullanılmıştır. Hâlbuki İslam’da adalet, kardeşlik, mülkiyet hakkı, insan onuru, bireysel özgürlük, toplumsal dayanışma gibi insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması insanın gerçek anlamda refahı ve mutluluğu için hedeflenmiştir. Bu bağlamda fıkıh literatüründe **Gazzâlî** (h. 505) gibi âlimlerin “*Makâsıdu’ş-Şerîa*” olarak ifade ettikleri can, din, akıl, mal ve neslin korunması fikri¹⁹ aynı zamanda İslam’da kalkınmanın amacı olarak da bazı araştırmacılarca ileri sürülmüştür²⁰.

¹⁷ Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb (h. 450), *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn*, İstanbul, 1299, s. 125

¹⁸ Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım b. Muhammed (h. 502), *ez-Zerîa ilâ Mekârimi’ş-Şerîa*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1428, s. 86

¹⁹ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (h. 505), *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1413/1993, I, 174

²⁰ Çapra, *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye*, s. 6

3. Kur'ân-ı Kerim'de Kalkınma

Kur'ân-ı Kerim'de geçen pek çok âyette kalkınmanın gereğine, insanın yeryüzünü imar etme görevine, yeryüzünün tüm imkânlarının insanoğlunun hizmetine seferber edildiğine ve insanın halife olarak yaratıldığına, sâlih amel işleyen müslümanlara bu dünyada da güzel bir hayat vaad edildiğine dikkat çekilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “*isti'mâr*”, “*istihlâf*” ve “*hayât-ı tayyibe*” kavramlarıyla, insanın yeryüzünü imar vazifesine, insanın yeryüzünde hâkim ve yetkili kılındığına ve iyi davranışlarda bulunduğu dünyada güzel bir hayatın mükâfat olarak sunulduğuna işaret edilmektedir. Râğıb el-İsfehânî Müfredât'ta, Kur'ân'da “istihlâf” kavramının, Hâk Teâlâ'nın insanı gözetlemek ve denetlemek üzere dünyada vekâlet vermesi manasıyla kullanıldığı belirtir.²¹ “İsti'mâr” kavramı ise yeryüzünün imâr işinin insana verilmesi demektir²².

Kalkınmanın çerçevesine giren fakirliğin yok edilmesi, adaletli gelir dağılımının sağlanması, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin artırılması, kurumların etkin ve dürüst yönetilmesi gibi unsurlar göz önüne alındığında bu konularda pek çok âyet-i kerimenin bulunduğu açıktır. Bu konularla ilgili âyetler o konuların incelendiği bölümlere bırakılarak bu bölümde kalkınma kavramıyla doğrudan alakalı olan âyetler incelenecektir.

²¹ Râğıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn el-İsfehânî (h. 502), *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan Dâvûdî), Beyrut 1412, s. 294

²² Râğıb el-İsfehânî, *age*, s. 586

a. İnsanın yeryüzünü imar etme görevi (İsti'mâr)

İnsanın yeryüzünü imar etme görevine açık bir işarette bulunan şu âyet konumuzla oldukça alakalıdır: *هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* “O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı.”²³

Kurtûbî'ye (h. 671) göre *وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* ifadesi “sizi yeryüzünü imar edici ve orada yerleşenler kıldı” demektir. Kurtubî devamla bu ifadenin “yeryüzünde ihtiyaç duyulan ev yapımı ve ağaç dikilmesi gibi bayındırlık faaliyetlerini yapmanızı emretti” yahut “yeryüzünde ziraat yapılması, ağaç dikimi, su kanalları inşası ve benzeri bayındırlık faaliyetlerini yapmak ilhamını verdi” şeklinde anlaşıldığını da belirtir²⁴.

Kurtûbî, söz konusu âyetin açıklamasında âyette geçen “isti'mâr” kelimesinin “imarı talep” anlamına geldiğini, Cenab-ı Hakk'tan mutlak talep ise vücut için olduğundan insanlar üzerine arzı imar etmenin vacip olduğunu İbn Arabî'den nakleder. İstif'al kipinin değişik anlamlarını naklettikten sonra buradaki anlamın “Yüce Allah yeryüzünü imar etmek çağrısını insana yöneltti” şeklinde olduğunu belirtir.²⁵

İbn Kesir, *وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* ifadesinin “sizi yeryüzünü imar eden ve yeryüzünden istifade edenler kıldı” anlamına geldiğini vurgular²⁶.

Râzî, *وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا* ifadesinin “sizi yeryüzünü imar edenler kıldı” anlamında olduğunu belirtir. Ayrıca yeryüzünün insanın maslahatına uygun biçimde imara elverişli

²³ 11-Hud-61

²⁴ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (h. 671), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), 2. bsk, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964, IX, 56

²⁵ Kurtubî *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 56-57

²⁶ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil ed-Dımaşkî (h. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), Daru't-Tayyibe, 1420/1999, IV, 331

olmasının ve insanoğlunun da imar işine kabiliyetli yaratılmasının Cenabı Hakk'ın varlığını ispat eden güçlü delillerden olduğunu zikreder.²⁷

b. İnsanın yeryüzünde yetkili kılınması (İstihlaf)

Beyzâvî (h. 685), “*Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.*”²⁸ âyetinin tefsiri sadedinde, âyette geçen “halife” kelimesi için Cenabı Hakk'ın gönderdiği peygamberlere yüklediği bir görev olarak, “yeryüzünün imarı, insanların idaresi ve kendilerini geliştirmeleriyle yükümlü olmaları” açıklamasını yapmaktadır.²⁹

Konuyla alakalı diğer bir ayet ise şu şekildedir: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ كَيْدًا وَإِن لَّيَكْفُرُوا بِمَا آتَاهُمْ لَيَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”³⁰ Râzî, Allah'ın insanları yeryüzüne sahip olan ve orada tasarrufta bulunan halifeler olarak görevlendirdiğini ifade eder³¹. “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur.”³² âyeti de aynı noktaya işaret etmektedir. İnsan, Cenabı Hak tarafından yeryüzünde bir vekil olarak yaratılmış ve kendisine dünya ve ahiret maslahatı için tabiat üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi verilmiştir.

İnsanın yeryüzünde yetkili kılınarak herşeyin onun istifadesi için seferber kılındığına dikkat çeken bir başka âyet-i kerime de “*Emri gereğince denizde yüzmek*

²⁷ Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasan b. Ali et-Teymî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, I-XXXII, 2. Bsk., Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1420, XVIII, 367

²⁸ 2-Bakara-30

²⁹ Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. bsk, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1418, I, 67

³⁰ 6-Enam-165

³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIV, 192

³² 35-Fâtır-39

üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerinde yürüyen ay ve güneşi, geceyle gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır. O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.”³³. Yine “Allah'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?”³⁴ âyeti aynı hususun altını çizmektedir. Konuyla ilgili bir diğer âyet şu şekildedir: “Allah, içinde gemilerin, O'nun emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir.”³⁵

c. Dünyada güzel bir hayat vaad edilmesi (el-Hayâtu't-Tayyibe)

İnananlara dünyada da güzel bir hayat vaad edildiğine dâir “Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”³⁶ âyet-i kerimesinin izahında Râzî, âyette geçen güzel hayatın değişik âlimlerce farklı yorumlandığını, kimine göre dünya hayatında, kimine göre ise ahirette tahakkuk edeceğini belirtir. Dünya hayatında kastedilen güzel hayatın ise güzel ve helal rızık ya da kanaat şeklinde yorumlandığını bildirdikten sonra kanaatın mutlu bir hayatın kaynağı olduğunu vurgular³⁷. Ayrıca, dünyada güzel hayatı iyi amellerin doğal sonucu olduğu şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim Cenabı Hakk çalışkanlık, dürüstlük, yardımlaşma gibi hasletlere sahip insanlara bu dünyada bu hasletlerin hazır mükafatı olarak güzel bir hayat yaşatmaktadır.

³³ 14-İbrahim32-34

³⁴ 31-Lokman-20

³⁵ 45-Casiye-12

³⁶ 16-Nahl-97

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 267-268

Diğer taraftan, Kur'an-ı Kerim'de eski kavimlerin, iman etmeleri halinde dünyada büyük nimetlere kavuşacakları da bildirilmiştir. Bu hususa dikkat çeken iki âyet şu şekildedir: *“Eğer o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık.”*³⁸ ve Hz. Nuh'un kavmi hakkında *“(Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin; sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın.”*³⁹

Başka bir âyette hem maddi gelir hem de mânevi huzur bakımından iyi durumda olan bir kavmin Cenab-ı Hakk'a karşı nankörlük etmesi sonucu açlık ve korkuya mâruz kaldıkları şöyle aktarılmaktadır: *“Allah bir şehri misal olarak verdi: Bu şehir güvenli, huzurlu idi, oraya her yerden rızkı bol bol geliyordu. Ne var ki onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıkları işler yüzünden açlık ve korku ızdırabını tattırdı.”*⁴⁰

Yine benzeri bir kıssa Sebe kavmi için aktarılmakta ve onların da nankörlükleri neticesinde dünyadaki iyi hâllerini kaybettikleri ifade edilmektedir: *“Andolsun ki Sebe' kavmi için oturdukları yerde bir ibret vardı: Sağ ve soldan iki bahçe. (Onlara): "Rabbinizin rızkından yiyin de O'na şükredin, ne güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab!" (denildi). Fakat onlar (şükürden yüz çevirdiler) bakmadılar. Biz de üzerlerine Arim selini salıverdik ve o güzelim iki bahçelerini buruk yemişli, ulgınlık ve içinde biraz*

³⁸ 7-Araf-96

³⁹ 71-Nuh-10-12

⁴⁰ 16-Nahl-112

da sidir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik. Bunu onlara nankörlüklerinin cezası yaptık ve biz hep böyle çok nankör olanları cezalandırırız.”⁴¹

Geçen âyetlerde, imân etme ve takva sayesinde Cenab-ı Hakk’ın bir toplumu dünyada da refaha kavuşturacağı, öte yandan nankörlük etme sonucunda tam aksine dünyada içinde oldukları refahı kaybettikleri nakledilmektedir. Dolayısıyla dünyada huzurlu ve bolluk içinde bir hayat ile Allah’a iman ve itaat arasında bir bağlantıya dikkat çekilmektedir.

d. Maddi ilerlemeye teşvik

Kur’ân-ı Kerim’de maddi bakımdan güçlü, ekonomik açıdan kalkınmış olmak gerektiği, bu gelişmenin diğer toplumlardan gelebilecek olası tehditlere karşı bir caydırıcı etken olduğu bildirilmiştir. Nitekim “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.*”⁴² âyeti, maddi açıdan güçlenmeyi ve ilerlemeyi teşvik etmektedir.

“Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal ver ahirette de iyi hal ver ve bizi o ateş (cehennem) azabından koru”⁴³ ve “De ki: Allah’ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş? De ki: Onlar dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise yalnız ve yalnız onlara mahsustur. İşte biz âyetleri bilenler için böyle tafsil ederiz.”⁴⁴ âyetleri dünyada müslümanlara güzel bir hayat, temiz ve hoş rızıklardan meşru ölçüde faydalanma ve iyi bir durum söz konusu olduğunu bildirmektedir. Ayeti

⁴¹ 34-Sebe-15-17

⁴² 8-Enfal-60

⁴³ 2-Bakara-201

⁴⁴ 7-A'raf-32

kerime müslümanların dünya nimetlerinden meşru ölçüde faydalanmaya izinli olduklarını ifade ederken, gayri müslimlerin ahirette mahrumiyet yaşayacaklarını ancak dünyada onların da dünya nimetlerinden faydalanacaklarına işaret etmektedir. Ancak daha önce belirttiğimiz üzere, dünyada güzel bir hayatın şartlarından biri de salih amel kapsamında olan çalışkanlık, dürüstlük, planlı yaşama gibi erdemlerdir. Bu erdemlerden müslümanlar ne kadar uzaklaşırsa dünyada güzel bir hayattan o kadar uzaklaşacakları, gayri müslimler de ne kadar bu erdemlere sahip olursa bu dünyada daha iyi yaşam standartlarına sahip olacakları açıktır.

*“Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söz söyleyin”*⁴⁵ ayetiyle kalkınmanın finansmanı için son derece gerekli olan sermayenin muhafazasına dikkat çekilmektedir. Bu ayet-i kerimeyle ilgili Kuran Yolu Tefsiri'nde İslam'da malın muhafazasına verilen önem konusunda yapılan izahı burada aktarmakta fayda görmekteyiz: “Kısıtlı olanlara ait (onların mülkiyetinde bulunan) mallar için “mallarınız” ifadesinin kullanılması “millî servet” kavramına, “geçiminize dayanak kıldığı” ifadesi de insan hayatında malın önemine işaret etmektedir.”⁴⁶ Öte yandan, Kur'ân-ı Kerim'de son derece sık tekrarlanan infâk ve diğer mâlî ibadetler ancak belli bir mal varlığına sahip olmayı gerektirmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde, çalışıp toplumun diğer fertlerine yardımcı olabilecek bir mal varlığı edinmeye dolaylı yoldan ciddi bir teşvik yapıldığını görebilmekteyiz. Ayetlerde geçen diğer bir dikkat çekici husus, *“(Cuma) namazını kıldıktan sonra yeryüzüne dağılıp Allah'ın lutfundan*

⁴⁵ 4-Nisâ-5

⁴⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2015, II, 12

nasibinizi arayın.”⁴⁷ ayetinde geçtiği gibi, çalışıp rızık kazanmak için uğraşmaya Kur’ân-ı Kerim’de “Allah Teâlâ’nın lütfunu aramak” ifadesi kullanılmış ve pek çok yerde, çalışmak bu şekilde vurgulanmıştır. Böylece çalışmaya dînî bir anlam da yüklenerek ciddi bir teşvik yapıldığını söylemek mümkündür.

4. Hadislerde Kalkınmaya Teşvik

Hadislerde kalkınmanın çeşitli yönlerine değinildiği, müslümanların ilerlemeye teşvik edilerek müslüman toplumun hayatın her alanında gelişmesi gereğine işaret edildiği görülmektedir. Bu kapsamda, “İnsanın Yeryüzünde Yetkili Kılınması ve Maddi İlerlemeye Teşvik”, “Çalışmanın Önemi, Acizlikten ve Tembellikten Sakındırma, Zamanı Değerlendirme”, “Malın İyi Amaçlarla Kullanıldığında Çok Hayırlı Olması”, “Fakirliğin ve Borcun Sakıncaları”, ve “Kalkınmanın İki Yönü: Zenginliğin Tüm Toplumla Yayılması ve Toplumsal Huzur” alt başlıklarıyla kalkınmanın bu yönlerinin hadislerde nasıl yer aldığı ve bu hususların kalkınma ile olan bağlantısı, hadis şerhlerinden de istifade edilerek ele alınmaya çalışılacaktır. Kalkınmanın, gelir dağılımı ya da kurumsal yapı gibi çeşitli unsurları hakkındaki hadislerin kalkınma bağlamında incelenmesi çalışmamızın sonraki bölümlerinde yer almaktadır.

a. İnsanın Yeryüzünde Yetkili Kılınması ve Maddi İlerlemeye Teşvik

Şu hadis, insanın dünyada yetkili kılındığına ve bu yetkinliğin bir sorumluluğu da beraberinde getirdiğine işaret etmektedir: “*Şüphesiz dünya tatlı, yeşildir. Ve şüphesiz*

⁴⁷ 62-Cuma-10

Allah (cc) sizi dünyaya halife kılmıştır. Ama ne yapacaksınız diye bakar. O halde dünyaya karşı dikkatli olun...’’⁴⁸

Nevevî (h. 676), söz konusu hadisin izahında dünyanın tatlı ve yeşil olmasının iki anlamı olabileceğini, birincisine göre tatlı meyvelerde olduğu gibi nefislere lezzetli ve çekici olduğunu, ikincisine göre ise yeşil bitkilerde olduğu gibi çabuk yok olduğunu bildirir. Allah Teâla eski nesillerin yerine sizi getirerek nasıl davranacağınıza bakar.⁴⁹ Dolayısıyla yeryüzünün imarı ile görevli olan ve pek çok şeyin emrine verildiği insan, kalkınma çabasında sorumluluğunun da şuurunda olmalıdır.

Kalkınmaya teşvik eden bir hadiste faydalı ürünler ortaya koymanın fazileti şu şekilde ifade edilmektedir: *“Eğer müslüman bir kişi bir fidan diker, ondan bir insan, hayvan, yahut kuş yerse, bu mutlaka onun için kıyamet gününe kadar bir sadaka olur.”*⁵⁰ İbn Hacer (h. 852), hadisin bu dünyanın imarı için ilahi hikmet gereği sebeplere riayet etmenin ibadete yahut tevekküle ters düşmediğini ve bir Müslümanın bazen kast etmediği şeylerden dolayı da sevap kazanabileceğini gösterdiğini belirtir⁵¹. Hadiste fidan dikmekle bile olsun insanlara faydalı olmanın sevabı vurgulanarak toplumun ihtiyaç duyduğu sahalarda yatırımlar yaparak topluma faydalı olmak, evleviyetle teşvik edilmiş olmaktadır.

⁴⁸ Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbüri (h. 261), *Sahîhu Muslim*, (nsr. M. Fuad Abdulbâkî), Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Muslim, Rikak 99, IV, 2098, Tirmizî, Fiten 26, IV, 483

⁴⁹ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref (h. 676), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. El-Haccâc* (I-XVIII), 2. bsk., Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1392, XXVII, 55

⁵⁰ Muslim, Musâkât 10, III, 1189; Ahmed, Musned, XXIII, 376

⁵¹ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî (h. 852), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), Daru'l-Mârife, Beyrut, 1379, X, 40

b. Çalışmanın Önemi, Acizlikten ve Tembellikten Sakındırma, Zamanı Değerlendirme

Konuyla yakından alakalı bir hadiste kuvvetli olmanın, faydalı işlerde acizlik göstermemenin ve gayret sarfetmenin önemine şöyle dikkat çekilmektedir: “*Kuvvetli mü'min, Allah'a zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha makbuldür. Yine de her birinde hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster; Allah'dan yardım dile ve âciz olma...*”⁵². Muslim, bu hadisi “Kuvvetli olmaya teşvik, aczi terk, Allah'dan yardım isteme ve kaderleri Allah'a havale etme/bırakma” isimli bir babda zikretmiştir. Hadiste müslümanın kendisine ve topluma fayda veren konularda gevşeklik göstermemesi, aciz duruma düşmeyerek kendine düşen gayreti sarfetmesi vurgulanmıştır. Nevevi'ye göre hadisteki kuvvetten kastedilen kişinin âhiret ile ilgili hususlarda azimet göstermesidir. Böyle bir kimse düşmana karşı daha hazırlıklı, iyilikleri tavsiye kötülüklerden sakındırma hususunda daha azimli, namaz, oruç gibi ibâdetler hususunda da daha gayretli olur. İman ve ibâdet hususunda ortak olduklarından kuvvetli mü'minde de, zayıf olanda da hayır vardır. Fayda verecek şeye çaba göstermekten kastedilen Allah'a itaâttır.⁵³

Kalkınmanın en önemli unsurlarından olan çalışmayı vurgulamak ve tembellikten sakındırmak hususunda Hz. Peygamber (s) dualarında tembellikten ve acizlikten Cenabı Hakk'a sığınmıştır. Bu konuda bir duası şu şekildedir: “*Allah'ım,*

⁵² Muslim, Kader 34, IV, 2052; İbn Mâce, Kader, I, 31

⁵³ Nevevî, a.g.e, XVI, 215

sıkıntıdan, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, cimrilikten, borcun belimi bükmesinden ve insanların kahrından (baskısından) sana sığınırım.”⁵⁴

Zamanı iyi değerlendirmek gerektiği hakkında şu hadis bu hususu önemle vurgulamaktadır: “*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunları değerlendirme hususunda aldanmıştır. Bu iki nimet; sağlık ve boş vaktir.*”⁵⁵

Aynî (h. 855), bu hadisin şerhinde “ğabn” kelimesinin ya alışverişte aldanma ya da düşüncede eksiklik gibi manalar ifade ettiğini belirterek, sağlık ve vaktin iyi ve yerinde kullanılmadığında akıbetini iyi hesaplamadan zararlı alışveriş yapılmış gibi bir duruma düşüldüğünü bildirir. İnsan bazen sağlıklı olup boş zamanı az olabilir, bazen de tam tersi olabilir. Hem sağlıklı hem de boş vakti olup da fazilete erişme konusunda eksik kalan kişi tamamen aldanmış ve zararlı çıkmış sayılır, çünkü dünya ahiret için bir ticaret pazarı konumundadır.⁵⁶

Munâvî (h. 1031) ise, mükellefi bir tacire, sağlık ve boş vakti de tacirin elindeki sermayeye benzeterek, kim Allah Teâla'nın emirlerine uyarsa sermayesine kâr kazanmış olduğunu, aksi takdirde zarara uğrayacağını belirtir.⁵⁷

c. Malın İyi Amaçlarla Kullanıldığında Çok Hayırlı Olması

⁵⁴ Tirmizî, Daavât, 71, V, 520; Buhârî, Cihâd 25, IV, 36; Muslim, Zikir 17, IV, 2079

⁵⁵ Buhârî, Rikak 1, VIII, 88; Tirmizî, Zühd, 1, IV, 550; İbn Mâce, Zühd, 15, II, 1396

⁵⁶ Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed (h. 855), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts., XXIII, 31

⁵⁷ Munâvî, Muhammed Abdurraûf (h. 1031), *Feyzu'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sağîr min Ehâdîsi'l-Beşîr en-Nezîr* (I-VI), 1. bsk. El-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1356, VI, 288, ayrıca bkz. *Fethu'l-Bâri* XI, 231

“Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir”⁵⁸ نَعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِمَرْءٍ الصَّالِحِ Bu önemli hadiste, Hz. Peygamber (s), maddi zenginliğin ve dünya malının hırsla değil nefis feragatıyla elde edildiğinde salih kimseler için aslında kötü olmadığını, hatta iyiliklere vesile olduğunu, ancak tehlikenin mala karşı kişide bir hırs olursa ortaya çıkacağını beyan etmişlerdir. Dünya bir gaye olarak değil, Cenab-ı Hakk’ın rızasını kazanma aracı olarak görülmelidir.

Yine hayır yolunda, iyi amaçlara hizmet ettiğinde dünya malının çok büyük faziletlere vesile olduğuna şu hadis-i şerif dikkat çekmektedir: “(İslam’da) sadece iki kişiye gıpta edilebilir: Allah’ın kendisine mal verip de onu en uygun yerlerde harcama imkânı ve yetkisi verdiği kimseye; bir de, Allah’ın kendisine hikmet verip de onu hayatına tatbik eden ve başkalarına öğreten kimseye.”⁵⁹ Bahsi geçen fazilet elbette mal sahibi olan müslümanlar için söz konusudur.

Zengin ve imkân sahibi kişi Allah’tan korktuğu, Allah’ın emir ve yasaklarına dikkat ettiği takdirde, İslam’a ve müslümanlara ciddi anlamda yardım sağlayabilir. Nitekim bu hususa şu hadiste vurgu yapılmaktadır: “Allah’dan korkan (takva sahibi) kimse için zenginlikte beis yoktur”⁶⁰

⁵⁸ Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, Daru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1.bsk, Beyrut, 1409/1989, 140. Bâb, s.154; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed es-Şeybânî (h. 241), *Musned*, 1. bsk, Muessesetu’r-Risale, 1421/2001, XXIX, 299 Hadis No: 17763; Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri (h. 405), *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn* (I-IV), Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, II, 3, Hadis No: 2130

⁵⁹ Buhârî, *İlim* 15, I, 25; Muslim, *Salatu’l-Musafirin* 268, I, 559; İbn Mâce, *Zühd* 22, II, 1407

⁶⁰ Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, s. 113, Hadis No: 301; İbn Mâce, *Ticaret* 1, II, 724

Bir diğerk hadiste Hz. Peygamber (s) insanın ailesinin mâli durumuna dikkat ederek ailesini zor durumda bırakmamasına işaret eder: “Şüphesiz ki aileni zengin bırakman, onları âleme el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır.”⁶¹

“Yüksek el (veren el), alçak elden (alan elden) hayırlıdır. Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan (ve fakirliğe düşürmeyen) sadakadır.”⁶²

İbn Hacer’e (h. 852) göre, konuyla ilgili rivayetlerden ortaya çıkan sıralamada en üstte, veren el; ondan sonra dilenmeyerek onurlu davranan el; daha sonra dilenmeden alan el; en altta ise dilenerek alan ve vermeyen el bulunmaktadır. Hakları gözetildiği zaman, zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğu belirtilmektedir. Çünkü ancak zengin olunması halinde mal sadaka olarak verilebilir⁶³.

d. Fakirliğin ve Borcun Sakıncaları

Fakirlik, ancak imkânı olan kişilerin yapabileceği sadaka, zekat, yardımlaşma, hac gibi pek çok ibadeti yapmaya engel olduğu gibi, içinde bulunduğu duruma gereken rıza ve sabrı gösteremeyen insanlar için sakıncalı da olabilir. Nitekim bir hadiste fakir muhacirler Hz. Peygamber’i ziyaret ederek “Zenginler sevapları aldı götürdüler”⁶⁴ diyerek imkânsızlıktan dolayı yerine getiremedikleri sadaka gibi mâli ibadetler nedeniyle Ensardan geride kaldıklarını dile getirmişlerdir. Fakirliğin inanç, ahlak ve davranış, fikir ve kültür, aile ve toplumun selamet ve istikrarı için pek çok olumsuz

⁶¹ Muslim, Vasiyet 8, III, 1250; Buhârî, Cenaiz 36, II, 81; Tirmizî, Vâsâyâ 1, IV, 430

⁶² Buhârî, Zekat 18, II, 112; Muslim, Zekat 95, II, 717; Nesaî, Zekat 60, V, 69

⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri* IV, 259

⁶⁴ Muslim, Mesacid 152, I, 416; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 291

tesirleri söz konusudur⁶⁵. Hadislerde geçen “zühd” kavramı ile kastedilen ise insanın dünya malına sahip olmasına rağmen kalben dünya malına hırs göstermemesidir.

Resûlullah (s) dualarında fakirlikten Cenabı Hakk’a sığınmış, böylece fakirliğin bir takım sakıncalarına karşı ümmetini uyarmıştır: “*Allah’ım! Küfürden ve fakirlikten sana sığınırım.*” Bir adam: “Küfürle fakirliği eşit mi tutuyorsun?” dedi. Resûlullah (s): “Evet” buyurdular.”⁶⁶ Konuyla alakalı bazı hadisler şunlardır:

*“Fakirlikten ve darlıktan, zelil olmaktan, zulmetmekten, zulme uğramaktan Allah’a sığın.”*⁶⁷

Resûlullah (s) bir başka hadisinde şöyle buyurmuştur: “*Yedi şey gelmezden önce hayırlı amelleri işlemeye devam edin, neyi bekliyorsunuz? Her şeyi unutturacak yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi?...*”⁶⁸ Burada gerek fakirlik, gerekse zenginlik sebep oldukları olumsuz sonuçlarla (fakirliğin herşeyi unutturması, zenginliğin ise kişiyi azdırıp saptırması) beraber zikredilerek bu olumsuzluklara karşı dikkatli olunması gereğine işaret vardır.

Öte yandan, borcun sebep olabileceği sakıncalı durumları Hz. Peygamber (s) şu şekilde açıklamıştır: Rasulullah (s) namazdan sonra “*Allahım, ben günâhtan ve borçtan sana sığınırım*” şeklinde dua ederdi. Bir kişi kendisine: Yâ Rasulallah! Borçtan Allah'a

⁶⁵ Karadâvî, Yûsuf, *Muşkiletu'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslam*, Beyrut, 1406/1985, s. 14

⁶⁶ Nesaî, İstiaze 28, VIII, 267; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 302

⁶⁷ Nesaî, İstiaze 13, VIII, 261; İbn Mâce, Dua 78, II, 1263; Ebû Dâvûd, Salat 367, II, 91

⁶⁸ Tirmizî, Zuhd 3, IV, 552; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, IV, 356; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XIII, 147

sığınmanız ne kadar çok oldu, deyince Resûlullah: “*İnsan borçlandığında konuşur da yalan söyler, söz verir ancak yerine getirmez.*” buyurmuştur.⁶⁹

e. Kalkınmanın İki Yönü: Zenginliğin Tüm Topluma Yayılması ve Toplumsal Huzur

Adiyy b. Hatim (r) şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber'in (s) yanında bulunduğum sırada Hz. Peygamber'e bir adam gelip, O'na fakirlikten şikâyet etti. Sonra Hz. Peygamber'e başka bir kimse geldi ve O'na yol kesilmesinden şikâyet etti. Peygamber (s): “Yâ Adiyy, Sen el-Hîre şehrini gördün mü?” dedi. Ben: Ben onu görmedim, fakat orası hakkında bana haber verildi, dedim. Peygamber: “Eğer hayâtın uzun olursa muhakkak sen hevdecî içinde yolculuk eden kadının el-Hîre'den hareket edip Allah'tan başka hiç kimseden korkmayarak tâ Ka'be'yi tavaf ettiğini göreceksin” buyurdu. Ben buna şaşırarak kendi kendime: Beldelerde fitne ve fesâd çıkaran Tayy kabilesinin yol kesicileri olduğu halde mi (kadın tek başına yolculuk edecek) dedim. Hz. Peygamber devam edip: “Yemîn olsun eğer hayâtın uzun olursa, muhakkak Kısra'nın hazîneleri fetholunacaktır” buyurdu. Ben: Kısra b. Hürmüz'ün hazîneleri mi? dedim. Peygamber şöyle dedi: “Kısra b. Hürmüz'ün. Yemîn olsun eğer senin hayâtın uzun olursa, muhakkak sen elinin dolusu altın yâhud gümüşü sadaka olarak çıkarıp da bunu kabul edecek kimse arayacak, fakat kendisinden bunu kabul edecek hiçbir kimse bulamayacak olan kimseyi göreceksin.” Adiyy (r) devamla kendisinin müjdelenen ilk iki hâdiseye şahit olduğunu, üçüncüsünü de beklediğini ifade eder.⁷⁰

⁶⁹ Buhârî, İstikraz 11, III, 117; Muslim, Mesacid 129, I, 412; Ebu Dâvûd, Salat, I, 232

⁷⁰ Buhârî, Menâkib 25, IV, 197

Bahsi geçen hadis-i şerifte kalkınmadan beklenen iki önemli olguya dikkat çekilmektedir: *Toplumsal huzur ve güven ile toplumun tüm kesimlerine yayılmış refah seviyesi*. Aynı zamanda bu iki olgunun hedef olarak ele alınması gereğine de işaret edilmektedir. Nitekim günümüzde iktisadi açıdan güçlü şekilde büyüyen pek çok ülkede bu büyüme toplumun tüm kesimlerine aksetmediği için belli bir kesimde yoğunlaşan zenginlik kalkınmanın tam anlamıyla gerçekleşmesini engellemektedir. Halbuki (Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi) yer altı servetleri gibi çeşitli sebeplerle yakalanabilen iktisadi büyüme tek başına kalkınmayı sağlamaktan uzaktır; asıl zorluk toplumun bütününe yansiyacak şekilde ilerleme kaydetmektedir⁷¹. Diğer yandan, günümüzde kalkınmış olan Batılı toplumlarda toplumsal huzurun ideal seviyede olmadığı da bir gerçektir. Öncelikle belirtmek gerekirse “sosyal sermaye” kavramıyla ifade edilen toplumdaki karşılıklı güven seviyesi bizzat günümüz araştırmaları sonucu kalkınma için son derece önemli bir bileşen olarak tespit edilmiştir.⁷² Dolayısıyla Batılı toplumlarda toplumsal huzurun olmayışını, sosyal sermayenin kalkınmaya etkisinin olmadığı şeklinde değil, toplumsal huzur kazanıldığı takdirde Batılı toplumlarda kalkınmanın daha da başarılı olacağı şeklinde anlamak daha uygun gözükmektedir. Aynî, hadisin izahında Beyhakî’den (h. 458) naklen sadakanın verilip de kabul edilmediği dönemin Ömer b. Abdulaziz’in halifeliği sırasında (h. 99-101) yaşandığını belirtmektedir⁷³. Aynı zamanda, hadis-i şerifte işaret edilen toplumsal huzur olgusu, kalkınma sürecinde

⁷¹ Banerjee, A.V.; Benabou, R.; Mookherjee, D., *Understanding Poverty*, Oxford University Press, 2006 içinde “Measuring Poverty”, s. 9

⁷² Çalışmamızın üçüncü bölümünde sosyal sermaye konusu ele alınmaktadır.

⁷³ Aynî, *Umdetu'l-Kâri* XVI, 134-135

oldukça önemli olduğu tespit edilmiş olan “sosyal sermaye” kavramı ile yakından ilişkilidir.⁷⁴

Ebu Ubeyd’in (h. 224) Kitabı’l Emvâl’de naklettiğine göre, Ömer b. Abdulaziz, Irak valisinden insanlara hazineden maaşlarını ödemesini ister. Valinin maaşları ödedikten sonra hazinede para arttığını bildirmesi üzerine israfa girmeden borç altına giren tüm borçluların borçlarını ödemesini ister. Bunu yaptıktan sonra yine para artması üzerine evlenmek isteyen ancak malı olmadığı için evlenemeyen tüm bekarları evlendirmesini ve onlara bir miktar para vermesini ister. Bundan sonra hâlâ para artınca bununla cizye ödeyenlere arazilerini daha iyi işletebilmeleri amacıyla borç verilmesini ister⁷⁵. Bu örnek kalkınma konusunda yakalanan seviyeyi açıkça gösterdiği gibi kalkınmadan anlaşılması gereken anlam ve gayeleri de ortaya koymaktadır. Şöyle ki: Borçlular ve evlenmek için maddi imkanı olmayan gençler gibi, bir nevi toplumun atıl potansiyeli sayılan tüm ihtiyaç sahiplerinin toplumun ilerlemesine, iktisadi ve sosyal hayatına olumlu katkıda bulunmaları, böylece toplumun bu beşerî sermayeden en yüksek seviyede istifade etmesi, bu ihtiyaç sahiplerinin rahatlatılmalarına ve desteklenmelerine bağlıdır. Nitekim bahsi geçtiği üzere kalkınma, toplumu tümüyle içine alan çok yönlü bir süreçtir. Öte yandan, bu ihtiyaçlar giderildikten sonra üretimin desteklenmesi ve bu amaçla arazilerin daha iyi işletilmesi için insanlara borç verilmesi istenmiştir. Çünkü bu iyileştirme sadece bu insanlara değil, bilakis ülkeye de faydalı olacaktır.

⁷⁴ Sosyal sermaye, çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınmaktadır.

⁷⁵ Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm (h. 224), *Kitabu'l-Emvâl*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts. s. 256

Malın artarak sadaka kabul edecek kimsenin bulunamayacağını haber veren birçok hadisi şerif⁷⁶ bir yandan da elde edilen servetin böyle bir zamanda toplumun tüm kesimlerine ne denli nüfuz ettiğini göstermektedir ki kalkınma da ancak bu yolla mümkün olacaktır. İnsanların çok zengin olacağı ve sadaka/zekat verecek fakir bulunamayacağına dâir hadisler hadis kaynaklarında genelde fiten rivayetleri arasında zikredilmektedir ve bu yönüyle olumsuz bir çağrışım yapabilir. Ancak yukarıda Adıyy b. Hatim tarafından nakledilen rivayette kısa da olsa yaşanacak olumlu bir dönemin tasvirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Konumuz itibariyle böyle bir olgunun kalkınma sürecinde sağlıklı bir gelir dağılımına ve toplumsal huzura işaret ettiği açıktır.

Muaz b. Cebel'in (r) Hz. Ömer zamanında, Yemen valiliği esnasında topladığı zekâtları Yemen'de kabul eden kimse kalmadığı için Medine'ye göndermek durumunda kaldığı ve bu hususta Hz. Ömer ile haberleştiği de nakledilmektedir⁷⁷.

⁷⁶ Bkz. Buhârî, Zekât 9, II, 108

⁷⁷ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l Emvâl* s. 596

B. GÜNÜMÜZ İSLAM DÜNYASINDA KALKINMAYA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Bu kısımda önce kısaca, modern kalkınma literatüründe yapılan kalkınmanın tarifini ve kalkınma sürecine bakışı ele alacağız. Daha sonra İslam dünyasında kalkınma konusuna farklı yaklaşımları özetlemeye çalışacağız.

Modern iktisat literatüründe, “iktisadi büyüme” bir ülkenin reel Gayrisafi Millî Hâsıla (GSMH) düzeyinde görülen artış olarak tanımlanırken, “iktisadi kalkınma” az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Kalkınma bir ülkenin insanların iktisadi, politik ve sosyal açılardan refahını artıran tüm süreç ve politikaları kapsar. Dolayısıyla beşeri sermayenin, altyapının, rekabet seviyesinin, sağlık, güvenlik ve eğitimin geliştirilmesi gibi çalışmalar iktisadi kalkınmayla alakalıdır. “İktisadi büyüme”; üretim ve GSMH miktarının artışı ile ilgiliyken “kalkınma”, insanların iktisadi ve sosyal refahlarıyla ilgilidir. Buradan anlaşılıyor ki iktisadi büyüme, kalkınmanın sadece bir ayağıdır⁷⁸.

Sosyo-ekonomik kalkınma, gelirler, fiyatlar, tasarruf oranı gibi tamamen iktisadi etkenlerin yanı sıra aynı derecede alakalı ve önemli olan arazi mülkiyet sistemi, kredi, eğitim ve sağlık sistemleri, hükümet bürokrasisinin düzeni ve motivasyonu, kamu idaresinin işleyişi gibi kurumsal etkenlerle de yakından ilgilidir. Kalkınma stratejilerinin başarılı olması, ekonomiyi iktisadî ve gayri iktisadî etkenlerin içiçe ve etkileşim halinde olduğu birbirine bağımlı bir sosyal sistem olarak görmeye bağlıdır⁷⁹.

⁷⁸ Geniş bilgi için Todaro, Michael, *Economic Development*, Addison Wesley, 2000, 7th ed., s. 14-18

⁷⁹ Todaro, *Economic Development* s. 19

İktisatçılar tarafından kalkınmanın amacı olarak aşağıdaki unsurlar belirtilmiştir⁸⁰:

- 1) Yiyecek, ev, sağlık ve korunma gibi temel eşya ve hizmetlerin geniş biçimde sağlanması
- 2) İş, eğitim, kültürel ve insani değerler gibi hizmetlerle hayat seviyesinin yükseltilmesi
- 3) İnsanların sosyal ve iktisadi seçeneklerinin artırılması yoluyla bağımlılıktan ve yoksulluktan kurtulması

İslam dünyasında son elli yılda kalkınma konusunda çok fazla çalışma yapıldığı ve önemle üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bunda İslam dünyasının içine düştüğü geri kalmışlık ve fakirlik problemlerinin büyük rolü olduğu açıktır. Pek çok müslüman fikir adamı kalkınma konusuna eğilerek İslam'da kalkınmanın ne anlama geldiği ve kalkınmanın sağlanmasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususlarında çalışmalar ortaya koymuşlardır. İslam'ın iktisâdi görüşünü genel hatlarıyla benzer şekilde ele alan müslüman düşünürlerin, kalkınma konusuna farklı bazı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Bu kısımda önce kalkınma konusunda bazı ortak mülahazaları değerlendirdikten sonra bu alanda ön plana çıkan üç müslüman fikir adamının kalkınmaya farklı yaklaşımları hakkında bilgi vermek istiyoruz.

⁸⁰ Todaro, *age*, s. 18

1. Kalkınma Konusunda Ortak Temalar

Ahmed Hurşid'e⁸¹ göre, İslam, kalkınma konusunu müstakil olarak değil de, daha büyük bir başlık olan insanın bütün yönleriyle gelişmesi ve ilerlemesinin bir parçası olarak ele alır. İnsanın refahı hem maddi hem manevi yönleri olan, hem iktisadi hem sosyal alanları kapsayan, dünyayla ilgilendiği gibi ahireti de dikkate alan bir olgudur. İslam kalkınmada “*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah (cc), onlarda bulunanı değiştirmez.*”⁸² âyet-i kerimesini dikkate alarak insanı merkeze alan bir yaklaşım sergiler. Ayrıca şükür bilinciyle kaynakların en iyi biçimde kullanılmasını ve insan ilişkilerinde ve gelir dağılımında adalet bilinciyle hareket edilmesini vurgular⁸³.

Araştırmacıların çoğunluğuna göre İslam'da kalkınmanın hükmü vücuttur. Bu hükme ulaşmada farklı istidlâl yolları kullanılmış olup bunların bir kısmını şöyle özetlemek mümkündür: 1- Kalkınmayla ilgili pek çok âyet ve hadis kalkınmanın ihtiyârî olmadığını, bilakis hem fert hem de toplum üzerine gerekli olduğunu göstermektedir. 2- Kalkınmanın vacib olmasının sebebi, fıkhıdaki “Kendisi olmadan bir vacibin yapılmasının mümkün olmadığı şey aynı şekilde vacibtir” kaidesidir. Çünkü İslam dini kalkınma olmadan yerine getirilmesi mümkün olmayan pek çok emir içermektedir. 3- Dinimiz fakirliği ve geri kalmışlığı uygun bulmayarak ziraat, sanat, ticaret gibi alanlara

⁸¹ 1932 doğumlu Pakistanlı economist Ahmed Hurşid, İslam ekonomisi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Bu alanda çalışmalarından ötürü 1990'da Kral Faysal Uluslararası Ödülü'ne layık görülmüştür. 1988'de İslam Kalkınma Bankası tarafından ekonomi alanında ilk defa verilen ödülün de sahibidir.

⁸² 13-Rad-11

⁸³ Hurşid, Ahmed, *et-Tenmiyetu'l-İktisâdiye fi'l-İtâri'l-İslâmî*, Mecelletu Ebhâsi İktisadi'l-İslâmi, 1405/1985, s. 53-75

teşvik etmiş ve kalkınmayı gerekli görmüştür. 4- Kur'ân-ı Kerim'de cihad için atlar ve maddi kuvvet hazırlanması emri⁸⁴ kalkınmanın vacib olduğunu göstermektedir. Çünkü bu maddi hazırlık ancak güçlü bir iktisat sayesinde mümkün olabilir⁸⁵.

Kalkınmayla ilgili bazı âyeti kerimelerin izahlarında geçtiği üzere, Kur'ânı Kerim'de geçen "istihlâf" ve "ümran" kavramlarıyla ilişkili olarak kalkınma herkesin üzerine gerekli olan bir vecibe olarak da telakki edilmiştir; çünkü bir kişinin kapsamlı olarak kulluk görevini yerine getirmesi, üretken ve iyi davranışlar ortaya koymasıyla ilgili olup, herkes kendi kabiliyet ve gayreti miktarınca bununla mükellef sayılabilir. Öte yandan, kalkınma gerek fertler gerek kurumlar açısından insanların ve ülkenin gelişmesi ve maslahatı için gözetilmesi gereken bir görev ve herkesin paylaştığı bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir⁸⁶.

İslam'a göre kalkınma farz olan bir ibadet olarak telakki edilebilir. Çünkü kalkınma sadece bir iktisadi yol olmaktan öte, Cenabı Hakk'ın rızasını kazanmak için bir vesiledir ve diğer ibadetlerin edası ona bağlıdır. Nitekim müslüman kişi ihtiyacını karşılayacak üretimi yapamadığı zaman diğer ibadetlerini yapamaz; nitekim, işsiz bir kimsenin yahut mazeretsiz olarak başkalarına bağımlı yaşayan bir kimsenin ibadetleri eksik kalmış olacaktır⁸⁷. Çünkü gücü yeten bir insanın kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması için çalışması bir dînî vecibedir.

⁸⁴ 8-Enfal-60

⁸⁵ Ebû Muhammed, İbrahim, *El-İslam ve't-Tenmiye*, Ribat, 1429/2008, s. 64-66

⁸⁶ Ebû Muhammed, *El-İslam ve't-Tenmiye*, s. 66

⁸⁷ Muhammed, *Ususu't-Tenmiyeti's-Şâmile fi'l-Menheci'l-İslâmî*, s. 44

Fıkıhçıların genel görüşüne göre, bir müslüman kendi geçimini sağlamadığı takdirde vücudu ve zihni, ibadetleri yerine getirebilmek için gerekli sağlık ve elverişlilikte olmayacak, Cenab-ı Hakk'ın kendisini yeryüzünde yetkili kılmasıyla doğan diğer yükümlülükleri ise hiç yapamayacaktır⁸⁸. Bu bakımdan bir müslüman topluluk için, her bireyin dürüst bir şekilde kendi kabiliyet ve gayretleriyle geçimini sağlayabilecek istihdam fırsatlarını sağlayabilmesi ortak bir sorumluluktur⁸⁹.

Kalkınmanın amacının “*Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.*”⁹⁰ âyet-i kerimesinde işaret edilen güzel hayatın gerçekleştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Yine başka bir açıdan, toplumun Cenabı Hakk'ın râzı olmadığı bir durumdan râzı olduğu bir duruma geçmesinin de kalkınmanın bir amacı olduğu bildirilmektedir⁹¹.

İslam'a göre insanın aslî amacı ve yaratılış gayesi ibadet olup⁹² iktisadi faaliyetler bizzat amaç değil, bir araçtır. İktisadi faaliyetlerde insan, sırf kendi menfaatlerinin sâikiyle değil, Allah Teâlâ'ya kulluk şuuruyla hareket eder ve bazı kayıtlara tâbidir. Müslüman, Batılı iktisat zihniyetinde ileri sürüldüğü gibi bencil olarak değil, ferdî ve içtimaî sorumluluk altında iktisadi kararlarını alır.⁹³ “*Kendileri son derece*

⁸⁸ Serahsî Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed (h. 483), *el-Mebsût* (I-XXX), Daru'l-Mârifet, Beyrut, 1414/1993, XXX, 245; Çapra, *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye*, s. 35

⁸⁹ Çapra, *age*, s. 35

⁹⁰ 16-Nahl-97

⁹¹ Ebû Muhammed, İbrahim, *El-İslam ve't-Tenmiye*, s. 51

⁹² 51-Zariyat-56

⁹³ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, İktisadi Kalkınma ve İslam, 1987, s. 241-251

ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları (diğer müslümanları) kendilerine tercih ederler.”⁹⁴
düşüncesinin hâkim olduğu fertlerde toplumun menfaati, şahsi menfaatin önündedir ve toplumsal doku son derece güçlüdür. Bu bakış açısı Batı iktisat düşüncesinde olmadığı gibi günümüzde İslam ülkelerinde de son derece zayıflamıştır.

Etkin bir kalkınma süreci için İslam’ın getirdiği bir takım önemli yaklaşımları şöyle sayabiliriz: ***İsrafın önlenmesi, âdil gelir dağılımının sağlanması, iktisâdi bağımsızlığın sağlanması ve iktisâdi istikrarın sağlanması.*** Sınırsız tüketim anlayışı, üretim sınırlarını da zorlayarak kaynakların israfına, bir yandan da talep daraldığında kitlesel işsizliğe yol açmıştır. Hâlbuki İslam’da ihtiyaca dayalı tüketim ve üretim söz konusu olup bu tip aşırılıklara sebebiyet verilmez. İkinci olarak, “*Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.*”⁹⁵ ayeti kerimesinde gösterilen servetin sadece zenginler arasında dolaşmaması, bilakis toplum tabakalarına âdil biçimde yayılması ilkesi sosyal refah ve güvenliğin sağlanması için hayâti öneme sahiptir. Nihayet, İslam getirdiği piyasa düzenlemeleriyle malın üreticiden tüketiciye en kısa yoldan naklini istemiş, sözleşmelerde belirsizlikleri, devletin fiyatlara müdahalesini ve ihtikârı (karaborsacılığı) yasaklamış, böylece fiyat istikrârını dolayısıyla da iktisâdi istikrarı hedeflemiştir.⁹⁶

Kalkınma sürecinden beklenen refahın sağlanması sadece gelir seviyesinin artmasıyla değil, insan onurunun muhafaza edilmesini sağlayacak hayatın diğer tüm ünitelerinin geliştirilmesiyle de yakından alakalıdır. Dolayısıyla, bir insanın manevi

⁹⁴ 59-Haşr-9

⁹⁵ 59-Haşr-7

⁹⁶ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, s. 248-250

ihtiyaçlarını karşılayan, sağlıklı, konforlu ve üretken bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli diğer şartlar kalkınma için gereklidir. Gelirin dışında şu hususlar da fakirliğin değişik boyutlarını oluşturmakta olup kalkınma sürecinin, bu farklı boyutları göz önüne alması gerekmektedir: Emek piyasalarına erişimin olmaması, istihdam fırsatlarının olmayışı, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerine erişim olmaması, iktisadi risklere maruz kalma, ihtiyaçlarını dile getirmede yeterli oranda gücünün ve sesinin olmaması⁹⁷.

İslam'da kalkınmanın diğer bazı esasları olarak insana önem verilmesi, akla ve tefekküre önem verilmesi⁹⁸, eğitim ve bilime önem verilmesi, ahlaka önem verilmesi, insan haklarına önem verilmesi, insanın çalışıp kazanmaya teşvik edilmesi, kalkınmayı sağlayacak birlik, beraberlik, sosyal adalet, tasadduk gibi sosyal dayanışma esaslarının konulması zikredilmiştir⁹⁹.

2. Karadâvî: İslam'ın Fakirliğe Sosyolojik Bakışı

Yusuf Karadâvî, Muşkiletu'l-Fakr ve Keyfe Âlecehu'l-İslam isimli eserinde İslamda kalkınma konusunu **din ve sosyoloji eksenlerinde** ele alarak ve içtimâî bazı tahlillere başvurarak İslam'ın kalkınma telakkisini açıklamaya çalışmıştır. Karadâvî'ye göre, İslam fakirliği istenen bir durum olarak görmemiş, tam aksine Peygamber Efendimiz (s) fakirlikten Allah'a (cc) sığınmıştır. İslamiyet öğretileriyle fakirlikle mücadele yollarını göstermiştir. Zühd kavramı ile kastedilen ise insanın dünya malına sahip olmasına rağmen kalben dünya malına hırs göstermemesidir. Zaten konuyla ilgili

⁹⁷ İslam Kalkınma Bankası *Policy Paper on Poverty Reduction*, Cidde, 2007, s. 12

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Gülbe, Osman, *Kur'ân-ı Kerim'de Düşünmeye Yönelik Kavramlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009

⁹⁹ Kayadibi, Fahri, *İslamda Kalkınmanın Dinamik Güçleri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 15, 2007, s. 1-24,

hadis-i şeriflere toplu olarak bakıldığında bu hususlar açıklık kazanmaktadır. “Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir”¹⁰⁰ hadis-i şerifi malın hayırlı işlerde kullanıldığında çok büyük hayırlara vesile olacağına işaret ettiği gibi, Peygamber Efendimiz (s) kendisine gıpta edilebilecek iki sınıf insandan birisinin Allah’ın kendisine mal verip de onu en uygun yerlerde harcama imkânı ve yetkisi verdiği kimse olduğuna dikkat çekmiştir¹⁰¹.

Fakirliğin fert ve toplum açısından akide ve iman, ahlak ve davranış, fikir ve kültür, aile ve İslam dünyası planlarında olumsuz tesirleri vurgulanmıştır¹⁰². Akide planında “Fakirlik neredeyse küfür olacaktır.”¹⁰³ hadis-i şerifinde belirtildiği üzere sabırlı olmayan insan için fakirlik inanç açısından da zorlu bir imtihana dönüşebilir. Münâvî bu hadisin şerhinde fakirliğin insanı zenginlere hased etmeye, kendini zillete düşürmeye, Cenabı Hakk’ın kendisi hakkındaki kazasına razı olmamaya ve itiraz etmeye sevk edebileceğini belirtmiştir¹⁰⁴.

Yine bir başka hadis-i şerifte fakirlik ile küfür beraber zikredilerek “Allah’ım! Küfürden ve fakirlikten Sana sığınırım” buyurulmuştur. Bir sahabenin “Küfürle fakirliği denk mi tutuyorsun?” şeklinde sorması üzerine Resûlullah (s): “Evet” buyurmuştur¹⁰⁵.

Fakirliğin ahlak ve davranışlar üzerinde olabilecek olumsuz tesirine şu hadis-i şerif işaret etmektedir: Rasulullah (s) namazdan sonra “Allahım, ben günâhtan ve

¹⁰⁰ Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, s.112; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 299 Hadis No: 17763; Hâkim, *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn*, II, 3, Hadis No: 2130

¹⁰¹ Buhârî, *İlim* 15, I, 25; Muslim, *Salatu’l-Musafirin* 268, I, 559; İbn Mâce, *Zühd* 22, II, 1407

¹⁰² Karadâvî, *Muşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehu’l-İslam*, Beyrut, 1406/1985, s. 14

¹⁰³ Münâvî, *Feyzu’l Kadir*, IV, 542; Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, IX, 12, Hadis No: 6188

¹⁰⁴ Münâvî, *Feyzu’l Kadir*, IV, 542

¹⁰⁵ Nesaî, *İstiaze* 28, VIII, 267; İbn Hibban, *Sahih*, III, 302

borçtan sana sığınırım” şeklinde dua ederdi. Bir kişi kendisine: Yâ Rasulallah! Borçtan Allah'a sığınmanız ne kadar çok oldu, deyince Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “İnsan borçlandığında konuşur da yalan söyler, söz verir ancak yerine getirmez.”¹⁰⁶. Hadiste borçlunun içinde bulunduğu ruh haleti ve bu sebeple içine düştüğü durum veciz bir şekilde dile getirilmiştir. Aslında borç bizatihi kötü olmasa da yol açtığı bu durumdan ötürü sakındırılmıştır.

Temel ihtiyaçlarını bulmada zorlanan fakir kişinin sağlıklı ve derin düşünmesi de pek tabii olarak zorlaşacaktır. İmam Ebû Hanife'nin “Evinde yemek olmayan kimseyle istişare yapma” dediği aktarılır. Çünkü bu durumdaki kişinin aklı da dağınık olacak ve doğru hüküm veremeyecektir. Zaten öfkelenme gibi, şiddetli açlığın da sağlıklı düşünmeye engel olduğu açıktır¹⁰⁷.

Fakirlik aile planında da sıkıntılar doğurmaktadır. Şöyle ki evliliğin önündeki en büyük mâni fakirlik olmaktadır çünkü evlenme masraflarını ve aile geçimini sağlamak kolay olmamaktadır. Benzer şekilde evliliğin devamı konusunda fakirlik diğer etkenlerin önüne geçebilmekte ve evliliklerin sona ermesine sebebiyet vermektedir. Zira ailesinin geçimini sağlayamama geçerli bir boşanma sebebi sayılmaktadır. Fakirlik aile içi ilişkilerin de soğumasına, sevginin azalmasına sebep olabilmektedir¹⁰⁸. Câhiliye devrinde çocukların gömülmesi hâdisesine, başa gelen yahut gelmesinden korkulan fakirliğin sebep görüldüğüne Kur'an-ı Kerim iki âyette dikkat çekmiştir¹⁰⁹. Nitekim bir hadis-i şerifte de en büyük günahın şirk koştuktan sonra “seninle beraber yemek

¹⁰⁶ Buhârî, İstikraz 11, III, 117; Muslim, Mesacid 129, I, 412; Ebu Dâvûd, Salat, I, 232

¹⁰⁷ Karadâvî, *Muşkiletu'l-Fakr*, s. 16

¹⁰⁸ Karadâvî, Yûsuf, *Muşkiletu'l-Fakr*, s. 17-18

¹⁰⁹ 6-Enam-151, 17-İsra-31

yiyecek korkusuyla çocuğunu öldürmek” olduğu bildirilmiştir¹¹⁰. Fakirlikten dolayı çocuğunu öldürmek bir uç örnek olsa da fakirliğin sebep olduğu çeşitli olumsuzluklara sebebiyet vermesi açısından önemlidir.

Fakirlik toplumun selameti ve istikrarı için de büyük bir tehlikedir. Çünkü fakirlik, eğer gelirin adil dağılmaması ve belli bir kesimin haksız kazançla zenginleşmesi sonucu oluyorsa o toplumda kardeşlikten ve beraberlikten söz edilmesi çok zor olacaktır¹¹¹.

3. Bahît: İslam’da Kalkınmanın Finansmanı

İslam’da kalkınmanın esasları konusunda et-Temvîlü’-d-Dâhilî li’t-Tenmiyeti’-İktisâdiye fi’l-İslâm isimli eserinde Ali Hıdr Bahît’in İslam’da kalkınmayı daha çok **mâlî açıdan** ele aldığı görülür. Bahît, bu eserinde önce İslam’ın iktisâdi hayata dâir temel esaslarını ortaya koyar. Bu kapsamda, İslam’da iktinâzın (servetin âtıl tutularak hiçbir iktisadî aktivitede kullanılmadan biriktirilmesi) yasaklanması, İslam’da mülkiyet sistemi, devletin iktisâdi hayattaki rolü gibi konuları açıklar. Daha sonra kalkınmanın finansmanı meselesine giriş yaparak tasarruflar konusunda İslam’ın tasarruf yapmaya teşvikini, toplumda ideal tasarruf oranını, tüketicilerin, özel sektörün ve kamu sektörünün kalkınmanın finansmanı için ne kadar tasarruf yapmaları gerektiğini inceler.

¹¹⁰ Buhârî, Tefsir 228

¹¹¹ Karadâvî, Yûsuf, age, s. 18

Kalkınma sürecinin başarısı, temelde, kalkınmanın başarılı biçimde finansmanına, bu ise etkili ve yeterli miktarda dâhilî (ülke içi) tasarruflara bağlıdır.¹¹²

İslam tasarruf yapılmasını temin için iktinâzı yasaklamış, tüketimde îtidâli emretmiş, faizi yasaklarken yatırımı teşvik etmiş, zekatı da emretmiştir. Bütün bu sayılan mekanizmalar toplumda etkili biçimde tasarruf yapılmasını sağlamaktadır. Mâlî kaynakların mobilize olarak fazla finansman kaynağı olan fertlerden finansman ihtiyacı olanlara kanalize olması için İslam murâbahâ, selem, müdârabe, istisna' gibi pek çok farklı ticârî ve mâlî işlem türünü desteklemiştir.

Yatırım bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna (üretim araçlarına) belirli bir dönemde yapılan ilavelerdir.¹¹³ Yatırım harcamaları ekonominin *gelecekteki üretim kapasitesini*, dolayısıyla iktisadi büyümeyi belirlediğinden ötürü büyük önemi hâizdir. Yatırım harcamalarının finansmanı ancak tüketimin ihtiyaç temelli ve mutedil olması sonucu gerçekleştirilen tasarruflar ve sermaye birikimi yoluyla mümkündür. İktisadi yönden bağımsızlığın temini için yatırımlar zaruridir. Bu nedenle, hayatın her alanında toplumun ihtiyacını karşılamak üzere gerekli yatırımların yapılması farz-ı kifâye olarak görülmüştür.¹¹⁴

İnfâkın iktisâdî hayatı nasıl canlandıracağına dâir “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”¹¹⁵

¹¹² Bahît, Ali Hıdr, *et-Temvîlu'd-Dâhilî li't-Tenmiyeti'l-İktisadiye fi'l-İslam*, Cidde, 1405/1985, s. 55-77

¹¹³ Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, 8. ed. Dryden Press, 2000, s. 333

¹¹⁴ Ebu Muhammed, *İslam ve't-Tenmiye*, s. 194 ayrıca bkz Bahît, *et-Temvîlu'd-Dâhilî*, s. 135

¹¹⁵ 2-Bakara-261

ayeti kerimesinde bahsi geçen malların kat kat artırılması sadece ahiret sevabına münhasır değil, aynı zamanda ilk harcanan miktarın kat be kat üstünde bir miktarın iktisadi hayata aksetmesi olarak da gerçekleşir ki buna modern iktisatta “**çarpan etkisi**” (multiplier effect) ismi verilmiştir.¹¹⁶ Diğer bir ifadeyle, ekonomiye katkı sağlayan bir faaliyete harcanan bir miktar meblağın, bu paranın bir takım süreçler içinde iktisadi hayatı canlandırması sonucu, sonuçta ekonomiye ve hayat seviyesinin yükselmesine çok daha büyük bir etkisi söz konusu olmaktadır. Modern iktisatta özellikle harcamalar ile milli hâsıla arasındaki ilişkinin belirlenmesinde çarpan etkisinin analizi yapılmaktadır.¹¹⁷

İslamiyet iktinâzı yani hiçbir iktisadi faaliyette kullanılmayacak şekilde servet biriktirmeyi şu ayeti kerime ile yasaklamıştır: “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele. (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta oldunuz şeylerin (azabını) tadın*”¹¹⁸ İktinâz servetin âtil kalmasına yani fazla malın yatırım yoluyla üretim kapasitesinin geliştirilmesi için kullanılamamasına neden olur.¹¹⁹ Buna karşılık dinimiz infâk müessesesini teşvik ve emretmiştir.

“*Kim bir ev veya gayr-i menkul satıp ta bunun parasıyla yeni bir gayr-i menkul satın almazsa, o kimse sattığı malın karşılığında aldığı paranın bereketini göremez.*”¹²⁰

Burada amaç, üretim için bir vesile olan gayri menkulün satılarak bedelinin tüketim

¹¹⁶ Bahît, *et-Temvîlu'd-Dâhilî*, s. 25, Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, s. 566

¹¹⁷ Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, s. 565-570

¹¹⁸ 34-Tevbe-35

¹¹⁹ Bahît, *et-Temvîlu'd-Dâhilî*, s. 19

¹²⁰ İbn Mâce, *Ruhûn* 24, II, 832; Ahmed b. Hanbel, *Musned* XXV, 166

harcamalarına gitmesinin önlenmesidir.¹²¹

İslam sermaye birikimini, kısmen yukarıda bahsi geçtiği üzere, başlıca şu yollarla destekler: **İktinâzın yasaklanması, ölçülü tüketimin temini, ribanın haram kılınması, yatırımın teşvik edilmesi ve zekatın emredilmesi.** İktinaz yani servetin âtıl biçimde üretim dışında kalması neticesinde ekonomide toplam talep düşeceğinden dolayı üretim faaliyeti ve kaynakların kullanımı da düşük olacaktır. Ölçülü tüketim, israfın ve cimriliğin yasaklanması, zararlı maddelerin kullanımının önlenmesi yoluyla temin edilerek tasarruf yapılmasına imkan sağlanır. Zekat iktinazı önler ve malın zamanla azalmaması için yatırım yapmaya teşvik ederek sermaye birikimine imkan sağlar.¹²²

İslam insanın dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşması için üreten bir toplum olmasını istemiş, bunun için de çalışmayı ve üretimin meyvelerinin adil dağılımını vurgulamış, infâkı emrederek iktisâdî hayatın canlanmasına yol açmış, kamu ve özel mülkiyet haklarını korumuş, devletin iktisâdî hayata belli durumlarda yönlendirme yapmasını benimsemiş, sağlıklı bir mâlî yapı öngörerek her seviyede hesap verebilirlik ve şeffâfiyetin altını çizmiştir. Bütün bu esaslar toplumun üretici kapasitesinin geliştirilmesine neden olarak kalkınmanın önünü açmıştır. Bu bağlamda kalkınmayla ilgili diğer bazı önemli esaslar arasında sınırlı iktisadi özgürlükler bulunmakta olup, diğer yandan faiz ve garar (sözleşmelerde aşırı belirsizlik), iktisâdî faaliyetlerde kullanmayarak servet biriktirme ve ihtikâr yasaklanmıştır.¹²³

¹²¹ Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhilî*, s. 82

¹²² Bahît, *age*, s. 157

¹²³ Bahît, *age*, s. 13-35

4. Çapra: Kalkınmaya Makâsıdu'ş-Şerîa Yaklaşımı

İslam'da kalkınma konusundaki araştırmalara en fazla katkıda bulunan isimlerden bir tanesi hiç şüphesiz bu sahada pek çok çalışmaya imza atmış olan Ömer Çapra'dır. Hâlen İslam Kalkınma Bankası'nda çalışmakta olan Çapra'nın özellikle *Towards a Just Monetary System* (1985), *Islam and the Economic Challenge* (1992), *The Future of Economics: An Islamic Perspective* (2000), *The Islamic Vision of Development in the Light of Maqasid Al-Shari'ah* (2008) isimli eserleri kalkınma sahasında dikkat çekmiş ve çeşitli dillere çevirileri yapılmıştır. İslâmî literatüre güçlü derecede vâkif olan Çapra, İslam'ın kalkınma vizyonunu **modern iktisat düşüncesi ışığında** tahlil etmiş olup çalışmaları bu sahada büyük etki yaratmıştır.

Çapra, fıkıh literatüründe **Gazzâlî** (h. 505) gibi alimlerin “*Makâsıdu'ş-Şerîa*” olarak ifade ettikleri nefis, din, akıl, mal ve neslin korunması fikrini¹²⁴ aynı zamanda İslam'da kalkınmanın amacı olarak ortaya koymuş¹²⁵, bu beş başlık altında İslam'da kalkınmanın öngördüğü gerekli unsurları sıralayarak modern iktisadın kalkınma anlayışıyla irtibatlandırmıştır.

Bu yaklaşıma göre, *nefsin korunması* maksadına yönelik şu unsurlar aynı zamanda kalkınmanın bileşenleri olarak görülmektedir: İnsan onuru, kardeşlik, sosyal eşitlik, adalet, can ve mal güvenliği, kişisel özgürlükler, eğitim, iyi idare, istihdam, gelir ve servetin adaletli dağılımı, evlilik, toplumsal dayanışma, suç oranının azaltılması, huzur ve mutluluk.

¹²⁴ Gazzâlî, *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usul*, I, 174

¹²⁵ Çapra, *er-Ru'yetü'l-İslâmiyye li't-Tenmiye*, s. 6

Fıkıhçıların genel görüşüne göre, bir müslüman kendi geçimini sağlamadığı takdirde vücudu ve zihni, üzerine vacib olan ibadetleri yerine getirebilmek için gerekli sağlık ve elverişlilikte olmayacak, Cenab-ı Hakk'ın kendisini yeryüzünde yetkili kılmasıyla doğan diğer yükümlülükleri ise hiç yapamayacaktır¹²⁶. Bu bakımdan bir müslüman topluluk için, her bireyin dürüst bir şekilde kendi kabiliyet ve gayretleriyle geçimini sağlayabilecek istihdam fırsatlarını sağlayabilmesi ortak bir sorumluluktur¹²⁷.

İnsan kişiliğinin gelişimi için son derece önemli olan bireysel özgürlük olmadan kalkınma ve refah için gerekli olan inovasyon (yenilikçilik) ve girişimciliğin gelişmesi mümkün olmayacaktır¹²⁸.

İktisadi büyümenin sağlanması için üretkenlik ve çalışkanlık önemli olduğu kadar tüketimde israftan kaçınmak da benzer şekilde önemlidir. Lüks ve gösterişe yönelik israfa kaçan tüketimin azaltılması, eldeki kaynaklara olan aşırı talebi hafifleteceğinden dolayı kaynakların toplumun ortak ihtiyaçları için kullanımı ve böylece toplumsal huzur mümkün olurken aynı zamanda bu tüketim biçimi tasarruf ve yatırımların artmasına ve neticede daha yüksek bir istihdam ve iktisadi büyüme seviyesinin sağlanmasına imkan vermektedir¹²⁹. İsrarla mücadelede sade hayatın dinimizdeki yeri vurgulanmalı, toplumsal duyarlılık bu şekilde kazanılmaya çalışılmalıdır. Günümüzde kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülen

¹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 245; Çapra, *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye*, s. 35

¹²⁷ Çapra, *age*, s. 35

¹²⁸ Çapra, *age*, s. 24

¹²⁹ Çapra, *age*, s. 51

yolsuzluk sorununun çözümü için toplum çapında israfın önlenmesi ve israfkâr bir hayat tarzının kötü bir imaj kazanması etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.¹³⁰

Lüksten kaçınarak sadece ihtiyaçlara endeksli sade bir hayat tarzının benimsenmesi, özel sektörün ekonomik kaynaklara olan yoğun talebini hafifleterek yatırımlar ve kalkınma için gerekli olan tasarrufların toplanmasına imkan sağlar.¹³¹

İslam'ın öğretileri ışığında toplum lüks tüketimden ziyâde, daha öncelikli ihtiyaçlarını talep edecek, gelirin artan kısmı ise tasarruf, yatırım ve sosyal yardımlaşmaya ayrılacaktır. Bu şekilde, tüketim mallarını karşılamaya yönelik üretim, toplumun toplam tüketim miktar ve dağılımını (talep edilen mal kompozisyonunu) izleyecek ve buna göre belirlenecektir. Böylece, kişisel bazda israftan kaçınarak ve iktisatlı davranılarak alınan tüketici kararları, toplam tüketim ve üretim miktarlarına yansiyacak ve dolayısıyla üretim, ihtiyaçlara bağlı olacaktır.¹³²

Öte yandan örneğin *aklın korunmasına* yönelik araştırma imkânlarının artırılması, eğitim ve araştırmaya gereken önem ve ilginin gösterilmesi, yenilikçi çalışmaları ödüllendirme, düşünce ve kendini ifade özgürlüğü sağlanması gibi unsurlar aynı zamanda bu alanda kalkınmanın gerekli öğeleridir¹³³.

İslam dünyasının son asırlardaki geri kalmışlığının arkasında entellektüel gelişimin zayıflaması, bilim ve teknolojide çağdaşlarıyla yarışmaması büyük rol

¹³⁰ Geniş bilgi için bkz. Çapra, *Islam and Economic Development*, s. 84-87

¹³¹ Geniş bilgi için bkz. Çapra, *Islam and Economic Development*, s. 87

¹³² Üretimin ihtiyaca bağlı olması hakkında geniş bilgi için bkz. Çapra, Ömer, *Islam and Economic Development: a Strategy for Development with Stability in the light of Justice and Islamic teachings*, Washington DC, and Islamabad, 1994, s. 103; ayrıca bkz. Abdulmennân, Muhammad, *Islamic Economics: Theory and Practice*, Cambridge, 1986, s. 55

¹³³ Çapra, *The Islamic Vision*, s. 61

oynamıştır. Bu bağlamda, eğitime gerekli önemin verilmesi, kaliteli eğitim imkânlarının ücretsiz olarak geniş kesimlere sağlanması, hem gelir eşitsizliğinin ve sosyal gerilimlerin giderilmesi hem de etkin kalkınma süreci için büyük önem arz etmektedir¹³⁴.

¹³⁴ Çapra, *age*, s. 69

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN KALKINMA DÜŞÜNCESİ

A. HZ. PEYGAMBER'İN KALKINMAYA İLİŞKİN UYGULAMALARI

1. Medine Pazarının Kurulması

Hz. Peygamber (s) Medine'deki İslam toplumunun iktisâdî, idârî ve içtimâî sahalarda güçlenmesi için hicreti müteâkip hemen gerekli adımları atmış ve bu sahalarda bir takım düzenlemeler getirmiştir. Böylece, toplumsal huzurun temini için Medine Anayasası'nın düzenlenmesinden iktisâdî bağımsızlığın temini maksadıyla müslümanlar için müstakil Medine pazarının kurulmasına kadar Medine'deki gelişen müslüman toplumun her alanda kalkınmasına ve güçlenmesine zemin hazırlayacak gerekli altyapının kurulduğu müşahede edilmektedir. Hz. Peygamber'in kalkınma tasavvurunu ortaya koyması bakımından Medine pazarının kurulması ve bilâhare gerekli piyasa düzenlemelerinin yürürlüğe konması ve kalkınmanın diğer unsurlarıyla ilgili gerekli yönlendirmelerin yapılması son derece önemlidir.

Hicret sonrası gelişen Medine toplumunda, Muhacirler ticaretle iştiler ederken Ensar tarımla geçim sağlıyorlardı. Hz. Peygamber (s) Medine'de bir çarşı yeri belirleyerek Müslümanların iktisâdî bağımsızlığı için önemli bir adım atmıştır. Müslümanlara ait müstakil bir pazarın olması Hz. Peygamber'in uygulamaya koyacağı piyasa düzenlemesine ilişkin pek çok esasların rahatlıkla yürürlüğe girmesi bakımından da son derece önemlidir. Konuyla ilgili İbn Mâce'de geçen rivayet şu şekildedir:

Resûlullah (s) Nebit çarşısına gitti, oraya baktı. Sonra “Burası size uygun bir çarşı değildir” buyurdu. Sonra başka bir çarşıya gitti. Oraya da baktıktan sonra: “Burası

da size (uygun) bir çarşı değildir” buyurdu. Sonra dönüp bu çarşıya geldi ve burada dolaştı. Sonra: “Burası sizin çarşınızdır. Sakın bu çarşı kaldırılmasın ve bu çarşı (satıcıları ve alıcıları) üzerine vergi yükletilmesin” buyurdu.¹³⁵

Hz. Peygamber’in (s) kurduğu Medine Pazarı ile ilgili önemli bazı bilgilere, Ömer b. Şebbe’nin (h. 262) *Târihu’l-Medine* isimli, Medine tarihiyle ilgili önemli bilgileri içeren kitabında rastlamaktayız.¹³⁶ Örneğin, Atâ b. Yesâr’dan gelen bir rivayette şu bilgiler mevcuttur:

“Resûlullah (s) Medine için bir Pazar tesis etmek istediği zaman, önce Beni Kaynuka pazarına gitti, sonra Medine Pazarı’nın bugünkü yerine geldi ve ayağıyla (yere) vurarak: “İşte sizin pazarınız budur; burası daraltılmayacak ve burada vergi alınmayacaktır” buyurdu.”¹³⁷ Bir başka rivayet şu şekildedir:

“Hz. Peygamber pazar yerini müslümanlara bağışladı.”¹³⁸ Böylece pazar yerinin tekelleşmesi ve haksız rekâbete açık olması önlenmiş olmaktadır. Nitekim Hz. Ömer’in bu tür girişimleri denetleyerek engellemiş olduğuna dâir örnekler nakledilmiştir.¹³⁹

Medine pazarının tesisi ve işleyişi ile ilgili diğer bazı önemli bilgilere *Vefâu’l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri’l-Mustafâ* isimli eserinde Semhûdî (h. 911) yer vermektedir.¹⁴⁰

¹³⁵ İbn Mâce, Ticarat 40, II, 751, Muhakkik Muhammed Fuâd Abdalbaki, bu rivayetin İbn Mâce’nin Zevâid’inde geçtiğini ve Bûsîrî’nin isnadın değerlendirmesini yaparak zayıf hükmü verdiğini belirtmektedir.

¹³⁶ İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer, *Târihu’l-Medine*, Cidde, 1399, I, 304

¹³⁷ İbn Şebbe, *Târihu’l-Medine*, I, 304

¹³⁸ İbn Şebbe, *age*, I, 304

¹³⁹ Semhûdî, Ali b. Abdullah b. Ahmed (h. 911), *Vefâu’l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri’l-Mustafâ*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1419, II, 257

¹⁴⁰ Semhûdî, *age*, II, 256

Resûlullah (s) Bakî' ez-Zubeyr mevkiinde bir çadır kurdu ve “Bu sizin pazarınızdır” buyurdu. Sonrasında Ka'b b. el-Eşref (Yahudi liderlerinden birisi) gelerek çadırın iplerini kesti. Bunun üzerine Resûlullah (s): “Elbette bu pazarı onu daha da sinirlendirecek bir yere taşıyacağım” buyurdu. Sonra bu pazarı, şimdi olduğu yere taşıdı ve şöyle söyledi: “Bu sizin pazarınızdır, burada etrafını çevirerek sabit yerler edinmeyin (sabah kim erken gelirse istediği yerde dursun) ve hiç bir vergi alınmayacaktır.”¹⁴¹ Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber (s) pazar yerinin küçültülmemesini emretmiştir.¹⁴²

Mezkûr rivayetlerde geçtiği üzere Müslümanların yeni pazarında vergi alınmamasının, bu pazarın çekiciliğini artırmak ve bu pazarın Yahudilerin rakip pazarlarının hakimiyetini kırarak canlılık kazanması amacına matuf olduğu açıktır. Sabit yerler edinilmemesi ile de dinamik bir rekabet atmosferi istenerek her gün yeni bir canlılıkla eşit şartlarda tüccarın iş yapması sağlanmıştır.

2. Hz. Peygamber Döneminde İktisâdi Durum

Hz. Peygamber'in (s) İslam'ı toplum çapında etkili biçimde uygulama fırsatı bulduğu Medine dönemindeki iktisâdi durum hakkında fazla detaya girmeden konumuz açısından önem taşıyan bir takım bilgiler vermek faydalı olacaktır. Öncelikle, Muhacirler Medine'ye hicret ettiklerinde ellerinde avuçlarında hiçbir şey yoktu. Çünkü mal varlıklarını Mekke'de bırakmışlardı. İşte böyle zorlu bir dönemde Hz. Peygamber (s) muhacirler ile ensar arasında muâhât (kardeşlik) tesis etmek suretiyle ensarı muhacirlerin yardımına seferber etmiştir. Toplumsal dayanışmanın bir zirvesi olarak

¹⁴¹ Semhûdî, *age*, II, 257

¹⁴² Semhûdî, *age*, II, 257

görülebilecek bu uygulama neticesinde ensar herşeylerini yarı yarıya muhacirlerle paylaşmak istemiştir. Ancak Hz. Peygamber (s) mülkiyeti ensarda kalmak üzere muhacirlerin emekleri karşılığında ürüne ortak olabileceklerini bildirerek birlikte çalışılıp elde edilen kazanç paylaşılmıştır. Bu durum müslümanlar zenginleşene kadar devam etmiştir.¹⁴³ Buhârî'de geçen şu rivayette bu durumun (zenginleşmenin) Hayber seferinden sonra olduğu bildirilmiştir.

Enes b. Mâlik (r) muâhât uygulamasını şu şekilde aktarmaktadır: Muhacirler Mekke'den Medine'ye geldikleri zaman ellerinde hiçbir şeyleri yoktu. Ensâr ise Medine'de arazî sahibi idi. Ensâr, her sene mallarının yarı mahsûlünü kendilerine vermek ve Ensâr'ın yerine bağ ve bahçe işlerini muhacirler yapmak şartıyla mallarını muhacirlere ortağa verdiler. Peygamber (s) Hayber ahâlisi ile muharebeden ayrılıp da Medîne'ye döndüğü zaman, Muhacirler, meyvelerinden istifâde ettikleri Ensâr'ın ödünç verdikleri malları Ensâr'a geri verdiler.¹⁴⁴

Abdurrahmân b. Avf (r) ise muâhâtı şöyle anlatmaktadır: Medîne'ye geldiğimiz zaman Resûlullah (s) benimle Sa'd b. Rabî' arasında kardeşlik kurmuştu. Bunun üzerine Sa'd b. Rabî' bana: Ben mal yönünden Ensâr'ın en zenginiyim. Bunun için malımın yarısını sana veriyorum. Bu teklif üzerine Abdurrahmân, Sa'd'e: Benim böyle bir ihtiyâcım yoktur. Ticâret yapılan bir çarşı var mıdır? dedi. Sa'd: Kaynuka kabilesinin çarşısı vardır, demiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ Algül, Hüseyin, “*Muâhât*”, DİA, XXX, 308

¹⁴⁴ Buhârî, Hibe 33, III, 165

¹⁴⁵ Buhârî, Buyû' 1, III, 52

Ensarin bu örnek davranışı Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde övülmüştür: “*Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”¹⁴⁶

Algül, muâhât uygulamasının iktisâdi açıdan tesiri hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır: “Ensarin muâhât çerçevesinde muhacirlere karşı yardımları, destek ve feragatları müslümanların Medine'nin iktisadî hayatında söz sahibi olmasına yol açmıştır. Muhacirler kanalıyla kurulan müslüman çarşı-pazarında İslâm'ın ekonomik ve ticarî hayata getirdiği değerler uygulanmış, bunun sonucunda yahudilerin ensar üzerindeki iktisadî tesirleri azalmaya başlamıştır.”¹⁴⁷

Medine'de gerçekleştirilen ithalat ve ihracat faaliyetleri konusunda Muhammed Hamidullah şu bilgileri vermektedir: “Medine bölgesi, müreffeh ve verimli olmasına rağmen, bütün ihtiyaç maddelerini üretemiyordu. Hurma geliri, Medine'deki tüketimin çok üstünde olduğundan, bâzı genel rivayetler, bölgenin kapitalist Yahudilerinin ihrâc etmek üzere bu hurmaları satın aldıkları zannını veriyor. Fakat birinci derecede önemli ihtiyaç maddeleri arasında, ipekli veya pamuklu kumaşlar bir yana; buğday, arpa ve zeytin yağına ihtiyaç vardı. Diğer lüks maddelerin de kendilerine göre pazarları vardı: Mücevherat, parfümler, hoş kokular, müzik âletleri, metal tencereler, silâhlar v.s. Bütün bunların ithâl edilmeleri gerekiyordu. İslâm'dan önceki dönemde, Medine halkı, kamu kuruluşlarının yokluğundan dolayı, parçalanmış bir durumdaydı; fakat bu durum, geçici

¹⁴⁶ 59-Haşr-9

¹⁴⁷ Algül, Hüseyin, “*Muâhât*”, DİA, XXX, 308-309

yabancılar için bir mesele teşkil etmiyordu. Çünkü dışarıdan gelen kervanların, özellikle Nebâtîluların (Filistin-Irak arasındaki bölgeden gelenler) develeriyle beraber kamp kurdukları serbest bir meydan vardı. Yerli tüccarlar, bu şekilde ithâl edilmiş olan mallar içinden istediklerini doğrudan doğruya mal sahiplerinden satın alıyorlardı. Bazen da bu kervan tüccarları, getirdikleri ithalat mallarını, Medine dükkânlarında bulunan yerli veya bölgesel mallarla takas yapıyorlardı.”¹⁴⁸

Hz. Peygamber (s) döneminde Medine’de halkın ve özellikle muhacirlerin gelir seviyesinin önceleri düşük olduğu, daha sonraları gazvelerde elde edilen ganimetler ve toplanan cizyeler neticesinde gelir seviyesinin iyileştiği anlaşılmaktadır. Gitgide yükselen gelir seviyesi Hz. Ömer (r) zamanında iyice artmıştır ve divan adı verilen kayıtların tutularak halka belli esaslar çerçevesinde düzenli maaş bağlandığı bilinmektedir¹⁴⁹. Ancak belirtmemiz gereken bir husus Hz. Peygamber’in (s) artan gelir seviyesine rağmen sade bir hayat sürdürmeyi tercih etmesidir.

Bahreyn’den yüklü miktarda cizye toplanarak Medine’ye getirildiği hususunda şu rivayeti görmekteyiz:

Ensâr’dan Amr b. Avf şöyle haber vermiştir: Resûlullah, savaşmadan Bahreyn halkıyla bir sulh akdi yapmış ve üzerlerine Alâ b. Hadramî’yi emîr tayin etmişti. Toplanan cizye mallarını getirmek üzere de bilâhare Resûlullah, Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ı Bahreyn’e gönderdi. Ebû Ubeyde onların cizye mallarını alarak Bahreyn’den Medine’ye

¹⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, *Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat*, “Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm”, (editor. Vecdi Akyüz) içinde, Beyan Yayınları: 1/150-151

¹⁴⁹ Fayda, Mustafa, “Ömer”, DİA, XXXIV, 48

geldiğinde, Ensâr onun gelişini işitti. Onun bu gelişi, Ensâr'ın Resûlullah'la beraber sabah namazı kıldıkları zamana denk gelmişti. Ensâr sabah namazını kılınca, hemen Ebû Ubeyde'yi karşılamaya çıktılar. Resûlullah sahâbîleri bu hâlde görünce gülümsedi ve onlara: “Öyle sanıyorum ki, sizler Ebû Ubeyde'nin gelişini ve onun birçok mal getirdiğini işitmişsiniz!” buyurdu. Onlar da: Evet yâ Rasûlallah! dediler. Bunun üzerine Resûlullah: “Sevininiz ve sizi sevindirecek nimetleri (bundan sonra her zaman) ümîd ediniz! Vallahi ben bundan sonra sizin üzerinize fakirlik geleceğinden korkmam. Fakat sizin üzerinize geleceğinden korktuğum şey, sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünyâ ni'metlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak, onların birbirlerine hased ettikleri gibi, sizin de birbirinize düşmeniz ve bunun onları âhîret işlerinden engellediği gibi, sizleri de âhîret işlerinden engellemesidir” buyurdu.¹⁵⁰

Yine Medine döneminde geçirilen sıkıntılı zamanlar hakkında şu rivayet bir fikir vermektedir: Bize Kays b. Ebî Hazm şöyle dedi: Ben Sa'd b. Ebî Vakkas'tan işittim, şöyle diyordu. “Muhakkak ki, ben Allah yolunda ilk ok atan Arab mücâhidiyim. Ben kendimizi pek iyi bilirim ki biz Allah yolunda gaza ettiğimiz sıra huble ağacı ve şu semer ağacı denilen dikenli bâdiye ağaçlarının yapraklarından başka yiyeceğimiz yoktu. Ve herbirimiz muhakkak davarların gübre çıkarışı gibi hiç birbirine karışmayan kuru gübre çıkarır olmuştuk.”¹⁵¹

Zikredilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, ilk dönemlerde ciddi maddi sıkıntılar çekilmiş ancak zamanla refah seviyesi yükselerek dört halife zamanında gelir seviyesi

¹⁵⁰ Buhârî, Rikâk 7, VIII, 90; Muslim, Zuhd 6, IV, 2273

¹⁵¹ Buhârî, Rikâk 17, VIII, 97; Muslim, Zuhd 12, IV, 2277

belli bir noktaya ulaşmıştır. Pek tabiidir ki kalkınma, iktisâdi gelişmeye münhasır olmamakla beraber iktisâdi ilerleme kalkınma sürecinin önemli bir ayağını teşkil etmektedir.

3. Hz. Peygamber'in Getirdiği Piyasa Düzenlemeleri

Hz. Peygamber (s) Medine'de bir çarşı yeri belirleyerek Müslümanların iktisâdi bağımsızlığı için önemli bir adım atmıştır. Müslümanlara ait müstakil bir pazarın olması Hz. Peygamber'in (s) uygulamaya koyacağı piyasa düzenlemesine ilişkin pek çok esasların rahatlıkla yürürlüğe girmesi bakımından da son derece önemlidir. Hz. Peygamber ticaretle, sözleşmelerle, piyasanın serbest işleyişiyle ilgili pek çok yeni esaslar vaz' ederek aynı zamanda kalkınmanın önünü açacak dinamikleri de hazırlamış oluyordu. Nitekim getirilen düzenlemeler akitlerde **belirsizliğin önlenmesi, ticari işlemlerde haksız kazancın engellenmesi, toplum maslahatının gözetilmesi, üretici ile tüketici arasında engellerin kaldırılması ve serbest piyasa şartlarının temini** gibi önemli gayelere mâtuf olmuştur. Bu bölümde mezkur düzenlemeler hakkındaki rivayetleri inceleyerek o dönemde kalkınmanın temini açısından bu düzenlemelerin önemini anlamak istiyoruz.

a. Riba

İslam'da girişimcilik ve aktif mal anlayışı hâkim olup malın sürekli işletilerek âtil tutulmaması, böylece iktisadi hayatın canlılık kazanması arzulanmıştır. Nitekim iktinazın yasaklanması, infâkın ve yatırımların teşvik edilmesi bu anlayışı yansıtmaktadır. Faiz ekonomide girişimciliği önleyip âtil servet üzerinden gelir elde

etmeyi teşvik ederken, İslam “el-Harâc bi’d-damân”¹⁵² prensibi ile kârın ancak alınan risk karşılığında elde edilebileceği belirterek malın sürekli işletilmesini istemiş ve ekonomiyi canlandırmıştır. Hadislerde, faiz gelirinde olduğu üzere servetin âtıl büyümesinin aksine pek çok iktisadi alanda malın işletilmesinin teşvik edildiğini görmekteyiz.

İslam’da faiz yasağı tadrîcî bir şekilde gerçekleşmiştir.¹⁵³ Elmalılı Hamdi Yazır bu hususa işaret ederek faiz ayetleri hakkında şu yorumları yapmaktadır: “Faizin hükümleri, Resûlullah’ın Peygamber olarak gönderilişinin son senelerinde ve Mekke’nin fethedildiği sıralarda nazil olmuştur. Hatta bu hükümlerin genel tatbikatı ve ilanı Veda Hacc’ına rastlar. Bu sıralarda ise; “Bugün size dininizi ikmal ettim...” (Mâide, 5/3) âyeti gereğince İslâm dini kemale eriyordu. Evvela Âl-i İmran suresindeki: “Ey iman edenler! Faizi kat kat artırılmış olarak yemeyiniz...” âyeti, daha sonra da Bakara, 275-279. âyetleri nazil oldu. Bu bize gösteriyor ki, faizin kaldırılması bir gelişme, olgunlaşma gayesine mebnidir. Faizin yaygın olduğu bir toplum, henüz tekamül etmemiştir ve tekamül etmeyen milletlerden faiz kaldırılamayacaktır. Dinî ahlâkı yükselmemiş, sosyal yardımlaşması ağızlardan kalplere geçmemiş, sosyallikleri baskı ve tahakkümden kurtulup kardeşlik dairesine girememiş olan toplumlar faizden kurtulamazlar, kurtulamadıkça da Allah’ın rızasına uygun olan ahlakî ve sosyal olgunluğu bulamazlar; kişi ve toplum çıkarları arasındaki çatışmayı önleyemezler. Herhangi bir toplumda, faizsiz yaşanamayacağı hissi çoğalmaya ve faizin meşruiyyetine çareler aranmaya

¹⁵² “Satın alınan maldan elde edilen menfaat ve gelir (el-Harâc), sorumluluk ve risk çeken kimseye aittir. (bi’d-damân)” Tirmizî, Buyû’ 53, III, 574; Ebû Dâvûd, İcara 71, III, 284; Nesaî, Buyû’ 15, VII, 254

¹⁵³ Özsoy, İsmail, “Faiz”, DİA, XII, s. 110-126

başlanırsa orada çöküş ve cahiliye devrine dönüş başlamıştır.”¹⁵⁴

Faiz, sermaye sahiplerinin kolay yoldan, risk almaktan kaçınarak yatırıma yönelmesini önlediği için toplum içinde işsizliğin artmasına ve ekonomiye ve topluma faydalı önemli yatırımların yapılmamasına yol açmaktadır. Öte yandan, faizin varlığı maliyetlere yansımakta, dolayısıyla fiyatlar yükselirken zararı toplum görmektedir. Bir diğer husus ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerin faizli dış borçlar kullanmaları uzun vadede bu ülkeleri ağır mâli yükler altına sokmaktadır.¹⁵⁵

İbrahim Köksal ise faizin kalkınma sürecine zararları hakkında şu tespitleri yapmaktadır:

1. “Çoğunlukla faizi alan taraf sürekli olarak ve risksiz bir şekilde zenginleşmektedir. Buna karşılık faizi veren taraf ise fakirleşmekte veya çok az bir kâr elde etmektedir. Bu durum toplumda tek taraflı ve dengesiz bir büyümeyi doğurmaktadır.

2. Faizle birlikte yatırımsız bir kâr yolu açıldığı için insanlar risksiz ve kolay olan bu yönleme teşebbüs etmektedir. Bununla birlikte sermaye sahipleri el emeği, üretim ve gerçek ticaret gibi usüllere başvurmamaktadır.

3. Emeksiz, üretimsiz ve risksiz bir kazanç yolu neticesinde işsizlik artmaktadır. Zira toplumda faizle birlikte yatırımsız bir şekilde mücerret para üzerinde oynayarak kar elde edilmektedir.

¹⁵⁴ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 955

¹⁵⁵ Özsoy, İsmail, “Faiz”, DİA, XII, s. 110-126

4. Faiz maliyet enflasyonuna da sebep olmaktadır. Zira sermaye sahipleri yatırım yapmayınca, parası olmayanlar borç olarak aldığı imkanlarla yatırıma teşebbüs etmekte, bu ise direkt olarak maliyeti ve o da fiyatları yükseltmektedir. Halbuki bu ürüne sermaye sahibi ortak olsaydı, yatırım masrafı azalacak, buna bağlı olarak da fiyatlar düşecekti. Bunun yanında sermaye sahibi riske ortak olarak mevcudu geliştirme ve artırma gayreti taşıyacaktı. Diğer ifadeyle akli ve gayretiyle üretime katılacaktı.

5. Faizli bir ortamda sevgi, kardeşlik ve yardım duygusu azalmaktadır. Çünkü sadece menfaatler hesap edilmektedir. Dolayısıyla ilişkileri çıkara dayalı, soğuk ve insani açıdan birbirine duyarsız bir toplum oluşmaktadır. Bu durum ise toplumsal açıdan büyük bir kaosa sebep olmaktadır. Zira beşer tarihinde en büyük sıkıntılar şu iki düşünceden kaynaklanmıştır: Bunlardan birincisi “Sen çalış ben yiyeyim” fikridir. Bu fikir diğer açıdan “Ben çalışmadan kazanayım” şeklinde ifade edilebilir. İkincisi ise “Ben tok olduktan sonra başkaları açlıktan ölse bana ne?!” fikridir. Bunun diğer ifadesi ise “Ben muhtaç değilsem, kimse beni ilgilendirmez ve kimseye yardım edemem” şeklindedir. İslam birinci düşüncüyü faizin yasaklanmasıyla, ikinci düşüncüyü de zekat ve onu tamamlayan fitır sadakası, nafaka, kurban gibi sair emirlerle ortadan kaldırmıştır.”¹⁵⁶

İnsanlık tarihi boyunca faiz, zor durumda olan ihtiyaç sahiplerini istismar eden ve karşı tarafı aldatan bir sömürü aracı olagelmiştir. Tencere, kazan doğurdu hikayesinde olduğu gibi paranın, reel ekonomiye hiçbir katkısı olmadan, hiçbir girişimci ekonomik faaliyete girdi sağlamadan, toplumun ihtiyaç duyduğu uzun vadeli yatırımlara

¹⁵⁶ Köksal, İbrahim, *İslam İktisadının Temelleri*, Bilimname, VII, 2005/1, 73-92, s. 78-79

yönelmeden, kaynakları âtil bırakarak, risksiz, zahmetsiz bir şekilde başka insanların sırtından kolay ve haksız bir kazanç yolu olarak kullanılmasının kalkınma sürecine olumsuz etkilerini daha iyi anlaşılması için, yukarıda geçen izahlardan da istifade ederek şu şekilde sıralayıp biraz daha açabiliriz:

- i) İktisadi kaynakların âtil bırakılarak faydalı yatırımların yapılmaması sonucu **ekonomik büyüme** ulaşabileceği optimum noktaya ulaşamamaktadır. Risksiz bir kazanç yolu olarak görülen faiz geliri, ekonominin gelişmesinin dinamosu olan girişimci ruhu öldürerek insanları ataletle sevketmektedir.
- ii) Faiz gelirleri zengin kesimi daha da zenginleştirip fakir kesimi daha da fakirleştirerek kalkınmanın diğer bir önemli ayağı olan toplumdaki **gelir dağılımını** kötüleştirilmektedir. Çetin'in 2002-2009 yılları arasında hanehalkı gelirlerini inceleyerek Türkiye'de gelir dağılımını bu dönem zarfında en fazla olumsuz etkileyen faktörün faiz gelirleri olduğu tespiti¹⁵⁷, tam da bu noktaya işaret etmektedir.
- iii) Bahsi geçen gelir dağılımının bozulmasının, belirtildiği üzere, haksız bir yoldan gerçekleşiyor olması yine kalkınma sürecinin diğer bir önemli boyutunu oluşturan **toplumsal dayanışma ve bütünlüğü** derinden yaralamaktadır. Zira faiz borçlarıyla baş edemeyen dar gelirli insanlarda oluşan mağduriyet düşüncesi diğer kesimlere karşı bir düşmanlık hissini harekete geçirerek güven ve sıkı ilişkilere dayanan "sosyal sermayenin"¹⁵⁸

¹⁵⁷ Çetin, Başak Işıl, *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

¹⁵⁸ "Sosyal sermaye" kavramı, çalışmamızın üçüncü bölümünde geniş biçimde açıklanmaktadır.

zayıflamasına yol açmaktadır. Halbuki çalışmamızın ilgili bölümünde daha geniş biçimde açıklandığı üzere, kalkınma sürecinin başarıya ulaşmasında toplumsal bütünlüğün oynadığı rol çok büyüktür. Zira devlet tek başına fakirliğin üstünden gelemeyeceği gibi gelir dağılımı, eşitlik, toplumsal huzur gibi pek çok kalkınma hedefine ancak **toplumun kolektif gayreti** ile ulaşmak mümkün olabilmektedir. İşte faiz toplumsal dokuyu zedeleyerek bu önemli sürecin sekteye uğramasına sebep olmaktadır.

- iv) Faizle kazanç yolunu seçen sermaye sahipleri yatırımlara yönelmediğinden işsizlik baş göstermekte, öte yandan faizli krediler maliyetlere ve fiyatlara yansiyarak yine tüm toplumun ödediği bir fatura haline gelmektedir.
- v) ABD’de, pek çok Avrupa ülkesinde ve ülkemizde görüldüğü üzere, ekonomilerde borcun hâkim olarak birer kredi ekonomisine dönüşmesi, üstelik bu borcun içinde üretici kredisi yerine giderek tüketici kredilerinin ağırlık kazanması, bu ekonomilerin Gayri Sâfi Millî Hâsılları (GSMH) içinde **reel sektörün yerine mâli sektörün** ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Böylece, öncelikle ülke için büyük bir potansiyel servet kaybı söz konusu olmaktadır. Halbuki ekonominin daha etkili gelişmesinde borcun yerine sermaye ortaklığı modelinin çok daha isabetli olduğu görüşü giderek kabul görmektedir. Öte yandan, bu yüksek kredi hacmi faizle bir araya gelince krize yol açabilecek bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim dünyada yaşanan pek çok krizin ortaya çıkmasında başlıca faktör tüketicilerin yüksek kredi karşısında faiz ödemelerine güç yetirememeleri olmaktadır.

Faizin çarpıcı bir özelliği kartopu gibi hızla büyüyerek belli bir zaman

sonunda ana sermayeyi kat kat geçmesidir. Nitekim örneğin 100 lira küçük bir faiz oranıyla bile borç verilse 30 yıl sonunda 4-5 kat büyümektedir. Üstelik faiz oranı ilk yıllarda sabit, sonra değişken olursa faizin gerçek maliyetini belirlemek imkansız olmaktadır. İşte faizi son derece aldatıcı ve haksız kazanç unsuru yapan bu özelliğidir.

- vi) Diğer bir husus ise fertler örneğinde olduğu gibi ülkeler için de dış borçların faiz yükünün uzun vadede yüklediği masraflar ve gelecek nesillere bıraktığı ağır yüküdür. Kısaca faiz, Cenab-ı Hakk'ın ve Resulü'nün savaş açtığı, insanları sömüren bir haksız kazanç yolu olarak kalkınma sürecini de gördüğümüz üzere pek çok açıdan sekteye uğratmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim 'de bu bağlamda geçen bazı ayetler şunlardır.

*“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Zaten alışveriş de faiz gibidir” demelerindedir. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı. Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizcilikten geri durursa, geçmişi kendisindedir, onun işi Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemlidir, onlar orada temelli kalacaklardır.”*¹⁵⁹

“Ey inananlar! Allah'tan sakının (gerçekten) inanmışsanız faizden arta kalan hesaptan vazgeçin. Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygamberine açılmış bir

¹⁵⁹ 2-Bakara-275

savaş olduğunu bilin. Eğer tövbe ederseniz sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmemiş, haksızlığa da uğramamış olursunuz.”¹⁶⁰

“(Yahudilerin) kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”¹⁶¹

Bu bilgilerden sonra faizin çeşitli yönleri hakkında vârid olan rivayetleri zikretmek ve konumuzla ilişkisini incelemek istiyoruz. Hz. Peygamber (s) ne gibi muâmelelerin faiz kapsamına girdiği konusunda şu bilgileri vermiştir.

“Bir kimse, bir (din) kardeşi için aracılıkta bulunur da, kardeşi onun aracılığı üzerine hediye verir, o da kabul ederse ribâ kapularından büyük bir kapı açmıştır.”¹⁶²

“Biriniz bir mal borç verip, sonra malı alan şahıs borç verene bir hediye verdiği veya onu bineğine bindirmek istediği zaman o bineğe binmesin ve o hediyeyi kabul etmesin. Meğer ki, borç işinden önce aralarında böyle bir ilişki olsun.”¹⁶³

İne (عِيْنَة) satışı¹⁶⁴ denilen işlemin de faiz kapsamında olduğuna Dârekutnî'nin rivayet ettiği şu haber delil olarak gösterilmiştir: İbn İshak es-Sübey'in hanımı, Zeyd b. Erkam'ın ümmü veledi (kendisinden çocuk dünyaya getiren cariye) ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına girmiş. Zeyd'in ümmü veledi Hz. Âişe'ye: Ey mü'minlerin annesi Ben

¹⁶⁰ 2-Bakara-278-279

¹⁶¹ 4-Nisa-161

¹⁶² Ebû Dâvûd, Buyû' 82, III, 261; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 588

¹⁶³ İbn Mâce, Sadakât 19, II, 813

¹⁶⁴ İne, vadeli satılan bir malın peşin para karşılığında daha düşük bir bedelle geri satın alınmasını ifade eden terim olup faiz şüphesi barındırdığından dolayı çoğu fıkıhçı tarafından caiz olarak görülmemiştir. Bkz. Apaydın, Yunus, “İne”, DİA, XXII, 283

Zeyd b. Erkam'a 800 dirheme vade ile bir köle sattım. Sonra da aynı köleyi ondan peşin olarak 600 dirheme satın aldım, dedi. Hz. Aişe: Ne kötü bir alım satım. Şüphesiz Zeyd'in Resûlullah'la birlikteki cihadı boşa gitmiştir. Ama tevbe ederse müstesna, karşılığını verdi.¹⁶⁵ Hz. Aişe'nin bu alışverişi bu şekilde tavsif etmesi, bu alışverişin hükmünü Resûlullah'tan öğrendiğini gösterir.

Mezkur rivayetlerden anlaşıldığı üzere riba çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu farklı şekillerin iyi anlaşılması önem arz etmektedir. Öte yandan ribânın yiyicisi, şahidi, yazıcısı hakkında vârid olan bir takım hadisler şu şekildedir.

*“Resûlullah (s) ribâyı yiyene, yedirene, yazıcısına ve şahidlerine lanet etti ve “Onlar (günahta) eşittirler.” buyurdu.”*¹⁶⁶

Sindî'ye göre hadislerdeki “Faiz yiyen” sözünden maksad faiz alandır. Aldıktan sonra yese de yemese de fark etmemektedir. Yararlanma çeşitlerinin en büyüğü yemek olduğu için bu ifâde kullanılmıştır. Faiz yedirenden maksad da faiz verendir. Faizli muameleye şâhidlik edenler ile kâtiblik edenlerin de aynı suça ve günahına ortak oldukları bildirilmektedir.¹⁶⁷

Konuyla ilgili diğer bir rivayet şu şekildedir: *“Ben bu gece rüyâmda iki kişi gördüm; onlar bana geldiler, sonra beni düz bir yere çıkardılar. Birlikte yürüdük,*

¹⁶⁵ Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, (h. 385), *Sunen*, thk. Şuayb Arnavut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1424, III, 478

¹⁶⁶ Muslim, Musâkât 106, III, 1219; Ahmed b. Hanbel, Musned XXII, 165; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 356, İbn Mâce, Ticârât 58, II, 764

¹⁶⁷ Sindî, Muhammed Abdülhadî, *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni İbn Mâce*, II, 40

nihayet kandan bir nehir üzerine geldik. O nehir içinde dikilmiş bir adam vardı. Nehrin kıyısında da bir adam vardı. Önünde bir takım taşlar vardı. Nehirdeki adam yüzerek sahile doğru gelip çıkmak isteyince, sahildeki adam onun çenesine bir taş atıyor, nehirdekini eski yerine döndürüyordu. Çıkmak için sahile doğru gelmeye her teşebbüs ettikçe, sahildeki hemen onun çenesine bir taş fırlatıyor, o da eski yerine dönüyordu. Ben o iki meleğe: Bu nedir? dedim. Meleklerden biri: O nehirde gördüğün kimse ribâ yiyendir, dedi.”¹⁶⁸

Hz. Ömer (r) şöyle demiştir: “Son inen âyet, faiz âyetidir. Resulullah (s) da bu âyeti (ayrıntılıyla) açıklamadan vefat etti. Artık siz faizi de faiz şüphesi bulunan işlemleri de bırakınız.”¹⁶⁹

Sindî (h. 1138) bu rivayeti açıklarken Hz. Ömer’in sözünde geçen, “tefsir etmeden” ifadesi ile Resûlullah’ın (s) kıyas yapmaya ihtiyaç bırakmayacak şekilde faizin tüm türlerini tamamen açıklamadan vefat ettiğinin kastedildiğini belirtir. Peygamberimiz’in faiz âyetini açıklayıcı ve faiz hükümlerini beyân edici birçok hadisi vardır, ancak faizin alabileceği çok sayıda farklı şekil vardır ve Hz Ömer müslümanları bu konuda uyarmak istemiştir. Dolayısıyla faiz hakkında son derece ihtiyatlı olmak zorunluluğu vardır.¹⁷⁰ Diğer bazı ilgili rivayetler şunlardır:

¹⁶⁸ Buhârî, Buyû’ 24, III, 59

¹⁶⁹ İbn Mâce, Ticarat 58, II, 764

¹⁷⁰ Sindî, *Hâşiyetu’s-Sindî ala Suneni İbn Mâce*, II, 39

*“Miraca çıkartıldığım gece, karınları evler gibi (şişmiş) bir grubun yanına geldim. Onların karınlarında ta dışardan görülen yılanlar vardı. Bunlar kimlerdir ey Cebrail? dedim. Bunlar, faiz yiyenlerdir, dedi.”*¹⁷¹

Hz. Peygamber (s) ashabına: “Helak edici yedi şeyden kaçınınız” buyurdu. Sahabîler: Onlar nelerdir ya Rasûlallah? diye sordular. Resûlullah (s): “Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş günü ordudan kaçmak, hiçbir şeyden haberdar olmayan mü'min hanımlara iftira etmektir.” buyurdu.¹⁷²

Resûlullah (s) Veda Haccında: “Haberiniz olsun, cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise kendinize aittir. Siz zulmetmeyiniz, zulme de uğramayınız.”¹⁷³ buyurmuştur.

*“And olsun, şübhesiz insanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, onlardan, faiz yemeyen (yâni almayan) hiç kimse kalmıyacaktır. Faiz yemeyene de faizin tozu konacaktır.”*¹⁷⁴ Bu hadis faiz konusunda özellikle günümüzde son derece dikkatli olmak gereğine işaret etmektedir. Vefat tarihi hicri 1138 olan Sindî hadiste bahsi geçen zamanın kendi zamanı olduğunu düşünmektedir. Halbuki her geçen asırda faiz daha da yaygınlaşmaya devam etmiştir ve çok farklı şekillere büründüğü görülmektedir. Hadisi şerif aynı zamanda Peygamberimizin açık bir mucizesidir.¹⁷⁵ Benzer bir rivayet ise

¹⁷¹ İbn Mâce, Ticârât 58, II, 763

¹⁷² Buharî, Vesâya 23, IV, 10; Hudûd 44, VII, 175; Muslim, İman 144, I, 92

¹⁷³ Ebû Dâvûd, Buyû' 5, III, 244

¹⁷⁴ İbn Mâce, Ticarat 58, II, 765

¹⁷⁵ Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni İbn Mâce* II, 40

şöyledir: “*Muhakkak insanlara öyle bir zaman gelecek ki, o vakit kişi eline geçirdiği malı helâldan mı, yoksa haramdan mı kazandığını düşünmeyecektir.*”¹⁷⁶

Yukarıdaki hadislerde bahse konu olan faizin yaygınlaşması ve faizden kaçınmanın çok zorlaşması hususunda 1970’lerden itibaren başlayan faizsiz bankacılık yahut İslamî finans deneyimine kısaca işaret etmekte fayda görüyoruz. İyi niyetlerle başlatılan bu gayretlerin malesef çeşitli sebeplerle sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Bu sebeplerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Hem iktisat hem dînî alanda eğitim alan ve gerekli hassasiyeti taşıyan insan kaynağı eksikliği, hedeflendiği şekilde kâr-zarar ortaklığına dayalı modellerin tercih edilmeyerek büyük ölçüde borç ilişkisine dayalı modellerin sürekli kullanımda kalması, bu bankalara yönelen halkın gerekli ve yeterli şekilde konu hakkında bilgi sahibi olmayarak yanlış beklentilere girmesi, kağıt üzerinde uygun görünen işlemlerin uygulama aşamasında çeşitli sakıncalarla içiçe uygulanması, banka işlemlerinin dînî yönden denetiminden sorumlu fıkıhçıların oluşturduğu kurulun yine aynı banka tarafından maaşlarının ödenerek tarafsızlıklarının çok ciddi ve haklı olarak eleştiri toplayan biçimde zedelenmesi, cevaz verilen işlemlerin çoğu kez fıkıhçıların uzlaştığı değil de, ayrılığa düştükleri konular olması olarak sıralanabilir.

Nitekim İslamî finans konusunda denetimler yapan uluslararası bir kuruluş olan Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (İslamî Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu) eski başkanı, pek çok İslamî finans kuruluşunun fıkıh kurullarında görev yapmış olan ve bu alanda dünyada otorite kabul edilen sayılı fıkıhçılardan Muhammad Taqi Usmani, 2007’de yayınladığı

¹⁷⁶ Buhârî, Buyû’ 23, III, 59; Ahmed b. Hanbel, Musned, XV, 382

“Sukuk and their Contemporary Applications” (Sukuk ve Güncel Uygulamaları) başlıklı makalede o dönemde piyasada pazarlanan ve sukuk ismi verilen İslamî borç senetlerinin çoğunluğunun (%85 civarında) aslında fikhî açıdan sakıncalar içerdiğini ve cevaz verilmeyeceğini gerekli delil ve argümanlarıyla beraber yazılı olarak beyan etmiş, İslamî finansın uygulanmasında dünya çapında yukarıda bahsi geçen problemlerin mevcut olduğunu ve helalle haramın karışıp şüpheli ürünlerin piyasada dolaştığını ifade etmiştir.¹⁷⁷ Bu açıklamalar ciddi yankı yaparak sukuk piyasasının hacmi o dönemde bir miktar küçülmüştür.

Öte yandan, Malezya gibi ülkelerde uygulanan pek çok işlem türünün Orta Doğu ülkelerinde caiz görülmemekle uygulanmaması, meselelerin yorumlanmasındaki ihtilafa işaret etmektedir.

Hz. Peygamber (s) faizli muamele çeşitlerini ve hangi malların bu muamelelere konu olduğunu çeşitli rivayetlerde açıklamıştır:

“Külçe olsun, sikke olsun; altın altınla ve gümüş gümüşle (eşit olarak) satılır. Buğday buğdayla müddü (eski bir hacim ölçüsü) müddüne, arpa arpayla müddü müddüne, hurma hurmayla müddü müddüne ve tuz tuzla müddü müddüne satılır. Kim fazla verir veya fazlayı isterse faize girmiş olur. Peşin olmak üzere, gümüş, daha fazla olduğu halde altını gümüş karşılığında satmakta mahzur yoktur, ama veresiye caiz olmaz. Yine peşin olmak üzere arpa daha fazla olduğu halde buğdayı arpa karşılığında

¹⁷⁷ Usmani, Muhammad Taqi, “Sukuk and their Contemporary Applications”, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, 2007

satmakta mahzur yoktur, ama veresiye caiz olmaz. Bu çeşitler değişik olduğunda, peşin olursa istediğiniz şekilde (eşit veya farklı olarak) satınız.”¹⁷⁸

Hadisde geçen altı çeşit ribevî mallardaki illetler mezheplerce farklı değerlendirilmiş olmakla beraber Özsoy’un değerlendirmesine göre hadisler bir bütün olarak göz önüne alındığında günümüzde tüm misli malları içerecek şekilde anlamak daha isabetli gözükmetedir.¹⁷⁹

Hiz. Peygamber faiz şüphesi karışmasın diye farklı cins hurmaların önce parayla satılarak sonra yine parayla diğer cinsin alınmasını emretmiştir. Konuyla ilgili rivayet şu şekildedir: Resûlullah (s) bir kimseyi Hayber üzerine vergi âmiri tayin etti. Sonra bu kişi Hayber'den Cenîb (denilen en iyi) çeşit hurma ile geldi. Resûlullah: “Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?” diye sordu. O kişi: Vallahi hepsi böyle değildir yâ Rasûlallah! Biz bu iyi hurmadan bir sâ'ı (âdî hurmanın) iki sâ'ı ile; yine iki sâ' iyi hurmayı üç sâ' âdî hurma ile alıp değiştiririz, dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “Böyle yapma! Cem' denilen âdî hurmayı para ile sat, sonra bu paralarla Cenîb çeşidinden hurma satın al” buyurdu.¹⁸⁰

Anlaşıldığı üzere, **Hiz. Peygamber aynî muameleleri azaltarak paraya dayalı muameleler yapmaya ashabını yönlendirmiştir.** Böylece faizli işlem türlerinden daha net biçimde kaçınmak mümkün olacaktır.

Yine konuyla ilgili bir başka rivayette Bilal (r), Resûlullah'a (s) iyi cins bir hurma getirince, Resûlullah (s): “Bu nedir?” buyurdu. Bilal (r): “İki ölçek kötü hurma

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, Buyû' 12, III, 248

¹⁷⁹ Özsoy, İsmail, “Faiz”, DİA, XII, s. 110-126

¹⁸⁰ Buhârî, Buyû' 89, III, 77

karşılığında bundan bir ölçek aldım” deyince, “Olmaz böyle şey, bu faizin tam kendisidir. Bu tür alışverişe yaklaşma!” buyurdular.¹⁸¹

Fedale b. Ubeyd’ten (r) gelen bir rivâyete göre, şöyle demiştir: Hayber savaşında altın ve boncuktan yapılmış bir kolye elde etmişim. Onu satmak istedim. Durum Resûlullah’a (s) hatırlatılınca: “*Altını boncuklardan ayır ve öyle sat*” buyurdu.¹⁸² Bütün bu rivayetler faizli her türlü muamelenin yasaklandığını açık biçimde göstermektedir.

Faizin gelir dağılımına olumsuz etkisi üzerine dikkat çekici sonuçlara ulaşan Çetin yaptığı çalışmada 2002-2009 yılları arasındaki dönemde TÜİK verilerine dayanarak Türkiye’deki hanhalklarının gelir yapısını inceleyerek toplum genelindeki gelir dağılımındaki eşitsizliğe gelirin hangi alt başlığının ne kadar katkıda bulunduğunu araştırmıştır.¹⁸³ Yapılan istatistiki analize göre, hanhalkı gelirinin alt başlıklarından ücret geliri, tarım dışı müteşebbis geliri (kâr), tarım müteşebbis geliri (kâr), kira geliri, faiz geliri ve transfer geliri arasında, gelir dağılımı eşitsizliğine en büyük katkıyı yapan gelir türü faiz gelidir.

Çetin tüketicilerin her çeşit krediye rahatlıkla ulaşması ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha da artması hususunda şu önemli tespitleri yapmaktadır: “Esasen söz konusu sistemdeki temel sorun, **kazanılmamış gelirin harcanması sorunudur.** Özellikle günümüzde bankaların kredi verebilmek için sergilediği agresif tutum da, bireylerin tasarruf ve tüketim eksikliklerini kredi ile telafi ettiği sürece hız ve işlerlik

¹⁸¹ Nesaî, Buyû’ 41, VII, 273; Muslim, Buyû’ 14, III, 1215

¹⁸² Nesaî, Buyû’ 48, VII, 279; Muslim, Musakat 89, III, 1213; Tirmizî, Buyû’ 32, III, 548

¹⁸³ Çetin, Başak Işıl, *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

kazandırmaktadır. Bireyin değil bankanın bireye kredi teklifinde bulunması, kredi için gereken şartlardaki kolaylık, kefil istenmemesi, “bayram kredisi”, “geleneksel kredi” vb. zihinsel oyunlarla işleyişin toplumca kabul edilebilir hatta ananevi bir düzeye çekilmesi konuya dair çarpıcı örneklerdir.”¹⁸⁴ Böylece tüketim kredisi daha çok kullanıldıkça faiz ödemeleri artmakta, faiz kanalıyla toplumun farklı kesimleri arasında gelir aktarımı gelir dağılımını daha da bozmaktadır.

İslam’ın ekonomide borca dayalı ticari muamelelerin yanı sıra kâr-zarar ortaklığına dayalı ticâri girişimleri teşvik ettiğini görmekteyiz. Nitekim kâr-zarar ortaklığına dayalı şirketlere (örneğin mudârebe ve muşâreke) fıkıh kitaplarında geniş biçimde yer verildiği gibi İslamî finansın temel prensiplerinden bir tanesi de risk olmadan kâr beklenemeyeceğidir. Aslında günümüzde Batı ekonomilerinde de borçtan ziyade sermaye ortaklığına dayalı modellerin geliştirildiğini, örneğin girişim sermayesi (venture capital) modelinin tüm dünyada giderek yayıldığı müşahade edilmektedir. ABD’de 2007 yılında başlayan krizde de ekonomideki borç seviyesinin yükselmesinin en önemli faktörlerden biri olduğu göz önüne alınacak olursa, bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Elbette borç seviyesini bu derece tehlikeli kılan sebeplerin başında faizin uzun vadede asıl borca çok büyük miktarlarda yeni borç eklemesi gelmektedir.

İslam’da kalkınma konusunu inceleyen Bahît’e göre, faizin toplumsal dokuya olumsuz tesiri büyüktür. Nitekim faiz alan kimselerde hırs gelişirken çeşitli zorluklardan ötürü faizle borç ödemek durumunda kalan insanlarda öfke ve kin hâkim olur. İktisadi açıdan faiz, faiz veren kesimin faiz gelirlerini risksiz gördüklerinden dolayı

¹⁸⁴ Çetin, *age*, s. 350

potansiyellerinin âtil kalmasına ve üretim sürecine gerekli ölçüde katılmamalarına yol açar. Neticede kaynaklar en iyi şekilde kullanımdan uzaklaşır.¹⁸⁵

Yukarıda geçen rivayetlerden anlaşıldığı üzere, faiz çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda Hz. Ömer'in ifade ettiği şekilde hem faizden hem de şüpheli işlemlerin tümünden uzak durmak gerektiği açıktır. Yine Elmalı'nın ifade ettiği üzere, toplumsal dayanışmanın eksikliği nispetinde böyle toplumlarda faiz yaygın olacaktır.¹⁸⁶

b. Karz-ı Hasen

İslam faizi kaldırmış, onun yerine karz-ı hasen müessesesini getirmiştir. Paraya ihtiyacı olan bir müslümana, maddi imkânı olan diğer bir müslümanın faiz olmaksızın borç vermesi yoluyla hem borç alanın finansman ihtiyacı karşılanmış olurken hem de borç veren ana sermayesini korumaktadır. Borçlu zor durumda ise mühlet tanınması, gerekirse borçta indirim yapılması ayet ve hadislerde emredilmiştir. Bu şekilde karz-ı hasen müessesesi bir durgunluk döneminde oluşabilecek mâli krizleri engelleyerek iktisâdi istikrârın teminine imkân vermektedir. IMF'nin konuyla ilgili raporuna göre, hükümetlerin kriz esnasında yapılan hacizleri önlemek için tüketicilerin borçlarını yeniden yapılandırma programları uygulamalarının krizin etkisini azaltacağı, ekonomide yaşanan kısır döngüyü yavaşlatacağı öngörülmektedir.¹⁸⁷ Ayet ve hadislerde zikredilen borçluya kolaylık sağlamanın ekonomide yaşanan bir krizi hafifletme ve yayılmasını

¹⁸⁵ Bahît, *et-Temvilü'd-Dâhilî*, s. 18-19

¹⁸⁶ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 955

¹⁸⁷ IMF, "World Economic Outlook" içinde "Dealing with Household Debt", 2012

engelleme adına ne derece önemli olduğu noktasında, İzlanda’da 2008’de yaşanan krizde hükümet tarafından uygulanan tüketici borçlarını yeniden yapılandırma programlarının uygulanması ve krizi önlemede gösterdiği başarı, üzerinde durulması gerekli bir diğer noktadır.¹⁸⁸ Ayrıca toplum içinde faizin yol açtığı nefret ve öfke duyguları yerine kardeşlik ve yardımlaşma ruhunun hâkim olmasına neden olmaktadır. Karz-ı hasen müessesesi hakkında önemli bir ayet şu şekildedir:

*“(Borçlu) darlık içinde ise, bir kolaylığa çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Borcu karşılıksız yardım olarak bağışlarsanız sizin için daha iyidir, bir bilseniz.”*¹⁸⁹

Borç vermenin fazileti hakkında bir rivayeti burada zikretmek istiyoruz.

*“Bir müslümana iki kez borç veren hiç bir müslüman yoktur ki onun bu davranışı, bir defa sadaka etmesi gibi (sevab) olmasın.”*¹⁹⁰

Hz. Peygamber (s) borcun ödenmesinin önemine büyük bir hassasiyetle dikkat çekmiş, kişinin üzerinde borç kalmamasını emrederek borcun ödenmesinin de güzel bir şekilde olmasını istemiştir. Nitekim borcun ödenmesi konusunda hassasiyet gösterildiği ölçüde borcun sosyal ve ekonomik hayata olumlu tesirleri görülebilir ve kalkınma sürecinde faizli işlemlere mukabil önemli bir rol oynayabilir.

¹⁸⁸ IMF, *agm*

¹⁸⁹ 2-Bakara-280

¹⁹⁰ İbn Mâce, Sadakât 19, II, 812

Borcun ödenmesinin önemine işaret eden bir diğer hadis şu şekildedir: “*Ödünç alınan şey mutlaka yerine verilmelidir. Kefil olan borçlu gibidir, borcu ödeyecektir. Borç ise mutlaka ödenecektir.*”¹⁹¹

Bir adam Resûlullah’tan (s) borcunu ödemesini istedi ve Resûlullah'a kabalık gösterdi. Sahâbîler hemen o kimseye haddini bildirmeye teşebbüs ettiler. Fakat Resûlullah: “Onu serbest bırakınız. *Çünkü hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır. Bu şahıs için bir deve satın alın da kendisine verin!*” buyurdu. Sahâbîler: Bunun devesinden daha yaşlı ve kıymetli olandan başka deve bulamadık, dediler. Resûlullah: “O daha kıymetli olan deveyi satın alın da, onu bu şahsa verin. *Şüphesiz sizin hayırlınız, ödemeyi en güzel yapanınızdır*” buyurdu.¹⁹²

Kastallani’ye (h. 923) göre Resûlullah’ın borcu daha güzeliyle ödemesi güzel ahlaktan dolayıdır. Burada faize sebep veren bir durum yoktur, çünkü borcun daha kıymetli bir şeyle ödeneceğine dair önceden koşulmuş bir şart mevzu bahis değildir. Önceden borcun miktar ya da vasıf olarak daha iyi bir karşılıkla ödenmesi şart koşulması yasaktır, ancak önceden böyle bir şart yoksa ve zorlama olmadan borcun daha iyi bir şekilde ödenmesi müstehaptır.¹⁹³

İbn Hacer (h. 852) hak sahibinin söz söyleme hakkı ile ilgili olarak hakkını talep ederken güçlü olması, delilinin kuvvetli olması ancak edebe uygun davranması şeklinde bir açıklık getirmiştir. Hadisi şeriften çıkarılan sonuçlar arasında zamanı gelen borcun

¹⁹¹ Tirmizî, Buyû’ 39, III, 557; İbn Mâce, Sadakât 5, II, 801

¹⁹² Buhârî, İstikraz 5, III, 116

¹⁹³ Kastallani, *İrşadu’s-Sâri*, IV, 218

talep edilebileceği, Peygamberimizin tevazu ve hilmi gibi bazı hususlar da bulunmaktadır.¹⁹⁴

Câbir b. Abdillâh (r) şöyle demiştir: Ben (bir sefer dönüşünde) Hz. Peygamber'e geldim. Benim Hz. Peygamber üzerinde (deve bedelinden) bir alacağım vardı. Hz. Peygamber bu alacağımı bana ödedi ve (bir kîrât da) fazla verdi.¹⁹⁵ Bu noktada belirtilmesi gerekli önemli bir husus, borcun önceden şart koşulmadığı halde ve o şekilde bir ticârî örf olmaması durumunda, yani önceden planlanmamak üzere iyi bir şekilde ödenebileceğidir. Nitekim biraz önce geçen hadis buna işaret etmektedir. Ancak önceden borcun fazlasıyla ödeneceğine dair bir şart olması yahut böyle bir âdet ya da beklenti olması halinde faize yol açılmış olur.

Hz. Peygamber (s) bir sahabîden kırk bin dirhem borç almıştı. Kendisine mal gelince sahabiye olan borcunu ödedi ve şöyle buyurdu: “*Allah malını ve aileni sana bereketli kılsın. Borcun karşılığı mutlaka Allah'a hamd ederek ödemektir.*”¹⁹⁶

Hz. Peygamber (s) zengin kişinin borcunu ödemeyi uzatmasının zulüm olduğuna dikkat çekmiştir. Böyle bir durumda borç verene büyük bir haksızlık söz konusu olurken, öte yandan toplumsal kalkınma da sekteye uğramaktadır. Bu hususta birkaç rivayet şunlardır:

“*Zengin kişinin borcunu ödemeyi uzatması zulümdür.*”¹⁹⁷

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, V, 57

¹⁹⁵ Buhârî, *İstikraz* 8, III, 117

¹⁹⁶ Nesaî, *Buyû'* 97, VII, 314; İbn Mâce, *Sadakât*, 16, II, 809

¹⁹⁷ Buhârî, *İstikrâz* 13, III, 118

“Zengin borcunu geciktirmesi zulümdür. Biriniz varlıklı bir kimseye havale edildiğinde kabul etsin”¹⁹⁸

“Varlıklı kimsenin borcunu geciktirmesi hem şerefini düşürür hem de cezalandırılmayı gerektirir.”¹⁹⁹

Öte yandan Resûlullah (s) borca girmekten Allah'a (cc) sığınarak borçlu kalmanın yol açacağı kul hakkından ve bazı olumsuz neticelerden sakındırmıştır. Resûlullah (s) namâzda duâ eder ve: “Allahım, ben günâhtan ve borçtan sana sığınırım” derdi. Birisi ona: Yâ Rasulallah! Borçtan Allah'a sığınmanız ne kadar çok oldu, dedi. Resûlullah: “Kişi borçlandığı zaman konuşur, yalan söyler; va'deder, akabinde vadinden döner” buyurdu.²⁰⁰

Kastallani'ye göre borçtan Allah'a sığınmak ile borçlanmanın caiz olması arasında çelişki yoktur, çünkü istenmeyen şey borcun kendisi değil, hadisin devamında zikri geçen borcun yol açtığı durumlardır. Kişi borçlanıp da borcu ödemekten aciz kalırsa ya da Allah'ın hoş görmediği konularda borç alırsa bu istenilen bir durum değildir. Ancak kişinin ihtiyaç duyduğu bir konuda ve ödemeye gücünün yettiği kadarıyla bir sakınca yoktur.²⁰¹

İbn Hacer ise Mühelleb'ten nakille bu hadiste borçtan sedd-i zerai olarak kaçınıldığını belirtir. Çünkü borç çoğunlukla yalan ve sözden dönmeye yol açabilir ve

¹⁹⁸ Nesaî, Buyû' 101, VII, 317; İbn Mâce, Sadakat 8, II, 803; Buhârî, Havale 1, III, 94

¹⁹⁹ Nesaî, Buyû' 100, VII, 316; Buhârî, İstikraz 14, III, 118

²⁰⁰ Buhârî, İstikraz 11, III, 117; Muslim, Mesacid 129, I, 412; Ebû Dâvûd, Salat, I, 232

²⁰¹ Kastallâni, *İrşadu's-Sâri*, IV, 221

borç sahibi aleyhine laf getirebilir.²⁰²

Resûlullah'ın (s) yanında oturuyorduk. Bir ara başımı semaya kaldırdı ve sonra elini alını üzerine koydu ve şöyle buyurdu: “Sübhanallah ne kadar ağır hüküm indirildi.” Sustuk ve korktuk, ertesi gün: “Ey Allah'ın Resûlü! İnen ağır hüküm neydi?” dedik. Şöyle buyurdu: “*Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki borçlu olan bir kimse Allah yolunda şehid olsa sonra diriltirse sonra tekrar şehid olsa yine diriltirse sonra yine şehid olsa borcunu ödemedi Cennete giremez.*”²⁰³ ve “*Şehidin borçtan başka tüm günahları bağışlanır.*”²⁰⁴

“*Allah katında; yasakladığı büyük günahlardan sonraki en büyük günah; kişinin ödeyecek mal bırakmadan, borçlu olduğu halde Allah'ın karşısına çıkmasıdır.*”²⁰⁵

Borç konusunda bir grup hadislerde borçtan şiddetle kaçınmak gereği ve eğer alınmak zorunda kalınmışsa en iyi şekilde ödenmesi anlatılırken, bir diğer grup hadislerde ihtiyaç halindeki insanlara borç vermenin fazileti ve borçlu zor durumda kalmışsa kolaylık sağlamak gereği üzerinde durulmaktadır.

Dikkat edilirse birinci grup hadisler, geçen bölümde genişçe ele alınan borç seviyesinin yükselmesinin yol açtığı olası tehlikelere karşı uyarı niteliğinde olduğu gibi, mutlaka alınması zaruri olduğu durumlarda da bir an evvel ödenmesini isteyerek borç sorumluluğunun en iyi şekilde yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. Kısaca, ihtiyaç

²⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, V, 61

²⁰³ Nesaî, *Buyû*' 97

²⁰⁴ Muslim, *İmâre* 119-120

²⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Buyû*' 9, III, 246

dışında borç almaktan sakındırma söz konusudur.

Öte yandan, ikinci grup hadislerde ihtiyaç durumunda alınan borcun ödenmesinde sonradan karşılaşılan beklenmedik zorluklar halinde borçluya kolaylık sağlanması emredilmektedir. Böyle yapılmadığı takdirde bir borçlunun iflası ve ekonomiden dışlanması, o borçluyla ilişki halinde olan diğer ekonomik birimleri de olumsuz etkileyerek zincirleme bir zarar süreci tetiklenmiş olmaktadır. Ekonomi literatüründe salgın hastalığa (contagion) benzetilen bu domino etkisi sonucunda ekonomi genelinde bir yavaşlama ve durgunluk meydana gelmektedir. Bu süreci tersine çevirmenin yolu ise finans ve hukuk alanında “borcun yeniden yapılandırılması” (debt restructuring) denilen işlemin uygulanmasına bağlıdır. Bu işlem ise ayet ve hadislerde emredilen borcun ertelenmesi ve kısmen indirilmesinden başka bir şey değildir. Böylece yaygın hale gelmesi istenmeyen iflas sarmalları daha en baştan etkisiz hale getirilmekte, hem de toplumda fazilet hissi canlandırılarak yine kalkınma sürecinin bir başka boyutu olan toplumsal huzur ve bütünlüğe katkı sağlanmaktadır.

Borcu ödememek, ortaya çıkan kul hakkının yanısıra, insanlar arasında karz-ı hasen müessesesinin sağlıklı ve verimli işlemlerini önlediği ve bu suretle kalkınma sürecini zedelediği için toplumsal bazda da ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Öte yandan karzı hasen müessesesinin rahat işlemleri ve insanların bu çok önemli mekanizmayı kullanmaya yönlendirilmesi açısından alışverişte müsamahalı olmak ve borçlu olana mühlet vermenin fazileti hakkındaki rivayetler ise şu şekildedir:

*“Satarken, satın alırken, alacağını talep ve borcunu öderken kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet eylesin”*²⁰⁶

*“Geçmiş toplumlardan bir kimse hesaba çekildi, hayır adına hiçbir işine rastlanmadı. Zengin olan bu kimsenin insanlarla beraber olduğu memurlarına eli dar olan kimselerin borçlarının ertelenmesi emrini verdiği bilinirdi. Allah Teâlâ bu ikramı yapmaya biz o kimseden daha layıkız dolayısıyla onun günahlarından vazgeçin” buyurdu.*²⁰⁷

*“Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa veya alacağının tamamını veya bir kısmını borçluya bağışlarsa Allah onu kıyamette hiçbir gölgenin olmadığı günde kendi arşının gölgesinde gölgelendirecektir.”*²⁰⁸ ve *“Her kimi Allah'ın kıyamet gününün dehşetinden kurtarması mutlu ederse, fakire nefes aldırın veya alacağını ona bağışlasın”*²⁰⁹

Borçta indirim hususunda Peygamberimizin (s) önemli ikâzları olmuş, zorda olan borçluya kolaylık gösterilmesini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

Peygamber (s) zamanında bir adam satın aldığı meyvelerden dolayı zarar etmiş borçları da çoğalmıştı. Resûlullah (s) ona sadaka verin dedi. İnsanlar ona yardım ettiler bu yaptıkları yardımlar borcunu ödeyecek miktara ulaşmadı. Bunun üzerine Resûlullah

²⁰⁶ Buhârî, Buyû' 16, III, 57; İbn Mâce, Ticârât 28, II, 742

²⁰⁷ Muslim, Musâkât 26, III, 1194; Buhârî, Buyû' 17, III, 57; Ahmed b. Hanbel, *Musned* XXVIII, 296

²⁰⁸ Muslim, Zühd 74, IV, 2301; İbn Mâce, Sadakat 14, II, 808

²⁰⁹ Muslim, Musâkât 32, III, 1196

(s) o kimsenin alacaklarına: “*Ne bulursanız alın, bulunanlardan başka size verilebilecek bir şey yoktur*” buyurdular.²¹⁰

Kâ'b b. Mâlik, İbn Ebî Hadred'de olan bir alacağını Resûlullah (s) zamanında mescidde ondan istedi. Bu sebeple gürültü çıkardılar, hattâ Resûlullah (s) evinde olduğu halde seslerini duyarak yanlarına çıktı. Kâ'b b. Mâlik'e seslenerek: “Yâ Kâ'b!” dedi. Kâ'b: Lebbeyk yâ Resûlâllah! diyerek cevap verdi. Resûlullah (s) ona eliyle: Alacağının yarısını bırak, diye işaret edince Kâ'b: Bıraktım yâ Resûlallah! dedi. Resûlullah (s) Ebu Hadred'e: “Kalk borcunu öde” buyurdular.²¹¹

Mezkur hadislerde ve bölümün başındaki ilgili ayeti kerimede geçtiği üzere borç ödemede zorluk çekenlere yardımcı olmak ve gerekirse borcun bir kısmından vazgeçmek teşvik edilmiştir. Çünkü ödeme niyetiyle ve planıyla borç alan ancak sonradan baş gösteren engeller sebebiyle gerçekten ödeme zorluğuna düşenlere yardımcı olmak toplumsal kardeşliğin gereği olduğu gibi aynı zamanda borcu ödeyememekten kaynaklanan iflasların ekonomi çapında yol açacağı hasar gerçekten büyük boyutlara ulaşabilmektedir. Nitekim günümüz ekonomilerinde baş gösteren pek çok ekonomik kriz bu tip **iflas sarmalları** nedeniyle meydana gelmektedir.

²¹⁰ Ebû Dâvûd, Buyû' 58, III, 276; İbn Mâce, Zekat 27, II, 789; Tirmizî, Zekat 24, III, 35; Muslim, Musakat 18, III, 1191

²¹¹ Muslim, Musakat 20, III, 1191; İbn Mâce, Sadaka 18, II, 811

c. Garar (Belirsizlik) Yasağı

“Resûlullah (s) kendisinde garar olan alışverişi yasakladı.”²¹² hadisi şerifinde geçen garar kavramını Curcâni (h. 816) “Akıbeti meçhul olan ve elde edilip edilemeyeceği bilinmeyen şey” olarak açıklamıştır.²¹³ Nevevî (h. 676), garar (belirsizlik) satışı yasağının, alışverişle ilgili çok önemli bir konu olduğunu ve pek çok meselenin buna dâhil olduğunu ifade etmiş ve bunlar arasında olmayan şeyin satışı, bilinmeyen şeyin satışı, teslimine güç yetmeyen şeyin satımı, henüz satıcının mülkiyetine girmemiş olan şeyin satımı, sudaki balığın satımı gibi gereksiz yere belirsizlik içeren işlemlerin olduğunu belirtmiştir. Nevevî ihtiyaç gereği kaçınılması zor olan bazı işlemlerde az miktar belirsizliğe müsaade edildiğini de ifade eder.²¹⁴

Sözleşmelerin gereksiz belirsizlik içermemesi iktisadi hayatın verimli işlemesi açısından son derece mühimdir. Çünkü sözleşmedeki belirsizlik unsuru sözleşme yapanları olabilecek belirsizliğe karşı önlem almaya zorlamakta, bu nedenle akitler daha kompleks hale dönüşmekte ve işlem maliyeti artmaktadır. Sözleşmelerde belirsizlik yasağı, sonradan ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların önünü keserek ticarî ilişkilerin sağlıklı biçimde devamını temin ederek, karşılıklı rızayı koruma ve haksızlığı ve sömürüyü engellemeyi sağlar. Nitekim tarafların ne aldığını ve sattığını bilmemesi, satılan eşyanın teslim edilememe riskinin bulunması, sözleşme sonucunun tesadüfi olması haksızlık ve tarafların mağduriyetine yol açmaktadır. Bu tür işlemlerin yaygın

²¹² Ebû Dâvûd, Buyû’ 24, III, 254; Muslim, Buyû’ 4, III, 1153; Tirmizî, Buyû’ 17, III, 524; İbn Mâce, Ticârât 23, II, 739; Ahmed b. Hanbel, Musned XII, 373

²¹³ Curcâni, *Ta’rifat*, I, 161

²¹⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, X, 156

biçimde hüküm sürmesi ise neticede kalkınma süreci için ağır bir faturaya dönüşmektedir.

Hz. Peygamber (s) söz ve uygulamalarıyla o günün toplumunda yaygın olan ve belirsizlik unsuru içeren pek çok akit türünü yasaklamıştır. Rivayetlerde geçen garar örnekleri, örnek cinsinden zikredilmiştir, yoksa gararlı akidler bunlarla sınırlı değildir. Bu konuda vârid olan rivayetlerin bazıları şunlardır:

“Resûlullah (s) belirsizlik içeren ve içinde aldatma olan satışlarla taş atımıyla gerçekleşen her tür satışı yasakladı.”²¹⁵

Resûlullah (s) doğuruncaya kadar büyük baş ve küçük baş hayvanların karındaki ceninin, sağılıp ölçülünceye kadar bunların memelerindeki sütün, kaçmış iken kölenin, taksim edilinceye kadar ganimet hissesinin, teslim alınıncaya kadar sadakaların ve dalgıcın çıkaracağı avın satın alınmasını yasaklamıştır.²¹⁶

Resûlullah (s) habelu'l-habele satışını (yâni gebe devenin dişi doğacak yavrusunun gebeliğini satmayı) yasakladı. Bu, Câhiliyet halkının kendi aralarında yapageldikleri bir satıştı. Bir insan, bir deveyi (veya herhangi bir malı) gebe bir devenin doğurmasına, sonra bu doğan dişi yavru da (gebe olup) karındaki cenini doğurmasına bağlayarak mal alıp satardı.²¹⁷

Resûlullah (s) kilesi bilinmeyen kuru hurma yığınının, ölçüğü belli kuru hurma ile

²¹⁵ Ebû Dâvûd, Buyû' 24, III, 254; Muslim, Buyû' 4, III, 1153; Tirmizî, Buyû' 17, III, 524; Taş atımıyla gerçekleşen satış, taraflardan bir tanesi “taş attığım zaman akit tamamlanmış olur.” demek suretiyle yapılır.

²¹⁶ İbn Mâce, Ticarat 24, II, 740

²¹⁷ Buhârî, Buyû' 61, III, 70; Tirmizî, Buyû' 16, III, 523

satmayı yasakladı.²¹⁸ Görüldüğü üzere mezkur rivayetlerde geçen işlem türleri gereksiz yere belirsizlik içermekte ve sözleşmeleri geçersiz hale getirmektedir.

Hz. Peygamber (s) Medine'ye geldiğinde Medîneliler meyvelerde bir ve iki seneliğine selem²¹⁹ ismi verilen ve hurmanın henüz olmadan alım satımı şeklinde bir işlem yapıyorlardı. Bunun üzerine: “*Her kim hurmada selem yapacaksa bilinen ölçüde, bilinen tartıda, bilinen bir süreye kadar yapsın*” buyurarak zorunlu bir ihtiyaç olan bu ticari muameledeki belirsizlik unsurunu minimize etmeye çalışmış ve bu şekliyle sürdürülmesine izin vermiştir.²²⁰

Yaş meyvelerin henüz olgunlaşmadan önce satılmaları şu rivayetlerde görüldüğü üzere yasaklanmıştır: “Yaş meyveyi yenilmeye elverişli olduğu meydana çıkıncaya kadar satmayınız.”²²¹ ve “Meyveyi olgunluğu ortaya çıkıp âfetten kurtuluncaya kadar satmayın.”²²² ve Resûlullah (s), kararmadıkça üzümü, sertleşmedikçe buğdayı (taneyi) satmayı yasakladı.²²³

Resûlullah (s) zamanında bâzı insanlar henüz olgunlaşmamış yaş hurmaları (ağaç üstünde tahmin ederek) alırlar, satarlardı. Bu insanlar ürünü toplayıp da hakları ödeşmeleri zamanı gelince, müşteri: Mahsûle herhangi bir hastalık isabet etti; korukları bozup dökülmelerine sebep olan bir hastalık geldi; meyvelerin başına bir takım afetler geldi diyerek, bu hastalıklar sebebiyle birbirleriyle davalashırlardı. Resûlullah'ın

²¹⁸ Muslim, Buyû' 42, III, 1162; Nesaî, Buyû' 37, VII, 269

²¹⁹ Selem akdi para peşin mal veresiye olan ticaret/ akid çeşididir.

²²⁰ Muslim, Musakat 127, III, 1226; Buhârî, Selem 1, III, 85; İbn Mâce, Ticârât 59, II, 765

²²¹ Buhârî, Zekat 59, II, 127; Muslim, Buyû' 52, III, 1166

²²² Muslim, Buyû' 51, III, 1166

²²³ Ebû Dâvûd, Buyû' 22, III, 253

huzurunda bu konudaki davalar çoğalınca, Resûlullah (s): “*Madem ki siz olgunlaşmamış ürünün alışverişini bırakmayarak davalaşıyorsunuz, bir daha hurma meyvesini ağaç üstünde olgunlaşana kadar alıp satmayınız*” buyurdu. Zeyd b. Sabit devamla: Resûlullah'ın bu yasağı, meşveret şeklindeydi. Bununla halk arasında bu çeşit alım satım yüzünden meydana gelen davaların çokluğuna işaret ediyordu, demiştir.²²⁴

Resûlullah (s) hurma kuruğu alacalanıncaya kadar meyvelerin satışını yasakladı. Resûlullah devamla: “Allah Teâlâ (gelişmeden satılan) bu meyvenin olgunlaşmasını önlerse sizin biriniz bu kardeşinin malını ne hakla alacaktır?” buyurmuştur.²²⁵ Bu rivayette Hz. Peygamber (s), getirilen yasaklamanın sebebini olabilecek bir haksızlığı önlemek olarak açıklamıştır.

Resûlullah (s) muhâkale (المُحَاكَلَة), müzâbene (المُزَابَنَة), muâveme (المُعَاوَمَة) ve muhabereden (المُحَابَرَة) nehy buyurdu²²⁶ Muhâkale başağındaki ekini buğday karşılığı satmaktır. Müzâbene hurma ağacındaki meyveyi kuru hurma karşılığında satmaktır. Muâveme meyvesi yetişmeden önce bir ağacın birkaç senelik meyvesini satmaktır. Görüldüğü üzere hadiste geçen satış türlerinin herbirinde belli miktar belirsizlik yani garar unsuru olduğu açıktır.

Resûlullah (s) Muhâkale, Müzâbene, Muhâbere ve Sünya (السُّنْيَا), yani satılan malın meçhul bir kısmının satışından istisna edilmesi türünden alışverişleri yasakladı.

²²⁴ Buhârî, Buyû’ 85, III, 76; Ebû Dâvûd, Buyû’ 22, III, 253

²²⁵ Buhârî, Buyû’ 87, III, 77; Muslim, Musakât 15, III, 1190

²²⁶ Muslim, Buyû’ 85, III, 1175; Tirmizî, Buyû’ 55, III, 577

Bilinen bir miktar olursa sakıncası yoktur.²²⁷ Yine burada garar içeren bazı işlem türleri sıralanmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî (r): Resûlullah (s) munâbezeyi (yânî karşılıklı atışma şeklinde yapılan satışı) yasakladı, diye haber verdi ve: Munâbeze, kişinin satacağı kumaşını, almak isteyen o kumaşı alt üst etmesine ve ona bakmasına, düşünmesine fırsat vermeden önce alıcıya doğru atmasıdır dedi. Ve yine Ebû Saîd (r): Peygamber, mülâmeseyi (yânî el dokundurmak suretiyle yapılan satışı) da yasakladı. Mülâmese, alıcının kumaşa bakmayıp, sâdece elle dokunması suretiyle yapılan satıştır, dedi.²²⁸

Bir satışta iki satış da belirsizlik içeren bir işlem türü olup yasak kapsamına girmektedir. Ebû Hureyre'den (r) rivâyete göre, şöyle demiştir: “Resûlullah (s) bir satışta iki satış muamelesini yasaklamıştır.”²²⁹ Tirmizî aynı yerde ayrıca şu bilgileri verir: “Bazı ilim adamları bir satışta iki satış işlemi şöyle açıklarlar. Satıcı alıcıya bu elbiseyi sana peşin on, vadeli yirmi liraya satarım der ve bu iki tekliften biri üzerinde anlaşmaya varmaksızın alıcı ve satıcının birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşen alışveriş şeklidir. Eğer iki satıştan biri üzerinde anlaşmaya varırlarsa bu alışverişte bir sakınca yoktur. Şâfiî der ki: Peygamber'in (s) yasakladığı bir satışta iki satışın anlamı şudur: Satıcının evimi şu fiyata sana satarım köleni bu fiyatla bana satarsan gibi veya kölen benim mülküm olduğunda evim de senin mülkün olsun demek gibi. Bu tür alışverişler malın değer ve kıymeti tespit edilmemiş meçhul alışverişler durumundadır.”²³⁰ Bu

²²⁷ Tirmizî, Buyû' 55, III, 577; Muslim, Buyû' 82, III, 1174

²²⁸ Buhârî, Buyû' 62, III, 70

²²⁹ Tirmizî, Buyû' 18, III, 525; Nesâî, Buyû' 73, VII, 295

²³⁰ Tirmizî, Buyû' 18, III, 525

konuda bir diğerk rivayet şu şekildedir: “Bir satış içinde iki satış yapan kişiye ya daha ucuz olanı veya ribâ vardır.”²³¹

Yukarıda geçen rivayetlerden anlaşılacağı üzere, Resûlullah zamanında yaygın olan ve belirsizlik içeren pek çok ticârî muamele yasaklanmıştır. Günümüzde belirsizlik içeren pek çok yeni mâli işlemler ortaya çıkmış ve taraflar arası haksızlıklara ve gereksiz risklere sebebiyet vererek ekonomiye ağır faturalar çıkarmaktadır. Nitekim belli aralıklarla meydana gelen mâli krizlerde belirsizlik faktörünün ciddi rol oynadığı müşahede edilmektedir.

d. Diğerk Piyasa Düzenlemeleri

Hız. Peygamber (s), getirdiğı piyasa düzenlemeleriyle malın üreticiden tüketiciye en kısa yoldan naklini istemiş, üretici ve tüketicilerin haklarının korunmasına ihtimam göstermiş, toplum maslahatını ön plana almış, haksız kazanç ve rekabetin önüne geçmiş, devletin fiyatlara müdahalesini ve ihtikârı (karaborsacılığı) yasaklamış, böylece fiyat istikrârını dolayısıyla da iktisâdi istikrarı hedeflemiştir.²³² Bu kısımda piyasayla ilgili önemli bazı düzenlemeleri kalkınma bağlamında incelemek istiyoruz.

i. Malı Teslim Almadan Satmanın Yasaklanması

Ticaret hayatını ilgilendiren önemli bir mesele satın alınan bir malı henüz teslim almadan tekrar başka birine satma konusu olup günümüzde de yaygın biçimde özellikle Batı ülkelerinde görülmektedir. Fıkıh literatüründe “malın kabz edilmesi” şeklinde de

²³¹ Ebû Dâvûd, Buyû’ 53, III, 274; Hâkim, *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn*, II, 52

²³² Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, s. 248-250

geçen bu meselenin aslında ekonomik hayata ve kalkınma vetiresine tesiri bakımından gayet büyük önemi hâiz olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber (s) satın alınan malın teslim alınmadan satımını yasaklamıştır. Rivayetlerde bu yasağın uygulanması için hisbe teşkilatında görevli bazı memurların bu işi takip ettikleri de yer almaktadır.

Bir malın henüz teslim alınmadan tekrar hemen satılması yoluyla, bir mal, ele geçmeden, kalitesi gerektiği gibi anlaşılmadan, herhangi bir nakliye, muayene, vb. masrafa girilmeden, olduğu yerde kalarak, ikinci bir pazarlığa konu olmakta ve masrafsız, külfetsiz kâr yapılarak bir çeşit riba ortaya çıkmaktadır. Bu yolla aynı mal durduğu yerde kalarak peşpeşe farklı kişiler arasında satıldığında sebepsiz yere suni bir fiyat artışı olacağı açıktır. Üstelik bu şekilde, meşru kârın ancak üstlenilen bir risk karşılığı olmasını ifade eden “Haraç (menfaat), zâmine (sorumluluğunu alan müşteriye) aittir” ilkesi de ihlal edilebilmektedir. Dolayısıyla toplum maslahatına açıkça ters olan, masrafsız ve külfetsiz bir para kazanma vesilesi olarak kullanılacak böyle bir uygulamanın yasaklanması büyük önem arz etmektedir. Öte yandan günümüzde özellikle menkûl kıymetler piyasasında spekülasyon denilen uygulamalarla bu tip işlemler yapılmakta ve mâli krizlerin ortaya çıkmasında rol oynamaktadırlar. İlgili rivayetler şu şekildedir:

Hz. Peygamber (s) tacir, hububatı satın aldığı zaman onu tamâmiyle (ölçüp) teslim alıncaya kadar o hububatın satılmasını yasaklamıştır.²³³ Hz. Peygamber (s) bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Her kim bir yiyecek satın alırsa, o yiyeceği ölçtürüp teslim*

²³³ Buhârî, Buyû’ 49, III, 67; Muslim, Buyû’ 32, III, 1160; Ahmed b. Hanbel, Musned, I, 457

almadıkça satmasın.”²³⁴

İbn Ömer (r) şöyle demiş: “Biz yiyeceği hayvanla gelenlerden göz kararı ile satın alırdık; sonra Resûlullah (s) yiyeceği aldığımız yerden götürmeden satmayı yasakladı.”²³⁵

Hiz. Peygamber (s) “*Her kim bir yiyecek satın alırsa, onu teslim almadıkça satmasın*” buyurdular. İbn Abbâs: “Zannedirim diğer şeylerin hükmü de yiyecek gibidir.” demiştir.²³⁶

İbn Abbâs (r) şöyle diyordu: Peygamber’in (s) yasakladığı şey, satın alınıp da henüz kabz edilmeyerek yanında bulunmayan gıdanın satılmasıdır. İbn Abbâs: Gıdanın dışında diğer eşyaların da kabz edilmeden satışının nehyedilmiş olduğunu düşünüyorum, dedi.²³⁷

Haydar Hatipoğlu’nun ilgili rivayetlerle ilgili izahı ise şu şekildedir: “Erzak ve zahire herkesin her zaman ihtiyaç duyduğu maddelerdir. Bunun stok edilmesi, yer değiştirmeden el değiştirmesi ve pazara sevk edilmemesi piyasada bir darlığın doğmasına ve ihtikâra yol açabilir. Bu sakıncaların önlenmesi için bu hüküm konulmuş, denilebilir. Diğer tarafta alınan her hangi bir malın teslim ve tesellümü yapılmadan ve yeri değiştirilmeden olduğu yerde el değiştirmesi ve bunun usul hâline getirilmesi, âdeta bir faizcilik kapısının açılmasına sebebiyet verir gibidir. Çünkü bir para değişiminin ötesinde bir şey yok gibidir. Meselâ depo edilmiş bir erzak düşünelim. Müşteri bunu

²³⁴ Buhârî, Buyû’ 49, III, 67

²³⁵ Muslim, Buyû’ 34, III, 1161; İbn Mâce, Ticarat 38, II, 750

²³⁶ Muslim, Buyû’ 30, III, 1159; Buhârî, Buyû’ 55, III, 68

²³⁷ Buhârî, Buyû’ 55, III, 68

onbin liraya alır. Ama el sürmeden ve yerini değiştirmeden olduğu yerde bir ay sonra oniki bin liraya satar, ikinci müşteri de aynı şekilde bir süre sonra onbeş bin liraya satar. Görüldüğu gibi bu satışlarda bir para mübadelesi görülür ve bir mal mübadelesi görülmez. Hulâsa çeşitli nedenler yanında, ihtikâr ve faizciliğin doğmasını önlemek de bu hükümlerin illeti (sebebi) olabilir.”²³⁸

Başka bir rivayette İbn Abbâs bu yasağın sebebini şöyle izah etmektedir: “İbn Abbâs (r): Resûlullah (s), satın aldığu yiyecek maddesini tamamen teslim alıncaya kadar başka bir müşteriye satmayı yasakladı, demiştir. Ben (Tâvûs b. Keysân), İbn Abbâs'a: Böyle bir satış yasağının sebebi nedir? diye sordum, İbn Abbâs: Müşterinin satın aldığu herhangi bir gıda maddesini kabz ve nakletmeden başkasına satması, parayı para ile satmak demektir. Hâlbuki ortada satın alınmış olan malın edası geri bırakılmıştır, dedi.”²³⁹

Diğer bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s) bu işin takibi için bir kısım memurları muhtesib olarak görevlendirdiğu anlaşılmaktadır: İbn Ömer'in (r) şöyle dediğu rivayet edilmiştir: Biz Resûlullah (s) zamanında yiyecek maddesi satın alırdık. Bize, malı satmadan önce satın aldığımız yerden başka bir yere nakletmemizi emreden birisi gönderilirdi.²⁴⁰ İbn Ömer (r) şöyle demiştir: Ben Resûlullah (s) zamanında götürü pazarlıkla gıda satın alan kimseler gördüm ki, bunlar o malları yükleyip kendi evlerine

²³⁸ Hatipoğlu, Haydar, *Suneni İbn Mâce Tercemesi ve şerhi*, Kahraman Yayınları, 1982, VI, 220

²³⁹ Buhârî, Buyû' 54, III, 68

²⁴⁰ Ebû Dâvûd, Buyû' 65, III, 281; Muslim, Buyû' 33, III, 1160

götürmeden satmak isterlerse dövülürlerdi.²⁴¹

Benzeri bir rivayet ise şu şekildedir: “İbn Ömer’in (r) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Çarşıda zeytinyağı satın aldım. Malı elime geçirince bir adam geldi ve iyi bir kârla satın almak istedi. Ben de adama yağı satmak istedim. Ama ardından birisi gömleğimi tuttu, döndüm baktım ki Zeyd b. Sabit. Şöyle dedi: Evine götürmedikçe satın aldığın yerde satma. Resûlullah (s) tüccarlar evlerine götürmedikçe malların satın alındıkları yerde satılmalarını yasakladı.”²⁴²

Ebû Hüreyre Mervan'a: Sen ribâ satışını helâl yaptın, demiş. Mervân: Ne yapmışım? diye sormuş. Ebû Hüreyre: Sened satışını helâl yaptın; halbuki Resûlullah (s) teslim almadan yiyecek satmayı yasak etmişti; cevâbını vermiş. Râvi diyor ki: “Bunun üzerine Mervân halka bir hutbe vererek halkın senet satışını yasakladı.”²⁴³ Rivayette geçen senet o dönemde memurlara verilen maaş senedi olup, senedi alan onda yazılı olan şeyleri teslim almadan senedi bir başkasına satmak istemektedir. Bu ise günümüzde de uygulamaları görülen menkul kıymetlerin spekülasyon yoluyla elden ele dolaşarak suni fiyat dalgalanmaları ve ekonomik krizlere yol açması sonucunu doğurmaktadır.

Satın alınan malın teslim alınmadan satımı ile yakından ilgili bir diğer işlem şu rivayette açıklanmaktadır: Hakîm b. Hizâm’dan rivâyete göre, şöyle demiştir: Resûlullah’a (s) geldim ve: “Bana bazen müşteri gelir, elimde olmayan bir malı benden

²⁴¹ Buhârî, Buyû’ 54, III, 68; Muslim, Buyû’ 37, III, 1161; Ebû Dâvûd, Buyû’ 65, III, 282

²⁴² Ebû Dâvûd, Buyû’ 65, III, 282

²⁴³ Muslim, Buyû’ 40, III, 1162

ister, ben de başkalarından satın alır, satarım bu alışveriş doğru mudur? diye sordum. Buyurdular ki: “*Alışveriş anında elinde bulunmayan malı satma.*”²⁴⁴ Burada da Hz. Peygamber’in (s) bu direktifi bu işlemin içerdiği belirsizliğin önlenmek istenmesinin yanısıra bir önceki kısımda bahsi geçen diğer gayelere de matuftur.

ii. Haraç (menfaat), dâmine (sorumluluğunu alan müşteriye) aittir

İktisâdî hayata ait bir diğer önemli prensip risk ve sorumluluk üstlenmeden elde edilen kârın meşru olmayacağıdır. Nitekim bunun riba yasağıyla yakından alakalı olduğu açıktır. Çünkü ribada da risksiz bir haksız kazanç söz konusu olmaktadır. Faiz ekonomide girişimciliği önleyip âtıl servet üzerinden gelir elde etmeyi teşvik ederken, İslam’ın öngördüğü, kârın ancak alınan risk karşılığında elde edilebileceği “el-Harâc bi’ d-damân” prensibi malın sürekli işletilmesini gerektirmiş, girişimciliği teşvik etmiş ve ekonomiyi canlandırmıştır. Bu prensip aynı zamanda İslam’ın aktif mal anlayışını yansıtmaktadır. İlgili rivayetler şunlardır:

“*Satın alınan maldan elde edilen menfaat ve gelir, sorumluluk ve risk çeken kimseye aittir.*”²⁴⁵ Tirmizî, hadisle ilgili olarak, bir sonraki rivayette aktarılan, bir kölenin çalıştırılması, ancak bir ayıp bulunduğu iade edilmesi olayını naklederek buna benzer diğer meselelerde de bu prensipin aynen geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Bir adam, bir köle satın aldı. Köleyi Allah’ın dilediği kadar (bir müddet) elinde tuttu. Sonra onda bir kusur buldu. Meseleyi Hz. Peygamber’e (s) arzetti. Efendimiz de

²⁴⁴ İbn Mâce, Ticârât 20, II, 737; Ebû Dâvûd, Buyû’ 68, III, 283; Ahmed b. Hanbel, Musned XXIV, 25

²⁴⁵ Tirmizî, Buyû’ 53, III, 574; Ebû Dâvûd, İcara 71, III, 284; Nesâî, Buyû’ 15, VII, 254

köleyi satıcıya iade etti. Satıcı: Ya Râsulallah, kölemi çalıştırdı (sırtından kazanç sağladı), dedi. Resûlullah (s): “*Menfaat, sorumluluk (külfet) karşılığındadır.*” buyurdu.²⁴⁶

iii. Vezin

“*Vezin (ağırlık ölçüsü) Mekkelilerin vezni, ölçekse Medinelilerin ölçüğüdür.*”²⁴⁷

Hz. Peygamber’in bu tercihi sebepten Mekkelilerin ticaret, Medinelilerin de tarımla uğraşmalarıdır. Çünkü ticaretle uğraşanlar ağırlık ölçülerini, tarımla uğraşanlar ise ölçükleri daha iyi bilirler. Böylece piyasada standart ölçü birimleri kullanılarak taraflar arası muhtemel anlaşmazlıkların ortaya çıkması engellenmektedir.

iv. Narh

Günümüzde serbest piyasa ekonomilerinde geçerli olan önemli bir iktisadi ilke piyasalara haklı bir gerekçe olmadıkça devletin müdahale etmemesi ilkesidir. Çünkü araştırmaların gösterdiği üzere, dışarıdan yapılan her müdahale arz ve talebin tabii akışını bozarak neticede toplumun tümünün daha zararlı çıkmasına neden olmaktadır.

Hz. Peygamber (s) kendisine bu yönde bir talep geldiğinde fiyat belirlemesi yapmaktan kaçınmıştır. Konuyla ilgili rivayet şu şekildedir: Resûlullah’ın (s) zamanında fiyatlar yükseldi, bunun üzerine Ey Allah’ın Rasûlü! Fiyatlara sınır koy, fiyatlar çok yükseldi dediler. Resûlullah (s): “*Fiyatları ayarlayan Allah’tır, genişleten Allah’tır.*

²⁴⁶ Ebû Dâvûd, İcara 71, III, 284

²⁴⁷ Ebû Dâvûd, Buyû’ 8, III, 246

Rızık veren Allah'tır. Daraltan Allah'tır, Ben, Allah'a yanımda kimsenin mal ve kan hakkı olmadığı halde ulaşmayı umuyorum" buyurdu.²⁴⁸

v. *Muztarrın (Zor durumda kalmış kimse) Satışı*

Hz. Ali şunları söyledi: İnsanların üzerine çok şiddetli bir zaman gelecek; onunla emr olunmadığı halde zengin elindeki malını ısırarak (sıkı sıkıya sarılıp fakire vermeyecek). Halbuki Allah (c.c), "Aranızda iyiliği unutmayınız" buyurmuştur. Zorda kalanlar (mallarını) satacaklar. Oysa Resûlullah (s) zor durumda kalmış kimsenin satışını, içerisinde belirsizlik olan satışı ve olgunlaşmadan önceki meyvenin satışını nehyetmiştir.²⁴⁹

Hattâbî'ye göre zor durumda kalmış kimsenin satışı iki türlü anlaşılabilir: i) Kişinin, zorlama yoluyla, satışı yapmasıdır. Bu şekilde yapılan alışveriş fasiddir. ii) Bir kişinin borcunu ödemek için elindeki malı değerinden daha düşüğe satmasıdır. Bu durumda olan kişiye yardım edilmesi ve zaman tanınması daha uygundur. Hattâbî bu tür bir satışın caiz ancak alimlerin çoğuna göre mekruh sayıldığını ifade eder.²⁵⁰

vi. *İhtikâr*

Günümüzde monopol ya da tekelleşme denilen olgunun ekonomilerin sağlıklı ve tabii işlemesine olumsuz tesirleri kabul gördüğünden dünya genelinde belli istisnalar dışında yasak bir uygulama olmuştur. Karaborsacılıkta pahalılanma gayesiyle bir malın

²⁴⁸ Tirmizî, Buyû' 73, III, 597; Ebû Dâvûd, Buyû' 49, III, 272; İbn Mâce, Ticarat 27, II, 741

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, Buyû' 25, III, 255

²⁵⁰ Hattâbî, *Meâlimu's-Sunen*, III, 87

stoklanması ve piyasaya sürülmesinin geciktirilmesi, dolayısıyla da fiyatta artış meydana gelmesi ve böylece haksız bir kazanç elde etme söz konusu olmaktadır.

İhtikar fiyatların sünü biçimde yükselmesine sebep olarak insanların gelirlerinin büyük kısmının tüketim harcamalarına gitmesine ve bu şekilde tasarruf ve dolayısıyla yatırımların azalmasına yol açar ve böylece iktisada büyük bir zarar vermiş olur.²⁵¹ Hz. Peygamber (s) çeşitli hadislerinde ihtikar yapan kimseleri çok kötü sıfatlarla nitelemiştir:

*“Ancak günahkâr suçlu ihtikar yapar.”*²⁵²

*“Ticari malı getirip piyasaya süren rızıklanmıştır, muhtekir ise lanetlenmiştir.”*²⁵³ Burada halkın ihtiyacı olan malı piyasaya getirmek ve halkın ihtiyacını karşılamaya teşvik edildiğini görmekteyiz.

vii. Şehirli Köylünün Malını Onun Adına Satabilir Mi?

Hz. Peygamber (s) köylülerin yolda karşılanarak mallarının ucuza alınıp şehirde pahalıya satılmasını önlemek için bu tür işlemleri yasaklamış, böylece köylülerin kazançlarına mâni olunmamasını istemiş, bu yolla kolay para kazanmayı hedefleyen ara bir sınıfın oluşmasını ise engellemiştir. Hz. Peygamber (s) bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Şehirli bedevi adına satış yapmasın! Bırakın insanları Allah birbirlerinden rızıklandırınsın.”*²⁵⁴

²⁵¹ Bahît, *et-Temvîlu'd-Dâhilî*, s. 20

²⁵² Muslim, Musakat 129,130, III, 1227; Ebû Dâvûd, Buyû' 13, III, 271; İbn Mâce, Ticarat 6, II, 728; Darimî, Buyû' 12, III, 1656

²⁵³ İbn Mâce, Ticarat 6, II, 728; Dârimi, Buyû' 12, III, 1657

²⁵⁴ Muslim, Buyû' 20, III, 1157; Tirmizî, Buyû' 13, III, 518; Ebû Dâvûd, Buyû' 45, III, 270

İbn Abbâs (r), Resûlullah (s): “*Alıcılar mal getiren binicileri (pazar dışında) karşılamasınlar. Hiçbir şehirli de köylü hesabına onun malını satmasın*” buyurdu, demiştir. Hadîsin râvîsi Tâvûs dedi ki: Ben İbn Abbâs'a: Hz. Peygamber'in “Şehirli, köylünün malını satamaz” sözünün anlamı nedir? diye sordum. İbn Abbâs: Şehirli, köylüye simsarlık edemez, dedi.²⁵⁵ Bu düzenleme, üretici ile tüketici arasında faaliyet gösteren ve fahiş kazançlar sağlayan aracılara önlemek maksadını taşımaktadır.

Bir bedevi Resûlullah (s) zamanında sağmal devesini getirip, Talha b. Ubeydillah'a misafir oldu. Talha: Resûlullah (s) şehirlilerin, bedevi adına satmasını yasakladı. Ama sen çarşıya git, satın almak isteyenlere bak, sonra gel bana danış. Ben sana (verilen fiyata göre) sat veya satma derim, dedi.²⁵⁶ Bu rivayet de benzer şekilde konumuzu açıklamaktadır.

viii. Mal Getirmekte Olan Binicileri Karşılamaktan Nehy

Hz. Peygamber zamanında deve sahibi tacirlerden gıda satın alırlardı. Sonra Peygamber (s) bu tacirlere memur gönderdi ve bu memurlar o tacirlerin malları, gıda pazarına nakledip getirinceye kadar malı aldıkları yerde satmalarını yasaklıyorlardı.²⁵⁷ Hz. Peygamber bu hususu şöyle ifade etmiştir: “*Siz (binici kabilelerinin pazara getirdiği) satılık eşyayı, o mallar pazara getirilip indirilinceye kadar yolda karşılamayınız*”²⁵⁸

Hz. Peygamber (s), pazara getirilmekte olan malları karşılayıp satın almaya yasak getirdi. Kim bu şekilde bir alışveriş yaparsa mal sahibi pazara geldiğinde satın

²⁵⁵ Buhârî, Buyû' 68, III, 72; Muslim, Buyû' 19, III, 1157; Ebû Dâvûd, Buyû' 45

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, Buyû' 45, III, 270

²⁵⁷ Buhârî, Buyû' 49; Ebû Dâvûd, Buyû' 65; Muslim, Buyû' 33, III, 1160

²⁵⁸ Buhârî, Buyû' 71; Ebû Dâvûd, Buyû' 43, III, 269

satmamakta serbesttir.”²⁵⁹

Yeni el ve Kayapınar bu önemli rivayetle ilgili şu tespitlerde bulunmaktadırlar:
“Hz. Peygamber’in (s) bunu yasaklamasının iki önemli hikmeti vardır:

a) Üreticiyi korumak: Genellikle yollara çıkıp ticarî kabileleri karşılayanların maksadı, üreticinin elindeki malı ucuza almaktır. Çünkü köyden gelen üretici şehirdeki fiyatı bilemez. Özellikle, kendilerini karşılayan tacirler pazardaki fiyatları gizler veya olduklarından daha az gösterirlerse, üreticinin aldanması daha fazla olur.

b) Tüketiciyi korumak: Çünkü şehre gelen malı yolda karşılayanın maksadı, fazla kâr etmektir. Dolayısıyla bu durumda olan kişi üreticiden aldığı malı elinden geldiği kadar pahalıya satmak isteyecektir. Ayrıca tüccarın üreticilerin mallarını yollarda karşılayıp satın alması tekelciliğe sebep olur. Serbest rekabete engel olur. Fiyatların düşmesinde önemli payı olan rekabet imkânı ortadan kalkınca fiyatlar artar, bundan da tüketici zarar görür.”²⁶⁰

B. DÜNYAYI YEREN BAZI RİVAYETLERİN TAHRİC VE TAHLİLİ

Kalkınmayla ilgili rivayetleri ele alırken Hz. Peygamber’in İslam toplumunu her alanda güçlü olmaya teşvik ettiğini, fakirlik ve geri kalmışlıktan ise sakındırdığını gördük. Öte yandan, bazı rivayetlerde dünya hayatının ahiret karşısında yerildiği dikkat çekmektedir. Bu bölümde bu tür rivayetlerden bazıları ele alınarak sened ve metin

²⁵⁹ Tirmizî, Buyû’ 12, III, 516; Muslim, Buyû’ 17, III, 1157; Ebû Dâvûd, Buyû’ 43, III, 269

²⁶⁰ Yeni el, Kayapınar, *age*, XII, 512

yönlerinden tahlil edilmektedir. Bu konu aynı zamanda Hz. Peygamber'in kalkınma tasavvurunun doğru anlaşılması bakımından oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

1. Şüphesiz dünya değersizdir (melundur)

أَلَا إِنَّ الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ ، مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرُ اللَّهِ وَمَا وَالَاهُ وَعَالِمٌ أَوْ مُتَعَلِّمٌ

“Dikkat ediniz! Dünya ve içindekiler tümüyle lanetlenmiştir. (Yani Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlardır.) Ancak Allah'ı anmak ve Allah'ın rızasını kazanmaya götüren şeylerle alim veya öğrenci dışındadır.”²⁶¹

Tirmizi'nin verdiği isnadın râvîlerinden Abdurrahman b. Sâbit b. Sevban hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Ahmed (h. 241) “Hadisleri münkerdir”²⁶² şeklinde tespitte bulunurken, İbn Maîn (h. 233) ve İclî (h. 261) “Leyyin”²⁶³ demişlerdir. Öte yandan bu şahıs hakkında “Lâ Be's bihi”²⁶⁴ şeklinde tespitler de nakledilmiştir. Ebû Hâtim (h. 277) “sika olduğunu ancak kaderiye taraftarı olmakla itham edildiğini ve ömrünün sonuna doğru aklında sıkıntılar olduğunu” belirtmiştir. Nesaî (h. 303) ise hadiste zayıf olduğunu nakletmiştir. İbn Adiy (h. 365) bu zatın hadislerinde sıkıntı olmadığını belirtirken, İbn Hibban (h. 354) ise sika olarak değerlendirmiştir.²⁶⁵ Tirmizî (h. 279) hadisin hasen ve garip olduğunu ifade eder.²⁶⁶

²⁶¹ Tirmizî, Zühd 14, IV, 561; İbn Mâce, Zühd: 3, II, 1377; Beyhâkî, *Şuâbu'l-İman*, III, 228

²⁶² Munkeru'l-hadis: Rivayetlerinin çoğu münkerdir; Münker hadis: zayıf râvinin güvenilir râvîlere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadis, Yücel, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 164 ve 244

²⁶³ Leyyin: Râvinin gevşek olduğunu ifade eden cerh terimi. Aşikkutlu, Emin, “Leyyin”, DİA, XXVII, 168-169

²⁶⁴ Lâ Be's bihi: “Rivayetlerinde sakınca yoktur” anlamına gelen cerh terimi. Yücel, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 163

²⁶⁵ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî (h. 852), *Tehzibu't-tehzib*, Matbaatu Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Hindistan, 1326, VI, 150

Mübârekfûrî (m. 1935) hadisin izahında dünyanın Cenabı Hak'tan zikretmekten uzaklaştırması hasebiyle kötülendiğini belirtmektedir. Rivayetin lafzında geçen وَمَا وَالآءُ ifadesinin, Allah Teâlâ'nın sevdiği iyilikler ve O'nu anmaya yaklaştıran hayır işleri veya emirlerine uyup yasaklarından sakınmak gibi manalara gelebileceğine işaret edilmiştir. Münâvî'den (h. 1031) naklen dünyanın lanetlenmiş olmasının dünyanın terk edildiği ve ondan uzak kalındığını ifade ettiğini belirtir; nitekim bir rivayette geçen “Dünya onların, ahiret ise bizimdir.” ifadesi bu anlama gelmektedir. Dünya, nefisleri lezzetleriyle ve süsleriyle aldatarak ibadetten hevaya sevkettiği için lanetlenmiştir. Hadiste geçen ilimden ise Cenabı Hakk'a yakınlaştıran faydalı ilim kastedildiği belirtilmiştir.²⁶⁷

Sindî (h. 1138) ise hadiste geçen muvâlât kelimesinin Cenabı Hakk'ın emirlerine tabi olmak ve O'nu zikretmeye muvafık olarak emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak gibi manaları içerdiğini zikretmektedir.²⁶⁸

Hadis Bezzar tarafından Abdullah b. Sabit tarikiyle merfu olarak şu lafızla nakledilmiştir:

الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا أَمْرًا بِالْمَعْرُوفِ ، أَوْ نَهْيًا عَنِ الْمُنْكَرِ ، أَوْ ذِكْرَ اللَّهِ

“Dünya melûndur, emr-i bi'l-maruf, nehy-i ani'l-münker veya Allah'ın (cc) zikri dışında içindekiler de melûndur.”²⁶⁹

²⁶⁶ Tirmizî, Zühd 14, IV, 561

²⁶⁷ Mübârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, VI, 505

²⁶⁸ Sindî, *Hâşiyetu İbn Mâce*, II, 527

²⁶⁹ Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhalik el-Basri, (h. 292); *el-Bahru'z-zehhar = Musnedu'l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine, V, 144

Öte yandan, Taberânî hadisin başka bir versiyonunu Ebu Derda (r) tarikiyle merfu olarak Musnedu's-Şamiyyin'de şu lafızla nakleder:

الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ ، مَلْعُونٌ مَا فِيهَا ، إِلَّا مَا ابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

“Dünya melundur, Allah’ın (cc) rızasının arandığı şeyler dışında içindekiler de melundur.”²⁷⁰

Görüldüğü üzere hadis kaynaklarında râvi tasarruflarından kaynaklanmış olabilecek bazı lafız farkları dikkat çekmektedir. Hadisin muhtevasıyla ilgili genel değerlendirme bir sonraki kısımda incelenen diğer rivayetlerle beraber toplu olarak yer almaktadır.

2. Dünyanın sivrisinek kanadı kadar değeri yoktur

لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَرْتُنُّ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ ، مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا قَطْرَةً أَبَدًا

“Dünyanın Allah (cc) katında sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı kafirlere ondan bir yudum su bile içirmezdi.”²⁷¹

İbn Mâce’de geçen rivayetin senedindeki Ebu Yahya Zekeriya b. Mansur zayıf olarak değerlendirilmiştir. Tehzibu'l-Kemal’de bu ravi hakkında Ali b. Medînî (h. 234)

²⁷⁰ Taberani, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb (h. 360), *Musnedu's-Şamiyyin*, thk. Hamdi Abdulmecid Selefî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, I, 353

²⁷¹ İbn Mâce, Zühd 2, Tirmizî, Zühd 13, IV, 560; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VI, 157 ve VI, 178, Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 341, Ebu Nuaym, *Hilyetu'l Evliya*, III, 253, Beyhakî, *Şuabu'l İman*, XIII, 79

ve Nesai'nin zayıf dedikleri, Ebu Hatim'in munkeru'l-hadis²⁷² dediği nakledilmektedir.²⁷³

Tirmizî bu rivayeti Sehl b. Sad tarikiyle nakletmiş ve hadisin sahih-garip olduğunu ve bu babda Ebu Hureyre'den rivayet olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴ Hâkim Müstedrek'te naklettiği rivayet hakkında isnadının sahih olduğunu, ancak Buhârî ve Muslim'in tahrir etmediklerini belirtmiştir.²⁷⁵ Zehebî (h. 748) ise Zekeriya b. Manzur'un zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁷⁶

Rivayetin Taberânî'de geçen şeklinde küçük lafız farklılıkları mevcuttur²⁷⁷:

وَلَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَرْنُ عِنْدَ اللَّهِ جُنَّاحَ بَعُوضَةٍ ، مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةً مَاءٍ

Sehâvî (h. 902), Hâkim'in bu rivayet hakkındaki sahih değerlendirmesine katılmadığını çünkü Zekeriya b. Manzur'un zayıf olduğunu ancak hadisin başka tarikleri itibara alındığında sahih olarak değerlendirilebileceğini belirtir.²⁷⁸

Bu rivayetin metin ve içerik değerlendirmesi de bir sonraki bölümde toplu olarak yapılmıştır.

3. Dünya sevgisi tüm hataların/günahların başıdır

حب الدنيا رأس كل خطيئة

Terğip ve Terhib müellifi Hz. Huzeyfe kanalıyla merfu olarak naklederken²⁷⁹, Keşfu'l-Hafâ'da ve Makâsıdu'l-Hasene'de İbn Teymiye'den naklen bu sözün kesinlikle

²⁷² Munkeru'l-hadis: Rivayetlerinin çoğu münkerdir; Münker hadis: zayıf râvinin güvenilir râvilere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı hadis, Yücel, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 164 ve 244

²⁷³ Mizzi, Ebu'l-Haccac Cemaledin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, (h. 742), *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1400, IX, 372

²⁷⁴ Tirmizî, Züh'd 13, IV, 560

²⁷⁵ Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, IV, 341

²⁷⁶ Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, IV, 341 (Zehebi'nin Telhis'teki notu)

²⁷⁷ Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VI, 157

²⁷⁸ Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, (h. 902), *el-Makâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire [ale'l-elsine]*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1985, I, 150

Cundeb el-Beceli'ye ait olduğu ve Hz. Peygamber'e isnad edilemeyeceği ifade edilmiştir.²⁸⁰ Bu sözün Hilyetü'l-Evliya'da Hz. İsa'ya atfedildiği görülmektedir.²⁸¹ Beyhakî ise Şuabu'l-İman'da Hasan Basri'nin mürseli olarak şu ifadeyle nakleder²⁸²:

حُبُّ الدِّينَارِ رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ

Yine Şuabu'l-İman'da حُبُّ الدُّنْيَا أَصْلُ كُلِّ خَطِيئَةٍ ifadesiyle Hz. İsa'ya ait bir söz olarak da nakledilmiştir.²⁸³ Beyhakî (h. 458) ez-Zuhdu'l-Kebir isimli eserinde ise رَأْسُ كُلِّ رَأْسِ الدُّنْيَا حُبُّ الدُّنْيَا ifadesiyle yine Hz. İsa'ya ait bir söz olarak nakletmiştir.²⁸⁴ Deylemi (h. 509) el-Firdevs'te Ebu Hureyre'den merfu olarak şu ifadeyi nakleder²⁸⁵:

أَعْظَمُ الْأَفَاتِ آفَةٌ تَصِيبُ أُمَّتِي حُبَّهُمُ الدُّنْيَا وَجَمْعُهُمُ الدِّينَارَ وَالذَّرْهَمَ

“Ümmetimin başına gelen en büyük afetlerden birisi dünya sevgisi ve dinar ve dirhem toplamalarıdır.”

İbn Ebi Dunya (h. 281) bu sözü bir yerde Malik b. Dinar'ın (h. 131) sözü, bir başka yerde Hasan Basri'nin (h. 110) mürseli olarak nakletmiştir.²⁸⁶ Ahmed b. Hanbel Kitabü'z-Zuhd'de hem رَأْسُ الدُّنْيَا حُبُّ الدُّنْيَا ifadesiyle hem حُبُّ الدُّنْيَا أَصْلُ كُلِّ خَطِيئَةٍ ifadesiyle Hz. İsa'nın (as) sözü olarak nakleder.²⁸⁷ İbn Asakir (h. 571) Tarihu Dimâşk'ta Sa'd b. Mesud'tan şu ifadeyle aktarır²⁸⁸:

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ الْخَطَايَا

²⁷⁹ Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyyuddin Abdulazim b. Abdulkavi, (h. 656), *et-Tergib ve't-terhib mine'l-Hadisi's-Şerif*, thk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417, III, 178, no 3571

²⁸⁰ Acluni, Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed (h. 1162), *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas amma İštehere mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nas*; thk. Abdulhamid b. Ahmed Hindâvî, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420, I, 397 ve Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-hasene*, I, 297

²⁸¹ Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 388

²⁸² Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XIII, 102

²⁸³ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XIII, 74

²⁸⁴ Beyhaki, *ez-Zuhdu'l-Kebir*, I, 134, no: 247

²⁸⁵ Deylemi, *el-Firdevs*, I, 171, no:641

²⁸⁶ İbn Ebi'd-Dunya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd (h. 281), *Kitâbu'z-Zuhd*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk, 1420, I, 26 ve I, 212

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zuhd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 77

²⁸⁸ İbn Asakir, Ebu'l-Kâsım Ali b. El-Hasen, *Tarihu Dimâşk*, Daru'l-Fikr, 1415, XX, 402

Suyuti (h. 911), İbn Hacer'in bu rivayete uydurma diyenleri (İbnu'l-Cevzi'yi) tenkit ettiğini bildirir. Çünkü İbn Medînî (h. 234) Hasan Basri'nin mürsellerini övmüştür, ayrıca rivayetin senedi Hasan Basri'ye kadar hasendir.²⁸⁹

4. Beni miskin olarak yaşat

اللَّهُمَّ أَحْيِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ : لِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : إِنَّهُمْ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَانِهِمْ بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا ، يَا عَائِشَةُ لَا تَرُدِّي الْمِسْكِينَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ ، يَا عَائِشَةُ أَحْبَبِي الْمَسَاكِينَ وَقَرَّبِيهِمْ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْرَبُكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Enes'den (r) rivâyete göre, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “Allah’ım beni yoksul olarak yaşat ve yoksul olarak canımı al ve kıyamet gününde de yoksullar arasında dirilt. Âişe (r.anha) niçin Ey Allah’ın Resûlü diye sordu Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Çünkü onlar zenginlerden kırk yıl önce Cennete gireceklerdir. Ey Âişe! Yoksulu yarım hurmayla da olsa boş çevirme, bir şeyler ver. Ey Âişe! Yoksulları sev, onlara yakın ol, Allah (cc) da seni kıyamet günü Cennetine yakın eder.”²⁹⁰

Tirmizî hadisin garip olduğunu belirtir.²⁹¹ Hadisin ravilerinden Hâris b. Numan hakkında bazı olumsuz tespitler yapılmıştır. Ebu Hatim (h. 277) bu zat hakkında “Leyse bikaviy”²⁹² derken Buhârî “munkeru'l-hadis”²⁹³ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ukayli (h. 322) bu ravinin hadislerinin munker olduğunu belirtirken, Ezdi (h. 221) de

²⁸⁹ Suyûti, *ed-Dureru'l-Muntasire fi'l-Ehâdisi'l-Muştehire*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, Câmiatu'l-Melik Suud, Riyad, I, 105

²⁹⁰ Tirmizî, *Zuhd* 37, IV, 577; Beyhaki, *Sunen-i Kübra*, VI, 12, *Şuabu'l-İman*, II, 167 ve VII, 340

²⁹¹ Tirmizî, *Zuhd* 37, IV, 577

²⁹² Leyse bikaviy: Hadis rivayetinde kuvvetli değildir. Yücel, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 163

²⁹³ munkeru'l-hadis hk. bilgi daha önceki dipnotlarda geçmişti.

aynı tespiti katılmaktadır.²⁹⁴ Öte yandan Hâkim bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiş, Zehebî (h. 748) de Telhis'te Hâkim'in değerlendirmesine katılmıştır.²⁹⁵

Bu hadis şu lafızlarla da nakledilmiştir: Ebû Saîd-i Hudrî (r) şöyle demiştir: Miskinleri seviniz. Çünkü ben Resûlullah'ı (s) duasında şöyle derken işittim: “*Allahum! Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni miskinler topluluğu içinde dirilt.*”²⁹⁶

Öte yandan Hâkim'in Müstedrek'teki verdiği senedte bulunan Halid b. Yezid b. Abdurrahman Ebu Mâlik Dımaşkî hakkında Mizanu'l-İtidal müellifi Zehebi (h. 748), cerh tâdil alimlerinin şu değerlendirmelerine yer verir: “Ahmed b. Hanbel “leyse bişey”, Nesâî “sika değildir”, Darekutni (h. 385) “zayıf” derken, Ahmed b. Salih (h. 248) ve Ebu Zur'a er-Râzi (h. 264) “güvenilir” demişlerdir.”²⁹⁷

Mezkur rivayet aynı zamanda Ubade b. Samit (r) kanalıyla, Ziyâu'd-Din el-Makdisi'nin (h. 643) El-Ehâdisu'l-Muhtâre²⁹⁸, Beyhakî, Suneni Kubra²⁹⁹ ve Tarihu Dımaşk'ta³⁰⁰ da şu lafızlarla geçmektedir:

²⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzi*b, II, 159

²⁹⁵ Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 358

²⁹⁶ İbn Mâce, Zühd 7, II, 1381; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 358; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissi, (h. 249), *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mahmûd Muhammed Halil Saidi, Subhi es-Samerrai, Mektebetu's-Sunne, Kahire, 1988, s. 308, Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, IV, 389

²⁹⁷ Zehebi, Şemsu'd-Din Ebu Abdullah (h. 748), *Mizanu'l-İtidal fi Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Mârifetü, Beyrut, 1382, I, 645

²⁹⁸ El-Makdisi, Ziyâu'd-Din Ebu Abdullah Muhammed (h. 643), *El-Ehâdisu'l-Muhtâre*, Dâru'l-Hıdr, Beyrut, 1420, VIII, 270

²⁹⁹ Beyhaki, *Sunen-i Kubra*, VII, 18

³⁰⁰ İbn Asakir, *Tarihu'd-Dımaşk*, XXXVIII, 194

ثَنَا عَبْدُ بَنِي الصَّامِتِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ أَحْبِبْنِي
مِسْكِينًا، وَتَوَفَّنِي مِسْكِينًا، وَأَحْشُرْنِي فِي رُومَةِ الْمَسَاكِينِ

Mübârekfuri (m. 1935) hadiste geçen meskenet teriminin zillet ve fakirlik anlamına geldiğini belirterek Hz. Peygamber'in (s) bu dua ile Rabbi'ne karşı tevazu ve fakirliğini izhâr ettiğini, bununla da ümmetini tevazuya ve kibirden kaçınmaya irşad etmek ve aynı zamanda fakirlerin Cenabı Hak katında derecelerinin üstünlüğüne işaret etmek istediğini belirtir. Tîbî'den (h. 743) naklen Hz. Peygamber'in istediği meskenetin mal azlığından ziyade tevazu ve huşu olduğunu bildirir. Yine Ali el-Kârî'den (h. 1014) naklen bu hadisin, sabırlı fakirin şükreden zengine karşı üstün olduğuna delil olduğunu kaydetmektedir. Diğer bir hadiste Resûlullah'ın fakirliğin neredeyse küfr olacağını söylemesiyle bu hadisin arasını telif etmek için önce geçen rivayetin sıhhati kabul edilecek olursa, rivayette geçen fakirlik ile kalb fakirliğinin ve bu fakirliğin yol açabileceği kadere itiraz ve Cenabı Hakk'ın taksimine rıza göstermeme şeklinde ortaya çıkan feryatların kastedildiğini zikreder. Bu nedenle Hz. Peygamber (s) asıl zenginliğin kalb zenginliği olduğunu bir başka hadiste bildirmiştir. Mübârekfuri kastedilen fakirliğin kalb fakirliği olduğuna dair benzeri bir değerlendirmenin İbn Hacer tarafından da yapıldığını belirtir.³⁰¹

İbn Cevzî (h. 597) bu rivayeti mevzuatına dahil etmiştir.³⁰² Mübârekfuri (m. 1935), İbn Cevzî'nin aşırıya kaçtığını, Hz. Peygamber'in vefat ederken kendine yeter bir mal varlığına sahip olduğu (kefaf hali) düşüncesinden hareketle böyle bir

³⁰¹ Mübârekfuri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, VII, 16-18

³⁰² İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî (h. 597), *Kitâbu'l-Mevzuat*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1966/1386, III, 141

değerlendirmede bulunduğunu belirtir.³⁰³ Öte yandan Beyhakî de Hz. Peygamberin mal azlığından ziyade tevazuyu kast ettiğini bildirmiştir.³⁰⁴

Sehavî (h. 902) mezkur rivayetinin tahriri hakkında bilgi vererek zayıf râvilerin durumuna değinir. Taberânî'nin Kitabu'd-Dua'da bu rivayeti sahih bir senedle naklettiğini belirterek, diğer kaynaklarda geçen tariklerle bir araya geldiğinde bu hadisin hasen olacağını, bu rivayete uydurma denemeyeceği görüşünü belirtir.³⁰⁵

Sindî (h. 1138), Kadı Tâcu'd-Din es-Subkî'den naklen Resûlullah'ın (s) mal bakımından fakir olmadığını, Allah'ın yardımı ile gönül zengini olduğunu ve O'nun "Allahım Beni miskin olarak yaşat" duası ile maksadının kalbinin sükûna kavuşması olduğunu bildirmektedir. Sindî ayrıca meskenet kelimesinin sükûn kökünden de geldiğini ve huşu ve tevazu anlamlarını da ifade ettiğini belirtir. Sindî hadisin zâhirine hamledilmesinin de mümkün olduğunu, nitekim Hz. Peygamber'in yaşantısına dair rivayetlerin ve vefatı esnasında zırhının bir yahudinin yanında rehin olmasının da buna işaret ettiğini zikreder.³⁰⁶

C. DÜNYAYI YEREN RİVAYETLERLE KALKINMAYI TEŞVİK EDEN RİVAYETLERİN TELİFİ

1. Ayet ve Hadislerde Dünya-Âhiret Dengesi

Kurân-ı Kerim ve hadislerde dünyanın ahirete nispeten ne denli önemsiz ve değersiz olduğu, dünya hayatının faniliği, dünyaya dalıp ahireti unutmanın sonucunun

³⁰³ Mübârekfuri, *age*, VII, 18

³⁰⁴ Beyhaki, *Sunen-i Kubra*, VI, 12

³⁰⁵ Sehavî, *Makâsidi'l-Hasene*, I, 153

³⁰⁶ Sindî, *Hâşiyetu İbn Mâce*, II, 530

hüsrân olacağı pek çok yerlerde geçmektedir. Dünya hayatı, ahiretin kazanılacağı yer olması hasebiyle büyük önemi haizdir. Ancak dünya–ahiret dengesi söz konusu olduğunda elbette dünya ahiret karşısında bir şey ifade etmez; ayrıca dünyanın ahireti unutturucu eğlenceleri, oyalanmaları insanı gaflete sürükleyerek insanın ahiret hayatını kaybetmesine yol açabilir. İşte bu ve benzeri sâiklerle pekçok ayeti kerime ve hadisi şerif insanoğlunu dünyaya kendini kaptırmama hususunda uyarılmaktadır. Bunlardan konumuz hakkında fikir vermesi açısından birkaç tanesini burada zikretmek faydalı olacaktır:

“Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır. De ki: Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden çok daha iyisini bildireyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakiler için Rab'leri nezdinde içinden ırmaklar akan cennetler olup, kendileri orada ebedî kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz eşler ve hepsinin de üstünde Allah'ın rızası vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir.”³⁰⁷

Kurtubi bu ayeti kerime hakkında şu yorumlarda bulunur: “Bunlar dünya hayatının geçimidir. Yani dünya hayatında kendileriyle yararlanan sonra da geçip giden, kalıcılığı olmayan şeylerdir. Bu buyrukla yüce Allah dünyaya karşı zâhid olmayı teşvik etmekte; âhirete de rağbeti artırmaktadır. “Oysa güzel dönüş yeri Allah nezdindedir” buyruğu dünyalığın azlığını vurgulamak, onun önemsizliğini belirtmek,

³⁰⁷ 14-Âli İmrân-15

buna karşılık âhirette yüce Allah'a güzel bir şekilde dönmeye teşvik etmek anlamındadır.”³⁰⁸

*“Her canlı ölümü tadacaktır. Çalışmalarınızın ücretini ancak kıyamet günü tam bir şekilde alacaksınız. O vakit, kim ateşten uzaklaştırılıp cennete yerleştirilirse, işte o muradına ermiştir.Yoksa bu dünya hayatı, aldatıcı ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir.”*³⁰⁹

Elmalı'nın bu ayeti kerime ile ilgili izahatı şu şekildedir: “Evet her nefis ölümü tadacak; dünyanın ne üzüntüsü, ne sevinci hiç biri kalmayacak ve sevaplarınızın size tam olarak ödenmesi de ancak kıyamette olacaktır. Dünyada iyi veya kötü bütün çalışmaların sevap veya cezasını yine dünyada elde etmek mümkün değildir. Mesela şehidlerin kanlarıyla kazanılan savaşların başarı meyvelerinden o şehidlerin dünyada istifade etmelerini düşünmek tenakuz (çelişki) olur ki, bütün faziletler de böyledir. Gerçi dünyada hiçbir ücret verilmez de değildir. Burada da bazı çalışmaların karşılığının alındığı da vardır. Fakat bu dünyada sonuç, ölüm ve yok olmak muhakkak bulunduğu için; gelen herhangi bir menfaat ve tad, kesilme ve sona erme korkusuyla karışık ve muhakkak gam ve kederle sarılıdır. Gamsız sevinç, korkusuz eminlik, ızdırapsız lezzet, kesintisiz ebedi saadet kıyamet gününde hasıl olur. Mizan (tartı) ve hesabın temizlenmesi oradadır. Bunun için cehennem ateşinden uzaklaştırılıp cennete sokulan her kim ise, işte o kendini kurtarmış ve her muradına ermiştir. Yoksa dünya denilen o fani hayat, müşterisini aldatan gurur sermayesinden başka hiç bir şey değildir. Serap gibi

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 27

³⁰⁹ 14-Âli İmran-185

parıldar, bulut gibi geçer gider. Meta-1 gurur (gurur metaı), müşteriye kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan meta (sermaye, mal) demektir. İşte dünya hayatı budur. Bunun alıcısı olanlar, bütün nazar (bakış) ve ümidini buna dikenler, ne saadet görülecekse bunda görülecek sananlar aldanmış olurlar.”³¹⁰

*“Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?”*³¹¹

*“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!”*³¹²

Râzi'nin mezkur ayet hakkında düşünceleri şöyledir: “Cenâb-1 Hak, söz konusu ayette *“Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur”*³¹³ buyurarak ahiret hayatının dışında, (hakiki manada) hiçbir hayat olmadığına işaret etmiştir. Bu tıpkı bir insana, iki şey sunulup, böylece o, bunlardan birisi hakkında, "Bu, ondan daha iyidir" dediğinde, bu iş, sadece bir tercih olmuş olur. Ama o, “Bu, güzeldir, iyidir; beriki ise hiçbir şey değildir” dediğinde, bu, alabildiğince bir tercih olmuş olur. İşte Cenâb-1 Hak, burada da mükellef o dünyaya batıp gittiği için, daha müessir ve etkili bir ifade kullanmıştır.”³¹⁴

³¹⁰ Elmalı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II, 1245

³¹¹ 6-Enam-32

³¹² 29-Ankebut-64

³¹³ 29-Ankebut-64

³¹⁴ Râzi, *Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-gayb)*, XXV, 75

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir geçimlikten başka bir şey değildir.”³¹⁵

Elmalılı'nın bu husustaki tespitleri şunlardır: “Dünya hayatı, yani ahiret kazancı için sarfedilmeyen, sonsuzluk âleminin nimetlerini elde etmeye vasıta kılınmayan o dünya hayatı, sırf çocukları aldatan ve yorgunluktan başka bir meyvası olmayan şu hallerden ibarettir: Bir oyundur, heves edilir. Ve süstür, herhangi bir şeref bahşetmeyen, kadın ve çocuklar gibi gafilleri aldatan giyimler, kuşamlar, ciciler biciler kabilinden sadece bir gösteriştir. Bir yağmur misali gibi ki otu kâfirleri imrendirmişti. Burada küffâr, şer'an bilinen anlamı ile kâfirler demek olabilirse de, İbn Mes'ud'dan (r) rivayet edildiği üzere çiftçiler, rençberler mânâsına olması daha tercihe şayandır. Otların bitmesi de hayvanat dolayısıyla önce çiftçilerin hoşuna gider. Ancak bu tabirin seçilmesi, bilinen tevriyeden de uzak değildir. Ahirete inanmayan kâfirlerin hoşlandıkları hayatın hayvanî bir hayat olduğuna işaret için de kullanılmış olabilir. Ahirette ise şiddetli bir azab vardır. Yani dünya hayatına düşkünlüğün neticesi, çetin bir acıdır. Onun için burada ilk önce azab haber verilmiştir. Bir de Allah'tan bir mağfiret, bir bağışlama vardır. Ve bir rıdvân vardır, ki her şeyden büyük, her zevkten üstün olan Allah'ın rızasına ulaşmak, "Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlar.." (98-Beyyine-8) âyeti

³¹⁵ 57-Hadid-20

gereğince hem kendisinden razı olunmuş hem de kendisi razı olmuş olmak ve o ebedi hoşnutluk, bütün mutlulukların en büyüğüdür. Bu ise, dünya hayatını gaye edinmeyip ahiret için çalışan müminlere vaad edilmiştir.”³¹⁶

*“Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir.”*³¹⁷

*“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden kopararak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”*³¹⁸

Konuyla ilgili pek çok rivayetten önemli gördüğümüz birkaç tanesi fikir vermesi açısından bu bölüme alınmıştır:

Müstevrid b. Şeddâd’tan rivâyete göre, şöyle demiştir: Resûlullah (s) ile birlikte bir ölü oğlağın başında duran toplulukla beraberdim. Resûlullah (s) buyurdular ki: “Şu ölü oğlağın sahipleri tarafından atıldığı zaman değerini yitirdiğinden dolayı atıldığını mı

³¹⁶ Elmalılı, *age*, VII, 4751

³¹⁷ 18-Kehf-45

³¹⁸ 10-Yunus-24

düşünüyorsunuz? Sahabîler: “Evet ey Allah’ın Resûlü! Onu değersiz oluşundan dolayı atmışlardır.” Bunun üzerine buyurdular ki: “*Dünya Allah (cc) katında şu ölü oğlağın değersiz oluşundan daha değersizdir.*”³¹⁹

Abdullah b. Ömer (r) şöyle diyor: Allah Rasûlü (s), kolumdan tuttu ve “*Dünyada bir garip veya bir yolcu gibi ol*” buyurdular. İbn Ömer (r) devamla: “Akşama erdin mi sabaha bekleme, sabaha erdin mi akşamı bekleme. Sağlıklı olduğun dönemde hastalık halin için hazırlık yap. Hayatta iken ölüm için hazırlık yap” buyurmuşlardır.³²⁰

Alî b. Ebî Tâlib (r) şöyle demiştir: Dünyâ arkasını dönerek göçüp gitti, âhiret ise yönelip gelmektedir. Bunlardan herbirinin oğulları vardır. Sizler âhiretin oğullarından (ehl-i ahiret) olunuz da dünyânın oğullarından (ehl-i dünya) olmayınız. Çünkü bu gün amel var, hesaba çekilme yok; yarın ise hesaba çekilme var, amel yoktur.³²¹

Ebû Hüreyre’den (r) rivâyete göre, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “*Dünya mü’min için bir hapisane, kafir için ise bir Cennettir.*”³²²

Abdullah b. Mes’ûd’dan (r) şöyle rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s), bir hasır üzerinde uyumuştur, kalktığı anda hasırın izi yan tarafında görüldü. Bunun üzerine Ey Allah’ın Rasûlü! dedik, senin için bir yatak bulsak. Bunun üzerine buyurdular ki: “*Benim dünya rahatı ile işim yok. Dünyada ben bir ağacın altında gölgelenip sonra*

³¹⁹ Tirmizî, Zuhd 13, IV, 560; İbn Mâce, Zuhd 3, II, 1377

³²⁰ Buhârî, Rikâk, 3, VIII, 89; Tirmizî, Zuhd 25, IV, 567

³²¹ Buhârî, Rikâk, 4, VIII, 89

³²² Tirmizî, Zuhd 16, IV, 562; İbn Mâce, Zuhd 3, II, 1378; Muslim, Zuhd 1, IV, 2272

oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim.”³²³

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (r) şöyle dedi: Bizler Resûlullah'ın (s) yanındaydık. Kendisi hendek kazıyor, bizler de toprak taşıyorduk. Resûlullah bizim yanımıza uğrar ve şu beyti söylerdi: “Allahumme lâ ayşe illâ ayşu'l-âhire, Fağfir lî'l-Ensârî ve'l-Muhâcîre” (Allahım, âhîret yaşayışından başka gerçek yaşayış yoktur. Sen Ensâr'ı ve Muhâcîrler'i mağfiret eyle!)³²⁴

Fihri oğullarından Müstevrîd'den (r) rivâyete göre, şöyle demiştir: Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Ahîret nimeti karşısında dünya nimeti sizden birinizin parmağını denize batırması gibidir. O parmak denizden ne kadar su ile döner ona bir baksın.”³²⁵

Resûlullah, Bahreyn'den Medine'ye cizye malları geldiğinde “*Sevininiz ve sizi sevindirecek nimetleri ümit ediniz. Vallahi ben bundan sonra sizin üzerinize fakirlik geleceğinden korkmam. Fakat sizin üzerinize geleceğinden korktuğum şey, sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünya nimetlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak, onların birbirlerine hased ettikleri gibi, sizin de birbirinize düşmeniz ve bunun onları âhîret işlerinden engellediği gibi, sizleri de âhîret işlerinden engellemesidir*” buyurmuştur.³²⁶

Bütün bu ayet ve hadisler dünyanın ahîret karşısında konumunu, geçiciliğini, aldaticılığını vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla ilk bakışta dünyayı yeren rivayetlerde bu hakikatin payının olduğu açıktır.

³²³ Tirmizî, Zühd 44, IV, 588; İbn Mâce, Zühd 3, II, 1376

³²⁴ Buhârî, Rikâk 1, VIII, 88

³²⁵ Tirmizî, Zühd 15, IV, 561; İbn Mâce, Zühd: 3, II, 1376

³²⁶ Buhârî, Rikak 7, VIII, 90; Muslim, Zühd 6, IV, 2273

Dünyâ hayâtı kötülenmiş değildir. Kötülenmiş olan, onu Allah'a ve Peygamber'e itaate, güzel amellere sarfetmemek, âhireti unutup sırf dünyâyâ ve dünyânın fenalıklarına saplanmaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s) Bahreyn malları hakkındaki uyarısında olduğu gibi ashabı hakkında dünyalıkların ahiret işlerinden alıkoyması hususunda hassasiyet taşımıştır.

2. Dünyanın Kesben değil, Kalben Terkedilmesi

Şu ayeti kerime ve hadisi şerif bu bahsimizi aydınlatıcı mahiyettedir: *“Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma.”*³²⁷

Ebû Zer'den (r) rivâyete göre, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: *“Dünyadan yüz çevirmek demek, kişinin helal olan şeyleri kendisine haram kılması veya malı bırakıp atmak demek değildir. Fakat gerçek zahitlik elinde bulunan şeylere Allah katında bulunanlardan fazla ümit beslememendir. Veya başına gelen bir sıkıntıdan dolayı elde edeceğin sevap, senin yanında o sıkıntıdan dolayı kaybettiğin maldan üstün ve hayırlı olmalıdır. İşte gerçek zahidlik ve dünya sevgisi bu olmalıdır.”*³²⁸

Dünyanın kesben değil de kalben terkedilmesi hususunda Mevlânâ'nın bir hadisi de içeren şu sözleri oldukça manalı ve konumuzu aydınlatıcı mahiyettedir:

³²⁷ 28-Kasas-77

³²⁸ Tirmizî, Zühd 29, IV, 571; İbn Mâce, Zühd 1, II, 1373

“Dünya nedir? Tanrıdan gafil olmak. Kumaş, para, alım-satım ve kadın dünya değildir. Din yolunda sarf edilmek için kazanılan mala Peygamber: “ne güzel mal” demiştir. Su, geminin içinde olursa gemi batar. Fakat geminin altındaki su, gemiyi yüzdürür, yürütür. Ağzı kapalı testinin içinde hava bulunursa uçsuz bucaksız denizde yüzüp gider. İçinde yoksulluk havası oldukça insan, dünya denizine batmaz, üstünde yüzer. Bu çeşit er, bütün dünyaya sahip olsa gözüne bile görünmez, aldırış bile etmez, onca hiç bir değeri yoktur.”³²⁹

Gerçek zühd anlayışının nasıl olması gerektiği, dünyanın kesben değil ancak kalben terk edilmesi gerektiğini izah eden bazı rivayetleri burada zikretmekte fayda görüyoruz. Öncelikle salih bir kimse için dünya malını iyi gayeler yolunda kazanması ve harcamasının önemine işaret eden bazı rivayetleri zikredip daha sonra dünyayı kalben terketmeme durumunun yol açacağı tehlikeleri açıklayan rivayetlere geçmek istiyoruz. İslam’ın iki şartı olan zekat ve hac maddi güce bağlıdır. Ayrıca topluma faydalı olma, infâk, ilâ-yı kelimetullah gibi pek çok mühim ibadet maddi terakki ile mümkündür. Kalbiyle ahiretine zarar verecek biçimde dünyaya bağlanmayan bir insan için dünya malı pek çok hayıra vesile olabilir ki Hz Peygamberin buna işaret eden bazı hadisleri şunlardır:

“Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir”³³⁰

³²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf*, (Mütercim: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 70. (Mesnevî’nin 1. cildi, 1025-1031. beyitler)

³³⁰ Buhârî, *el-Edebu’l-Mufred*, s.112; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 299 Hadis No: 17763; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 3, Hadis No: 2130

“Şübhesiz bu dünyâ malı, (sanki) yeşil renkli, yemesi tatlı bir meyvedir. Her kim bu malı hırs duymadan ile alırsa, o mal kendisi için bereketli kılınır. Her kim de bunu hırs ile alırsa bu mal, alan kimse için bereketli olmaz. O, yiyen fakat doymayan kimse gibidir.”³³¹

“Kuvvetli mümin Allah'a, zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Ama her birinde hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'dan yardım dile ve âciz olma”³³².

“Yüksek/veren el, alçak/alan elden hayırlıdır. Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan (ve fakirliğe düşürmeyen) sadakadır.”³³³

“Allah'ım! Küfürden ve fakirlikten Sana sığınırım.” Bir adam: “Küfürle fakirliği eşit mi tutuyorsun?” dedi. Resûlullah (s): “Evet” buyurdular.”³³⁴

“Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.”³³⁵

“Allah (cc) takva sahibi, zengin ve gizli kulunu sever”³³⁶

“Allah'dan korkan (takva sahibi) kimse için zenginlikte beis yoktur”³³⁷

Öte yandan Hz Peygamber (s) diğer bazı hadislerinde insanın dünyaya kalbiyle sıkı biçimde, ahiretini ihmal edecek seviyede bağlanmasından sakındırmıştır:

³³¹ Buhârî, Zekat 51, II, 123; Rikak 11, VIII, 93; Nesaî, Zekat, 50, V, 60; Muslim, Zekat 96, II, 717

³³² Muslim, Kader 34, IV, 2052; İbn Mâce, Mukaddime, 10, I, 31

³³³ Buhârî, Zekat 18, II, 112; Muslim, Zekat 95, II, 717; Nesaî, Zekat 60, V, 69

³³⁴ Nesaî, İstiaze 28, VIII, 267; İbn Hibban, *Sahih* III, 302

³³⁵ Munavi, *Feyzu'l Kadir* IV, 542; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IX, 12, Hadis No: 6188

³³⁶ Muslim, Zühhd 11, IV, 2277; Ahmed b. Hanbel, Musned III, 51; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, XIII, 15

³³⁷ Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, s. 113, Hadis No: 301; İbn Mâce, Ticarat 1

Ebû Hureyre (r)'den rivâyete göre, Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “*Dinar’a ve dirheme kulluk yapanlara lanet edilmiştir.*”³³⁸

Ka’b b. Mâlik el Ensarî (r.a.)’den rivâyete göre, Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “*Bir koyun sürüsü üzerine salıverilen iki aç kurdun o sürüye zararı, kişinin mal ve makam hırsının dinine verdiği zarardan daha fazla değildir.*”³³⁹

Ahmet Yıldırım’ın konuyla alakalı şu tespitleri önemlidir: “Bunların (zühhd hadislerinin) insanın dünyaya dalıp âhireti unutma zaafına karşı söylenmiş ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa müslüman dünyadan el çeksin, fakir olsun, hiç elinde para tutmasın, servet sahibi olmasın, ihtiyacı dışında para kazanmasın şeklinde anlaşılmalıdır. Zühhd konusunda önemli bir nokta da gerçek ihtiyaçlarla, sun’î ihtiyaçların birbirinden ayrılmasıdır.”³⁴⁰

³³⁸ Tirmizî, Zühhd 42, IV, 587; İbn Mâce, Zühhd: 8, II, 1385

³³⁹ Tirmizî, Zühhd 43, IV, 588; Dârimî, Rikak 21, III, 1795; Ahmed b. Hanbel, Musned XXV, 61

³⁴⁰ Yıldırım, Ahmet, “*Hadis Edebiyatında Zühhd Literatürü Ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl: 2008/1, Sayı: 20, s. 120-138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİVAYETLERE GÖRE KALKINMANIN UNSURLARI

A. “İKTİSÂDİ BÜYÜME” OLGUSUNUN HADİSLERDEKİ YANSIMALARI

1. Üretim

Üretim sonsuz olan insan ihtiyaçlarını karşılamak için kıt mal ve hizmetlerin miktarını ya da faydalarını artırmaya yönelik çabalar demektir³⁴¹. Çalışmamızın bir sonraki “Tüketim” bölümünde bahsedileceği üzere, tüketicinin tercih ve kararları, dünyevi faydalanmanın yanı sıra uhrevi mutluluğunu da en üst düzeye çıkarmayı hedeflediğinden dolayı sınırsız bir tüketim anlayışından ziyade israftan uzak, ihtiyacını karşılayacak ve kanaatkâr bir tüketim anlayışı söz konusudur.³⁴² Toplum lüks tüketimden ziyâde, daha öncelikli ihtiyaçlarını talep edecek, gelirin artan kısmı ise tasarruf ve yatırıma ve sosyal yardımlaşmaya ayrılacaktır. Bu şekilde, tüketim mallarını karşılamaya yönelik üretim, toplumun toplam tüketim miktar ve dağılımını (talep edilen mal kompozisyonunu) izleyecek ve buna göre belirlenecektir. Böylece, kişisel bazda israftan kaçınarak ve iktisatlı davranılarak alınan tüketici kararları, toplam tüketim ve üretim miktarlarına yansiyacak ve dolayısıyla üretim, ihtiyaçlara bağlı olacaktır.³⁴³ Üretimin bir kısmı ise yatırım mallarını karşılamaya yönelik olacaktır.

³⁴¹ Modern iktisatta üretim konusunun ele alınışı hakkında bkz. Baumol, William-Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, 8. ed. Dryden Press, 2000, s. 41-54

³⁴² İslam’da tüketici profili ve kalkınmaya etkisi hakkında çalışmamızın “Tüketim” başlıklı bir sonraki kısmında geniş bilgi mevcuttur.

³⁴³ Üretimin ihtiyaca bağlı olması hakkında geniş bilgi için bkz. Çapra, *Islam and Economic Development*, s. 103; ayrıca bkz. Abdülmennân, Muhammad, *Islamic Economics: Theory and Practice*, Cambridge, 1986, s. 55

İslam'da üretim ve tüketimde israf istenmemiştir. Üretim *ihtiyaca göre* belirlenmelidir. Sınırsız tüketim anlayışı, üretimin de sınırlarını zorlayarak bir yandan kaynak israfına, bir yandan da bu tüketim hızı sürdürülemezince talep daralması sonucu işsizliğe yol açmaktadır.³⁴⁴

Kur'an-ı Kerim insanı üretime genelde dolaylı bir üslupla yönlendirir. Şöyle ki, insanı infâka teşvik eden ayetler dolaylı biçimde insanı öncelikle çalışmaya, üretmeye, kazanmaya ve bu yolla infâka muktedir olmaya teşvik etmektedirler.³⁴⁵ Çalışma ve üretim olmadan zaten infâk mümkün olamayacağından bu sevaba erişmenin tek yolu kazanmaktan geçmektedir. Örneğin, “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın.*”³⁴⁶ ayetinde açık biçimde görüldüğü gibi insan hayır işlemek için öncelikle kazanmaya ve üretmeye sevk edilmektedir.

Geleneksel iktisadî anlayışa göre, üretim faktörleri *emek ve sermayedir*. Girişimcilik, teknoloji, beşeri sermaye de üretim unsurları arasında sayılmaktadır.³⁴⁷ Beşerî sermayenin önemli bir bileşeni olan eğitim, emeğin daha etkili biçimde üretime dönüşmesine çeşitli kanallarla sebep olmaktadır. Bu kanallar arasında, eğitim yoluyla verimliliğin artırılması, yenilikçi fikirlerin geliştirilmesi, teknolojik buluşların temini sayılabilir.³⁴⁸ Eğitimin üretime sağladığı katkı yoluyla kalkınma üzerinde etkisini

³⁴⁴ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, s. 248-250

³⁴⁵ Dünya, Şevki Ahmed, *en-Nazarâtu'l-İktisâdiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, el-Benku'l-İslâmi li't-Tenmiye, Cidde, 1428/2007, s. 27

³⁴⁶ 2-Bakara-267

³⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Todaro, Michael, *Economic Development*, s. 100-102.

³⁴⁸ Bu kanallardan bazıları için bkz. Kurtkan, Amiran, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 63 vd.

inceleyen Kurtkan, çalışan insan sayısı ve çalışılan iş saatleri gibi nicel unsurların yanı sıra eğitim yoluyla geliştirilen bilgi ve hüner gibi nitel unsurların da üretim üzerinde ciddi etkide bulunduğuna dikkat çekmektedir.³⁴⁹ Eğitim bir taraftan mezkur kanallarla üretime olumlu etki yaparak iktisadî büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunurken, diğer taraftan sosyal bütünleşmenin sağlanması yoluyla sosyal sermayeye olumlu etki yaparak yine kalkınmaya başka bir açıdan katkıda bulunmaktadır.³⁵⁰ Bu bölümde “İşi güzel yapma” ve “Zamanı değerlendirme” başlıkları altında Hz. Peygamber’in (s) çalışmada verimliliğin, üretkenliğin ve kalitenin artırılması gibi hususlardaki yönlendirmelerine yer verilerek eğitimin kalkınmada oynadığı role de dikkat çekilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de emek ile sermayenin bir araya gelmesine şöyle işaret edilmektedir: “*Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah’ın rızından yeyin. Dönüş ancak O’nadır.*”³⁵¹ Bu ayette geçen insanın yeryüzünde dolaşması, üretim için *emek* harcamasına, insana boyun eğmiş olan yeryüzü ise *sermayeye* işaretler. Bu iki unsurun bir araya gelmesi neticesinde, insanın ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetler üretilmiş olmaktadır.³⁵² Zülkarneyn kıssasında da emek ile sermayenin yanı sıra *girişimcilik* ve *teknolojinin* de bir araya gelerek üretime dönüştüğünü görmekteyiz: “*Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Doğrusu Ye’cüc ve Me’cüc bu ülkede bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi? Dedi ki: “Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve*

³⁴⁹ Kurtkan, *Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, s. 67

³⁵⁰ Eğitim-sosyal bütünleşme ilişkisi için bkz. Kurtkan, *Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, s. 131 vd. Sosyal bütünleşme-kalkınma ilişkisi hakkında geniş bilgi, çalışmamızın “Sosyal Sermaye” bölümünde bulunmaktadır.

³⁵¹ 67-Mülk-15

³⁵² Dünya, *en-Nazarâtü'l-İktisâdiye*, s. 29

kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım. Bana, demir kütleleri getirin. Nihayet dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince (vadiyi doldurunca): “Üfleyin (körükleysin)!” dedi. Artık onu kor haline sokunca: “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi. Bu sebeple onu ne aşmaya muktedir oldular ne de onu delebildiler.”³⁵³

Bu bölümde sırasıyla emek ve sermaye konularını ele alacağız.

Kalkınma süreci aslında kişisel planda çalışmak ile başlayan bir süreçtir. Dinimiz çalışmaya büyük önem atfetmiş ve çalışmayla ilgili çeşitli hususlar hakkında geniş bilgi ayet ve hadislerde yer almıştır. Bu bölümde, çalışmaya teşvik, aciz ve tembel olmama, insanlara bağımlı olmama, geçim sağlamak için çalışmanın fazileti, üretkenlik ve kaliteli üretim, işini iyi yapma ve zamanı iyi değerlendirme konuları, kalkınma bağlamında ele alınacaktır. Dinimizde dünya ve âhiret dengesi gözetilmiş, ailenin geçimini sağlamak için çalışmak ve helal kazanç talep etmek aynı zamanda birer ibâdet olarak değerlendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de geçen çalışma, Allah Teâlâ’nın lütfunu arama, yeryüzünü imâr, yeryüzünde dolaşma ifadeleri hep çalışmaya işaret eden kavramlardır. İşinde ehliyetli ve uzman olma anlamında “kuvvetli olma” ve güvenilir olma anlamında “emin olma” sıfatları da çeşitli ayetlerde çalışanda aranan özellikler olarak geçmektedirler: “(Şuayb’ın) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi.”³⁵⁴ Ve

³⁵³ 18-Kehf-94-97

³⁵⁴ 28-Kasas-26

“Cinlerden bir ifrit: Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz, dedi”³⁵⁵.

Çalışmanın önemine ve çalışmanın karşılığının insana verileceğine şu ayette de işaret edilmektedir: “İnsan için ancak kendi çalıştığı vardır. İnsanın yaptığı amelinin karşılığı mutlaka görülür, sonra yaptıklarının karşılığı ona tamamen verilecektir”³⁵⁶

a. Çalışmaya Teşvik

Resûlullah (s) kişinin kendi çalışmasıyla geçinmesinin en üstün geçim yolu olduğunu şu hadiste ifade etmektedir: “Hiçbir kimse kendi kazandığını yemekten daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd aleyhisselâm da kendi elinin emeğinden yerdi”³⁵⁷ Bu hadis çalışmanın önemini en veciz bir şekilde Hz. Davud (as) gibi aynı zamanda hükümdar olan bir peygamberin de kendi çalışmasıyla geçindiğine dikkat çekerek dile getirmektedir.

Mustedrek’te geçen zayıf bir rivayette çeşitli peygamberlerin yaptıkları meslekler sıralanmış, Hz Adem’in çiftçi, Hz Nuh’un marangoz, Hz İdris’in terzi, Hz Musa’nın çoban olduğu belirtilmiştir³⁵⁸. Hadisi şerifte kişinin kendi çalışmasının fazileti bildirilmiştir. Yukarıda geçen hadiste Hz Davud’un özellikle zikredilmesinin hikmetini İbn Hacer şöyle açıklamaktadır: Hz Davud’un sadece kendi kazandığını yemesi onun buna ihtiyaç duyduğundan değildir; nitekim, kendisi Cenabı Hakk’ın bildirdiği üzere

³⁵⁵ 27-Neml-39

³⁵⁶ 53-Necm-39-41

³⁵⁷ Buhârî, Buyû’ 15, III, 57; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XX, 267; Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, II, 434

³⁵⁸ Hâkim, *el-Mustedrek ale’s-Sahihayn*, II, 652

yeryüzünde halife idi. Ancak Hz Davud en faziletli yoldan geçimini sağlamayı arzu etmiştir ve bu sebeple de Resûlullah (s) onu örnek vermiştir. Hadisi şerif Cenabı Hakk'ın bizden önceki ümmetlere getirdiği kuralların bize de, özellikle dinimizin medh ettiği hususlarda, örnek olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmanın tevekkülle çelişmediğine ve bir şeyi deliliyle beraber sunmanın dinleyici üzerinde daha etkili olduğuna işaret mevcuttur. İbn Hacer tarım, ticaret ve sanat gibi çalışma alanlarından hangisinin daha faziletli olduğu hakkında farklı âlimlerin görüşünü serdettikten sonra kendi görüşü olarak kazanç yollarının farklı derecelere sahip olduğunu, üstünlüğün durumlara ve kişilere göre değişebileceğini belirtir.³⁵⁹

Aynı noktaya şu hadis de işaret etmektedir: “Hz Peygamber’e hangi kazancın daha güzel (temiz) olduğu soruldu. Cevaben *“kişinin kendi eliyle kazandığı ve meşru alışveriştir”* buyurdu.”³⁶⁰

Hz. Peygamber (s) bir diğer hadiste tüm peygamberlerin çobanlık yaptıklarını şöyle anlatmaktadır: *“Allah’ın gönderdiği her bir peygamber mutlaka koyun gütmüştür”* Bunun üzerine sahâbîleri: Sen de mi (koyun güttün)? diye sorunca Hz. Peygamber: *“Evet, ben de Mekke ahâlîsi için karârît (bir miktar para) üzerine koyun güderdim”* diyerek cevap vermiştir³⁶¹. Muslim’de geçen başka bir hadiste Hz. Zekeriya’nın marangoz olduğu bildirilmektedir.³⁶²

Bu hadislerde insanın başkalarına bağımlı olmaması gerektiği, basit görülen bir iş

³⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IV, 306

³⁶⁰ Ahmet b. Hanbel, *Musned*, XXV, 157, Hadis No: 15836, ayrıca Hadis no 17265

³⁶¹ Buhârî, *İcare* 2, III, 88; İbn Mâce, *Ticârât* 5, II, 727

³⁶² Muslim, *Fadail*, 169, IV, 1847

dahi olsa çalışarak hem kendi geçimini sağlayıp hem de topluma katkıda bulunan üretken bir fert olmasının önemi vurgulanmaktadır. Zaten ancak böyle bir toplumda etkin bir kalkınmadan söz edilebilir.

Ashab-ı Kiram'ın da alışveriş ve geçimle uğraştıklarını Ebu Hureyre (r) şöyle bildirmiştir: “Muhacir kardeşlerimizi çarşılarda alış-veriş etmek meşgul ediyordu. Ensâr'dan olan kardeşlerimi de mallarındaki çalışmalarını meşgul ediyordu.”³⁶³

b. Aciz ve Tembel Olmama

*“Kuvvetli mü'min Allah'a zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Ama her birinde hayır vardır. Sana fayda veren şeye çaba göster, Allah'dan yardım dile ve âciz olma”*³⁶⁴ Hadiste müslümanın kendisine ve topluma fayda veren konularda gevşeklik göstermemesi, aciz duruma düşmeyerek kendine düşen gayreti göstermesi vurgulanmıştır. Nevevî'ye (h. 676) göre hadisteki kuvvetten kastedilen kişinin âhiret ile ilgili hususlarda azimet göstermesidir. Böyle bir kimse düşmana karşı daha hazırlıklı, iyilikleri tavsiye ve kötülüklerden sakındırma hususunda daha azimli, namaz, oruç gibi ibâdetler hususunda da daha gayretli olur. İman ve ibâdet hususunda ortak olduklarından kuvvetli mü'minde de, zayıf olanda da hayır vardır. Fayda verecek şeye çaba göstermekten kastedilen Allah'a itaâttır.³⁶⁵

³⁶³ Buhârî, Buyû' 1, III, 52

³⁶⁴ Muslim, Kader 34, IV, 2052; İbn Mâce, Mukaddime, 10, I, 31

³⁶⁵ Nevevî, *Minhâc*, XVI, 215

Peygamberimiz duasında tembellikten ve acizlikten Cenabı Hakk’a sığınmıştır:
“Allah’ım sıkıntından, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, cimrilikten, borcun belimi
bükmesinden ve insanların kahrından (baskısından) sana sığınırım.”³⁶⁶

c. İnsanlara Bağımlı Olmama

Kişinin geçimi için, küçük görülen bir işi dahi yapmasının dilenmekten daha iyi olduğuna şu hadis işaret etmektedir: “Yemin ederim ki, sizden herhangi birinizin arkasına bir bağ odun yüklenmesi, verecek veya vermeyecek olan herhangi bir kişiden istemesinden çok daha hayırlıdır.”³⁶⁷

Bu hadisi şerif insanın geçimini kazanmasındaki izzeti çok etkileyici bir şekilde ifade etmektedir. İbn Hacer’in verdiği izaha göre, hadisi şerife yeminle başlanması konunun kat’iyetini ve önemini ortaya koymaktadır. İstemekten iffet göstermeğe, rızık ve geçim sağlamak için kişinin zorluk ve meşakkat çekmesine teşvik vardır. Bu ise isteyen istemekten ve isteği bazen verilmemesinden dolayı yaşadığı utanç, öte yandan veren kişinin her isteyene vermesi durumunda yaşayacağı sıkıntıdan ötürüdür. Öte yandan imkanı olduğu halde istemekte hiçbir hayır olmadığı gibi Şafii mezhebinde bu durumda istemek haram bulunmuştur. Dolayısıyla hadisi şerifteki karşılaştırmada asıl kastedilen dilenmenin daha az hayırlı değil, bilakis şer olduğudur.³⁶⁸

Yine kişinin geçimi için, küçük görülen bir işi dahi yaparak helal kazanç sağlamasının dilenmekten çok daha iyi olduğuna dair şu rivayet önemlidir: “Ensar’dan

³⁶⁶ Tirmizî, Daavât, 71, V, 520; Buhârî, Cihâd 25, IV, 36; Muslim, Zikir 17, IV, 2079

³⁶⁷ Buhârî, Buyû’ 15, III, 57; Zekat 51, II, 123; Muslim, Zekat 106, II, 721; Tirmizî, Zekat 38, III, 55; Ahmed b. Hanbel, Musned XII, 268

³⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri* III, 336 “İstemekten Sakınıp Geri Durmak Babı”

bir adam Hz. Peygamber'e (s) dilenmeye geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s): "Evinde hiç bir şeyin yok mu?" diye sordu. Adam: Hayır bir şeyim yok ancak bir çul var ki, bir kısmını giyiyor, diğer kısmını da altımıza seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir tas var, dedi. Peygamber (s): "Onları bana getir" dedi. Adam da getirdi. Resûlullah (s) onları eline aldı ve: Bunları kim satın alır? dedi. Bir adam: Ben onları bir dirheme alırım, dedi. Peygamber (s) iki veya üç defa: "Kim bir dirhemden fazla verir" dedi. Bir başka adam: Onları ben iki dirheme alırım, dedi. Bunun üzerine Peygamber (s) o adama verdi ve iki dirhemi aldı. Ensârî'ye verdi ve şöyle buyurdu: "Biriyle yiyecek satın al da ailene götür ver. Diğer dirhem ile de bir keser satın alıp bana getir." Ensârî keseri getirdi. Resûlullah (s) ona eliyle bir sap takdı ve Ensârî'ye dedi ki: "*Git, odun topla ve sat. Seni on beş güne kadar görmeyeyim.*" Adam gitti odun toplayıp sattı. (On beş gün sonra) on dirhem biriktirmiş olarak geldi. Onun bir kısmı ile elbise, bir kısmı ile de yiyecek satın aldı. Bunun üzerine Resûlullah (s): "*Bu senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmeden hayırlıdır. Dilencilik ancak şu üç kişi için caiz olabilir: Şiddetli fakirlik çeken, çok ağır bir borç altında bulunan, can yakıcı kan diyetini ödemeyi yüklenen.*"³⁶⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber (s) Ensardan olan adama zekattan bir mal vermemiş, bilakis önüne bir iş fırsatı sunmuştur. Hadisten alınacak önemli dersler arasında Resûlullah'ın adama geçici bir maddi yardım yapmaması, sadece nasihat ederek bırakmaması, bilakis elinden tutarak kalıcı bir çözüm bulması sayılabilir. Resûlullah adama uygun bir iş vermiş, on beş gün süre tanıyarak adama bu işi denemesi için bir fırsat tanımış ve dilenmekle ilgili nasihati bu sürenin sonunda vermiştir. Hadiste insanın

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, Zekat 26, II, 120; Tirmizî, Buyû' 10, III, 514; İbn Mâce, Ticârât 25, II, 740

elinde çok az da olsa bir mal varsa ve gücü kuvveti yerindeyse bunlardan istifade ederek toplumun üretken bir ferdi olmak gerektiği gösterilmektedir.³⁷⁰ Ayrıca üretim için gerektiğinde tüketimin kısılması (adamin su tasını satarak balta alması) gerektiğine işaret edilmektedir.

Çok özel istisnalar dışında dilenmenin kesin olarak haram oluşu hususunda şu hadis dikkat çekmektedir: *“Şüphesiz ki üç sınıftan her biri dışında dilenmek hiç bir kimseye helâl değildir. Kefalet altına giren kimseye o malı elde edinceye kadar dilenmek helâldir. Sonra bundan vazgeçer. Bütün malı helak olan, bir felâkete maruz kalan kimsenin geçim ihtiyacını temin edinceye kadar dilenmesi helâldir. Fakr-u zarurete düşen, o derece ki kavminden aklı başında üç kişinin: Gerçekten filan fakir düştü diye şehadette bulunacakları kimsenin geçim ihtiyacını temin edinceye kadar dilenmesi helâldir. Yâ Kabise! Dilenmenin bundan ötesi haramdır. Dilenen onu haram olarak yer.”*³⁷¹

Bir başka rivayette insanlara bağımlı yaşamayan (kimseden birşey istemeyen) kişiye cennet vaad edilmiştir: *“Kim bana, kimseden bir şey istemeyeceğine (dilenmeyeceğine) dair garanti verirse, ben de ona cenneti garanti ederim.”* Sevbân: *“Ben (ey Allah'ın Resulü!)”* dedi ve ondan sonra da (Sevbân) kimseden bir şey istemedi.³⁷²

³⁷⁰ Karadâvi, *Muşkiletü'l-Fakr*, s. 52

³⁷¹ Muslim, Zekat 109, II, 722; Ebû Dâvûd, Zekat 26, II, 120; Nesaî, Zekat 86, V, 89

³⁷² Ebû Dâvûd, Zekat 27, II, 121; İbn Mâce, Zekat 25, I, 588; Ahmed b. Hanbel, Musned XXXVII, 49

Konuyla ilgili bir diğerk rivayet şu şekildedir: “Her kim malını çoğaltmak için insanlardan mallarını isterse o ancak ateş parçası ister. Artık ister azını ister çoğunu istesin”³⁷³

İnsanlara bağımlı olmanın sakıncaları bir başka hadiste şöyle ifade edilmektedir: “Kim bir fakirlik ve ihtiyaçla karşılaşıp da bunu insanlara anlatıp istekte bulunursa (yani dilenirse) Allah onun ihtiyacını kapatmaz. Kim bir ihtiyaçla karşılaşıp da derdini Allah'a açarsa, Allah ona er veya geç bir rızık verir.”³⁷⁴

d. Ailenin geçimini sağlamak

Çalışmada öncelikle kişinin kendi ve ailesinin geçimini sağlaması amaçlanır. Dinimiz kişinin bu amaçla gayret göstermesine çok kıymet vermiş, ailenin geçimini sağlamak için çalışmanın aynı zamanda bir ibadet olduğunu bildirmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Cenâb-ı Hak gündüzü geçim temini için yarattığına şöyle dikkat çekmektedir: “Allah geçiminizi temin edesiniz diye gündüzü, dinlenesiniz diye de geceyi yaratmıştır.”³⁷⁵ Bu konuylal alakalı bazı hadisi şerifler şunlardır:

“Bir müslüman Allah’ın rızasını umarak âilesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için bir sadaka olur.”³⁷⁶

“Geçindirdiği kimseleri ihmal etmesi kişiye günah olarak yeter.”³⁷⁷ Azimabadi (m. 1911) hadisin açıklamasında kişinin sevap niyetiyle sadaka verirken ailesini zor

³⁷³ Muslim, Zekat 105, II, 720

³⁷⁴ Tirmizî, Zühd 18, IV, 563; Ebû Dâvûd, Zekat 28, II, 122; Ahmed b. Hanbel, Musned, VI, 224

³⁷⁵ 78-Nebe-10-11

³⁷⁶ Buhârî, İmân 41, I, 20; Megâzî 12, V, 83; Nafakât 1, VII, 62; Muslim, Zekât 48, II, 695

³⁷⁷ Ebû Dâvûd, Zekât 45, II, 132; Muslim, Zekat 40, II, 692; Ahmed b. Hanbel, Musned, XI, 36

durumda bırakması halinde tam tersine günah kazandığına dikkat çekmektedir.³⁷⁸

Kişinin ailesi dışında ihtiyaç sahibi fakirlerin ve dul kadınların geçimi için çalışmasına ne kadar büyük değer atfedildiği şu rivayette açıkça görülmektedir: *“Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan müslüman kimse, Allah yolunda savaştan mücâhid gibidir, yahud gece namazlı, gündüz oruçlu âbid kimse gibidir.”*³⁷⁹

Bir diğer hadiste çalışmada niyetin önemine dikkat çekilmektedir: *“Kişi küçük çocuklarının rızkını sağlamak için çalışmaya çıkarsa, Allah yolundadır. Yaşlı anne ve babasının bakımı için çıkarsa, Allah yolundadır. Nefsini harama karşı korumak için çıkarsa, Allah yolundadır. Yok, eğer gösteriş ve başkalarına karşı övünmek için çalışmaya çıkarsa, şeytan yolundadır.”*³⁸⁰

Hız. Peygamber (s), sadaka için mirasından ne kadarını ayırabileceği hakkında bir sahabeye şunları söylemiştir: *“Üçte biri olur. O da çok. Zira senin malından verdiğin sadaka sadakadır. Ama çoluk çocuğuna verdiğin nafaka da bir sadaka; karının senin malından yediği miktar da bir sadakadır. Şüphesiz ki aileni zengin bırakman, onları insanlara el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır.”*³⁸¹

e. İşi güzel yapma

Kalkınma sürecinin başarısı, her alanda görevlerin o işin uzmanlarınca ve en iyi şekilde yapılmasına bağlıdır. İktisadi literatürde “Üretkenlik”, “Verim”, “Etkililik”,

³⁷⁸ Azîmabadî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed b. Emir Ali (m. 1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Medine 1968, V, 76

³⁷⁹ Buhârî, Nafakât 1, VII, 62; Muslim, Zühd 41, IV, 2286; İbn Mace, Ticarat 1, II, 724

³⁸⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIX, 129

³⁸¹ Muslim, Vasiyet 8, III, 1253; Buhârî, Nafakat 1, VII, 62; Ferâiz 6, VIII, 150; İbn Mace, Vesaya 5, II, 903

“Kalite” gibi kavramlarla bir malın üretimi yahut hizmetin sağlanmasında en az zamanda, en çok sayıda ve en az hata ve kusurla bir işlemin tamamlanması kastedilmektedir. Böyle olmadığı takdirde, söz konusu verimsizlik ve düşük kalite, çeşitli yollarla maliyetlere yansiyacak, bunun da ötesinde, toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin istenen hızla ve kalitede temin edilememesi iktisadi kalkınmayı güçleştirecektir.

İşinde ehliyetli ve uzman olma anlamında “*kuvvetli olma*” ve güvenilir olma anlamında “*emin olma*” sıfatları da çeşitli ayetlerde çalışanda aranan özellikler olarak geçmektedirler: “(Şuayb'ın) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, **güçlü ve güvenilir olandır** **إِنَّ خَيْرَ مَنْ** **وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ**, dedi.”³⁸² ve “Cinlerden bir ifrit: Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe **gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz**, **إِنِّي** dedi”³⁸³. Hz. Yusuf (as) ise hazine yönetimi işini talep ederken şöyle demiştir: “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) **çok iyi korurum ve bu işi bilirim** **إِنِّي** **حَفِيظٌ عَلَيْهِمُ** dedi.”³⁸⁴

İnsanların çalışma ve kabiliyet konusunda farklılıklarına dikkat çekilerek herkesin kendisinde bulunan imkân ve özellikleri en iyi şekilde değerlendirmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu husus şu ayeti kerimede vurgulanmaktadır: “Gerçekten sizin çalışmanız çeşit çeşittir.”³⁸⁵ Nitekim her insan kendi kabiliyetine göre **ihtisaslaşarak** bir konunun uzmanı olmalı ve toplumun o alandaki ihtiyacına en iyi

³⁸² 28-Kasas-26

³⁸³ 27-Neml-39

³⁸⁴ 12-Yusuf-55

³⁸⁵ 92-Leyl-4

şekilde cevap verebilecek şekilde kendisini yetiştirmelidir. İhtisaslaşma, iktisadi kalkınma için zaruri olup iktisadi hayatın en verimli şekilde işleyerek toplumun tüm alanlarında ihtiyaçlarının etkili biçimde karşılanması için gereklidir. Kabiliyet ve gelir farklılığının tâbi olduğuna ve ihtisaslaşmanın lüzumuna işaret eden bir diğer ayeti kerime şu şekildedir: “*Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.*”³⁸⁶

Bu konuda bazı hadisler şu şekildedir: “*Allah Teâlâ, bir iş yaptığınız zaman onu sağlam ve güzel yapmanızı sever.*”³⁸⁷ ve “*Cenabı Hak sanatkar mümini sever.*”³⁸⁸

“*Köle, Allah'ın hakkını ve sahiplerinin hakkını yerine getirdiğinde ona iki ecir verilir.*”³⁸⁹ Kölelik artık bulunmamakla beraber kölelik hakkında söylenen sözler bir işçi için aynı şekilde geçerlidir. Dolayısıyla hadisi şerif kişiye tevdi edilen bir işin hakkının eda edilerek yapılmasını istemektedir.

f. Zamanı değerlendirmek

Zaman, insanın sahip olduğu en kıymetli nimetlerden olup ömrünü nasıl geçirdiği, kıyamette insanın hesap vereceği beş ana konudan biridir.³⁹⁰ Bir ayeti kerimde “*Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul.*”³⁹¹ buyurularak zaman konusunda çok hassas davranılması gerektiğine işaret edilmektedir. Öte yandan, müminlerin altı önemli özelliklerinin sayıldığı Mü'minun süresinin baş kısmında hemen ikinci sırada “*Onlar ki,*

³⁸⁶ 43-Zuhruf-32

³⁸⁷ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 232

³⁸⁸ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 441

³⁸⁹ Muslim, *Eyman* 45, III, 1285

³⁹⁰ Tirmizî, *Kıyamet* 1, IV, 602; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, X, 8; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III, 277

³⁹¹ 94-İnşirah-7

boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler”³⁹² ayeti kerimesi yer almaktadır. Peygamber Efendimiz aynı hususa “*Kişinin faydası olmayan boş işleri terk etmesi Müslümanlığının güzel olmasındandır.*”³⁹³ buyurarak işaret etmiştir.

Konuyla ilgili çok önemli mesajlar veren bir hadisi şerif şu şekildedir: “*İki nimet vardır ki insanların çoğu bunları değerlendirme hususunda aldanmıştır. Bu iki nimet sağlık ve boş vakttir.*”³⁹⁴

Aynî (h. 855), hadisi şerifin şerhinde “gabh” kelimesinin ya alışverişte aldanma ya da düşüncede eksiklik gibi manalar ifade ettiğini belirterek sağlık ve vaktin iyi ve yerinde kullanılmadığında akıbetini iyi hesaplamadan zararlı alışveriş yapılmış gibi bir duruma düşüldüğünü bildirir. İnsan bazen sağlıklı olup boş zamanı az olabilir, bazen de tam tersi olabilir. Hem sağlıklı hem de boş vakti olup da fazilete erişme konusunda eksik kalan kişi tamamen aldanmış ve zararlı çıkmış sayılır, çünkü dünya ahiret için bir ticaret pazarı konumundadır.³⁹⁵

Münâvî (h. 1031), mükellefi bir tacire, sağlık ve boş vakti de tacirin elindeki sermayeye benzeterek kim Allah Teâla’nın emirlerine uyarsa sermayesine kâr kazanmış olduğunu, aksi takdirde zarara uğrayacağını belirtir.³⁹⁶

İslam düşüncesine göre iki günün birbirine eşit olmasının insanı ziyana uğrattığı görüşü, her gün ilerlemek gereğini veciz biçimde dile getirmektedir. Kalkınma ve

³⁹² 23-Müminun-3

³⁹³ Tirmizî, Zühd 11, IV, 558; İbn Mâce, Fiten 12, II, 1315; Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, VII, 54

³⁹⁴ Buhârî, Rikak 1, VIII, 88; Tirmizî, Zühd 1, IV, 550; İbn Mâce, Zühd 15, II, 1396; Ahmed b. Hanbel, Musned, IV, 177

³⁹⁵ Aynî, *Umdetu’l-Kâri*, XXIII, 31

³⁹⁶ Munâvî, *Feyzu’l Kadir*, VI, 288 ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, XI, 231

terakki konusunda bu düşünce son derece manalıdır.

Sabah erken yapılan işlerin bereketli olması hususunda Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Allah’ım ümmetimin sabah erkenden yaptıkları işleri bereketli kıl.” Bu hadisin râvisinin naklettiğine göre Sahr isimli sahâbi ticaretle meşgul birisiydi, ticaretini sabah erken saatlerinde çıkmak ve göndermek şeklinde yapardı, bunun için zengin olup malı çoğaldı.³⁹⁷

Hiz. Ömer’den bugünün işini yarına bırakmama konusunda şu söz nakledilir: “Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş’arî’ye şunları yazmıştır: “Kuvvet çalışmaktadır. Ey Ebâ Musa! Sakın bugünün işini yarına bırakma. Böyle yapacak olursan işler bir dağ gibi yığılır. Hangisinden başlayıp hangisini yapacağını şaşırırsın. Bu yüzden birçok aksaklıklar ortaya çıkar; işlerin büyük bir çoğunluğunu da yapamazsın. Biri ahiret diğeri ise dünya için olan iki şeyden birini seçmek durumunda kalırsanız siz âhiret için olanı seçiniz. Çünkü dünya fâni, âhiretse bâkidir.”³⁹⁸

g. Helal Kazanç

Kazançla alakalı olan sermaye birikimi konusu, “Tasarruf ve Yatırım” bölümünde ele alınmıştır. Dinimizin kalkınmaya ve insanlara faydalı olma ve iyi işlerde harcanmak üzere kazanç sağlamaya teşvikiyle ilgili bilgilere çalışmamızın “İslamda Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi” isimli Birinci Bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümde, kazancın elde edilmesinde meşru dairede hareket etmek gereği ve malın hırsla

³⁹⁷ Tirmizî, Buyû’ 6, III, 509; Ebû Dâvûd, Cihad 78, III, 35; İbn Mâce, Ticarat 41, II, 752

³⁹⁸ İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed (h. 235), *El-Musannef fi l-Ehâdis ve l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf El-Hut), I-VII, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad, 1. bsk. 1409, VII, 197

istenmediği zaman hem fert hem de toplum için büyük hayırlara vesile olabileceği ele alınmaktadır.

İnsan işini en iyi şekilde yaparken Cenabı Hakk'ın helal kıldığı ve razı olduğu alanlarda çalışmalıdır. Nitekim Cenabı Hak helal ve temiz olan rızık talep edilmesini emretmektedir: *“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helal, iyi ve temiz olarak yiyin...”*³⁹⁹ Kurtubi tefsirinde helalin tarifi hakkında yaptığı bir nakilde bir malın helal olmasının bazı hasletlerden temizlenmesine bağlı olduğunu, bunlar arasında faiz, haram, ihanet, haksız kazanç, mekruh ve şüphenin bulunduğunu belirtir.⁴⁰⁰

Helal kazanç konusunun ehemmiyeti hakkında önemli bir hadis şu şekildedir: *“Helâl olan şeyler bellidir. Haram olanlar da bellidir. Fakat helâl ile haram arasında bir takım şüpheli şeyler vardır. Her kim kendisince günâh olması sezilen bir şeyi terk ederse o, harâmlığı apaçık olan şeyi daha çok terk eder. Her kim günâh olması şüpheli olan şeye cesaret ederse, bu da haram olduğu apaçık olan şeylere yaklaşmıştır”*⁴⁰¹

Şüpheli şeylerin helal mi haram mı olduğu bilinmez. Bu şekilde olan bir şeyde yapılması gereken bundan uzak durmaktır. Çünkü bu gerçekte haram ise, bundan uzak duran kişi kendisini korumuş olur. Bu şey gerçekte helal ise şüpheden kaçmak maksadıyla terk etmesi sebebiyle bundan da sevap alır. İbn Hacer bu hadisin özellikle

³⁹⁹ 16-Nahl-114

⁴⁰⁰ Kurtûbî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 208; ayrıca bkz. Ebû Muhammed, *El-İslam ve't-Tenmiye*, s. 20

⁴⁰¹ Buhârî, Buyû' 2, III, 53; Muslim, Musakât 107, III, 1219; İbn Mâce, Fiten 14, II, 1318; Ahmed b. Hanbel, Musned, XXX, 289

hadis kitaplarının alışveriş kısmında zikredilmesinin ticari işlerde şüpheli durumların çok olmasından dolayı münasip olduğunu belirtir.⁴⁰²

*“İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, o devirde kişi ele geçirdiği malı helâlden mi, yoksa haramdan mı kazandığına hiç aldırmayacaktır.”*⁴⁰³ Hadisi şerif kazanç konusunda kişinin araştırma yapmamasını kötü görmektedir.⁴⁰⁴

Haram kazanç sonucu ibadetlerin kabul olmayacağını Rasulullâh (s) şu şekilde ifade etmiştir: *“Ey İnsanlar, şüphesiz ki Allah, Temiz’dir. Temiz’den başka bir şey kabul etmez. Allah, müminlere de Resullere emrettiği şeyleri emrederek: “(Ey Resuller) Helâl olan şeylerden yiyin ve sâlih amellerde bulunun. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim”*⁴⁰⁵ ve *“Ey imân edenler! Size verdiğimiz rızıkların helâl olanlarından yiyin.”*⁴⁰⁶ *buyurmuştur, dedi. Sonra şunları söyledi: Bir kimse uzun sefere çıkar, saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir hâlde ellerini göğe uzatarak: Yâ Rabbî, yâ Rabbî! diye duâ eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, kendisi haramla beslenmiş olursa böylesinin duası nasıl kabul edilir?”*⁴⁰⁷

Dua eden bir insanın yediği, içtiği ve giydiğinin helal ve temiz olmasına son derece itina göstermesi gerektiği hadisi şerifte canlı bir örnek ile etkileyici biçimde dile getirilmiştir. İmam Nevevî, Kadı İyaz’dan nakille Cenabı Hakk’ın bir ismi olarak Tayyip

⁴⁰² İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, IV, 291

⁴⁰³ Buhârî, Buyû’ 7, III, 55; Nesâî, Buyû’ 2, VII, 243

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, IV, 296

⁴⁰⁵ 23-Müminun-51

⁴⁰⁶ 2-Bakara-172

⁴⁰⁷ Muslim, Zekat 65, II, 703; Tirmizî, Tefsiru’l-Kuran 3, V, 220; Ahmed b. Hanbel, Musned, XIV, 89

kelimesinin eksikliklerden münezzehe anlamına geldiğini ve mana olarak Kuddüs ismine benzer olduğunu ayrıca bu hadisin İslam'ın temellerinden biri olduğunu belirtir.⁴⁰⁸

Dinin iktisadi hayatı içine alan muamelat dahil her alanında şüpheli konularda nasıl hareket edilmesi hususunda uyarıda bulunan şu hadisi şerif önemli bir ölçü kabul edilmiştir: “*Seni şüpheye düşüren şeyi terket, şüpheye düşürmeyene yönel*”⁴⁰⁹ Yine, kalkınmanın diğer bir ayağını oluşturan yolsuzlukların önlenmesi, hesap verebilirlik ve şeffaflığın temini açısından bu hadisteki ölçü önemli bir esas teşkil etmektedir.

Öte yandan, dinen yasak sayılan alanlarda kazanç sağlamak ve işgal etmek elbette ki yasak görülmüştür: “*Şübhesiz Allah ve Resûlü şarâbın, ölüntünün, domuzun, putların satışını haram kıldı.*”⁴¹⁰ ve “*Resûlullah (s) köpek parasını, zina kazancını, kâhinlik ücretini yasakladı.*”⁴¹¹

h. Kazançta Doğru amaç

Peygamber Efendimiz maddi zenginliğin ve dünya malının hırsla istenmediği, nefis feragatıyla elde edildiğinde salih kimseler için haddi zatında kötü olmadığını, hatta iyiliklere vesile olduğunu ancak tehlikenin mala karşı kişide bir hırs olursa ortaya çıkacağını beyan etmişlerdir. Nitekim iktisadi kalkınmanın temininde kişinin servetini âtil tutarak biriktirmesi yerine toplum yararına faydalı yatırım faaliyetlerine ve hayır yolunda harcaması büyük rol oynamaktadır.

⁴⁰⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 100

⁴⁰⁹ Tirmizî, *Kıyamet* 60, IV, 668; Nesaî, *Eşribe* 50, VIII, 327

⁴¹⁰ Buhârî, *Buyû*’ 112, III, 84

⁴¹¹ Buhârî, *Buyû*’ 113, III, 84

Amr b. As şöyle dedi: Hz. Peygamber (s) bana haber gönderip elbisemi ve silâhımı kuşanmamı, sonra ona gitmemi emretti. Ben ona geldiğimde abdest alıyordu. Gözünü bana kaldırdı, sonra aşağı indirdi, sonra şöyle dedi:

— Ya Amr! Ben seni savaş için askere göndermek istiyorum. Böylece Allah sana ganimet ve selamet ihsan eder. Senin için mal hususunda iyi dileğim var. Ben dedim ki:

— Ben mal isteyerek müslüman olmadım. Ben ancak Resûlullah (s) ile beraber olayım diye İslam’ı isteyerek müslüman oldum. Hz. Peygamber :

— *Ey Amr! Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir.* buyurdu.⁴¹²

Ali el-Kârî (h. 1014) bu hadisi şerifte salih olan mal için çok büyük bir övgü olduğundan bahsetmektedir. Salih şey kendisinden faydalanılan şeydir. Salih insan hayrı bilen ve onu yapandır. Salih mal ise helalden kazanılan ve hayır yolunda harcanandır.⁴¹³

Salih kişi için mal aynı zamanda gıpta edilecek bir haslettir: *"İki kimseden başkasına gıpta olmaz: Biri şu kimsedir: Allah ona mal vermiş; hem de o malı hak yolunda harcayıp tüketmeye yetecek kudret vermiştir."*⁴¹⁴

Ashâb-ı kirâmın fakirleri Resûlullah'a gelerek: “Ey Allah’ın Resulü, çok mala sahip olan zengin kardeşlerimiz yüksek dereceleri kazandılar. Onlar bizim kıldığımız gibi namaz kılıyor, bizim gibi oruç tutuyorlar. Fakat malları çok olduğu için bizim

⁴¹² Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, s.112; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 299 Hadis No: 17763; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 3, Hadis No: 2130

⁴¹³ El-Kârî, Ali (h.1014), *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerh Mişkâti'l-Mesâbih*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1422/2002, VI, 2438

⁴¹⁴ Buhârî, *İlim* 15, I, 25; Muslim, *Salatu'l-Musafirin* 268, I, 559; İbn Mâce, *Zuhd* 22, II, 1407

yapamayacağımız amelleri de yapıyorlar. Hacca gidiyorlar, umre yapıyorlar, cihâda rahatlıkla katılıyorlar ve sadaka veriyorlar. Biz ise bunların hiçbirini yapamıyoruz” dediler⁴¹⁵ Bu rivayette vurgulandığı üzere, salih kişi için mal başka türlü edâ edilmesi mümkün olmayan pek çok ibadete imkan sağlamakta, böylece kişi bir yandan topluma da çok faydalı olabilmektedir.

Başka bir rivayette Hakîm b. Hızâm (r) şöyle demiştir: Resûlullah'tan mal istedim, o bana istediğimi verdi, Sonra yine istedim, bana yine verdi. Sonra üçüncü defa yine istedim, bu defa da bana verdi. Bundan sonra şöyle buyurdu: “*Ey Hakîm! Şüphesiz bu dünya malı, (sanki) yeşil renkli, yemesi tatlı bir meyvedir. Her kim bu malı hırs duymadan alırsa, o mal kendisi için bereketli kılınır. Her kim de bunu nefis hırsı ile alırsa bu mal, alan kimse için bereketli olmaz. O yiyen fakat doymayan kimse gibidir. Yüksek el, alçak elden hayırlıdır*”⁴¹⁶

İbn Hacer'in (h. 852) belirttiğine göre, yiyen insan ancak karnını doyurmak için yer; buna karşılık eğer karnı doymuyorsa bu yediği o kişiye yük olur. Aynı şekilde malın kendisinde fayda yoktur, ancak malla elde edilecek menfaatten dolayı fayda vardır; dolayısıyla malın artmasıyla beraber kişiye birşey kazandırmıyorsa sanki o mal yokmuş gibidir.⁴¹⁷

i. Malın Hırsla İstenmemesi

Hırsla alınmadığı zaman malın kabul edilmesi gereği hususunda bir rivayet şöyledir: Abdullah b. Ömer (r) şöyle demiştir: Ben Ömer'den işittim; şöyle diyordu:

⁴¹⁵ Buhârî, Deavât 17, VIII, 72; Ezan 155, I, 168; Ahmed b. Hanbel, Musned, XII, 186

⁴¹⁶ Buhârî, Zekat 51, II, 123; Rikak 11, VIII, 93; Nesaî, Zekat, V, 60; Muslim, Zekat 96, II, 717

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III, 336

Resûlullah (s) bana atâ (beytu'l-mâlden gâzîlik bahşîşi) verirdi. Ben de: Sen bunu benden daha muhtâç olan bir fakîre ver, derdim. Resûlullah da: “*Sen bunu al. Sen hırslı bir kimse olmadığın ve hırsın da bulunmadığın hâlde, bu maldan sana bu şekilde birşey geldiği zaman, sen o malı al. Bu şekilde olmayan (yani kendi gelmeyen ve nefsin arzulanacağı) bir malı ise isteme!*” buyurdu.⁴¹⁸ Hz. Peygamber (s) burada malın elde edilmesi hususunda son derece önemli bir mikyas ortaya koymaktadır.

Malın iyi kullanıldığında güzel olduğu ve büyük hayırlara vesile olabileceği hususunda bir başka hadis şu şekildedir: Hz. Peygamber (s), günün birinde minber üzerine oturmuştu; biz de O'nun etrafında oturmuştuk. Bu hâlde Hz. Peygamber: “Benden sonra dünyâ çiçeğinden ve dünyâ zînetlerinden önünüze açılacak nimet bollukları sizin için korkmakta olduğum şeylerdendir” buyurdu. Bunun üzerine sahâbîlerden biri: Yâ Rasûlallah! Hiç hayır, şer getirir mi? diye sordu. Peygamber sessiz kaldı. O soran kimseye sahâbîler tarafından: neden Peygamber'e böyle soru soruyorsun? Hâlbuki O sana cevap vermiyor, denildi. O sırada biz, Peygamber üzerine vahiy indirilmekte olduğunu gördük. Râvî Ebû Saîd dedi ki: Peygamber, dökmekte olduğu bol teri alnından sildi ve soru soran kimseyi över bir şekilde ile: “Soran nerededir?” diye sordu. Ve sonra şöyle buyurdu: “*Hakikaten hayır, şer getirmez. Baharın bitirdiği otlardan (zehirli) bir kısmı vardır ki, o (yiyeni) öldürür veya ölüme yaklaştırır. Fakat yeşil ot böyle değildir. Onu otlayan hayvan, ölüm tehlikesinden korunmuştur. Bu hayvan, o yeşil otu yer, iki böğürünü şişirince bahar güneşini karşılar. Kolayca fişkısını çıkarır, genişler. Yine bol bol yer. İşte bu dünyâ malı da yeşil ot gibi çekicidir, tatlıdır.*”

⁴¹⁸ Buhârî, Zekat 52, II, 123; Muslim, Zekat 110, II, 723

Bu nimetten miskine, yetime, vatanından ayrı düşmüş yolculara sadaka veren zengin müslüman ne hayırlı kişidir. Şu muhakkak ki haksız, haram mal toplayan hırslı kimse de dâima yiyen, bir türlü doymayan obur gibidir. Kıyamet gününde bu mal, kendi sahibinin cimriliğine şahid olacaktır.”⁴¹⁹

Salih kişi için malın hayırlı olmasına dair diğer bazı rivayetler şunlardır: Resûlullah (s) Hz. Enes için bereketli mal ve evlat istemiştir.⁴²⁰ “Allah (cc) takva sahibi, zengin ve gizli (gizli ibadet eden) kulunu sever”⁴²¹ ve “Allah bir kuluna ihsanda bulundu mu, bunun eserini onun üzerinde görmek ister.”⁴²²

⁴¹⁹ Buhârî, Zekat 48, II, 121

⁴²⁰ Buhârî, Dua 18, VIII, 73; Tirmizî, Menakib 46, V, 682

⁴²¹ Muslim, Zuhd 11, IV, 2277; Ahmed b. Hanbel, Musned, III, 51; Beyhakî, Şuabu'l-İman, XIII, 15

⁴²² Tirmizî, Edeb 54, V, 123

2. Tüketim

Batılı iktisatçılarca geliştirilen iktisat kuramlarında, insanın yaşadığı süre zarfında planladığı tüketimden elde edeceği “*toplam faydayı*” (total utility) en üst düzeye çıkarma gayreti içinde olduğu farz edilir. Bu yaklaşıma göre ne kadar çok tüketim yapılırsa o kadar fazla fayda elde edilecektir; ancak, kişinin bütçesi sınırsız tüketim isteğine imkan vermemektedir.⁴²³

İslamdaki tüketici profili ise “*toplam fayda*”yı hesaplarken sadece dünyada elde edilen faydayı değil, ahirette elde etmek istediği karşılık ve mükâfatı da hesaba katar. Bu nedenle bir maldan çok tüketim yapmak dünyada elde edeceği faydayı artırırken ahirette bu mal için ihtiyacın üzerinde harcama yapmasından dolayı hesap vereceğinden ötürü toplam faydası belli bir tüketim seviyesinden sonra artmak yerine düşecektir. Ayrıca, bazı mal çeşitlerini tüketmek çeşitli sebeplerle yasaklanmış ya da sınırlanmış olabilir (içki ya da erkekler için ipek gibi). Öte yandan, başkalarına yardım yapmak kişiye ahirette mükâfat sağlayacağından tüketici bütçesinin bir kısmını bu gibi harcamalara ayırmayı planlayacaktır. Müslümanın sadece dünyayı değil, ahiretteki mükâfatları da göz önünde bulundurması gereğine şu ayette dikkat çekilmektedir: “*Yeyin, için! Afiyet olsun! (Dünyadaki) geçmiş günlerde yaptığımız sâlih amellere karşılık olarak*”⁴²⁴. Öte yandan, Kur’ân-ı Kerim sadece dünyadaki tüketime odaklanma hususuna şu şekilde değinmektedir: “*Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla safa*

⁴²³ Baumol, *Economics, Principles and Policy*, s. 95

⁴²⁴ 69-Hâkka-24

sürdünüz.”⁴²⁵ Müslüman tüketici “Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları (diğer müslümanları) kendilerine tercih ederler.”⁴²⁶ ayetinde ifade edilen toplumsal dayanışma bilinciyle hareket ettiğinden dolayı toplam faydasının bir kısmını toplumla paylaşımı teşkil edecektir. Netice olarak, “toplum fayda”nın farklı tanımlanmasından ötürü, tüketicinin tüketim tercih ve kararları çok daha farklı bir seyir izleyecektir. Bu farklı seyir, iktisâdi kalkınma açısından çok daha müspet tesirleri olan bir seyir olacaktır. Çünkü tüketicinin geliriyle, ihtiyaç fazlası lüks tüketim ve israfa kaçan harcamalar yerine, bir kısmıyla infâkta bulunması, bir kısmıyla da tasarruf ve yatırım yapması, gerek toplum genelinde gelir dağılımının iyileşmesi yoluyla gerekse ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlar için sermaye birikimi sağlanacağından dolayı kalkınmayı hızlandıracaktır.

Tüketim konusunda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus, Cenabı Hakk’ın helal kıldığı şeylerin, maslahat seviyelerine göre “**zaruriyat**”, “**hâciyat**”, ya da “**tahsiniyat**” şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi olduklarıdır.⁴²⁷ Şâtîbî’ye göre, dinin gelmesinin amacı, dünyada ve âhirette kulların maslahatlarının teminidir.⁴²⁸ Şâtîbî devamla, zaruriyatın tarifini şöyle yapar: “**Zaruriyat**, din ve dünya işlerinin yürümesi kendilerine bağlı bulunan hususlardır. Eğer bunlar bulunmayacak olsa, dünya işleri yürümez, fesad ve kargaşa meydana gelir ve hayat kaybolur. Ahiret yönüyle ise, kurtuluşa erme ve cennet nimetlerine kavuşma imkanı ortadan kalkar, hüsrana maruz kalınır.” Yemek, içmek, giyinmek, barınmak gibi insanların hayatları için zaruri

⁴²⁵ 46-Ahkâf-20

⁴²⁶ 59-Haşr-9

⁴²⁷ Ebu Muhammed, *İslam ve ’t-Tenmiye*, s. 187

⁴²⁸ Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati (h. 790), *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, 1417/1997, II, 9

hususlarda ihtiyacı karşılayacak kadar ile yetinmek bu kapsama girer. Zaruriyatın tamamı, kişinin nefsinin, aklını, dinini, neslini ve malını korumasından oluşur.⁴²⁹

Öte yandan, **hâciyyat** ise, “bir genişlik sağladığı ve bir zorluğu kaldırdığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genelde sıkıntı ve meşakkate neden olan şeylerdir. Hâciyyat elde edilmezse, mükellefler çoğunlukla sıkıntı ve meşakkatlere maruz kalırlar ancak bu güçlükler, zarûriyyâtın bulunmaması durumunda toplum genelinde olması beklenen yaygın bir sıkıntı durumunu almaz.” Tüketim konusunda hâciyyatlara örnek olarak helal olmak kaydıyla yiyecek, içecek, giyecek, barınak ve binek gibi şeylerin iyi ve kaliteliğini kullanmanın mübah olması verilebilir.⁴³⁰

Tahsiniyata gelince güzel adetlere uygun olan şeyleri almayı, aklın hoş karşılamayacağı hâllerden kaçınmayı temin eden şeylerdir.⁴³¹ Tahsiniyat babından şeyler, ihtiyaçların ötesine geçerek hayata bolluk ve refah getiren, güzel yiyecekler, geniş evler, rahat elbiseler tarzında eşyalar olarak görülmüştür.⁴³² Sonuç olarak, tüketim mallarını “zaruriyat”, “haciyyat”, ya da “tahsiniyat” şeklinde sınıflandırmak, gerek duyulduğunda nelere öncelik verilmesi hususunda faydalı bir taksim olarak değerlendirilmektedir.

Kazanç sağlamak için çalışmak ne kadar önemliyse, elde edilen gelirin harcanmasında iktisatlı olmak da bir o kadar önemlidir. Nitekim gelir dikkatsiz bir şekilde, gereksiz yerlere harcandığında, çok çabuk bitebilir ancak tekrar aynı gelirin

⁴²⁹ Şâtibi, *Muvafakat*, II, 17-20

⁴³⁰ Şâtibi, *age*, II, 21-22

⁴³¹ Şâtibi, *age*, II, 22

⁴³² Ebu Muhammed, *İslam ve 't-Tenmiye*, s. 188

kazanılması pek çok güçlüklerle olmaktadır. Bu bağlamda, İslam düşüncesinde yer alan, iktisadın geçimin yarısı olduğuna dair ifade iktisatlı olmanın önemine veciz bir şekilde işaret etmektedir.

Yine tutumlu davranmak ve iktisatlı olmanın gereğine Hz. Peygamber şu hadisiyle dikkat çekmektedir: “*İktisat eden fakir düşmez.*”⁴³³

Konuyla alakalı bir diğer rivayet şu şekildedir: “*Olumlu tutum ve davranış ve iktisat, Peygamberliğin yirmi beşte biridir*”⁴³⁴

Tutumlu olmanın bir boyutu da kişinin *imkanı olmazsa harcama yapmamasıdır*. Bu hususta, Ebû Dâvûd’un naklettiği şu hâdise yol göstermektedir: “Resûlullah (s) bir kafileden, yanında parası olmadığı halde bir dana satın aldı. Danaya kâr verildi, Resûlullah da sattı. Kârı, Abdülmuttalib oğullarının muhtaç kadınlarına dağıttı ve: “*Bundan sonra yanımda parası olmadan hiçbir şey satın almayacağım*” buyurdu”⁴³⁵ Hadis aynı zamanda **tüketim amaçlı borç almanın sakıncasına** işaret etmektedir.

ABD’de 2007’de başlayan ekonomik krizin önceki döneminde, tüketicilere verilebilecek kredilerin bolluğu, borçla finanse edilen tüketici harcamalarında (debt-financed consumer spending) büyük bir artışa yol açmıştır.⁴³⁶ Ev, araba, tatil, kredi kartı

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VII, 302

⁴³⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb* 2, IV, 247

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, *Buyû*’ 9, III, 247

⁴³⁶ Gorton, Gary and Andrew Metrick, “*Getting Up to Speed on the Financial Crisis: A One-Weekend-Reader’s Guide*”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 1 (March 2012), pp. 128-150, ayrıca bkz. Lo, Andrew W., “*Reading About the Financial Crisis: A Twenty-One-Book Review*”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 1 (March 2012), pp. 151-178, Schularick, Moritz, and Alan M. Taylor, “*Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870-2008*” *American Economic Review*. Vol. 102, No. 2 (April 2012), pp. 1029-1061, Reinhart, Carmen M., and Kenneth S.

gibi her çeşit tüketici kredisinin rahatlıkla verilmesi tüketicilerin daha önce olmadığı şekilde, ciddi oranlarda kredi kullanmalarına ve gelirlerinin üstünde tüketim kredileri olarak borçlanmalarına sebep olmuştur. Ekonomi tüketim ile beslendiği için ekonominin büyümesi için her fırsatta sınırsız tüketimin medya ve kültür yoluyla teşvik edilmesi, insanlarda iktisat duygusunu zayıflatmış, tüketimde ölçsüzlüğün dozu giderek artmıştır. Krizin ortaya çıkmasında en büyük faktörün bankaların tüketicilere aşırı ve dikkatsiz (kredi standartlarını gereği gibi uygulamadan, peşinat istemeden, vb. şekillerde) kredi sağlaması olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Bu duruma ise bankaların her hâlükârda kârlarını maksimum düzeye çıkarma kaygıları sebebiyet vermiştir.⁴³⁷

IMF'nin 2012 World Economic Outlook isimli yıllık araştırması içinde 3. Bölüm olarak yayınlanan "Dealing with Household Debt" isimli çalışmada⁴³⁸ ulaşılan bulgulara göre, ortalama bir ailenin konut kredisi, kişisel krediler, kredi kartı borçları gibi farklı suretlerle üstlendiği borç seviyesi yükseldikçe ekonomide yaşanacak bir durgunluk dönemi daha da sarsıcı olmakta, Gayri Sâfi Milli Hâsıla daha fazla düşmekte, işsizlik daha fazla yükselmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, ekonomide tüketici borçlarının artması, ekonomik krizlerin altyapısını hazırlamakla kalmayıp bu krizlere karşı ekonominin direncini de daha fazla zayıflatmaktadır.

Tüketim amaçlı borçlanmaların ekonomiye etkisi hakkında benzerî tespitleri Türkiye ekonomisi için yapan Çetin ise 2002-2009 arası ekonomik verilerle yaptığı

Rogoff, "Is the 2007 US Sub-prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison", American Economic Review, Vol. 98, No. 2, (May 2008), pp. 339-344

⁴³⁷ Çapra, Muhammed Ömer, "The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimise The Severity And Frequency Of Such A Crisis In The Future?", Islam and Civilisational Renewal, Vol 1, No 2: December 2009

⁴³⁸ IMF, "World Economic Outlook" içinde "Dealing with Household Debt", 2012

analiz sonuçlarına göre şu noktalara dikkat çekmektedir: “Tüketicilerde tasarruf etmeyi engelleyen davranış kalıpları oluşmaya başlamıştır. Refah ölçütü olarak değerlendirilebilecek olan tüketimin, gelir artışına paralel bir şekilde değil de, borçlanma vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ise tüketimin gerçek amacına hizmet etmemektedir. Hanehalklarının gelirlerinde artış olmamasına rağmen borçları artmaktadır. Bu yaşanan süreç neticesinde borcun ödenmesine yetmeyen gelir ise bir başka olguya borcun da borç ile ödenmesine yol açmıştır. Gerekli koşulları taşımayan ve bu sebeple tüketici kredisi verilmeyen kişilere bile son derece bonkör kredi limitleri tanınan finansal liberalizasyon süreci, başta aile olmak üzere pek çok sosyal kurumu kökünden sarsmıştır.”⁴³⁹

Yine son yıllarda tüketici kredilerinin ulaştığı boyutlara işaret eden Çetin şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Türkiye’de geçmiş yıllarda banka kredilerine başvuranlar öncelikle büyük tüccarlar ve sanayiciler iken, zaman içerisinde sanayici, tüccar ve esnafın bankalardan kredi talebi değişiklik göstermiştir. Günümüzde ise tüketici kredileri, işletme kredileri ile başa baş seviyeye gelmiş hatta kimi zaman işletme kredilerinin önüne geçmiştir.”⁴⁴⁰

a. Kanaatli Olma

“(Gerçek) Zenginlik mal çokluğu değil, nefis zenginliğidir (gönül tokluğudur)”⁴⁴¹

sözyle Resûlullah (s) kanaatkar olmanın önemine işaret etmiş, gönül tokluğu sayesinde insanın gerçek anlamda mutlu olabileceğini, gönlü tok olmadığına malı çok bile olsa hırstan dolayı rahat etmeyeceğini belirtmiştir.

⁴³⁹ Çetin, “*Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*”, s. 292

⁴⁴⁰ Çetin, *age*, s. 349

⁴⁴¹ Buhârî, Rikâk 15, VIII, 95; Muslim, Zekât 120, II, 426; Tirmizî, Zühd 40, IV, 586; İbn Mâce, Zühd 9, II, 1386

İnsan son derece hırslı yaratılmıştır. Eğer kanaatkâr olmazsa, hayatının amacı olarak dünyayı görerek tüm gayretini dünyaya sarf edebilir. İnsanın ne denli hırslı olduğuna işaret eden bir diğer hadis şu şekildedir: “*İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, bir vadi daha ister, onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz.*”⁴⁴²

Öte yandan, kanaatkâr bir insan için şu hadiste belirtilen nimetler yeterli gelmektedir: “*Sizden her kim rûhen ve bedenlen sağlıklı olup günlük yiyeceği de yanında olursa tüm dünya nimetleri ona toplanmış gibidir.*”⁴⁴³ Benzeri bir hadis şu şekildedir: “*Âdemoğlunun şunlardan başka (temel) hakkı yoktur: Oturacağı ev, avretini örteceği bir elbise ve bir de katıksız ekmekle su.*”⁴⁴⁴

Hız. Peygamber (s) bir diğer hadiste kanaatin kıymetini şu şekilde ifade etmektedir: “*Müslüman olan, rızkı kendisine yetecek kadar olan ve Allah’ın kendisini kanaat ettirdiği kimse gerçekten kurtulmuştur.*”⁴⁴⁵ Hadis-i şerîf insanın ihtiyacını karşılayacak miktarda mal ile idare etmesinin faziletine işaret etmektedir. Hadiste geçen “kefâf” kelimesi kişiye ne fazla ne de az olmadan tam yetecek kadar olan miktardır. Nevevi bu hadisin kefâf derecesinin, fakirlik veya zenginlikten daha üstün olduğunu söyleyenler için bir delil olduğunu bildirmiştir.⁴⁴⁶ Mubarekfuri (m. 1935) ise kanaatı, Allah Teâlâ’nın kendisine taksim ettiği rızka razı olup fazlasına tamah etmemek, kefafi da kişinin zaruri ihtiyaçlarına yetecek miktar şeklinde açıklamıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴² Buhârî, Rikâk 10, VIII, 93; Muslim, Zekât 116-118, II, 725; Tirmizî, Zuhd 27, IV, 569

⁴⁴³ Tirmizî, Zuhd 34, IV, 574

⁴⁴⁴ Tirmizî, Zuhd 30, IV, 571; Ahmed b. Hanbel, Musned, I, 493

⁴⁴⁵ Tirmizî, Zuhd 35, IV, 575; Muslim, Zekat 125, II, 730

⁴⁴⁶ Nevevî, *El-Minhâc*, VII, 146

⁴⁴⁷ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 13

b. Sade Hayat

Çalışma önemlidir ancak çalışmada gaye kazancı tamamen tüketim değildir, bilakis dinimizce yaşantıda sadelik istenmiştir. Yani dünyayı kesben değil kalben terketmek arzulanmıştır. Çok çalışmaktan amaç, çok tüketmek olarak görülmemiştir. Hz. Peygamber gelir seviyesinin yüksek olduğu dönemlerde dâhi sade bir hayat tarzını benimsemiş ve ümmetine dünyaya fazla hırs göstermeme yönünde mesajlar bırakmıştır. Öte yandan, lüksten kaçınarak sadece ihtiyaçlara endeksli sade bir hayat tarzının benimsenmesi, özel sektörün ekonomik kaynaklara olan yoğun talebini hafifleterek yatırımlar ve kalkınma için gerekli olan tasarrufların toplanmasına imkan sağlar.⁴⁴⁸

Konuya ilişkin bazı hadisler şu şekildedir: Abdullah b. Ömer (r) şöyle demiştir: Resûlullah (s) benim omuzumu tuttu ve bana: “*Abdullah, sen dünyâda bir garip kimse gibi veya yolcu gibi ol.*” buyurdu.⁴⁴⁹

Bir başka hadis şu şekildedir: “*Sevininiz ve sizi sevindirecek nimetleri (bundan sonra her zaman) ümid ediniz! Vallahi ben bundan sonra sizin üzerinize fakirlik geleceğinden korkmam. Fakat sizin üzerinize geleceğinden korktuğum şey, sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünyâ nimetlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak, onların birbirlerine hased ettikleri gibi, sizin de birbirinize düşmeniz ve bunun onları âhiret işlerinden oyaladığı gibi, sizleri de âhiret işlerinden oyalamasıdır*”⁴⁵⁰

Resûlullah (s) ile beraber mescidde oturuyorken Mus'ab b. Umeyr çıkageldi, deriden yapılmış tek parça elbisesi vardı. Resûlullah (s) onu bu halde görünce önceki

⁴⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Çapra, *Islam and Economic Development*, s. 87

⁴⁴⁹ Buhârî, Rikak 3, VIII, 89; Tirmizî, Zühd 25, IV, 567; İbn Mace, Zühd 3, II, 1378

⁴⁵⁰ Buhârî, Rikak 7, VIII, 90; Muslim, Zühd 6, IV, 2273

konforlu hayatını hatırlayıp ve bugünkü bu garip durumundan dolayı ağladı. Sonra Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Sizden biriniz akşam bir elbise, sabah bir elbise giydiği zaman, bir tabak yemek kaldırıp ikinci bir tabak konulduğu zaman, evlerinizi Kabe gibi değişik şeylerle örttüğünüz zaman haliniz ne olacak?” Sahabîler “Ey Allah’ın Rasûlü o gün biz, bugünkü halimizden daha iyi oluruz öylece geçimimizi temin eder ve kendimizi ibadete veririz” dedik. Bunun üzerine Resûlullah (s), şöyle buyurdu: “Siz, bugün, o günkünden daha hayırlısınız.”⁴⁵¹

Ömer b. Hattab’dan (r) şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Resûlullah’ı (s) görmeye gittim ve onu hasır üzerinde uzanırken buldum. Hasırla arasında bir örtü yoktu ve hasırın izi vücudunda görülüyordu. “Ey Allah’ın Resûlü! Ümmetini zengin etmesi için Allah’a dua et; Allah’a inanmamalarına rağmen, Allah Rumları ve Acemleri zengin kılmıştır” dedim. O da: *Böyle mi düşünüyorsun ey İbn-i Hattab? Onlar mükâfatları bu dünyada verilenlerdir.* buyurdu.” Bir başka rivayete göre ise şöyle buyurmuştur: “Onların bu dünyaya, bizimse ahirete sahip olmamızdan hoşnut değil misin ey Hattaboğlu?”⁴⁵²

Hz. Peygamber (s) Muaz’ı (r) Yemen’e gönderirken “Allah’ın kulları lüks içinde olmadıkları halde, sen lüksten kaçın”⁴⁵³ buyurarak Hz. Muaz’ın gittiği yerde lüksten kaçınması ve ihtiyaç içinde olan insanları hatırlaması gerektiğine işaret etmektedir.

Öte yandan, kişinin doymanın üstünde yemesinin haram olduğu fıkıh

⁴⁵¹ Tirmizî, Kıyamet 35, IV, 647

⁴⁵² Buhârî Tefsir 323, VI, 156; Muslim, Talak 30, II, 1105

⁴⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 420

kaynaklarında ifade edilmektedir⁴⁵⁴. Bu hususta kaynaklarda yer alan bazı hadisler şunlardır:

*“İştihâ ettiğın her şeyi yemen israftandır.”*⁴⁵⁵

*“İki kişinin yemeğı üç kişiye, üç kişinin yemeğı de dört kişiye yeterlidir.”*⁴⁵⁶

*“Âdemoğlu mideden daha kötü bir kab doldurmamıştır. Âdem oğluna, belini doğrultan bir kaç lokma yeter. Eğer Âdem oğlu illa da yemek isterse, (midenin) üçte biri yiyecek, üçte biri içecek ve üçte biri de nefes içindir.”*⁴⁵⁷

Mübârefuri (m. 1935), hadisin açıklamasında midenin önce kaba benzetilerek, evde kullanılan kaplar seviyesine indirildiğini ve böylece aşağılandığını, sonra da kullanım amacından dolayı kapların en şerlisi olarak nitelendiğini, çünkü midenin yaratılış amacı vücudu kuvvetlendirmek iken, yemekle doldurulması sonucu dünya ve din hususlarında fesada yol açıldığını belirtir. İnsana gerekli ve yeterli olan, ibadetler için kuvvet kazanacak kadar miktardır. Midenin hadiste zikredildiği şekilde üç kısma ayrılması sonucu kalpte de saflık ve berraklık oluşur. Ayrıca doyduktan sonra yemek haramdır.⁴⁵⁸

Sindî (h. 1138) ise midenin hastalıkların çoğunun kaynağı olduğunu aynı zamanda midenin doldurulmasının insanı ibadetten alıkoyduğunu ve tembelliğe ve

⁴⁵⁴ Mavsili, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Ebû'l Fazl Mecdu'd-Dîn (h. 693), *El-İhtiyâr li-Ta'lili'l-Muhtâr*, Kâhire, 1356, IV, 173

⁴⁵⁵ İbni Mâce, Et'ime 51, II, 1112

⁴⁵⁶ Muslim, Eşribe, 179, III, 1630; İbn Mâce, Et'ime 2, II, 1084

⁴⁵⁷ Tirmizî, Zühd 47, IV, 590; İbni Mâce, Et'ime 50, II, 1111

⁴⁵⁸ Mubarekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, VII, 44

masiyete yol açtığını bildirmektedir. Birkaç lokma ifadesiyle zaruri olan miktara işaret vardır. İmam Gazali (h. 505) bu hadisin bir tıp bilginine söylendiğinde bu sözü çok beğendiğini ve az yemek konusunda böyle hikmetli bir söz duymadığını aktarır.⁴⁵⁹

Hz. Ömer'in dünya zevklerini dünyada bitirmekten çekinmesi hakkında şu sözü nakledilmiştir: “Vallahi, bizim hayatın lezzetleriyle bir alâkamız yoktur. Eğer istesek süt oğlaklarını kestiririz ve onlar hemen önümüze konulur. Yine istesek, kendimiz için buğday unundan ekmek dahi pişirtiriz. Kuru üzümü kaynatır; üzümünü yer, suyunu içeriz. Fakat biz iyiliklerimizin karşılığını ahirete bırakmak istiyoruz. Çünkü, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu işittik: “*Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla safa sürdünüz (Ahkâf, 46/20)*”⁴⁶⁰

Öte yandan, ipek ve altının erkeklere haram olduğu Hz. Peygamber tarafından şu hadislerde bildirilmiştir: “*İpek elbise giymek ve altın kullanmak ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helal kılınmıştır.*”⁴⁶¹

Bir kere Peygamber (s) Ömer b. Hattâb'a ipek bir elbise gönderdi. Sonra Peygamber bu elbiseyi Hz. Ömer'in üzerinde gördü de: “*Ben bu elbiseyi sana giymen için göndermedim. Bu ipekli elbiseyi ancak âhirette nasibi olmayan erkek giyer. Ben ancak bunu sana satıp da faydalanasın diye gönderdim*” buyurdu.⁴⁶²

Peygamber (s) hâlis ipek ve atlastan, altın ve gümüş kaplarda içmekten nehyetti

⁴⁵⁹ Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî*, II, 321

⁴⁶⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, I, 49

⁴⁶¹ Tirmizî, *Libas* 1, IV, 217; Nesâî, *Ziyne* 40, VIII, 161, Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXII, 256

⁴⁶² Buhârî, *Buyû*' 40, III, 63

ve: “Bunlar dünyâda kâfirlerindir, âhirette ise sizindir” buyurdu.⁴⁶³

c. İsrâf

Dinimiz israfa karşı çok net biçimde uyarılmış ve kesin bir dille israfın her türlüünü yasaklamıştır. İsrafın kalkınma için ne denli olumsuz tesiri olacağı da açıktır. Lüks ve gösterişe yönelik israfa kaçan tüketimin azaltılması, eldeki kaynaklara olan aşırı talebi hafifleteceğinden dolayı kaynakların toplumun ortak ihtiyaçları için kullanımı ve böylece toplumsal huzur mümkün olurken aynı zamanda bu tüketim biçimi tasarruf ve yatırımların artmasına ve neticede daha yüksek bir istihdam ve iktisadi büyüme seviyesinin sağlanmasına imkan vermektedir⁴⁶⁴. İsrarla mücadelede sade hayatın dinimizdeki yeri vurgulanmalı, toplumsal duyarlılık bu şekilde kazanılmaya çalışılmalıdır. Günümüzde kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülen yolsuzluk sorununun çözümü için toplum çapında israfın önlenmesi ve israfkâr bir hayat tarzının kötü bir imaj kazanması etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶⁵

Öte yandan, iktisadi kalkınmanın temini için izlenecek iktisadi politikaların başında üretim ve tüketimde israfın durdurulması gelmektedir.⁴⁶⁶ Zira, kalkınmanın finansmanı için gerekli olan sermaye birikimini temin etmenin yolu öncelikle israfın önlenmesinden geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de gerek harcamalarda aşırıya giderek israf etmekten, gerekse de cimri olmaktan sakındırılarak itidalli olmak tavsiye edilmiştir. İsrarla alakalı bazı ayeti

⁴⁶³ Buhârî, Eşribe 26, VII, 112

⁴⁶⁴ Çapra, *er-Ru’yetü’l-İslamiyye li’t-Tenmiye* s. 51

⁴⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Çapra, *Islam and Economic Development*, s. 84-87

⁴⁶⁶ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, s. 248-249

kerimeler Şu Şekildedir:

“Yiyin, için ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez”⁴⁶⁷

“ardaklı ve ardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. DevŐirilip toplandığı gün de hakkını (zekat ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁴⁶⁸

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saıp savurma. Çünkü saıp savuranlar Őeytanların kardeŐleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir... Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”⁴⁶⁹

“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”⁴⁷⁰

Kurtubî, bu ayetin tefsiri sadedinde Şu bilgileri aktarır: “Mubah olan hususlardaki harcamalarda edep, insanın başka herhangi bir hakkı yahut bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğunu zayi etmemek için harcamalarında aşırıya kamamasıdır. Ayrıca harcamalarını kısıp, aşırı biçimde cimri de olmamalıdır. Bu hususta güzel olan orta yollu yani dengeli harcamaktır. Herkes için orta yollu harcama çoluk çocuğuna ve haline göreدير. İŞlerin en hayırlısı orta yollu olandır. Yezid b. Ebi Habib bu âyet-i kerime

⁴⁶⁷ 7-Araf-31

⁴⁶⁸ 6-Enam-141

⁴⁶⁹ 17-İsra-26-27, 29

⁴⁷⁰ 25-Furkan-67

hakkında şöyle demiştir: Bunlar Muhammed'in (s) ashabıdır. Onlar nimetlere dalmak ve lezzet almak maksadıyla bir yemek yemezler, güzellik olsun diye bir elbise giymezlerdi. Bunun yerine onlar açlıklarını gidermek ve Rablerine ibadet için güçlerini arttırmak maksadıyla yemek yerler, avretlerini örtecek, kendilerini soğuk ve sıcağa karşı koruyacak elbiseler giyerlerdi. AbdulMelik b. Mervan, kızı Fatıma'yı Ömer b. AbdulAziz'le evlendirdiğinde şöyle sormuştu: Senin harcamaların nedir? Ömer ona: Güzel olan iki kötü şeyin arasında olandır deyip, ona bu âyeti kerime'yi okudu.”⁴⁷¹

Buhârî şu iki ayeti Sahihi'nde “Mal Zayi Etmekten Nehyedilmesi” ismini verdiği bir babda⁴⁷² zikretmiştir: “*Medyenliler: Yâ Şuayb, atalarımızın taptığı şeylerden yâhud mallarımızda dileyeceğimiz şeyleri yapmamızdan vaz geçmemizi sana namazın mı emrediyor? Çünkü sen muhakkak yumuşak huylu, çok akıllı bir kimsesin, dediler*”⁴⁷³ ve “*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söz söyleyin*”⁴⁷⁴

Bir hadisi şerifte Allah'ın (cc) kerîh gördüğü şeylerden birinin malı zayi etmek olduğu belirtilmiştir.⁴⁷⁵ Abdest alırken dâhi israf etmemek gerekir; nitekim (bir gün) Sa'd (r) abdest alırken Resûlullah (s), onun yanından geçti ve bu israf nedir? buyurdu. Sa'd de “Abdestte israf var mı?” diye sorunca, Resûlullah: Akan bir nehir üzerinde bile olsan evet, buyurdu.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Kurtubi *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 73

⁴⁷² Buhârî, İstikrâz 19, III, 119

⁴⁷³ 11-Hûd-84

⁴⁷⁴ 4-Nisâ-5

⁴⁷⁵ Muslim, Akdiye 12, III, 1341; Buhârî, İstikraz 20, III, 120

⁴⁷⁶ İbn Mâce, Taharet 48, I, 147

Konuyla ilgili diğerk bir hadisi şerif şudur: “*Kibir ve israfa kaçmadan yiyiniz, sadaka veriniz ve giyiniz.*”⁴⁷⁷

Resûlullah (s) yemek yediğı vakit üç parmağını temizler ve şöyle buyurur: “*Birinizin lokması düştüğü vakit hemen ondan bulaşığı gidersin ve onu yesin, onu şeytana bırakmasın*”. Bir de ashabına sahanı silmelerini emir buyurur ve “*Çünkü siz bereketin hangi yiyeceğinizde olduğunu bilmezsiniz.*” derdi.⁴⁷⁸

Kaynakların değerlendirilmesi, böylece israf edilmemesi hususunda bir örnek olarak Resûlullah (s) ölmüş bir koyunu görünce: “*Bunun derisini alsanız da tabaklayıp ondan faydalansanız ya!*” buyurmuş, oradakiler “O ölüdür” deyince “*Onun ancak yenmesi haramdır.*” buyurmuşlardır.⁴⁷⁹

Mesken ve binaların insanın kalbini dünyaya esir eden önemli âmillerden olduğu “*De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah'ın emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*”⁴⁸⁰ ayeti kerimesinde geçmektedir. Bu faaliyet aynı zamanda, iktisadi kaynakların gereksiz bir şekilde boşa gitmesine yol açacaktır. Nitekim çağımızda servet sahiplerinin son derece lüks ve konforlu binalara akıl almaz harcamalar yapmaları sonucu, iktisadi hayata enjekte edilerek ekonomiyi canlandırabilecek kaynaklar, bu

⁴⁷⁷ Nesaî, Zekat 66, V, 79

⁴⁷⁸ Muslim, Eşribe 136, III, 1607

⁴⁷⁹ Muslim, Hayz 100, I, 276

⁴⁸⁰ 9-Tevbe-24

şekilde âtıl kalmaya mahkum olmakta ve kalkınma için önemli bir kaynak israf edilmiş olmaktadır. Burada önemli olan nokta, bina yapmanın bizâtihi kötü olmadığı, ayeti kerimede işaret edildiği üzere insanı dünyaya bağlayan önemli bir faktöre dönüştüğünde olumsuz etkisi olacağıdır. Diğer taraftan, ekonominin büyümesi için gerekli olan altyapı ve barınma hizmetlerini sağlayan inşaat sektörü bu fonksiyonu itibariyle ekonomi için son derece önemlidir. Burada dikkat çekilen husus, insanların evlerine çok düşkün hale gelerek ahireti unutma pahasına evleriyle meşgul olmalarıdır.

3. Tasarruf ve Yatırım

a. Sermaye Birikimi ve Kalkınmanın Finansmanı

İktisadi kalkınmanın finansmanı için sermaye birikimi son derece önemli bir olgudur. Çünkü yapılacak tüm yatırımlar, neticede, yapılacak tasarruflara bağlıdır. Mikro planda sermaye birikimi ancak tüketicinin gelirinin hepsini tüketim amacıyla harcamaması, bir kısmını tasarruf olarak ayırması ile mümkündür. Ancak bu tasarruf “*iktinaz*” (âtlı biçimde servet biriktirme) amaçlı değil, yatırım amaçlı yani iktisadi hayata tekrar girecek şekilde olacaktır. Böylece iktisadi hayatın canlanması sağlanacak, mal aktif olacaktır. Gelirin *tüketim, yatırım ve infâk*⁴⁸¹ harcamalarına nasıl taksim edilebileceğine işaret eden bir hadiste⁴⁸² bir bahçe sahibinin bahçesinin ürünlerini topladığında *üçte birini* ailesinin geçimi için kullanması, *üçte birini* tasadduk etmesi, kalan *üçte birini* tekrar bahçeye iade etmesi bu taksim hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir. Mükâfât olarak bir bulutun sevk-i ilâhi ile özel olarak suladığı bu bahçe sahibinin davranışıyla, Cenabı Hakk’ın, kullarına gelirlerini nasıl değerlendirmeleri gerektiğine bir nevi işaret ettiği düşünülebilir.⁴⁸³

Gerektiğinde yatırım amaçlı tasarruf yapabilmek için tüketim harcamalarında ciddi kısıtlamalar yapılması gereğini bir başka rivayette şöyle görmekteyiz. Bu rivayette Resûlullah (s) dilenmek isteyen Ensardan bir adama evinde bulunan zaruri tüketim malları olan çul ve su bardağını sattırarak elde edilen parayla keser almasını istemiş,

⁴⁸¹ İnfâkın da neticede bir tasarruf aracı olduğuna dair bir değerlendirme için bkz. Çetin, *Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, s. 103

⁴⁸² Muslim, Zuhd 45, IV, 2288; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIII, 323

⁴⁸³ Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhilî*, s. 79

kendisi de kesere bir sap takarak adamı on beş gün odun toplamaya göndermiştir.⁴⁸⁴ Görüldüğü üzere, içinde bulunulan durum gereği zaruri tüketim malları dâhi elden çıkarılarak yatırım için bir fon oluşturulmaya çalışılmış, nihâyet bu yatırım sonucu on beş gün çalıştıktan sonra elde edilen gelir ile Ensardan olan sahabe ailesine hem yiyecek hem giyecek alma imkânına kavuşmuştur. Hadisi şerif aynı zamanda iktisadi kalkınmanın sağlanmasında tüketim ile yatırım arasında nasıl denge kurulması gereğine işaret ederek önemli bir ders vermektedir. Hadiste devletin de girişimciye yatırım konusunda yol gösterici olması ve katkıda bulunması gereğine işaret vardır.⁴⁸⁵

İslam'ın sermaye birikimine verdiği öneme işaret eden bir diğer hadiste bir kimsenin ev ya da akarını satıp yerine benzeri bir yatırım yapmazsa, aldığı bedelin kendisi için mübarek olmamasına müstehâk olacağı bildirilmektedir.⁴⁸⁶ Bir üretim unsuru olan akarın satılıp bedeliyle tüketim harcaması yapılması doğru bulunmamıştır. Bir üretim unsurunun zâyi olması bir kenara, gerektiğinde, bir önceki rivayette geçtiği üzere, zaruri tüketim harcamalarından dâhi kısarak üretim için sermaye birikimi istenmiştir. Öte yandan, Tâberi tefsirinde nakledildiğine göre zekatın harcama yerlerinden olan borçlular sınıfına, evi yanan ya da sel sonucu malı telef olan insanların da gireceği belirtilmektedir.⁴⁸⁷ Böylece bu insanların sermayeleri muhafaza edilmiş olacak, yatırımlar kesilmeyecektir.⁴⁸⁸ *“Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. Kendilerine bunlardan yedirin, giydirin, onlara güzel söz*

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd, Zekat 26, II, 120; Tirmizî, Buyû' 10, III, 514; İbn Mâce, Ticârât 25, II, 740; Hadisin tamamı için bkz. çalışmamızın “İnsanlara Bağımlı Olmama” bölümü

⁴⁸⁵ Bahît, age, s. 80

⁴⁸⁶ İbn Mâce, Ruhûn 24, II, 832; Ahmed b. Hanbel, Musned XXV, 166

⁴⁸⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (h. 310), *Câmiu'l-beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (thk. Sıdkı Cemil el-Attâr), Beyrut, 1415, 9-Tevbe-60

⁴⁸⁸ Bahît, age, s. 82

söyleyin”⁴⁸⁹ ayetiyle de yine sermayenin muhafazasına dikkat çekilmektedir. Bu ayet-i kerimeyle ilgili Kuran Yolu Tefsiri’nde İslam’da malın muhafazasına verilen önem konusunda yapılan izahı burada aktarmakta fayda görmekteyiz: “Kısıtlı olanlara ait (onların mülkiyetinde bulunan) mallar için “mallarınız” ifadesinin kullanılması “millî servet” kavramına, “geçiminize dayanak kıldığı” ifadesi de insan hayatında malın önemine işaret etmektedir. Buna benzer âyetlerle hadislerden bir dinî maksat çıkarılmıştır ki, buna malın korunması ilkesi denir. İslâm, kimin mülkiyetinde bulunursa bulunsun malda, servette diğerlerinin de hakları ve menfaatlerinin bulunduğu, bu sebeple mülkiyetin ve malın korunması sorumluluğuna bütün toplumun katılmasının gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. “Aklı ermez” diye çevirdiğimiz sefih hukuk dilinde, “malını akıllıca kullanma yeteneğinden mahrum bulunan insan” anlamında kullanılır. Böyle kimseler için bir vasî tayin edilir. Normal durumlarda çocukların velileri aynı zamanda vasileridir. Vasî kısıtlının malını korur ve akıllıca nemalandırır, bu arada onun ihtiyaçlarının da bu maldan karşılanmasını sağlar.”⁴⁹⁰

İslam, iktinazı yani hiçbir iktisadi faaliyette kullanılmayacak şekilde servet biriktirmeyi şu ayeti kerime ile yasaklamıştır: “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele. (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta oldunuz şeylerin (azabını) tadın*”⁴⁹¹

İktinaz servetin âtil kalmasına yani fazla malın yatırım yoluyla üretim kapasitesinin

⁴⁸⁹ 4-Nisâ-5

⁴⁹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2015, II, 12

⁴⁹¹ 9-Tevbe-34-35

geliştirilmesi için kullanılmamasına neden olur.⁴⁹² Hâlbuki sermaye birikiminde amaç sermayenin sürekli infâk ve yatırım sürecinde kalarak sosyal refahı yükseltmesidir. Yapılan işin ücretinin geciktirilmeksizin hemen ödenmesinin istenmesi⁴⁹³ ve sermayenin zekat tarafından tüketilmemesi için ticaretle geliştirilmesinin emredilmesi⁴⁹⁴ sermayenin topluma yayılması ve sürekli yatırım sürecinin içinde olması içindir.⁴⁹⁵

İslam sermaye birikimini, kısmen yukarıda bahsi geçtiği üzere, başlıca şu yollarla destekler: **İktinâzın yasaklanması, ölçülü tüketimin temini, ribanın haram kılınması, yatırımın teşvik edilmesi, ve zekatın emredilmesi.** İktinaz yani servetin âtıl biçimde üretim dışında kalması neticesinde ekonomide toplam talep düşeceğinden dolayı üretim faaliyeti ve kaynakların kullanımı da düşük olacaktır. Ölçülü tüketim, israfın ve cimriliğin yasaklanması, zararlı maddelerin kullanımının önlenmesi yoluyla temin edilerek tasarruf yapılmasına imkan sağlar. Zekat iktinazı önler ve malın zamanla azalmaması için yatırım yapmaya teşvik ederek sermaye birikimine imkan sağlar.⁴⁹⁶

i. Kazancın Bir Kısmını Yatırım için Ayırma

Gelirin değerlendirilmesinde bir ölçü sunan bir hadiste⁴⁹⁷ şöyle bir kıssa anlatılmaktadır. Anlatılan kıssanın tafsilatı üzerinde durmayarak kıssanın sonuç kısmında bir bahçe sahibinin bahçenin senelik mahsûlünü taksim şeklinin konumuzla

⁴⁹² Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhili*, s. 19

⁴⁹³ İbni Mâce, *Ruhûn* 4, II, 816

⁴⁹⁴ Tirmizî, *Zekât* 15, III, 23

⁴⁹⁵ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından "Kalkınma"*, s. 248

⁴⁹⁶ Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhili*, s. 157

⁴⁹⁷ Muslim, *Zühd* 45, IV, 2288; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIII, 323

ilişkinde işaret etmek istiyoruz. Bu bahçe sahibinin bahçesinin ürünlerini topladığında *üçte birini* ailesinin geçimi için kullanması, *üçte birini* tasadduk etmesi, kalan *üçte birini* tekrar bahçeye iade etmesi gelirin tüketim, yatırım ve infâk harcamalarına taksimi hususunda bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Yine bir önceki hadisteki ölçünün benzerini bir başka rivayette şu şekilde görmekteyiz: Nu'man b. Humeyd anlatıyor: “Dayımla birlikte Medâin’e (buranın valisi olan) Selmân-ı Fârisî’yi ziyarete gittim. Hurma yapraklarıyla sepet yapıyordu. Onun şöyle dediğini işittim: Hurma yapraklarını bir dirheme satın alıyorum. Onları sepet hâline getiriyorum. Üç dirheme satıyorum. ***Bir dirhemiyle yine yaprak alıyorum, bir dirhemini aileme harcıyorum, birini de sadaka olarak veriyorum.***⁴⁹⁸

ii. ***Kazancın Hepsini İnfak Etmeme***

Kazancın hepsini infâk etmenin yahut infâkta aşırı gitmenin bir önceki bölümde anlatılan **tüketim, yatırım ve infâk harcamaları arasındaki dengeye** aykırı olduğu açıktır. Nitekim konuyla ilgili hadislerde bu konuda önemli uyarılar yapıldığını görmekteyiz. Bu hususta bir rivayet şu şekildedir: “*Sadakada aşırı giden onu vermeyen kimse gibidir.*”⁴⁹⁹

Mübârekfuri hadisi şerifin şerhinde aşırı gitmenin haddi aşmak olduğunu, bunun birkaç farklı şekilde yorumlandığını bildirir. Bir yoruma göre aşırı gitmekten kasıt zekatı verenin zekatı hak etmeyen bir yere vermesi ya da yanlış bir usul ile vermesi, bir başka

⁴⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 241 Hadis No: 6110

⁴⁹⁹ Tirmizî, Zekat 19, III, 29; İbn Mâce, Zekat 14, I, 578; Ebû Dâvûd, Zekat 4, II, 105

yoruma göre ise zekatı alan görevlinin zekat alımında aşırı giderek fazla mal ya da malın en iyisini almasıdır. Diğer bir yoruma göre ise aşırı gitmekten kasıt kişinin sadaka verirken ailesini muhtaç duruma bırakacak derecede aşırıya kaçmasıdır. Bu durumda bu kişi, sadaka vermeyen kişi ile benzer şekilde günaha girer.⁵⁰⁰

Başka bir rivayet şu şekildedir: Câbir b. Abdullah'ın (r) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir gün Resulullah'ın yanında idik. Bir adam ona yumurta büyüklüğünde bir altın parçası getirdi ve “Bunu sadaka olarak al. Allah'a yemin ederim ki bundan başka birşeyim yok” dedi. Hz. Peygamber (s) yüzünü ondan çevirdi (onu almak istemedi). Sonra o tekrar Hz. Peygamber'in karşısına gelerek, kızgın olarak “Bunu al” dedi. Hz. Peygamber (s) de o altını alıp, birisine isabet etse çok ağrıtabilecek bir şekilde attı ve şöyle buyurdu: “Sizden biri, başka sahip olduğu şey kalmaksızın bütün malını getirip verir, sonra da insanlardan dilenmeye başlar. Halbuki sadaka ihtiyaç fazlası olandan verilir. Sen o altını al, bizim ona ihtiyacımız yok.”⁵⁰¹

Buhâri, bu konuda Kitabu'z-Zekat'ta “Sadaka ancak bir zenginlik üzerinden (insanı fakir düşürmeyecek şekilde) verilir” başlıklı bir babta şu görüşleri serdedi: “Kim kendisinin ya da ailesinin ihtiyacı var iken yahut borçlu iken -ki borcun ödenmesi sadakadan, köle azat etmekten ve hibede bulunmaktan önceliklidir- sadaka verirse kabul edilmez. Bu kimsenin, insanların malını telef etme hakkı yoktur. Hz. Peygamber (s), “Bir kimse, telef etme niyetiyle insanların malını alırsa Allah o malı telef eder”⁵⁰² buyurmuştur. Fakat sabırlılığı ile bilinen dolayısıyla kendi ihtiyacı olsa bile başkalarını

⁵⁰⁰ Mubarekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, III, 248

⁵⁰¹ Darimi, Zekat 25, II, 1032; Ebû Dâvûd, Zekat 39, II, 128

⁵⁰² Buhârî, İstikraz 2, III, 115; İbn Mâce, Sadakat 11, II, 806

kendine tercih eden kimseler sadaka verebilir. Hz. Ebû Bekir malını tasadduk ederken böyle davranmıştır. Yine ensar, muhacirleri kendilerine tercih etmiştir. Hz. Peygamber (s) malın zâyî edilmesini yasaklamıştır. Kişi, sadaka vererek (başkasının hakkı bulunan) malı zayi etme hakkına sahip değildir.”⁵⁰³

Yine konuyla ilgili önemli mesajlar veren bir başka hadis şu şekildedir: “*Yüksek el, alçak elden hayırlıdır. Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan (ve fakirliğe düşürmeyen) sadakadır. Dilenmekten ve çirkin işlerden çekinip iffetli kalmak isteyen Allah iffetli kılar; insanlardan müstağni olmak isteyen de Allah zengin kılar.*”⁵⁰⁴

Hadisi şerife göre en üstün sadaka kişinin kendisi ve geçimiyle sorumlu olduğu insanları muhtaç duruma düşürmeyecek şekilde olan sadakadır. İmam Nevevi’ye (h. 676) göre borçlu olmayan, sabırsız bir ailesi olmayan, kendisi de fakirliğe sabredebilen kimsenin malının tümünü vermesi müstehap olabilir. Hz. Ebû Bekr’in bütün malını sadaka yaptığı zamanki fiili gibi. Ensâr da bu şekilde muhacirleri kendi nefislerine tercih etmişlerdi ancak bu şartlar olmadığı sürece mekruhtur. Kurtubi ise diğer bazı ayet ve hadislerde geçen insanın başkasını kendisine tercih etmesi olan i’sarın fazileti hususunda, i’sarın ancak kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu insanların yeme, içme, giyim gibi temel haklarını muhafaza ettikten sonra olabileceğini, aksi takdirde caiz olmayacağını belirtmiştir.⁵⁰⁵

Konuyla ilgili rivayetlerden ortaya çıkan sıralamaya göre en üstte veren el; ondan

⁵⁰³ Buhârî, Zekat 18, II, 112

⁵⁰⁴ Buhârî, Zekat 18, II, 112; Muslim, Zekat 95, II, 717; Nesâî, Zekat 60, V, 69

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, III, 294-297

sonra dilenmeyerek onurlu davranan el; daha sonra dilenmeden alan el; en altta ise dilenerek alan ve vermeyen el bulunmaktadır. Hakları gözetildiği zaman, zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğu belirtilmektedir. Çünkü ancak zengin olunması halinde mal sadaka olarak verilebilir.⁵⁰⁶

Hz. Peygamber'den kişinin malının bir kısmını kendisi için alıkoyması hakkında şu hadis nakledilmiştir: “Ka'b b. Mâlik (r) dedi ki: Ben: Yâ Rasûlallah, günâhlarımdan tevbe ettim. Allah'ın rızâsına ve Rasûlü'nün sevgisine ermek için bütün malımı sadaka yaparak, malımı tamâmiyle vermem de bu tevbemin gereğidir, dedim. Resûlullah: “*Sen malının bir kısmını kendin için alıkoysun. Bu senin için hayırlı bir harekettir*” buyurdu. Ben Hayber'deki payımı elimde tutuyorum, dedim”⁵⁰⁷

b. Malı Âtıl Tutmama

İslam'da aktif mal anlayışı hâkim olup malın sürekli işletilerek âtıl tutulmaması, böylece iktisadi hayatın canlılık kazanması istenmiştir. Nitekim iktinazın yasaklanması, infâkın ve yatırımların teşvik edilmesi bu anlayışı yansıtmaktadır. Faiz ekonomide girişimciliği önleyip âtıl servet üzerinden gelir elde etmeyi teşvik ederken, İslam'ın öngördüğü kârın ancak alınan risk karşılığında elde edilebileceği, “el-Harâc bi'd-damân” prensibi, malın sürekli işletilmesini gerektirmiş ve ekonomiyi canlandırmıştır. Hadislerde pek çok iktisadi alanda malın işletilmesinin teşvik edildiğini görmekteyiz.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *age*, IV, 259

⁵⁰⁷ Buhârî, Zekat 18, II, 112

Rasulullâh (s) “*Her kim, hiçbir kimseye ait olmayan bir araziye imar ederse o kimse (bu yere) daha haklıdır*” buyurmuştur.⁵⁰⁸ Bu konunun fikhî boyutu fikhîçiler arasında müzakere edilmiştir ancak hadiste verilen mesaj âtil olan arazilerin işletilmesinin teşvik edildiğidir.

Konuyla ilgili bir diğer hadis şu şekildedir: “Sizden, bir ölçek pirinç sahibi gibi olmaya gücü yeten onun gibi olsun.” Sahâbîler: Bir ölçek pirinç sahibi kimdir ya Rasûlallah? dediler. O da, üzerlerine dağ göçtüğü zamanki “Mağara hadisini”⁵⁰⁹ anlattı ve şöyle dedi: Mağaradakilerden birisi; “Amellerinizin en iyisini anlatınız” demişti; bunun üzerine üçüncüsü şöyle anlattı: Ey Allah'ım! Biliyorsun ki, ben bir ölçek pirince bir işçi tuttum. Akşam olunca kendisine hakkını vermek istedim ama almak istemedi ve çekip gitti. *Ben, o pirinci ürettim; o kadar ki, işçi için çobanı ile birlikte bir sığır sürüsü biriktirdim.* Sonra adam bana gelip; hakkımı ver, dedi. Ben de, “Şu sığır sürüsüne ve çobanına git, hepsini al” dedim. Adam gitti, sürüyü önüne katıp götürdü.”⁵¹⁰

Öte yandan, yetim malını aktif biçimde değerlendirerek azalmamasını sağlamak vurgulanmıştır: “*Kim, mal sâhibi bir yetime veli olursa, bu malla ticaret yapsın, malı, zekâtının yiyip bitirmesine terketmesin.*”⁵¹¹

⁵⁰⁸ Buhârî, Muzaraat 15, III, 106; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXXI, 375; Ebû Dâvûd, Harac 37, III, 178

⁵⁰⁹ Buhârî, Buyû' 98, III, 79; İcare 12, III, 91; Muslim, Rikak 100, IV, 2099; Ebû Dâvûd, Buyû' 28, III, 256; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, X, 180

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, Buyû' 28, III, 256; Bu rivayetin geniş hâli için bkz. Buhârî, Buyû' 98, III, 79; İcare 12, III, 91; Muslim, Rikak 100, IV, 2099; Ebû Dâvûd, Buyû' 28, III, 256; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, X, 180

⁵¹¹ Tirmizî Zekât 15

c. Yatırım

Yatırım bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna (üretim araçlarına) belirli bir dönemde yapılan ilavelerdir.⁵¹² Yatırım harcamaları ekonominin *gelecekteki üretim kapasitesini*, dolayısıyla iktisadi büyümeyi belirlediğinden ötürü büyük önemi hâizdir. Yatırım harcamalarının finansmanı ancak tüketimin ihtiyaç temelli ve mutedil olması sonucu gerçekleştirilen tasarruflar ve sermaye birikimi yoluyla mümkündür. İktisadi yönden bağımsızlığın temini için yatırımlar zaruridir. Bu nedenle, hayatın her alanında toplumun ihtiyacını karşılamak üzere gerekli yatırımların yapılması farz-ı kifâye olarak görülmüştür.⁵¹³ Müslüman toplumun zor duruma düşmemesi için yatırımların çeşitlilik göstermesi ve kapsamlı olması gerekmektedir.⁵¹⁴

Öte yandan, yatırım yapılacak alanlar arasında sıralama yapmak gerektiğinde, tüketim harcamalarında yapılan sıralamaya benzer şekilde, söz konusu mal ya da hizmetin topluma sağlaması beklenen maslahat seviyelerine göre “**zaruriyat**”, “**haciyat**”, ya da “**tahsiniyat**”⁵¹⁵ şeklinde bir sınıflandırmaya gidilerek, bir önceliklendirme söz konusu olacaktır.⁵¹⁶ Tüketiminin meşru olmadığı ürünlere yönelik yatırımlar da aynı şekilde meşru olmamaktadır. Nitekim bir hadisi şerifte içkinin hem tüketimi hem de üretimiyle ilgili sayısı ona varan aşamanın hepsinin yasak olduğu

⁵¹² Baumol, *Economics, Principles and Policy*, s. 333

⁵¹³ Ebu Muhammed, *İslam ve 't-Tenmiye*, s. 194 ayrıca bkz Bahât, *et-Temvîlu 'd-Dâhilî*, s. 135

⁵¹⁴ Çalışmamızın “Dengeli Kalkınma” kısmında yatırımlarda çeşitlilik hususu daha geniş biçimde ele alınmıştır.

⁵¹⁵ “Zaruriyat”, “haciyat”, ya da “tahsiniyat” kavramlarının tanımları için çalışmamızın “Tüketim” kısmına bkz.

⁵¹⁶ Ebu Muhammed, *age*, s. 195

bildirilmiştir.⁵¹⁷

Malın âtil kalmasının yasaklanması, işsizliğin istenmemesi, bir yandan servet biriktirmenin diğer yandan israfın yasaklanması müslümanları yatırım yapmaya zorlamaktadır. Zaten tasarruflar yatırımlara dönüşebildiği ölçüde kalkınma sağlanabilir.⁵¹⁸ İşsizliğin önüne geçilmesi ancak yeni yatırımlarla mümkündür. Öte yandan, faizin kaldırılması bir yandan *yatırım maliyetlerini düşürerek* diğer yandan da *emeksiz ve risksiz bir kazanç yolunu kapatarak* yatırım sürecini destekler.⁵¹⁹ Ayrıca, Kur’ân-ı Kerim’de borçlu zor durumda ise mühlet verilmesi gerektiği, tasadduk edilmesinin ise daha hayırlı olduğu bildirilerek toplumun ihtiyacı olan alanlarda faaliyet yürüten ancak daha sonra herhangi bir sebeple zarara uğrayan müteşebbisler rahatlatılmış ve böylece yatırımcılar desteklenmiştir.⁵²⁰

“O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli kıldı.”⁵²¹ ayetinin izahında geçtiği üzere⁵²² Cenabı Hak insana yeryüzünü imar görevini vermiş, böylece elde olan kaynaklardan istifade ederek her alanda yatırıma yönlendirmiştir.

Yatırımla ilgili pek çok hadis farklı başlıklar altında geçmiştir. Bu bölümde

⁵¹⁷ İbn Mâce, Eşribe 6, II, 1121 “Resulullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) içki hususunda on kimseyi lânetlemiştir: İmâl eden, imâl etmek isteyen, kendisi için imâl edilen, taşıyan, kendisi için taşınan, satan, satın alan, sunan, kendisine sunulan”

⁵¹⁸ Çetin, *Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, s. 173

⁵¹⁹ Faizin yatırım sürecine olumsuz tesirleri çalışmamızın “Riba” bölümünde incelenmektedir. Ayrıca bkz. Köksal, İbrahim, *İslam İktisadının Temelleri*, Bilimname, VII, 2005/1, 73-92, s. 78-79

⁵²⁰ Peygamber (s) zamanında bir adam satın aldığı meyvelerden dolayı zarar etmiş, borçları da çoğalmıştı. Resûlullah (s) ona tasaddukta bulunun, dedi. İnsanlar ona yardım ettiler, bu yaptıkları yardımlar borcunu ödeyecek miktara ulaşmadı. Bunun üzerine Resûlullah (s): O kimsenin alacaklarına: “Ne bulursanız alın, bulunanlardan başka size verilebilecek bir şey yoktur” buyurdular. (Ebû Dâvûd, Buyû’ 58, III, 276; İbn Mâce, Zekat: 27, II, 789; Tirmizî, Zekat 24, III, 35; Muslim, Musakat 18, III, 1191)

⁵²¹ 11-Hud-61

⁵²² Bkz. Çalışmamızın “İslamda Kalkınmanın Kavramsal Çerçevesi” bölümü

konuyla ilgili geriye kalan bazı rivayetlere yer verilmiştir. Yatırımın önemine ve faziletine dikkat çeken bir hadis şu şekildedir: “Eğer müslüman bir kişi bir fidan diker, ondan bir insan, hayvan veya kuş yerse, şüphesiz bu onun için kıyamet gününe kadar bir sadaka olur.”⁵²³Fidan dikmek gibi basit bir iş için böyle bir kıymet varsa, toplumun ihtiyaç duyduğu sahalara yatırım yaparak topluma faydalı olmanın kıymeti evleviyetle anlaşılmalıdır.

İbn Hacer (h. 852), hadisi şerifin bu dünyanın imarı için ilahi hikmet gereği sebeplere riayet etmenin ibadete yahut tevekküle ters düşmediğini ve bir Müslümanın bazen kast etmediği şeylerden dolayı da sevap kazanabileceğini gösterdiğini belirtir. Aynı zamanda sünneti öğrenmenin gereğine de işaret vardır çünkü sünneti bilmeden böyle bir fiilin kişiye sevap kazandıracağı bilinmeyebilir.⁵²⁴

“Kim bir ev veya gayr-i menkul satıp ta bunun parasıyla yeni bir gayr-i menkul satın almazsa, o kimse sattığı malın karşılığında aldığı paranın bereketini göremez.”⁵²⁵

Burada amaç, üretim için bir vesile olan gayri menkulün satılarak, bedelinin tüketim harcamalarına gitmesinin önlenmesidir.⁵²⁶

⁵²³ Muslim, Musakat 10, III, 1189; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIII, 376

⁵²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X, 440

⁵²⁵ İbn Mâce, *Ruhûn* 24, II, 832; Ahmed b. Hanbel, *Musned* XXV, 166

⁵²⁶ Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhili*, s. 82

4. Ticaret

Ticaretin iktisâdi büyümeyi hızlandırdığı bu alanda yapılan, çeşitli ülkelerin gelişmeleri ile ilgili araştırma bulguları tarafından teyid edilmiştir.⁵²⁷ Ticaret, üreticiler ile tüketiciler açısından pek çok amaca hizmet etmektedir. Bunlardan bazıları malların üretilen bölgelerden tüketimin olduğu bölgelere nakli ve depolanması, malların arz ve talep sonucu ortaya çıkan fiyatları gibi önemli piyasa bilgilerinin toplanması ve yayılması, alım satım sürecinde bazı risklerin üstlenilmesi, ve mübâdele işleminin kolaylaştırılmasıdır.⁵²⁸ Aynı zamanda, ticaret, ziraat ve sanayi sektörleri için ham madde ve pazar sağlayarak bu sektörlerin gelişmesini temin eder.

Ticarette gözlenen kural ve prensipler, “Hz. Peygamberin Getirdiği Piyasa Düzenlenmeleri” başlığı altında incelenmiştir. Bu bölümde Hz. Peygamber ve Ashabi'nın ticaretle iştigalleri ve ticaretin önem ve fazileti üzerinde durulacaktır. Rasullullah (s) “*Ticari malı getirip piyasaya süren rızıklanmış, muhtekir ise lanetlenmiştir*”⁵²⁹ buyurarak ticari faaliyetleri teşvik etmiştir.

Ticaret yapmak Kur'ân-ı Kerim'de “**Allah Teâlâ'nın lütfunu aramak**” olarak ifade edilmiş ve pek çok yerde vurgulanmıştır:

“(Cuma) namazını kıldıktan sonra yeryüzüne dağılıp Allah'ın lutfundan nasibinizi arayın.”⁵³⁰

⁵²⁷ Todaro, *Economic Development*, s. 486

⁵²⁸ Afr, *en-Nizâmu'l-İktisâdi'l-İslâmi*, s. 63

⁵²⁹ İbn Mâce, *Ticaret* 6, II, 728; Dârimi, *Buyû'* 12, III, 1657

⁵³⁰ 62-Cuma-10

"(Hacda) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda (ticaret yapmanızda) sizin için bir günah yoktur"⁵³¹ Buhârî, Kitabu'l-Buyu'da bu ayet hakkında İbn Abbâs'dan (r) şu nakilde bulunur: Ukâz, Mecenne ve Zu'l-Mecâz, Câhiliyet devrinde (meşhur) panayırlardı. İslâm devri olunca bu panayırlarda ticâret yapmayı günâh saydılar. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

"Allah ... bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını bilmektedir."⁵³²

"Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir."⁵³³

"O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir."⁵³⁴ Buhârî Kitabu'l-Buyu'da "Denizlerde Ticaret" isimli bir bâb koymuş ve bu ayeti zikretmiştir. Ayrıca kitabına "Karada Ticaret" ismiyle başka bir bâb daha koymuştur.

"Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır."⁵³⁵

"Büyük veya küçük, vâdesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz **peşin bir ticaret**

⁵³¹ 2-Bakara-198

⁵³² 73-Müzzemmil-20

⁵³³ 45-Casiye-12

⁵³⁴ 16-Nahl-14

⁵³⁵ 2-Bakara-275

*olursa, bu durum farklıdır.”*⁵³⁶

Peygamberimiz (s) çocukluğunda çobanlık yapmıştır. Daha sonra gençlik döneminde uzun bir süre ticaretle meşgul olmuştur. Mekkeli Sâib isimli bir kişi Hz. Peygamber’in ticârî ortaklarından idi. Kendisinin ifadesine göre, onunla ticari ortaklıkta bulunduğunu ve hiçbir zaman ondan daha iyi bir ortağa rastlamadığını şöyle anlatır: “Seyahate çıkacağı zaman ona bir şey emanet etsem, işlerimi beni tam manasıyla memnun edecek şekilde bitirmeden dönmezdi.” Peygamberimiz (s) amcası Ebû Tâlib’in himayesinde olduğu zamanlar pek çok bölgeye ticârî kervanlarla gitmiş ve ticaretin bizzat içerisinde olmuştur. Hz. Hatice ile evlenmeden önce onun ticari işlerini başarılı bir şekilde yürütmüştür.⁵³⁷

Rasulullâh’ın ticari ortağı olan Sâib şu bilgileri nakletmiştir: “Bir gün Peygamber’in (s) huzuruna varmıştım, orada bulunan sahabiler beni övmeye ve benden bahsetmeye başladılar. Bunun üzerine Resûlullah (s) Ben onu sizden daha çok bilirim, buyurdu. Ben de: Doğru söyledin (ey Allah’ın Resülü)! Annem babam sana feda olsun. Gerçekten sen (cahiliyye döneminde) benim ortağımydın hem de ne güzel ortak! Bana ne muhalefet ederdin ne de benimle tartışırdın” dedim⁵³⁸

Sahabenin ticaretle işgalleriyle ilgili bir takım nakiller mevcuttur. Bunlardan biri şu şekildedir: Abdurrahman b. Avf (r) der ki: “Medine’ye hicret ettiğimizde Hz. Peygamber (s) benimle ensardan Sa’d b. Rebî’yi (r) kardeş yaptı. Sa’d dedi ki: “Ben

⁵³⁶ 2-Bakara-282

⁵³⁷ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed (h. 230), *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, I-VIII, Beyrut 1960, I, 103-104; İbn Hişam, Cemâluddin Abdülmelik (h. 218), *es-Siretu’n-Nebeviyye* (I-II) (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa’d), Şirketu’d-Tıbbâati’l-Fenniyye, I, 187

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, Edeb 17; İbn Mâce, Ticârât 63

ensarın en zenginlerindenim. Malımın yarısını sana vereyim.” Abdurahman b. Avf (r), “Benim bunların hiç birine ihtiyacım yoktur. Burada ticaret yapılan bir pazar var mı? Sen bana onun yolunu göster” dedi. Sa’d, Kaynuka’ pazarı var dedi. Abdurrahman (r) ertesi gün satmak üzere pazara yağ götürdü ve bu durum devam etti.”⁵³⁹ Öte yandan, Ebu Hureyre (r) ashabın ticaretle uğraşmasını şöyle aktarır: “Muhacir kardeşlerim çarşı pazarda alışverişle meşgul olurken ben karın tokluğuna Resûlullah’ın yanından ayrılmazdım.”⁵⁴⁰

İbn Hacer’in (h. 852) belirttiğine göre, Buhârî’nin bu iki hadisi aynı bâbda getirmesinin amacı, sahabenin Hz. Peygamber (s) zamanında ticaretle uğraştığını ve Resûlullah’ın bunu onayladığını, ayrıca ticaret yoluyla elde edilen kazancın, hibe vb. diğer yollarla elde edilenden daha üstün olduğunu göstermektedir.⁵⁴¹ Hz. Ömer de: “Çarşılarda alışveriş yapmak, beni (Resûlullah’ın meclisine devamdan) alıkoydu” demiştir.⁵⁴²

Dürüst tüccarın fazileti hakkında Rasullullâh (s) şöyle buyurmuştur: “*Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler ve peygamberleri tasdik eden doğru kimseler ve şehîdlerle beraberdir.*”⁵⁴³

Ayrıca, ticaret yoluyla yetim malının geliştirilmesi ve aktif olarak değerlendirilip zekat yoluyla azalmasının önüne geçilmesi şu hadiste istenmiştir: “*Kim, mal sâhibi bir yetime veli olursa, bu malla ticaret yapsın, malın zekâtını yiyip bitirmesine*

⁵³⁹ Buhârî, Buyû’ 1, III, 52

⁵⁴⁰ Buhârî, Buyû’ 1, III, 52; Muzaraa 18, III, 109; Muslim, Fedâilu’s-Sahâbe 159, IV, 1939

⁵⁴¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, IV, 290

⁵⁴² Buhârî, Buyû’ 49, III, 65

⁵⁴³ Tirmizî, Buyû’ 4, III, 507; Dârimî, Buyû’ 8, III, 1653; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 7

terketmesin.”⁵⁴⁴

5. Planlama

a. Planlamanın Önemi

Planlama, her türlü iktisadi faaliyetin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Herşeyin son derece muntazam ve dengeli olarak yaratıldığı kainata ibret gözüyle ve dikkatle bakan insanın kendi faaliyetlerinde hesapsız, dikkatsiz, rastgele hareket etmesi, yaptığı işin neticesini düşünmemesi çok zordur. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Yusuf’un (as) Mısır’da yedi sene sürecek kuraklığa karşı yaptığı planlama dikkat çekmektedir. Konuyu anlatan ayeti kerimeler şu şekildedir: *“Dedi ki: Yedi sene eskisi gibi ekeceksiniz, biçtiklerinizi başağında bırakınız, biraz yiyeceğinizden başka. Sonra onun arkasından yedi kurak sene gelecek, önceki biriktirdiklerinizin biraz saklayacağınızdan başkasını yiyip bitirecek. Sonra da onun arkasından yağışlı bir sene gelecek ki, halk onda sıkıntıdan kurtulacak, (üzüm, zeytin gibi mahsülleri) sıkıp faydalanacak.”*⁵⁴⁵

Planlamadan amaç, elde olan kaynakların iktisadi hedeflere belirli bir zaman diliminde ve en az maliyetle ulaşmak için kullanılmasıdır. Planlama sürecinde belli bir takım esaslardan bahsedilebilir. Bunlar:

i) hedeflere ulaşmada öncelik sırası yapılması,

ii) hedeflere ulaşmada en etkili ve en kolay yolun seçilmesi,

iii) planlama sürecinin uygulanmasında tüm toplumun katılımının sağlanması,

⁵⁴⁴ Tirmizî, Zekât 15, III, 23; Dârekutnî, Sunen, III, 5

⁵⁴⁵ 12-Yusuf-47-49

iv) iktisâdi faaliyetlerin yürütülmesinde gerekli teşviklerin sunulması,

v) planlamanın ilmî esaslara göre ve uzun vâdeli yapılması, ancak bu uzun vâdeli planın kısa ve orta vâdeli planlara bölünebilmesi ve

iv) her türlü çeşidiyle denetim ve takibin yapılmasıdır.⁵⁴⁶

Hız. Peygamber'in (s) ailesi için bir yıllık azık ayırmasına şu rivayet dikkat çekmektedir: "Hz. Peygamber (s) Beni Nadir hurma mahsûlünü satardı ve ailesi için, onların bir senelik yiyeceğini ayırırdı."⁵⁴⁷

Azığın ölçülmesiyle bereket kazanması hususunda ise Resûlullah (s) "Azığınızı ölçünüz ki, sizin için bereketlendirilsin"⁵⁴⁸ buyurmuştur. Azığın bilinmesi sonucu aile fertleri kendilerini ona göre ayarlayacak ve gerekli planlamaları yaparak azığın yeterli süre kâfi gelmesine dikkat edeceklerdir.

Planlama, gereksiz risklerden kaçınmayı da gerektirir. Şöyle ki, atılacak bir adımın makul gerekçeleri olmalı, yapılacak bir iş taşıdığı riski haklı gösterecek sebeplere dayanmalıdır. Aksi halde, uzun zaman ve emek sonucu elde edilen bir kazanç kapısı kolaylıkla elden kaçabilir. Bu hususa işaret eden bir hadis şu şekildedir: "Allah Teâlâ birinize bir yönden rızık verdiği zaman, durumu bozuluncaya ya da işi iyi gitmeyinceye kadar onu bırakmasın."⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Afr, Muhammed, *en-Nizâmu'l-İktisâdi'l-İslâmi*, s. 45

⁵⁴⁷ Buhârî, Nafakat 3, VII, 63; Muslim, Cihad ve Siyer 48, III, 1376

⁵⁴⁸ Buhârî, Buyû' 52, III, 67

⁵⁴⁹ İbn Mâce, Ticarat 4, II, 727; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXXIII, 200

b. Dengeli Kalkınma

Kur'an-ı Kerim'de gerek ziraât alanında, gerek sanayi alanında, gerekse ticâret alanında ayetlerin bulunması iktisadi hayatın tüm bu alanlarında dengeli bir faaliyet sürdürmenin ehemmiyetine işaret etmektedir. Örneğin, “*Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır.*”⁵⁵⁰ ayeti kerimesi demirden insanların faydalanması için sanayi sektöründe ilerlemeye teşvik ederken “*İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur.*”⁵⁵¹ ayeti su ürünleri sektörünü geliştirmeye davet etmektedir. Nitekim dengeli bir iktisadi kalkınma da böyle bir yol izlemeyi gerektirmektedir.⁵⁵²

Riba ve gararın (sözleşmelerde belirsizlik) olmadığı, finansman ihtiyacı olan müteşebbislerin gerekli fonları karz-ı hasen, mudarebe ve diğer pek çok yöntemle uygun şartlarla temin edebildiği *güçlü ve sağlıklı bir mâli yapı*, dinimizin öngördüğü ihtikâr yasağı, fiyatlara müdahale etmeme, üretici ile tüketici arasına girmeme gibi *gerekli piyasa düzenlemeleriyle* desteklendiğinde, iktisâdi istikrar için çok önemli şartlar sağlanmış olacak ve ekonomi, dalgalanmalara mâruz kalmayacaktır. Ayrıca, zekat müessesesi, zekat alan insanların alım gücünü artırarak toplam talebi artırma yoluyla ekonomiyi canlandırır ve krizlerin oluşmasına etkili bir önlem oluşturur. Dengeli bir kalkınma sadece iktisadi büyüme ile değil, bu büyümenin sosyal refaha dönüşmesi için gerekli şartların da aynı zamanda temin edilmesi ile mümkün olabilir.

⁵⁵⁰ 57-Hadid-25

⁵⁵¹ 16-Nahl-14

⁵⁵² Dünya, *en-Nazarâtu'l-İktisâdiye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 28

Dengeli kalkınma elbette bir planlama neticesinde mümkün olabilir. Gelişmesine ihtiyaç duyulan sektörlerde, özel sektör aktif olarak yer alıyorsa, devlet özel sektörü destekleyici olmakla beraber, özel sektörün herhangi bir sebeple aktif olmadığı alanlarda hele bu alanlar stratejik öneme sahip ise devletin kamu sektörü aracılığıyla etkin bir rol üstlenmesi gerekir.⁵⁵³ Öte yandan, devlet, mal ve hizmet piyasalarında, emek piyasasında ve para piyasasında dengenin sürdürülmesi için kamu harcamalarında toplumun maslahatının gözetilmesi, yatırım politikasında kaynakların en iyi biçimde kullanılması, piyasa fiyatlarının istikrârının temini için gerekli düzenlemelerin yapılması gibi esasları göz önünde bulundurmalıdır.⁵⁵⁴

Tüketim ve yatırım harcamalarında, çalışmamızın ilgili kısımlarında üzerinde durulduğu üzere, İslam'ın öngördüğü israftan kaçınılması ve sermaye birikiminin teminiyle alakalı kıstaslara uyulması, iktisâdi kalkınmanın planlı ve dengeli bir biçimde gerçekleşmesi için son derece önemlidir.

Sadece tarımla uğraşıp diğer iktisadi alanlarla ilgilenmemenin dengeli kalkınma anlayışına ters olup, geri kalmaya sebep olacağı hususunda Resûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “*İne*⁵⁵⁵ (عينة) yoluyla alışveriş yaptığınız, öküzlerin kuyruğuna yapıştığınız, tarımı seçtiğiniz ve cihadı terkettiğiniz zaman Allah sizi öyle bir zillete uğratar ki dininize dönünceye kadar ondan kurtulamazsınız.”⁵⁵⁶

⁵⁵³ Ebû Muhammed, *El-İslam ve 't-Tenmiye*, s. 178

⁵⁵⁴ Ebû Muhammed, *age*, s. 178

⁵⁵⁵ İne, vadeli satılan bir malın peşin para karşılığında daha düşük bir bedelle geri satın alınmasını ifade eden terim olup faiz şüphesi barındırdığından dolayı çoğu fıkıhçı tarafından caiz olarak görülmemiştir. Bkz. Apaydın, Yunus, “*İne*”, DİA, XXII, 283

⁵⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Buyû*' 54, III, 274

Buhârî ise “*Zirâat Aletiyle Meşgul Olmanın Akıbetlerinden Yâhud Zirâatte Emrolunan Sınırın Geçilmesi Cinsinden Sakınılacak Şeyler*” şeklinde bir bâb başlığı açarak tüm gayretin tarım alanına hasredilmesinin emrolunan sınırı geçmek olacağına işaret etmiştir. Nitekim günümüzde geri kalmış ülkelerin ortak özelliklerinden birisi ekonomilerinin tarıma dayanması ve sanayileşmenin eksik olmasıdır.⁵⁵⁷ Buhârî bu bâbta şu hadisi getirir: Rasulullâh (s) bir demir sabanı görünce “*Bu alet bir toplumun evine girerse Allah Teâlâ oraya zillet girdirir.*”⁵⁵⁸ Burada kasıt bir toplumun tamamen tarımla iştiğal ederek iktisadi hayatın diğer alanlarını ihmal etmesinin o toplumun geri kalmasına sebep olacağıdır. Buhârî şârihlerinden İbn Hacer ise tarımla iştiğal etmek sonucunda insanın kendisine vergi yükleyen idarecilerin emri altına gireceğine dikkat çeker. Ayrıca, sınır bölgelerinde tarımla uğraşmanın uygun olmadığı yönünde bir yorumu da nakleder.⁵⁵⁹ Ancak, bu hadisin, tarımla meşgul olarak diğer sektörlerin ihmaline karşı bir uyarı olduğu şeklindeki yorumumuz daha isabetli gözükmektedir.

Dengeli kalkınmanın *sektörel bazda* ele alınması gerektiği gibi *bölgesel bazda* da ele alınması gerekir. Nitekim Hz. Ömer’in halifeliği sırasında Fırat kenarındaki bir koyunun başına bir şey gelmesinden kendini sorumlu tutması örneğindeki mesaj, yeni fethedilmiş bir bölge olmasına rağmen Irak bölgesi ile de diğer bölgeler gibi gereken ihtimamın gösterilmesi, iktisadi altyapısının gelişmesi için gayret edilmesi gerektiğidir.⁵⁶⁰ Günümüzde bölgesel kalkınmanın önemi anlaşılmış olup bu amaçla ilk defa 1950’lerden itibaren ABD ve Avrupa’da kurulmaya başlanan *bölgesel kalkınma*

⁵⁵⁷ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından “Kalkınma”*, s. 242

⁵⁵⁸ Buhârî, Muza’raâ 2, III, 103

⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, V, 5

⁵⁶⁰ Afr, *en-Nizâmu’l-İktisâdi’l-İslâmi*, s. 44

ajansları günümüzde tüm dünyaya yayılmıştır.

B. GELİR DAĞILIMINDA DENGE VE ADALET

Kalkınmanın ikinci önemli unsuru, iktisadi büyüme sonucu elde edilen gelirin toplumun farklı katmanları arasında dengeli ve adil dağılımıdır. Bir takım tarihi ve toplumsal sebeplerle gelir dağılımında kutuplaşmalar yaşanabilmekte ve gelirin büyük kısmı az sayıda bir elit kesim tarafından elde edilirken toplumun geniş kesimleri, fakirlik içinde bulunabilmekte ve iktisadi büyüme sonucu elde edilen gelirden gerekli hissesini alamayabilmektedir. Bunun sonucunda toplum çapında arzulanan kalkınma gerçekleşmeyerek sadece belli bir kesimin refahı mümkün olmaktadır. Gelir dağılımını ölçen bir takım göstergelere bakıldığında, günümüz dünyasında gelir dağılımındaki eşitsizliğin korkunç boyutlara ulaştığı ve zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun gitgide arttığı görülmektedir⁵⁶¹.

İslam'ın toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya verdiği büyük önem ve vurgu ve bu amaca yönelik içerdiği değişik mekanizmalarla gelir dağılımı konusunda oldukça etkili bir çözüm içerdiği görülmektedir.⁵⁶² Nitekim Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde işlenen infâk olgusu; zekat, sadaka gibi farklı ibadetleri içine alan geniş bir çerçeveye sahiptir. Bir yandan maddi anlamda zekat, sadaka, vakıf, keffaretler gibi çeşitli yollarla toplumun ihtiyaç içindeki fertlerine ulaşılırken öte yandan dayanışmaya verilen önem, din kardeşliği vurgusu, başkasını kendine tercih etme, paylaşma, sıla-ı rahim, komşu hakkı,

⁵⁶¹ World Development Report 2006 *Equity and Development* World Bank

⁵⁶² İslam'da infâk konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Tekiner, Aziz, *Kur'ân'da İnfak*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk (corporate social responsibility) ve topluma hizmet uygulamaları (community service) gibi bazı modern uygulamalar için bkz. Çalgan, Mehmet Ali, “İstiş'âru'l-Mesûliyyeti'l-İctimâiyye fi'l-İslâm ve Ehemmiyyetuhu li'l-Muctemei'l-Muâsir”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2015, Sayı 3, s. 26-43

topluma hizmet gibi **sosyal dokuyu güçlendiren ibadetler etkin bir gelir dağılımına ulaşmak için gerekli altyapıyı hazırlamaktadır**. Bu bağlamda, zekat ve sadakaların verilmesi istenen fakirler, yetimler, yolcular gibi farklı toplum kesimleri, sadaka vermenin teşvik edilmesi, verilmeyen zekatın sorumluluğu, sadakanın malı artırması, akrabaya yardımın fazileti, müminlerin birbirine bağlılığı, hasta ziyareti, sahabeler arasında belli bir dönem kardeşlik kurulması (muâhât), hediyeleşmeye teşvik, yetim ve dullarla ilgilenme gereği gibi hususlar bir yandan gelir dağılımında dengeyi sağlamaya yönelik farklı mekanizmalar oluştururken, öte yandan güçlü bir sosyal dokunun temini yoluyla kalkınma için önemli unsurlardan biri olan sosyal sermayenin gelişmesine doğrudan katkıda bulunur. Günümüz kalkınma literatürü ışığında sosyal sermaye-kalkınma ilişkisi çalışmamızın bir sonraki bölümünde “Sosyal Sermaye” başlığı altında incelenmektedir. Öte yandan, yine modern iktisat disiplini çerçevesinde, infâkın iktisâdi hayata çarpan etkisi yoluyla ilk meblağın kat kat üstünde bir canlandırıcı etkide bulunduğu hususuna ileriki sayfalarda değinilecektir.

Yukarıda değinilen hususları biraz açacak olursak, günümüzde üzerinde durulan modern kalkınma anlayışının fakirliğin ortadan kaldırılması, dengeli gelir dağılımına ulaşılması, beşeri sermayenin güçlenmesi gibi farklı bileşenleri düşünüldüğünde, kalkınmanın bu farklı boyutlarında sadece devlet kanalıyla yol alınmasının güçlüğü ortadadır. Bu noktada, sağlam bir toplumsal yapı, karşılıklı güven ve sıkı ilişkilere dayanan güçlü bir sosyal sermaye ve diğer informel kanalların bahsi geçen kalkınma hedeflerine ulaşmada oynayacağı rol önem kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kalkınma sürecinin tüm boyutlarıyla başarıya ulaşması, ancak ve ancak bu alanda **toplumun**

kolektif gayretine bağlıdır. Nitekim kalkınma alanında son dönemde yapılan araştırmalar toplumsal bütünlüğün ve huzurun kalkınma sürecindeki rolüne dikkat çekmektedirler.⁵⁶³ Bu ise ancak, vakıf kurumlarından hasta ziyaretine, sıla-i rahimden dar gelirlilere yardımlara uzanan geniş çapta bir kardeşlik duygusunun toplumda kök salmasına bağlıdır.

Yukarıdaki düşünceleri biraz daha genişletecek olursak, örneğin, kalkınmanın en önemli hedefi olan fakirliğin tüm boyutlarıyla ortadan kaldırılması ancak toplumun fakir kesimlerine **en etkili, sürekli ve kapsamlı** biçimde erişime bağlıdır. Bunun için bu insanlarla yakın ilişki içerisinde olmak, gerçek ihtiyaç sahiplerini doğru tespit edebilmek büyük önem arz etmektedir. İşte bu ihtiyaç tespiti, erişim ve yardım ulaştırmanın en etkili yolu tabiki bu insanları tanıyan komşuları, akrabaları gibi onlarla yakın ilişki içerisinde olan insanların bu konuda üstlerine düşenleri kardeşlik ve mesuliyet hisleriyle en iyi şekilde yerine getirmeleri olacaktır. Böylece her fert dâhil olduğu daire içinde bu şekilde hareket ettiğinde devletin toplumsal refahı sağlama işi çok daha kolaylaşarak

⁵⁶³ Toplumsal bütünlük-kalkınma ilişkisini inceleyen bazı önemli çalışmalar için bkz. Karagül, Mehmet, Mahmut Masca, “*Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme*”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2005, 1:37-52; Çalgan, Mehmet Ali, “*İstiş’ârü’l-Mesûliyyeti’l-İctimâiyye fi’l-İslâm ve Ehemmiyyetuhu li’l-Muctemei’l-Muâsır*”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2015, Sayı 3, s. 26-43; Keskin, Yusuf Ziya, “*İslamda Vakıf ve Toplum Açısından Önemi*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, sayı: 2, s. 181-192; Kunduracı, Nevzat Fırat, “*İslam Medeniyetinin Oluşumunda Sosyal Sermaye*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012 Sayı 33, ss. 191-226; Küçüköğlü, Adnan; Zehra Sedef Coşkun, “*Yeni Bir Çoklu Pedalojik Yaklaşım: Topluma Hizmet Uygulamaları*”, Millî Eğitim Dergisi, Bahar 2012, sayı 194, s.92-108; Morton, Keith; John Saltmarsh, “*Addams, Day, and Dewey: The Emergence of Community Service in American Culture*”, Michigan Journal of Community Service Learning, Volume 4, Issue 1, 1997, pp. 137-149; Porter, Michael; Kramer, Mark, “*Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*”, Harvard Business Review, December 2006 p. 78-94; Saran, Mine; Coşkun, Gül; Fulden İnal Zorel; Aksoy, Zeynep, “*Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Bilincinin Geliştirilmesi: Ege Üniversitesi Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Üzerine Bir Araştırma*”, Journal of Yasar University, 2011, 22(6), s. 3732-3747; Zajimovic, Senajid, “*Sivil toplum Hareketinin ve Yeni Vakıf Anlayışının İslam Dünyasına Maddi- Manevi Sağlayabileceği Katkılar*”, “Dünya Vakıflar Konferansı” içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014

kalkınma süreci ivme kazanacak ve gelir dağılımı, toplumsal huzur, sosyal sermaye, fakirliğin ortadan kalkması gibi hedeflere çok daha rahat ulaşılacaktır.

“Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey’ olarak verdikleri Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).”⁵⁶⁴ ayeti kerimesinde işaret edildiği üzere, İslam dini ülke gelirinin tüm toplum tabakalarına aksetmesini istemiş, servet edinmede tabii olanın ötesinde aşırı bir kutuplaşmayı yasaklamıştır.

Hz. Peygamber ihtiyaç zamanlarında toplum fertleri arasında paylaşma duygusunun gelişmesini arzulamış, bu yönde teşvik olarak Eş’ariler hakkında şu sözleri söylemiştir: *“Eş’ariler savaşta yiyecekleri biter veya Medine’deki aile efradının yiyecekleri azalırsa, ellerindeki yiyeceği bir elbisenin içine toplar, sonra onu aralarında bir kabın içinde eşit olarak paylaşırlar. Onlar bendendir, ben de onlardanım”⁵⁶⁵*

Bir diğer rivayette Hz. Peygamber (s) yine bir ihtiyaç zamanında ashabı arasında paylaşmayı emretmiştir. Sahabenin aktardığına göre, Resûlullah (s) ile bir seferde iken bir adam devesinin üzerinde geldi ve onu sağa sola çevirmeye başladı. Bunun üzerine Resûlullah (s): *“Kimin yanında fazla binek varsa onu bineği olmayana versin. Kimin yanında fazla yiyecek varsa onu yiyeceği olmayana versin”* buyurdu. **Öyle oldu ki hiç**

⁵⁶⁴ 59-Haşr-7

⁵⁶⁵ Muslim, Fadailu's-Sahabe 167, IV, 1944; Buhârî, Şirket 1, III, 138

birimizin (sahip olduğu) fazla malda hiç bir hakkının olmadığını sandık.⁵⁶⁶

Refahın toplum geneline yayılması hususunda önemli bir rivayet ise şu şekildedir: Adıyy b. Hatim (r) şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber'in (s) yanında bulunduğum sırada Hz. Peygamber'e bir adam gelip, O'na fakirlikten şikâyet etti. Sonra Peygamber'e başka bir kimse geldi ve O'na yol kesilmesinden şikâyet etti. Hz. Peygamber (s): “Yâ Adıyy, Sen el-Hîre şehrini gördün mü?” dedi. Ben: Ben onu görmedim, fakat orası hakkında bana haber verildi, dedim. Peygamber: “Eğer hayâtın uzun olursa muhakkak sen hevdecî içinde yolculuk eden kadının Hîre'den hareket edip, Allah'tan başka hiç kimseden korkmayarak tâ Ka'be'yi tavaf ettiğini göreceksin” buyurdu. Ben buna şaşırarak kendi kendime: Beldelerde fitne çıkararak o Tayy kabilesinin yol kesicileri nerede olacak ki (kadın tek başına yolculuk edecek) dedim. Peygamber devam edip: “Yemin olsun eğer hayâtın uzun olursa, muhakkak Kısra'nın hazîneleri fetholunacaktır” buyurdu. Ben: Kısra b. Hüzmü'ün hazîneleri mi? dedim. Hz. Peygamber (s) şöyle dedi: “Kısra b. Hüzmü'ün. Yemîn olsun eğer senin hayâtın uzun olursa, muhakkak sen elinin dolusu altın yâhud gümüşü sadaka olarak çıkarıp da bunu kendisinden kabul edecek kimse arayacak, fakat kendisinden bunu kabul edecek hiçbir kimse bulamayacak olan kişiyi göreceksin.” Adıyy (r) devamla kendisinin müjdelenen ilk iki hâdiseye şâhit olduğunu, üçüncüsünü de beklediğini ifade eder.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Ebû Dâvûd, Zekat 32, II, 126; Muslim, Lukata 18, III, 1354; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XVII, 394

⁵⁶⁷ Buhârî, Menakib 25, IV, 197

Bahsi geçen hadis-i şerifte kalkınmadan beklenen iki önemli olguya dikkat çekilmektedir: *Toplumsal huzur ve güven ile toplumun tüm kesimlerine yayılmış refah seviyesi*. Aynı zamanda bu iki olgunun hedef olarak ele alınması gereğine de işaret edilmektedir. Nitekim günümüzde iktisadi açıdan güçlü şekilde büyüyen pek çok ülkede bu büyüme toplumun tüm kesimlerine aksetmediği için belli bir kesimde yoğunlaşan zenginlik kalkınmanın gerçekleşmesini engellemektedir. Halbuki yer altı servetleri gibi çeşitli sebeplerle yakalanabilen iktisadi büyüme tek başına kalkınmayı sağlamaktan uzaktır; asıl zorluk toplumun bütününe yansıyacak şekilde ilerleme kaydetmektedir⁵⁶⁸. Aynî, hadisin izahında Beyhakî'den naklen sadakanın verilip de kabul edilmediği dönemin Ömer b. Abdulaziz'in halifeliği sırasında yaşandığını belirtmektedir⁵⁶⁹.

Malın artarak sadaka kabul edecek kimsenin bulunamayacağını haber veren birçok hadisi şerif⁵⁷⁰ bir yandan da elde edilen servetin böyle bir zamanda toplumun tüm kesimlerine ne denli nüfuz ettiğini göstermektedir ki kalkınma da ancak bu yolla mümkün olacaktır. Muaz b. Cebel'in Hz. Ömer zamanında Yemen valiliği esnasında topladığı zekâtları Yemen'de kabul eden kimse kalmadığı için Medine'ye göndermek durumunda kaldığı ve bu hususta Hz. Ömer ile haberleştiği de nakledilmektedir⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ Banerjee, A.V.; Benabou, R.; Mookherjee, D., *Understanding Poverty*, Oxford University Press, 2006 içinde "Measuring Poverty", s. 9

⁵⁶⁹ Aynî, *Umdetu'l-Kâri* XVI, 134-135

⁵⁷⁰ Bkz. Buhârî, *Zekât* 9, II, 108

⁵⁷¹ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l Emvâl* s. 596

1. İnfâk

İnfâk kelimesi “n-f-k” kökünden gelmekte olup bir şeyin bitmesi, tükenmesi, azalması, geçip gitmesi anlamlarına gelmektedir.⁵⁷² Bir mal hayır yolunda harcandığında azaldığından ötürü bu tür harcamalara infâk denmiştir. Dini terim olarak ise kişinin kendisine rızık olarak verilen şeyleri, Allah rızası için başkalarına vermek suretiyle harcamasıdır.

Dinimiz “infâk” kurumuna çok büyük ehemmiyet vermiştir. İnfak kavramı zekat vecibesinden daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Nitekim ayeti kerimede: “*Asıl iyilik, ... mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere vermek, namaz kılmak, zekat vermektir...*”⁵⁷³ görüldüğü üzere ayette zikredilen yakınlar, yetimler gibi farklı gruplara yardım etmek, zekattan ayrı olarak yer almaktadır. Zekâtın ayrıca zikredilmesi de, infâkın zekâtı ihtiva etmekle beraber, ondan daha kapsamlı olduğunu göstermektedir.

İslam, infâkı müslümanlar için çok önemli bir vecibe olarak göstermiş, ayet ve hadislerde inananların vasıfları zikredilirken ilk sıralarda Allah (cc) rızası için ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak yer almıştır. Kur’ân-ı Kerim’de bu yönde pek çok ayeti kerime bulunmaktadır. “*Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz, şüphesiz Allah onu bilir*”⁵⁷⁴ ve “*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin*

⁵⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 357-358, “nfk” md., Râğıb, el-İsfehânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, I, 819

⁵⁷³ 2-Bakara-177

⁵⁷⁴ 3-Ali İmran-92

*göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın.”*⁵⁷⁵ ayetleri, yapılacak infâkın kişinin mallarının sevdiğinden ve iyisinden olması gerektiğine özellikle dikkat çekmektedir.

Yapılan harcamaların aslında malı bereketlendirerek eksiltmeyip bilakis artıracığı çeşitli ayet ve hadislerde bildirilmiştir. “*Siz hayır yolunda her ne harcarsanız Allah (cc) onun yerini doldurur. O rızık verenlerin en hayırlısıdır.*”⁵⁷⁶ ve “*Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vâd buyurur. Allah’ın ihsanı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.*”⁵⁷⁷ ayeti kerimeleri bu hususa işaret etmektedirler.

“*Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa da bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah yaptıklarınızı görmektedir.*”⁵⁷⁸ Ayette, az sadaka, çiğ isabet eden; çok sadaka ise yağmur yağan bahçeye benzetilerek ürününü bolca vereceği belirtilmektedir. Yine “*Allah faizi eksiltir, sadakaları ise bereketlendirir. Allah pek nankör olan hiçbir günahkarı sevmez.*”⁵⁷⁹ ayetinde de sadakaların malı artırdığına işaret edilmektedir.

İnfak müslümanlara büyük bir vurguyla emredildiği gibi infâk yapmayarak cimrilik etmek de yine ciddi biçimde kötülenerek sakındırılmıştır: “*Allah’ın kendilerine*

⁵⁷⁵ 2-Bakara-267

⁵⁷⁶ 34-Sebe-39

⁵⁷⁷ 2-Bakara-268

⁵⁷⁸ 2-Bakara-265

⁵⁷⁹ 2-Bakara-276

lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵⁸⁰

Hz. Peygamber (s), zekatı verilmeyen malın, sahibi için ahirette nasıl bir hüsrana sebebiyet vereceği hususunda şu sözleriyle ümmetini uyarmaktadır: “*Altınla gümüşün haklarını vermeyen hiçbir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, kıyamet gününde bunlar ateşten levhalar haline getirilip de, cehennem ateşinde kızdırılarak onlarla sahibinin yanları, alını ve sırtı dağlanmasın. Bu levhalar soğudukça miktarı elli bin sene olan bir günde kullar arasında verilecek hüküm bitinceye kadar sahibine azap için tekrar (kızdırılarak) iade olunacaklardır. Sonunda kendisine ya cennete ya cehenneme doğru giden yolu gösterilecektir.”⁵⁸¹*

a. İnfâk-Kalkınma İlişkisi

İslam hiçbir iktisadi faaliyette kullanılmayacak şekilde servet biriktirmeyi şu ayeti kerime ile yasaklamıştır: “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele. (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta oldunuz şeylerin (azabını) tadın”⁵⁸²*

İktinâz servetin âtil kalmasına, yani fazla malın yatırım yoluyla üretim kapasitesinin

⁵⁸⁰ 3-Ali İmran-180

⁵⁸¹ Muslim Zekat 24, II, 680; Ebû Dâvûd Zekat 32, II, 124; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIII, 7

⁵⁸² 9-Tevbe-34-35

geliştirilmesi için kullanılmamasına neden olur.⁵⁸³ Buna karşılık dinimiz infâk müessesesini teşvik ve emretmiştir.

İslam gelir dağılımında dengeli bir durumun temini için zekât, fıtır sadakası⁵⁸⁴ ve kefaretlerde olduğu gibi zorunlu; sadaka, akrabaya yardım, Allah yolunda harcamada olduğu gibi isteğe bağlı bir takım müesseseler kurmuş, bunlarla gelir dağılımını iyileştirmiştir. Bütün bu kurumları infâk başlığı altında ele almak mümkündür.⁵⁸⁵

İnfâkın iktisâdî hayatı nasıl canlandıracağına şu ayeti kerime ile işaret edilmektedir: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”⁵⁸⁶ Ayette bahsi geçen malların kat kat artırılması sadece ahiret sevabına münhasır değil, aynı zamanda ilk harcanan miktarın kat be kat üstünde bir miktarın iktisadi hayata aksetmesi olarak da gerçekleşir ki buna modern iktisatta “**çarpan etkisi**” (multiplier effect) ismi verilmiştir.⁵⁸⁷ Diğer bir ifadeyle, ekonomiye katkı sağlayan bir faaliyete harcanan bir miktar meblağın, bu paranın bir takım süreçler içinde iktisadi hayatı canlandırması sonucu, sonuçta ekonomiye ve hayat seviyesinin yükselmesine çok daha büyük bir etkisi söz konusu olmaktadır. Modern

⁵⁸³ Bahît, *et-Temvilü'd-Dâhilî*, s. 19

⁵⁸⁴ Ramazan ayının sonunda gücü yeten müslümanların ödediği fıtır sadakası, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre farz, Hanefîler'e göre ise vacip olarak değerlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, “*Fıtır*”, DİA, XIII, 160

⁵⁸⁵ Eren, İsmail, “*Din-Ekonomi İlişkisi: İslamın Sosyo-Ekonomik Yapısı İçerisinde İnfâk Kurumunun Oluşum Sürecinin İncelenmesi*”, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2013, s. 65

⁵⁸⁶ 2-Bakara-261

⁵⁸⁷ Bahît, *et-Temvilü'd-Dâhilî*, s. 25, Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, s. 566

iktisatta özellikle harcamalar ile milli hâsıla arasındaki ilişkinin belirlenmesinde çarpan etkisinin analizi yapılmaktadır.⁵⁸⁸

Zekat öncelikle iktinâzı önleyerek, ayrıca yatırımı teşvik ederek ve iktisadi istikrarı sağlamak suretiyle iktisadi kalkınma sürecine ve gelir dağılımın iyileştirilmesine katkıda bulunur.⁵⁸⁹ “*Kim, mal sâhibi bir yetime veli olursa, bu malla ticaret yapsın, malı zekâtın yiyip bitirmesine terketmesin.*”⁵⁹⁰ hadisi malın zekat yoluyla tüketilmemesi için iktinazı yasaklayarak malın işletilmesini emretmektedir. Öte yandan, ekonominin daraldığı dönemlerde fakirlere yapılacak maddi yardımlar ekonomiye bir canlılık kazandırarak iktisadi durgunluğu hafifletmek yoluyla ekonominin istikrarına katkıda bulunacaktır.

Zengin kişiler temel ihtiyaçlarını karşılamış olduklarından, onlarda zorunlu ihtiyaç maddelerine karşı tüketim eğilimi azalmıştır, yani, marjinal tüketim eğilimi daha düşüktür. **Marjinal tüketim eğilimi**, bir tüketicinin net gelirinde oluşan artışın harcamalarına ne derecede etki ettiğini gösteren bir ölçüdür.⁵⁹¹ Fakir kişiler ise zorunlu ihtiyaçlarını bile karşılamakta sıkıntı çektiklerinden onlar için marjinal tüketim eğilimi yüksektir. Zekât, fitır sadakası, sadaka şeklinde yapılan infâk kanalıyla, zenginlerin elinde bir bakıma âtil duran para, fakirlere geçerek hemen zorunlu ihtiyaçlara harcanmak suretiyle ekonomiye dâhil olmakta ve bir canlılık meydana getirmektedir. Yani zekât verilmeseydi bu zekât zenginlerin ellerinde bekleyecek ve ekonomiye kazandırılmamış

⁵⁸⁸ Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, s. 565-570

⁵⁸⁹ Ebû Muhammed, *El-İslam ve 't-Tenmiye*, s. 214

⁵⁹⁰ Tirmizî, Zekât 15, III, 23; Dârekutnî, *Sunen*, III, 5

⁵⁹¹ Baumol, William; Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, s. 535

olacaktı. Dolayısıyla infâk, potansiyel talebi efektif talebe çevirmekte ve ekonomide bir canlılığa yol açarak kalkınmaya büyük bir olumlu etkisi olmaktadır.⁵⁹²

Müminler yaptıkları harcamalarda karşılık beklememeli, sadece Allah rızasını hedef almalıdırlar: “*Onlar (muttakiler) yiyeceği Allah rızası için yoksula, yetime ve esire yedirirler ve “Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz” derler.*”⁵⁹³ ve “*Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız -hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tastamam ödenir.*”⁵⁹⁴

İnfâk, müminlerin vazgeçilmez bir özelliği olarak ayeti kerimelerde vurgulanmıştır: “*Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.*”⁵⁹⁵ ve “*Mallarını gece ve gündüz gizli ve açık olarak harcayanlar (infâk edenler) yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükâfatları vardır.*”⁵⁹⁶

Resûlullah (s) “*İki kimseden başkasına gıpta olmaz: Biri şu kimsedir: Allah ona mal vererek o malı doğru yolda harcıyıp tüketmeyi nasip etmiştir. Diğeri de Allah’ın kendisine hikmet verip de onu hayatına tatbik eden ve başkalarına öğreten kimse*”⁵⁹⁷ buyurarak infâkın önemine dikkat çekmiştir.

⁵⁹² Eren, İsmail, “*İslamın Sosyo-Ekonomik Yapısı İçerisinde İnfak Kurumunun Oluşum Sürecinin İncelenmesi*”, s. 68

⁵⁹³ 76-İnsan-89

⁵⁹⁴ 2-Bakara-272

⁵⁹⁵ 51-Zariyat-19

⁵⁹⁶ 2-Bakara-274

⁵⁹⁷ Buhârî, Zekat 5, II, 108; İlim 15, I, 25; Muslim, Salatu’l-Musafirin 268, I, 559; İbn Mâce, Zühd 22, II, 1407

Hz. Peygamber insanlara belli etmeden, infâkta bulunan kimsenin Kıyamet gününde arşın gölgesi altında bulunacak yedi sınıftan biri olacağını bildirir: “*Yedi sınıf insan vardır ki, Allah Teâlâ başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde, bunları kendi arşının gölgesinde gölgelendirir. (Bunlardan birisi)... sağ elinin verdiği sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren kişi.*”⁵⁹⁸

İnfâk türleri arasında zekat, dinimizin beş esasından biri olarak gücü yeten inananlar için bir farz olarak emredilmiştir. Kuran'da zekât, namaz (salât) kelimesiyle birlikte otuz sekiz kez geçmektedir. “*Zekâtlar yoksullara , ihtiyaç sahiplerine, o işle meşgul olan memurlara, kalpleri ısındırılacaklara, kölelerin fidyelerinin ödenmesine, borçlulara, Allah yolunda ve yolda kalanlara Allah'tan bir farz olarak sarf edilir.*”⁵⁹⁹ ayetiyle zekatın sarf edilebileceği sınıflar tespit edilmiştir. “*Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.*”⁶⁰⁰ ayetinde ise geniş anlamıyla infâk ele alınarak kimlere bu çerçevede yardımda bulunulması gerektiği belirtilmiştir.

Hz. Peygamber (s) zekatın dinin beş esasından biri olduğunu şu sözleriyle beyan etmiştir: “*İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacc etmek, ramazân orucunu tutmak.*”⁶⁰¹

İbn Hacer (h. 852), zekatla ilgili şu açıklamalarda bulunur. Zekat kelimesinin bir

⁵⁹⁸ Buhârî, Zekat 16, II, 111; Muslim, Zekat 91, II, 715; Tirmizî, Zühd 53, IV, 598

⁵⁹⁹ 9-Tevbe-60

⁶⁰⁰ 2-Bakara-215

⁶⁰¹ Buhârî, İman 1, I, 11; Muslim, İman 19, I, 45; Tirmizî, İman 3, V, 5; Nesaî, İman 13, VIII, 107

anlamı artmaktır. Nitekim zekât verildiği zaman malda artma meydana gelir. Çünkü Peygamberimiz “sadaka malı eksiltmez”⁶⁰² buyurmuştur. Diğer yandan sevabı kat kat artırır. Nitekim Allah Teala Kur’an’da sadakaları artıracığını beyan etmiştir. Zekat kelimesinin bir diğer anlamı ise temizlemektir. Çünkü zekât, nefsi cimrilikten ve günahlardan temizler. Zekât, İslâm’ın üzerine bina edildiği beş şarttan üçüncüsüdür. İbnü'l-Arabi’ye göre zekat farz olan sadaka, mendup olan sadaka, nafaka, hak ve afv (fazlalık) anlamlarını kapsar. Zekâtın şer’î anlamı ise, üzerinden bir yıl geçmiş olan nisap miktarı malın bir kısmını, fakirlere ve diğer hak sahiplerine vermektir. Zekâtın hikmeti, insanı kirlilerden temizlemek ve derecesini yükseltmektir.⁶⁰³

İnfâkın zekat dışında bir şekli de Ramazan ayında verilen fitır sadakasıdır. Resûlullah (s) fitır sadakasını müslümânlardan köle, hür, erkek, kadın, küçük, büyük herkes üzerine hurmadan bir sâ' yâhud arpadan bir sâ' olarak farz kılmış ve bu zekâtın insanların bayram namazına çıkmasından önce verilmesini emretmiştir.⁶⁰⁴

İnfâkın bir yolu da çeşitli günahlara karşı ödenmesi gereken kefaretlendir. Örneğin yeminden dönmenin kefareti “*Bunun kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu doyurmak yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir.*”⁶⁰⁵ şeklinde ayeti kerimede bildirilmiştir.

Hanımlarına zihâr yapıp sonra da söylediklerinden dönenlerin ailesiyle temasa geçmeden bir köle azad etmesi, bunu yapacak kudreti yoksa birbiri peşi sıra altmış gün

⁶⁰² Muslim, Birr 69, IV, 2001

⁶⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 262

⁶⁰⁴ Buhârî, Sadakatu'l-Fıtr 1, II, 131; Muslim, Zekat 12, II, 677

⁶⁰⁵ 5-Maide-89

oruç tutması, bunu da yapacak durumda değilse, altmış yoksulu doyurması gerektiği bildirilmiştir.⁶⁰⁶ Benzeri kefaretlar haccın ifasını⁶⁰⁷ ve Ramazan ayında oruç tutmayı aksatan⁶⁰⁸ durumlarda bu aksaklıkları telafi için de emredilmiştir. Bu şekilde bir yandan da **infâk kurumu işletilerek toplumda gelir dağılımının iyileştirilmesi** sağlanmıştır.

İslamda infâkla ilgili önemli bir esas da infâkın insanın gücünün yettiği kadar da olsa yapılması ve miktarın küçümsenmemesidir. Kalkınma için atılacak adımların başarılı olması için, gelir dağılımını iyileştirme yönündeki infâkların topluma mal olması, az çok denmeden **herkesin katılımının temini**, büyük önem arz eder. Bu esasa işaret eden bir rivayet şu şekildedir: *“Bir dirhemin değeri sevapça yüz bin dirhemin değerini geçer.”* Sahabiler: “Ey Allah’ın Rasûlü! bu nasıl oluyor?” deyince Hz. Peygamber (s) *“Bir adam düşünün ki iki dirhemi vardır birini sadaka olarak verir, bir de çokça serveti olan ve ondan yüz bin dirhemi sadaka olarak vereni düşünün.”*⁶⁰⁹

İnfâkla ilgili bir diğer önemli esas, yardıma kişinin önce yakın çevresinden başlaması, daha sonra gitgide genişleyen daireler halinde ihtiyaç sahiplerine yardımın uzanmasıdır. Yardıma yakınlardan başlama, toplumsal hâdiselere müdahalede çok etkili ve sistematik bir yöntemdir nitekim her fert kendi yakın çevresiyle ilgilendiğinde toplumda erişilmedik fert kalmayacaktır; aksine, böyle bir metod izlenmediğinde kimi fertlere yardım eli uzanmayabilecektir.

⁶⁰⁶ 58-Mücadele-4

⁶⁰⁷ 2-Bakara-196; 5-Maide-95

⁶⁰⁸ 2-Bakara-184

⁶⁰⁹ Nesaî, Zekat 49, V, 59; Ahmed b. Hanbel, Musned, XIV, 497; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 576

Hz. Peygamber (s) yardıma yakınlarından başlama usûlünü şöyle izah etmiştir:
“*Veren el üstündür. Yedirip içirmeye geçimini üstlendiğin kimselerden başla; annen, baban, erkek ve kız kardeşlerin... Sonra yakınlık durumuna göre devam et.*”⁶¹⁰

Hz. Peygamber “*Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günâh olarak yeter*”⁶¹¹ buyurarak yardıma yakınlarından başlamamanın sakıncasına dikkat çekmiştir.

⁶¹⁰ Nesaî, Zekat 51, V, 61; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 668; Ahmed b. Hanbel, Musned, XI, 674

⁶¹¹ Ebû Dâvûd, Zekat 45, II, 132; Muslim, Zekat 40, II, 692; Ahmed b. Hanbel, Musned, XI, 36

2. Toplumsal Dayanışma

a. Toplumsal Dayanışma- Kalkınma İlişkisi

İnfâkın temelinde müslümanların bir tek vücut gibi olup çok güçlü bir kardeşlik ve toplumsal dayanışma düşüncesiyle hareket etmeleri yatmaktadır. Bu düşüncenin sonucu olarak din kardeşini kendi nefesine tercih etme, fedakarlık yapma, gerektiğinde maddi varlığını din kardeşleriyle paylaşma, sıla-ı rahim (akrabayla ilgilenme), komşularla iyi ilişkiler kurma gibi hasletler müslümanlara emredilmiştir. Bu toplumsal dayanışmanın neticesinde infâk şeklinde maddi yardımlaşmanın ötesinde manevi olarak da kardeşlik bağlarının kurulması, ilişkilerin sıcak tutulması şeklinde tam bir toplumsal bütünlük temin edilmiştir. Kalkınmanın sağlanmasında ve gelir dağılımının iyileştirilmesinde, bahsi geçen toplumsal dayanışma ve bütünlüğün ve bu yolla gerçekleşen içtimai huzurun rolü çok büyüktür. Bu bölümde çeşitli toplumsal dayanışma mekanizmalarının kalkınma bağlamında Hz. Peygamber (s) tarafından nasıl izah ve teşvik edildiğini inceleyeceğiz.

Kapitalizmin gelişmesiyle iyice zayıflayan toplumsal bilincin yükselmesinin gereğini farkederek Batı dünyası, geçen yüzyılda ortaya çıkan “Kurumsal sosyal sorumluluk” (Corporate social responsibility) ve “Topluma hizmet uygulamaları” (Community service) ile toplumdaki bu boşluğu doldurma yönünde önemli bir adım atmıştır. Kısaca, “Kurumsal sosyal sorumluluk” ile özel sektörün tamamen kâr güdümünde olmayarak çeşitli sosyal projeler ile aynı zamanda içinde yaşadığı ve sayesinde para kazandığı topluma faydalı projeler ile geri dönüş yapmasını hedeflemektedir. “Topluma hizmet uygulamaları” ise lise öğrencilerinden,

hapishanedeki mahkumlara kadar çeşitli grupların çok farklı projeler kapsamında topluma faydalı olmaya yönelik aktivitelerde bulunmalarıdır. Örneğin, çevre temizliği, yaşlılara yardım, hastalara yardım, çocuklara gönüllü ders verme gibi pek çok sosyal konuda aktiviteler düzenlenerek toplumsal bilincin yükseltilmesi hedeflenmektedir. Ülkemizde de bu uygulamalar son dönemlerde üniversiteler ve çeşitli özel sektör kuruluşları bünyesinde başlamış olup giderek yaygınlaşmaktadır.⁶¹²

Kur'ân-ı Kerim'de "*Müminler ancak kardeşirler*".⁶¹³ buyurularak toplumsal bütünlüğün esası olarak müslümanların kardeşliği gösterilmiştir. Öte yandan, "*Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşaya, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin.*"⁶¹⁴ ayeti ile iyilik yapmada öncelik verilecek gruplara işaret edilmiştir.

Mâun süresinde "*(Dini yalanlayanı gördün mü?) İşte o, öksüzü iter, kakar. Yoksulu doyurmaya önyak olmaz. (Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki)....ve ufacık bir yardıma bile mâni olurlar.*"⁶¹⁵ ayetleriyle yardımlaşmaya mâni olmak ağır bir şekilde kötü gösterilmiştir. Buhârî, Sahihî'nin Tefsir bölümünde Maun süresinin açıklamasında

⁶¹² "Kurumsal sosyal sorumluluk" ve "Topluma hizmet uygulamaları" hakkında geniş bilgi için bkz. Küçüköğlü, Adnan; Zehra Sedef Coşkun, "*Yeni Bir Çoklu Pedalojik Yaklaşım: Topluma Hizmet Uygulamaları*", Millî Eğitim Dergisi, Bahar 2012, sayı 194, s.92-108; Morton, Keith; John Saltmarsh, "*Addams, Day, and Dewey: The Emergence of Community Service in American Culture*", Michigan Journal of Community Service Learning, Volume 4, Issue 1, 1997, pp. 137-149; Porter, Michael; Kramer, Mark, "*Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*", Harvard Business Review, December 2006 p. 78-94; Saran, Mine; Coşkun, Gül; Fulden İnal Zorel; Aksoy, Zeynep, "*Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Bilincinin Geliştirilmesi: Ege Üniversitesi Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Üzerine Bir Araştırma*", Journal of Yasar University, 2011, 22(6), s. 3732-3747; Çalgan, Mehmet Ali, "*İstiş'ârü'l-Mesûliyyeti'l-İctimâiyye fi'l-İslâm ve Ehemmiyyetuhu li'l-Muctemei'l-Muâsir*", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2015, Sayı 3, s. 35-37

⁶¹³ 49-Hucurat-10

⁶¹⁴ 4-Nisa-36

⁶¹⁵ 107-Maun-7

şu bilgiye yer verir: İkrime: "Afv"un (fazlalığı vermenin) en yükseği, farz kılınmış olan zekâttır. En aşağısı ise faydalanılacak şeyleri ödünç vermektir, demiştir.⁶¹⁶

Hiz. Hatice (r), Hiz. Peygamber (s) vahyin gelişinin ilk zamanlarında korkarak ve titreyerek eve dönünce: "Allah'a (cc) yemin ederim ki, Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. **Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların yardımına koşarsın, fakire verir, kimsenin kazandıramıyacağını kazandırırın, misafiri ağırlarsın, başa gelen sıkıntılı olaylarda halka yardım edersin**" diyerek Hiz. Peygamber'in toplumsal dayanışma hususunda ne derece hassas olduğunu net bir şekilde açıklamıştır.⁶¹⁷

Konuyla alakalı önemli bir hadiste Hiz. Peygamber (s) ihtiyaç sahiplerini gözetip korumada toplumsal sorumluluğun önemine şöyle değinmektedir: "*Herhangi bir mahalle halkı arasında, aç bir kimse sabahlarsa, Allah'ın (cc) zimmeti (himayesi) onlardan alınır.*"⁶¹⁸

Hiz. Peygamber (s) müminlerin kardeşliğinin mahiyetini şu şekilde açıklamaktadır: "*Bütün müminleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı*

⁶¹⁶ Buhârî, Tefsir 358, VI, 177

⁶¹⁷ Buhârî, Bed'u'l-Vahy, I, I, 7; Muslim, İman 252, I, 139; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XLIII, 52; Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, III, 202; Beyhaki, *Sunen*, IX, 10

⁶¹⁸ Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, II, 14

*hastalanınca, vücudun diğer kısımları, birbirlerini uykusuz kalarak ve ateşi yükselmek suretiyle hasta organın acısına ortak olmaya çağırırlar.*⁶¹⁹

İbn Hacer bu hadisin imanı kamil müminlerin vasıflarından bahsettiğini belirterek, hadiste geçen üç özelliğin (terâhum, tevaddi, teâtuf) yakın anlamlı olmasına rağmen aralarında ince bazı farklar bulunduğundan bahisle, bu konuda İbn Ebi Cemre'den şu nakilde bulunur. Terâhumden kasıt, müminlerin birbirlerine başka değil, sadece iman kardeşliğinden ötürü merhamet etmeleridir. Tevaddiden kasıt, muhabbeti celbeden karşılıklı ziyaret ve hediyeleşme gibi fiillerdir. Teâtuf ise birbirlerini desteklemek için yardımlaşmalarıdır. Vücut benzetmesindeki mana ise organların aynı anda yorgunluk ve rahat hissetmeleridir. Kadı İyaz (h. 544) müminleri tek bir vücuda benzetmenin güzel bir örnek olup anlamayı kolaylaştırdığını, görsel bir ifade kullanarak anlamın ortaya çıkarıldığını, bu örnekle müminlerin birbirlerine karşı haklarının ne derece büyük olduğunu ifade edildiğini ve müminlerin birbirlerine merhamet ve yardımlaşma hususunda teşvik edildiğini belirtmiştir.⁶²⁰

Resûlullah “*Mü'minin mü'mine bağlılığı, taşları birbirine kenetleyen duvar gibidir*” buyurmuş, sonra iki elinin parmaklarını birbirine geçirmiştir.⁶²¹ İbn Receb hadisin yorumunda Peygamberimizin parmaklarını birbirine geçirmesine dikkat çekerek nasıl ki insanın parmakları birbirinden bağımsız ve sayıca çok olsa da sonuçta aynı insana aittir, aynı şekilde Müslümanlar da sayıca çok ve ayrı olsalar da asılları bir olup

⁶¹⁹ Buhârî, Edeb 27, VIII, 10; Muslim, Birr 66, IV, 1999; Ahmed b. Hanbel, Musned, XXX, 323; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, X, 85; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 89; İbn Hibban, *Sahih*, I, 469

⁶²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X, 439, ayrıca bkz. Nevevî, *Minhâc*, XVI, 139

⁶²¹ Buhârî, Salat 88, I, 103; Edeb 36, VIII, 12; Muslim, Birr 65, IV, 1999; Tirmizî, Birr ve Sıla 18, IV, 325; Nesaî, Zekat, V, 79; Ahmed b. Hanbel, Musned, XXXII, 400; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, X, 86

hem nesepe Hz. Adem ve Nuh (as) bakımından hem de din kardeşliği yoluyla bağlı olduklarını belirtir.⁶²²

Münâvî (h. 1031) ise hadisi şerifte tek kalmaya nispetle toplu olmanın üstünlüğüne işaret edildiğini, çünkü duvarın sağlam kalması için taşların sıkı şekilde birbirlerine yakın olmaları gerektiğini belirtir. Ayrıca insanın ihtiyaç duyduğu en ufak şeyi temin etmek için bile birbirinin yardımına muhtaç olduğunu görmek için ekmeğin yapılışında tarlada ekim, un yapımı, ekmek yapımı gibi pek çok aşama olduğunu düşünmek gerekir. Dolayısıyla “insan fitrî olarak medenidir” denmiştir; yani topluluktan ayrı yaşaması mümkün değildir, çünkü hem dünya hem ahiret hayatının maslahatı için birbirine ihtiyaç duyarlar.⁶²³

Toplumsal yardımlaşmaya yönelik diğer bazı rivayetler ise şu şekildedir: “*Aç olanı doyurun, hastayı ziyaret edin, esirin esirlik bağlarını çözün*”⁶²⁴ ve “*Dul kadınların ve fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan müslümân kimse, Allah yolunda savaşan mücâhid gibidir, yâhud gece namâzlı, gündüz oruçlu âbid kimse gibidir.*”⁶²⁵ ve “*Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe iman etmiş olmaz*”.⁶²⁶

Yine bir başka hadisi şerifte din kardeşliğinin ulaşması gereken seviyesi şu sözlerle izah edilmektedir: “*Birbirinize hasedlik etmeyin. Müşteri kızıştırmayın.*

⁶²² İbn Receb, *Fethu'l-Bâri*, III, 420

⁶²³ Münâvî, *Feyzu'l Kadir*, VI, 252

⁶²⁴ Buhârî, *İyâdetu'l-Marîz*, 4, VII, 115; Ebû Dâvûd, *Cenaiz* 11, III, 187

⁶²⁵ Buhârî, *Nafakat* 1, VII, 62; Muslim, *Zuhd* 41, IV, 2286

⁶²⁶ Buhârî, *İman* 6, I, 12; Muslim, *İman* 71, I, 67; Tirmizî, *Sıfatu'l-Kıyame* 59, IV, 667; İbn Mace, *Mukaddime* 9, I, 26; Nesaî, *İman* 19, VIII, 115; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XX, 193

Birbirinize buğz etmeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Biriniz diğèrinin pazarlığı üzerine satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz! Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez; onu yardımsız bırakmaz; onu küçük görmez. Üç defa kalbine işaret ederek, Takva şuradadır. Kişiyè kötülük adına müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Müslümanın her şeyi, kanı, malı ve onuru müslümana haramdır.”⁶²⁷

Diğèr bir rivayet ise şü şekildedir: “Şüphesiz Allah (cc) kıyamet gününde: Ey âdemoğlu, Ben hasta oldum da, sen beni ziyaret etmedin diyecek. Âdemoğlu: Yâ Rabbi, Ben seni nasıl ziyaret edebilirim. Sen âlemlerin Rabbisin cevabını verecek. Allah Teâlâ Hazretleri: Bilmez miydin ki, filân kulum hasta oldu. Sen onu ziyaret etmedin. Bilmez miydin ki, onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun, buyuracak. Ey âdemoğlu! Senden yiyecek istedim; beni doyurmadın diyecek. Âdemoğlu: Yâ Rabbi! Seni nasıl doyurabilirim ki! Sen âlemlerin Rabbisin diyecek. Allah Teâlâ Hazretleri: Bilmez misin ki, filân kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyurmadın. Bilmez miydin ki, onu doyurmuş olsan; bunu benim katımda bulacaktın buyuracak. Ey Âdemoğlu! Senden su istedim; bana su vermedin, diyecek. Âdemoğlu: Yâ Rabbi! Ben sana nasıl su veririm Sen âlemlerin Rabbisin! cevâbını verecek. Allah (cc) “Filân kulum senden su istedi; ona su vermedin! Ona su vermiş olsaydın bunun karşılığını benim katımda bulurdun” buyuracaktır.”⁶²⁸

⁶²⁷ Muslim, Birr ve Sıla 32, IV, 1986; Ahmed b. Hanbel, Musned, XVI, 60; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, IX, 42

⁶²⁸ Muslim, Birr ve Sıla 43, IV, 1990; Ahmed b. Hanbel, Musned, XV, 135; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XI, 412

Yardımlaşmak ve bir müslümanın bir ihtiyacını karşılamak dinimizce son derece teşvik edilmiştir. Bu yönde Resûlullah'dan (s) bir rivayet şöyledir: “*Her kim bir müslümanı dünya sıkıntılarının birinden kurtarırsa Allah (cc) da onu kıyamet gününde bir sıkıntıdan kurtarır. Kim darda kalan bir kimseye kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da dünya ve âhirette, onun ayıbını örter. Kul (din) kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımındadır.*”⁶²⁹

Hız. Peygamber (s) orta parmağıyla şehadet parmağını bitiştiyerek: “*Yetimin geçimini üzerine alan ile ben cennette işte böyleyiz.*”⁶³⁰ buyurarak yetimlerle ilgilenmeyi emretmiştir.

“*Mümin müminin aynasıdır ve mümin, müminin kardeşidir. Onun geçimini muhafaza eder ve onu arkadan da çepeçevre sarıp (tehlike ve zararlardan) korur.*”⁶³¹

Azımabadi bu hadisin şerhi sadedinde müminin mümine ayna olmasını, kişinin kendindeki bir ayıbı ancak kardeşinin haber vermesiyle doğru şekilde bilebileceği şeklinde açıklar. Yani kişiyi olduğundan daha üstün göstererek aldanıp kibre düşmesine yahut olduğundan alçak gösterip ümitsizliğe düşmesine yol açmaz.⁶³²

⁶²⁹ Ebû Dâvûd, Edeb 60, IV, 287; Muslim, Zikr ve Dua 38, IV, 2074; Tirmizî, Birr ve Sıla 19, IV, 326; Hudud 3, IV, 34; İbn Mâce, Mukaddime 17, I, 82; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 393; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III, 218

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, Edeb 130, IV, 338; Buhârî, Talak 24, VII, 53; Edeb 24, VIII, 9; Tirmizî, Birr ve Sıla 14, IV, 321; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVII, 476; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XIII, 385

⁶³¹ Ebû Dâvûd, Edeb 56, IV, 280; Beyhakî, *Sunen*, VIII, 290; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, X, 107

⁶³² Azımabadi, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, XIII, 178

b. Toplumsal Dayanışma Örnekleri

i. *Sıla-i Rahim*

Akrabayla ilgilenme, akrabalık bağlarını gözetme anlamına gelen sıla-ı rahime dinimiz son derece büyük bir önem atfetmiştir. Nitekim kişinin öncelikle yakın çevresiyle ilgilenmesi çok daha anlamlıdır çünkü herkes kendi yakınlarının gerçek durumunu, ihtiyaçlarını başkalarından daha iyi bilir.

Hz. Peygamber “*Kimi rızkının genişletilmesi ve ömrünün uzatılması sevindirirse, akrabasına iyilik yapsın.*”⁶³³ buyurarak akraba ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir. Bir hadisi kudsi şu şekildedir: “Allah (cc) buyurdu ki: “*Ben Rahmanım, o (akrabalık) da rahimdir. Ona kendi ismimden bir isim verdim. Kim ona iyilik yaparsa, ben de ona iyilik yaparım, kim ona iyilik yapmayı terk ederse ben de ona iyiliği terk ederim.*”⁶³⁴

Akrabalık ilişkisini kesmenin sonucu hakkında Hz. Peygamber (s) şöyle ikazda bulunmuştur: “*Akrabalık ilişkisini kesen, cennete giremez.*”⁶³⁵

Sıla-ı rahim konusunda önemli bir husus karşılık verilmese de akrabalarla ilişkilerin kesilmemesidir. Nitekim Resûlullah “*Sıla-i rahim yapan kimse, (akrabasından*

⁶³³ Buhârî, Buyû’ 13, III, 56; Edeb 12, VIII, 5; Muslim, Birr ve Sıla 20, IV, 1982; Ebû Dâvûd, Zekat 45, II, 132; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XX, 43; Beyhakî, *Sunen-i Kubrâ*, VII, 43

⁶³⁴ Tirmizî, Birr ve Sıla 9, IV, 315; Ebû Dâvûd, Zekat 45, II, 133; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 198; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 173

⁶³⁵ Buhârî, Edeb 11, VIII, 5; Muslim, Birr ve Sıla 19, IV, 1981; Tirmizî, Birr ve Sıla 10, IV, 316; Ebû Dâvûd, Zekat 45, II, 133

gördüğü iyiliğe) karşılık veren kimse değildir. O, akrabası kendisine iyiliği kestiği zaman (bile) onlara iyilik yapandır.”⁶³⁶ buyurarak bu hakikate işaret etmiştir.

Bu hususa vurgu yapan diğer bir rivayette ise bir adam Hz. Peygamber'e (s), sadakaların hangisi daha faziletlidir, diye sormuş, Hz. Peygamber de “*Hırçın akrabaya (verileni)*” buyurmuştur.⁶³⁷

ii. Komşu Hakkı

Akrabalardan sonra gözetilmesi gereken diğer bir yakın çevre, kişinin komşularıdır. Hz. Peygamber “*Komşusu aç iken, kendisi tok olan (gerçek) mümin değildir.*”⁶³⁸ buyurarak komşularıyla ilgilenmemenin din açısından ne derece yerildiğini açıklamıştır.

Yine Hz. Peygamber (s) komşu hakları hususunda “*Cibril, komşu hakkında o kadar tavsiyede bulundu ki sonunda (kendi kendime) onu mirasçı kılacak, dedim*”⁶³⁹ buyurarak konunun önemine dikkat çekmiştir.

Konuyla alakalı bir diğer rivayet ise şu şekildedir: “*Bir çorba yaptığın zaman suyunu çoğalt ve çorbandan bir avucunu komşularına ver.*”⁶⁴⁰ Anlaşıldığı üzere, yardıma yakınlardan başlama esasının da bir gereği olarak komşularla bağları güçlü

⁶³⁶ Buhârî, Edeb 15, VIII, 6; Tirmizî, Birr ve Sıla 10, IV, 316; Ebû Dâvûd, Zekat 45 II, 133; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 77

⁶³⁷ Dârimi, Zekat 38, II, 1045; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIV, 36

⁶³⁸ Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred* Hadis no:112, I, 52; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XII, 154; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 184; Beyhaki, *Sunen*, X, 5; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 164

⁶³⁹ Muslim, Birr 140, IV, 2025; Buhârî, Edeb 28, VIII, 10; Tirmizî, Birr 28, IV, 332; İbn Mâce, Edeb 4, II, 1211; Ebû Dâvûd, Edeb 122, IV, 338; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XL, 304

⁶⁴⁰ İbn Mâce, Et'ime 58, II, 1116; Buhârî, *el-Edebu'l-Mufred*, H. No: 113, I, 52

tutma, zor zamanlarda insanların birbirlerine sahip çıkmalarını sağlayacak ve kalkınmanın da önemli bir ayağını teşkil edecektir.

iii. Vakıf

İslamda toplumsal dayanışmayı temin eden bir başka mekanizma vakıf müessesesidir. Bir infâk modeli olarak vakıf, Hz. Peygamber (s) tarafından Hz. Ömer'e tavsiye edilmiş ve usul ve esasları da açıklanmıştır. Daha sonra İslam medeniyetinin çok önemli bir parçası olarak işlevini sürdüren vakıf kurumu, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma adına önemli misyonlar üstlenmiştir. Vakıf kurumunun temelinde sadaka-i câriye denilen, ölümden sonra da sevap getirmeye devam eden bir hayır anlayışı yatmaktadır. Sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁴¹

Vakfın diğer infak çeşitleri arasında taşıdığı özel önem, bir toplumsal yardımlaşma mekanizması olarak sahip olduğu **sistemik yapıdan** kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, diğer infak türleri geçici bir karaktere sahipken vakıf müessesinde belli bir amaca adanmış sabit bir mal varlığı, sürekli bir şekilde topluma o alanda hizmet etmeye kendi kendini finanse edebilecek bir şekilde ayarlanarak adanmaktadır. Böylece daha uzun vadeli bir şekilde çok farklı alanlarda daha etkili ve kapsamlı bir şekilde toplumun ihtiyaç duyduğu konularda hizmet sağlanabilirken **ekonomik büyüme, gelir dağılımı, ve toplumsal bütünlük ve huzur** gibi kalkınma sürecinin önemli unsurlarına aynı anda

⁶⁴¹ Günay, Hacı Mehmet, “*Vakıf*”, DİA, XXXXII, 475; Vakıfların kalkınma sürecine katkıları hakkında geniş bilgi için bkz. Zajimovic, Senajid, “*Sivil toplum Hareketinin ve Yeni Vakıf Anlayışının İslam Dünyasına Maddi- Manevi Sağlayabileceği Katkılar*”, “Dünya Vakıflar Konferansı” içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014

katkıda bulunma söz konusu olmaktadır.

Hiz. Ömer, Resûlullah zamanında (Medine'nin karşısında) kendi öz malı olan ve “Semğ” denilen bir hurmalığı sadaka yapmak kararını vermişti. Bu kararı üzerine: Yâ Rasûlallah! Ben gözümde en güzel ve kıymetli bir hurmalığa sahip bulunuyorum. Hâlis kazancım olan bu malımı sadaka yapmak istedim, dedi. Peygamber (s) de: “Sen bu malın kökünü sadaka (yâni vakıf) yap. Artık o satılmaz, hibe edilmez, mîrâs olunmaz; fakat onun mahsûlü infâk olunur (ihtiyâç sâhiplerine yedirilir)” buyurdu. Hiz. Ömer de bu malını o suretle sadaka (yani vakıf) etti. Bu sadaka, Allah yolunda gaza eden mücâhidlere, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, fakirlere, konuklara, yolculara, vakfedenin yakın hısımlarına harcanırdı.⁶⁴²

Hiz. Osman Resûlullah'ın yol göstermesiyle Medine'deki Rûme Kuyusu'nu satın alıp bütün müslümanların yararına tahsis etmiştir.⁶⁴³

Hiz. Ömer, Hayber'de bir araziye sahip oldu. Sonrasında Peygamber'e geldi ve: Ben mal olarak ondan daha iyisini asla elde etmediğim bir arazi elde ettim. Bana bu mal ile ilgili nasıl emredersin? dedi. Peygamber (s): “İstersen hurmalığım kökünü habsed de, bu habsedilmiş araziye sadaka yap” buyurdu. Bunun üzerine Hiz. Ömer o araziye aslı satılmaz, hibe olunmaz, mîrâs edilmez surette fakirlere, yakınlara, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, Allah yolunda savaşılan mücâhidlere, konuklara, yolculara ayırdı.⁶⁴⁴

⁶⁴² Buhârî, Vasâyâ 23, IV, 10

⁶⁴³ Tirmizî, Menâkıb 19, V, 625; Nesaî, Ahbâs 2, VI, 236; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 478

⁶⁴⁴ Buhârî, Vasâyâ 29, III, 198; Muslim, Vasiyye 4, III, 1255; Tirmizî Ahkam 36, III, 651; İbn Mâce, Sadakât 4, II, 801; Ebû Dâvûd, Vasâyâ 13, III, 116

iv. *Paylaşma*

Ashabı Kirâm yeri geldikçe, ihtiyaç duyuldukça ellerinde olan malları paylaşma erdemini göstermişlerdir. Örneğin bir hadiste Hz. Peygamber Eş'arileri şöyle övmektedir: “*Eş'ariler savaşta yiyecekleri biter veya Medine'deki aile efradının yiyecekleri azalursa, ellerindeki yiyeceği bir elbisenin içine toplar sonra onu aralarında bir kabın içinde eşit olarak paylaşırlar. Onlar bendendir, ben de onlardanım*”⁶⁴⁵ Anlaşıldığı üzere, bu paylaşma hasleti birlik, bütünlük ve kardeşliğin son derece güzel bir meyvesi olarak Hz. Peygamber (s) tarafından tüm müslümanlara örnek olarak gösterilmiştir.

Konuyla alakalı dikkat çeken bir diğer önemli rivayet ise şu şekildedir: Resûlullah (s) ile bir seferde iken bir adam devesinin üzerinde geldi de onu sağa sola çevirmeye başladı. Bunun üzerine Resûlullah (s): “*Kimin yanında fazla binek varsa onu bineği olmayana versin. Kimin yanında fazla yiyecek varsa onu yiyeceği olmayana versin*” buyurdu. Bunun üzerine sahabe şöyle demiştir: **Öyle oldu ki hiç birimizin (sahip olduğu) fazla malda hiç bir hakkının olmadığını zannettik.**⁶⁴⁶

Hz. Peygamber geçim zorluğu olan bir sene ashabına kurban etlerini saklamamalarını ve dağıtmalarını emretmiştir: “*Sizlerden her kim kurban keserse, bayramın üçüncü gecesinden sonra evinde kurban etinden birşey bulunduğu hâlde sabahlamasın.*” Ertesi sene gelince sahâbîler: Yâ Rasûlallah! (Kurban etlerini) geçen sene yaptığımız gibi mi dağıtacağız? diye sordular. Resûlullah şöyle cevâb verdi: “*Bu yıl*

⁶⁴⁵ Muslim, Fadâilu's-Sahâbe 167, IV, 1944; Buhârî, Şirket 1, III, 138

⁶⁴⁶ Ebû Dâvûd, Zekat 32, II, 126; Muslim, Lukata 18, III, 1354; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XVII, 394

*kendiniz yiyiniz, başkalarına yediriniz ve ailenize azık ediniz. Çünkü geçen sene insanlar arasında geçim zorluğu vardı. Bu sebeple ben o sene insanlara yardım etmenizi istedim.”*⁶⁴⁷

Konuyla ilgili bir rivayette Resûlullah'ın (s) yanına bir gün Mudar kabilesinden bir gurup insan elbiseleri yok, ayakları çıplak bir vaziyette kılıçlarını kuşanmış olarak geldiler. Resûlullah (s) bunların bu ihtiyaçlı hallerini görünce yüzünün rengi değişti. İçeri girdi sonra çıktı Bilal'e ezan okumasını emretti, kamet getirilip namaz kılındı. Sonra bir konuşma yaptı ve şu ayetleri okudu: “*Ey insanlar sizi tek bir nefisten yaratan, ondan eşini yaratan ve her ikisinden birçok erkek ve kadın türetilip yayan Rabbinizden korkup sakının. Her şeyi kendisinden istediğiniz Allah'ın azabından korkun ve akrabalık bağlarını gözetin. Çünkü O, sizin üzerinizde görüp gözeticidir.*”⁶⁴⁸ ve “*Allah'ın azabından korunmaya çalışın herkes yarın için ne hazırladığına bir baksın.*”⁶⁴⁹ Bunun üzerine insanlar dinarlarından, dirhemlerinden, elbiselerinden, buğday ve hurmasından bir hurma kadar bile olsa sadaka verdiler. Ensar'dan bir kimse zor taşıdığı bir sepet hurmayla geldi, diğer insanlar da bunu takip ederek bir şeyler getirdiler, getirilen yiyecek ve giyecekler iki yığın oldu. Resûlullah'ın (s) yüzü güldü ve sevinçten parladı.⁶⁵⁰

v. ***Muâhât***

Muhacirler Medine'ye hicret ettiklerinde ellerinde avuçlarında hiçbir şey yoktu. Çünkü mal varlıklarını Mekke'de bırakmışlardı. İşte böyle zorlu bir dönemde Hz.

⁶⁴⁷ Buhârî, Udhiye 16

⁶⁴⁸ 4-Nisa-1

⁶⁴⁹ 59-Haşr-18

⁶⁵⁰ Muslim, Zekat 69, II, 704; Nesaî, Zekat 64, V, 75; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXI, 509

Peygamber (s) muhacirler ile ensar arasında muâhât (kardeşlik) tesis etmek suretiyle ensarı muhacirlerin yardımına seferber etmiştir. Toplumsal dayanışmanın bir zirvesi olarak görülebilecek bu uygulama neticesinde ensar herşeylerini yarı yarıya muhacirlerle paylaşmak istemiştir. Ancak Hz. Peygamber (s) mülkiyeti ensarda kalmak üzere muhacirlerin emekleri karşılığında ürüne ortak olabileceklerini bildirerek birlikte çalışılıp elde edilen kazanç paylaşılmıştır. Bu durum müslümanlar zenginleşene kadar devam etmiştir.⁶⁵¹

Enes b. Mâlik (r) muâhât uygulamasını şu şekilde aktarmaktadır: Muhacirler Mekke'den Medine'ye geldikleri zaman ellerinde hiçbir şeyleri yoktu. Ensâr ise Medine'de arazî ve akar sahibi idi. Ensâr, her sene mallarının yarı mahsûlünü kendilerine vermek ve Ensâr'ın yerine bağ ve bahçe işlerini muhacirler yapmak şartıyla mallarını muhacirlere ortağa verdiler. Peygamber (s) Hayber ahâlisi ile muharebeden ayrılıp da Medîne'ye döndüğü zaman, Muhacirler, meyvelerinden istifâde ettikleri Ensâr'ın ödünç verdikleri malları Ensâr'a geri verdiler.⁶⁵²

Abdurrahmân b. Avf (r) ise muâhâtı şöyle anlatmaktadır: Medîne'ye geldiğimiz zaman Resûlullah (s) benimle Sa'd b. Rabî' arasında kardeşlik kurmuştu. Bunun üzerine Sa'd b. Rabî' bana: Ben mal yönünden Ensâr'ın en zenginiyim. Bunun için malımın yarısını sana ayırıyorum... Bu teklif üzerine Abdurrahmân, Sa'd'e: Benim bu hususta ihtiyâcım yoktur. İçinde ticâret yapılan bir çarşı var mı? dedi. Sa'd: Kaynukaa'

⁶⁵¹ Algül, Hüseyin, “*Muâhât*”, DİA, XXX, 308

⁶⁵² Buhârî, Hibe 33, III, 165; Muslim, Cihad 70, III, 1391; Beyhakî, *Sunen*, VI, 192

kabilesinin çarşısı vardır, demiştir.⁶⁵³

Yine Buhârî’de geçen başka bir rivayette olay şu şekilde açıklanmaktadır: Ensâr, Muhacirler Medine’ye gelince, Peygamber’e: Hurmalıklarımızı bizimle Muhacir kardeşlerimiz arasında paylaşır, dediler. Peygamber (s): “Hayır (öyle olmaz)” buyurdu. Bunun üzerine Ensar: Bakım ve sulama külfetini sizler üzerinize alırsınız, biz de sizleri üründe ortak yaparız, dediler. Bu şekilde Ensâr ve Muhacirler: (Peygamber’in bu husustaki emrini) işittik ve itaat ettik, dediler ve bu şart üzerine anlaştılar.⁶⁵⁴

Resûlullah (s), Medîne’ye gelince Muhâcirler kendisine gelerek; “Ey Allah’ın Rasûlü!” dediler; “Aralarına girip misafir olduğumuz bu Ensâr kardeşlerimiz kadar çok olan şeyden bol bol dağıtan, azı da en iyi şekilde taksim eden bir toplum hiç görmedik. Sıkıntılarımızı giderdiler, mutluluklarına bizi ortak ettiler. Tüm sevapları alıp götüreceklerinden korktuk.” Bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “*Hayır öyle değil, Siz onlar için dua ettiğiniz ve bu iyilikler için onlara teşekkür ettiğiniz sürece onlara karşı vazifenizi yapmış olursunuz.*”⁶⁵⁵

vi. *Îsâr*

Kendisi ihtiyaç içinde olsa dâhi, başkalarını kendi nefesine tercih etme anlamına gelen îsâr hasleti, Kur’ân-ı Kerim’de Ensarın bir özelliği olarak övülmüş ve müslümanlara örnek gösterilmiştir: “*Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son*

⁶⁵³ Buhârî, Buyû’ 1, III, 52; Tirmizî, Birr ve Sıla 22, IV, 328

⁶⁵⁴ Buhârî, Şurut 5, III, 190

⁶⁵⁵ Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme ve’r-Rekâik ve’l-Vera’ 44, IV, 653; Ebû Dâvûd, Edeb 12, IV, 255

derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁶⁵⁶

Bu ayeti kerimeyle alakalı olarak şu rivayet nakledilmektedir: Resûlullah'a bir adam gelerek: Yâ Rasûlallah, bana açlık ve meşakkat isabet etti, dedi. Resûlullah (s) onu doyurmak için hanımlarına haber gönderdi, fakat onların yanlarında hiçbir şey bulamadı. Bunun üzerine Resûlullah (s): "Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirecek bir adam yok mu ki, Allah ona rahmet eylesin?" dedi. Ensâr'dan bir kişi ayağa kalktı: Ben, yâ Rasûlallah, diye cevâb verdi. Sonra o adamı alıp ailesine götürdü. Hanımına hitaben: İşte Resûlullah'ın konuğu; ondan hiçbirşeyi tutup alıkoyma (konuğa ikram et), diye tenbih etti. Kadın: Vallahi yanımda çocukların yemeğinden başka birşey yok, dedi. Kocası: O hâlde çocuklar akşam yemeği yemek istedikleri vakit onları uyut, gel, kandili söndür, biz Resûlullah'ın konuğu için bu geceyi aç geçirelim, dedi. Kadın, kocasının dediği işleri yaptı. Sonra o konuk sabahleyin Resûlullah'ın huzuruna vardı. Resûlullah: “And olsun ki, Aziz ve Celil olan Allah, bu gece fulân erkek ve kadının işlerinden memnun oldu” buyurdular. Allah Teâlâ (onlar ve bütün Ensâr hakkında) şu ayeti indirdi: “*Onlar kendilerinde fakirlik ve ihtiyâç olsa bile, onları öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir.*”⁶⁵⁷

İslam'da sosyal güvenlik, yani, toplumdaki ihtiyaç sahibi fertlerin korunması ve gerekli yardımın yapılması, yukarıda uzunca bahsi geçen çeşitli infâk ve içtimai

⁶⁵⁶ 59-Haşr-9

⁶⁵⁷ Buhârî, Tefsir 305, VI, 148; Menâkibu'l-Ensâr 10, V, 34; Muslim, Eşribe 173, III, 1624; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 145

dayanışma mekanizmalarıyla sağlanmıştır. Müslüman topluma emredilen kardeşlik ilkesi, başkalarını kendi nefesine tercih etme (îsâr ruhu), paylaşma, sılaı rahim, komşuluk, yetim ve dullara sahip çıkma, infâk gibi kurumlar yoluyla toplumun tüm kesimleri sosyal güvenlik kapsamına girmiş, toplumun her bir ferdi kendi gücü nispetinde bu sorumluluğu üstlenmiştir. Hz. Peygamber zamanında müslüman toplumu tek vücut haline gelmiş, ihtiyaç dönemlerinde kurban etleri biriktirilmeden hemen fakirlere dağıtılmış, muhacirlerle ensar arasında kardeşlik tesis edilmiş ve benzeri pek çok uygulamayla sosyal güvenlik anlayışı hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla İslam'ın getirdiği toplumsal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı sosyal güvenliğin de temeli olmuş, devlet müdahalesi olmasa bile, her fert yakın çevresinden başlayarak ihtiyaç sahipleriyle ilgilenme sorumluluğunu taşımıştır.

Ebu Yusuf (h. 182), Kitabu'l-Harac'ta Ömer b. Abdulaziz'in toplumun ihtiyaç sahibi fertleri hakkında taşıdığı sorumluluk bilinci hususunda şunları nakleder, ki hakiki bir sosyal güvenlik sisteminin ancak böyle bir bilinç sayesinde etkili işleyeceği açıktır: “Ömer b. Abdülaziz halife olunca, yüklendiği ağır sorumluluğu düşünmekten iki ay üzüntü ve keder içinde kaldı. Sonra o derece devlet işlerine koyuldu ki kendini dahi ihmal etti. Ölünceye kadar bu böyle devam etti. Vefat edince devrin alimleri baş sağlığı için hanımına geldiler. Bize onun hakkında bilgi ver dediler. Karısı: “Vallahi o sizden daha fazla namaz kılan, oruç tutan bir kimse değil idi. Fakat ben onun kadar Allah'tan korkan, Allah korkusu ile titreyen birini görmedim. Merhum cismini ve ruhunu insanlar için tüketti. Halkın ihtiyaçlarını gidermek uğruna bütün gün görevi başında kalır, işini bitiremezse gece de halkı için çalışırdı. Bir gün devlet işlerini bitirdi. Geceleyin kendi

şahsî malından olan kandilini yaktı, sonra iki rekat namaz kıldı, elini çenesine dayayarak oturdu. Gözyaşları yanaklarından akıyordu. Sabaha kadar bu şekilde ağladı. Şafak sökünce oruca niyet etti. Ona dedim ki ey mü'minlerin emiri, sende bir şey var, ben seni bu geceki gibi hüznü hiç görmedim. Bana şöyle cevap verdi: Evet öyleyim, düşündüm ki ben bu milletin siyahına beyazına halife oldum. Garip, kanaatkar, biçareleri, fakirleri, muhtaçları, esirleri, kederlileri, hastaları, kimsesiz ve yetimleri hatırladım. Anladım ki, Allah Teâlâ onların hepsinin hesabını benden soracak. Hz. Peygamber de onların lehine, benim aleyhime (bir savcı gibi büyük mahkemede) şahadet edecek. Allah katında savunmamı yapamamaktan, Hz. Peygamber'in (s) aleyhime şahadetinden korktum ve bu halde âkıbetimin ne olacağını düşündüm.”⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 26

C. KURUMSAL YAPI

1. Kurumsal Yapı- Kalkınma İlişkisi

İktisâdi kalkınma alanında yapılan araştırmalar bir ülkenin sahip olduğu kurumsal yapının kalkınma süreci için elverişli olmasının son derece önemli olduğunu göstermiştir⁶⁵⁹. Kalkınma çerçevesinde kurumsal yapı denilince *bürokratik etkililik, yolsuzlukla mücadele, sözleşmelerin güvencesi ve uygulanabilirliği, etkin yargı sistemi*⁶⁶⁰, *mülkiyet hakları*⁶⁶¹, *insan hakları, sosyal sermaye* gibi bileşenler anlaşılmaktadır. Ülkelerin kalkınmasında kurumların rolünü inceleyen Artan ve Hayaloğlu'na göre, "Etkin kurumlar bir toplumda güvenli bir ortam yaratarak, kaynak israfını önleyerek, belirsizliği azaltıp işlem maliyetlerini düşürerek ve girişimcileri üretken yatırımlara teşvik ederek" uzun dönemde iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmaktadır⁶⁶².

Kurumların iktisadi hayata etkileri hakkında çalışmalarından dolayı Nobel ödülü alan iktisatçı North'a göre kurumlar "politik, ekonomik ve sosyal etkileşimi meydana getiren, tasarlanmış kısıtlardır"⁶⁶³. Bu kısıtlar resmi olabildiği gibi gayri resmi yani

⁶⁵⁹ Örnek çalışmalar için bkz. Arslan, Ünal "Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, World Development Report 2002, "Building Institutions for Markets", Dünya Bankası; North, Douglass, "Institutions", 1991, The Journal of Economic Perspectives, 5(1), pp. 97-112; Gökalp, F., Baldemir, E. (2006). "Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1

⁶⁶⁰ Etkin yargı sisteminin kalkınmaya etkisi hakkında bkz. "New Growth Approach to Poverty Alleviation" in Understanding Poverty s. 76, "Public Goods and Economic Development" in Understanding Poverty s. 287

⁶⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Uzun, Meral "Mülkiyet Hakları Ve Ekonomik Gelişme" Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2009, Cilt: 23, Sayı 1

⁶⁶² Artan Seyfettin, Pınar Hayaloğlu , "Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Kurumsal Yapının Rolü: Panel Veri Analizi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Aralık 2013, 8(3), s. 31- 54

⁶⁶³ North, Douglass, "Institutions", 1991, The Journal of Economic Perspectives, 5(1), pp. 97-112

gelenek, toplumsal normlar ya da dînî inançlar şeklinde de tezahür edebilir. Kurumların kalkınmaya etkisinin o ülkenin sahip olduğu tabii kaynaklardan dahi daha önemli olabildiği bazı araştırmacılarca tespit edilmiştir⁶⁶⁴.

Sonuç olarak, iyi iktisadi kurumlar insanların engellere takılmadan etkili biçimde yatırım yapmalarına, tasarruf etmelerine ve yeni teknolojiler geliştirmelerine sebep olurlar ve toplumun refahının yükselmesini sağlarlar.

Kurumların kalkınmada üstlendiği rolü etkili biçimde oynayabilmesi, gerek kamu ve gerekse özel sektörde hesap verebilirliğin sağlanmasına, ifade özgürlüğünün güçlenmesine, yolsuzluklarla etkin biçimde mücadele edilmesine bağlıdır⁶⁶⁵.

Hadisler çerçevesinde kurumsal yapı birkaç alt başlık altında bulunmaktadır. *İyi idare* başlığı altında işlerde ehliyet, idarecinin sorumluluğu, yöneticilerin denetlenmesi, idareci olma konusunda hırslı olmaktan sakındırma, işçi hakları konuları yer almaktadır. *Katılımcı Yönetim* başlığı altında istişare, idarecinin tevazusu ve istibdadın olmaması konuları yer almaktadır. *Yolsuzlukla mücadele* başlığı altında memuriyette ücret, ganimete hıyanetin haram kılınması, kamu malını haksız yere yemekten tahzir, kamu malı hakkında gereken hassasiyet, idarecinin iffetli olması gibi hususlar bulunmaktadır. *Etkin yargı sistemi* başlığı altında hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve kul hakkı konuları yer almaktadır. *Mülkiyet hakları, sözleşmelerin güvencesi ve uygulanabilirliği*

⁶⁶⁴ “Understanding Prosperity and Poverty: Geography, Institutions, and the Reversal of Fortune” in “Understanding Poverty” ve Rodrik, D., A. Subramanian and F. Trebbi (2004) “Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development” Journal of Economic Growth, 9(2), 131-165, 06.

⁶⁶⁵ Çapra, *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye*, s. 56

ve *sosyal sermaye* gibi kalkınmayla alakalı diğer hususlara da Hz. Peygamber (s) önemle dikkat çekmiştir.

2. İyi İdare

İyi idare kararların alınması ve uygulanması süreciyle alakalı olarak kullanılan bir terimdir. İyi idarenin özellikleri arasında hesap verebilirlik ve şeffaflık, sorumluluk, etkinlik, tarafsızlık, katılım, hukuk kurallarına uyma sayılabilir. Birleşmiş Milletler, **2015 sonrası global kalkınma acendasına** iyi yönetimi ekleyerek insan hakları, adalete erişim, hukukun üstünlüğü, şeffaflık ve hesap verebilirliği bu kapsamda vurgulamıştır⁶⁶⁶. İyi idarenin unsurları hakkında Hz. Peygamber'in (s) söz ve uygulamalarında pek çok yönlendirici bilgi bulunmaktadır.

Batıda “*Good Governance*” terimiyle ifade edilen iyi idare kavramının kalkınma ile son derece yakından ilişkili olduğu hem konuyla alakalı akademik yayınlarda hem de Dünya Bankası, IMF, İslam Kalkınma Bankası gibi kalkınma kuruluşlarının yayınlarında son dönemlerde ciddi biçimde vurgulanmaktadır. İyi idare-kalkınma ilişkisi çerçevesinde genellikle şu konular anılmaktadır: hesap verebilirlik, insan hakları, hukukun üstünlüğü, katılımcı yönetim, yolsuzluğun önlenmesi, şeffaf kamu idaresi. İyi idare aslında kalkınma sürecinde en önemli faktör olan insan faktörünün doğru yönlendirilmesini ifade etmekten başka bir şey değildir. Nitekim gelişmiş bir teknoloji ürününü kullanan bir insan ne derece iyi niyetli ve kabiliyetli ise o kadar çok bu üründen diğer insanların istifadesi mümkün olabildiği gibi ekonomi, politika ve sosyal alanlarda

⁶⁶⁶ <http://www.un.org/en/ecosoc/about/mdg.shtml> Erişim 18 Nisan 2014

uğraşan insanların ehliyet ve liyakat sahibi olmaları, işlerinin hesabını verebilmeleri, baskıcı bir idare yerine katılımcı bir idare sistemi uygulamaları gayet anlaşılır biçimde kalkınma sürecinin de son derece başarılı olmasına imkan vermektedir. Öte yandan, günümüz dünyasına bakıldığında iyi idare alanında pek çok ülkelerin düşük bir performans göstererek yolsuzluk ve baskıcı yönetim gibi problemlerle kalkınma süreçlerinin önünün kesildiği görülmektedir.

Konunun önemine işaret etmesi bakımından Dünya Bankası'nın 1992 yılında tam da "İdare ve Kalkınma" (Governance and Development) başlıklı bir rapor yayınlarken bu raporda hesap verebilirlik, yolsuzluk, hukukî altyapı ve şeffaflık gibi meselelerin kalkınmayla ilişkisini incelediğini belirtmekte fayda olacaktır.⁶⁶⁷ Bir yandan âdil ve sürdürülebilir bir kalkınmanın temini, diğer yandan piyasa ve hükümetlerin verimli çalışması için iyi idarenin kritik öneme hâiz olduğu, raporda vurgulanmaktadır.

a. İdarecinin Sorumluluğu

İyi idare konusunda en başta gelen faktörlerden biri idarecinin sorumluluğunun bilincinde olarak hareket etmesidir. İdarecilik, yetki ve otoritenin yanında ciddi sorumlulukla beraber gelen bir konudur. Kurumların, etkin bir şekilde işlevlerini yerine getirmesi ve insanların en etkili biçimde, en faydalı olabilecekleri alanlarda yönlendirilmeleri iyi ve sorumlu bir idareye bağlıdır. Hz. Peygamber (s) idareciliğin çok büyük sorumluluk taşıdığını, bu nedenle hırsla istenmemesi gerektiğini ve herkesin yakın çevresine dâhi olsa belli ölçüde bir idarecilikle yükümlü olduğunu bildirmiştir.

⁶⁶⁷ World Bank, 1992, *Governance and Development*

İdareciliğin kapsamı konusunda dikkat çeken bir hadis şu şekildedir: “*Dikkatli olunuz, hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumludur. Halkın başında bulunan yönetici bir çobandır ve emri altındakilerden sorumludur. Erkek ev halkı üzerinde bir çobandır ve eli altındakilerden sorumludur. Kadın kocasının evi ve çocuğu üzerinde bir çobandır ve bunlardan sorumludur. Köle efendisinin malı üzerinde bir çobandır ve o maldan sorumludur. Hepiniz çobansınız. Hepiniz idaresi altındakilerden sorumlusunuz.*”⁶⁶⁸ Azimabadi’ye (m. 1911) göre hadiste bahsi geçen çoban güvenilir, koruyucu, adaletli ve gözetimi altındakilerin maslahatlarını gözetken kişidir. Ahirette sorumluluğunu hakkıyla yerine getirenlere bolca mükafat verilirken yerine getiremeyenlerden ise emri altındakiler haklarını talep edeceklerdir.⁶⁶⁹

Münâvî (h. 1031) hadisin başında geçen “hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumludur” ifadesinin hadisin devamında belli kişiler özelinde örneklendirildiğine, hadisin sonunda ise önemine binaen tekrarlandığına dikkat çeker.⁶⁷⁰

Resûlullah (s) üç kişiye lanet ederek onların Allah’ın (cc) rahmetinden uzak olmalarını istemiştir. Bir tanesi *kendisini istemeyen bir topluluğa imâm olan kişidir.*⁶⁷¹

Beğavî (h. 516), Şerhu’s-Sunne’de buradaki kastedilen kişinin zalim imam yani yönetici

⁶⁶⁸ Buhârî, Cuma 10, II, 5; Vasâyâ 9, IV, 5; Ahkam 1, IX, 62; Muslim, İmâre 20, III, 1459; Ebû Dâvûd, Harac 1, III, 130; Tirmizî, Cihad 27, IV, 208; Ahmet b. Hanbel, *Musned*, VIII, 83; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XII, 338

⁶⁶⁹ Azîmabadî, *Avnu’l-Ma’bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, VIII, 146

⁶⁷⁰ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, V, 38

⁶⁷¹ Tirmizî, Salat 266, II, 191. Aynı bâbda hadis şu lafız farklılıklarıyla da yer almaktadır: “*Üç kişi vardır ki namazda kılsalar namazları kulaklarından öteye geçmez. (Bunlardan biri) istenmediği halde cemaate imâm (yönetici) olan kişidir...*” “*Kıyamet günü azabı en şiddetli olan iki kişiden bahsedildi; (Bunlardan biri) kendisini istemedikleri halde onlara imâmlık yapan kimse...*”

olduğuna dair bir açıklamaya dikkat çeker. Bir başka görüŖe göre kastedilen kimse yöneticiliği hak etmemekle beraber zorla ele geçiren kimsedir.⁶⁷²

Ali el-Kârî'ye (h. 1014) göre hadisi Ŗerifte geçen imam kelimesi hem küçük imamlık ile vasıflandırdığı, namazda imam olan kimse hem de büyük imamlık ile vasıflandırdığı, bir topluluğa yönetici olan kimse için kullanılmış olabilir. Namazın kulaktan öteye geçmemesini tam bir kabul görmemesi anlamında yorumlanmıştır. Ayrıca kerahet duyulan konu dinen yerilen bir konu olmalı ve varsa âlim olan çoğunluğun görüŖüne itibar edilmelidir.⁶⁷³

Mübârekfuri (m. 1935) ise hadisi Ŗerifte geçen hoşlanmama durumunun geçerli bir sebebe dayanması gerektiğini belirtir.⁶⁷⁴

“Üç kiŖi vardır ki, Allah Teâlâ onların namazlarını kabul etmez: (Bunlardan biri) Kendisini istemeyen bir topluluğa imamlık eden kimse”⁶⁷⁵ Yukarıda bahsi geçen bu hadisten yola çıkarak hadiste zikredilen hususun sadece namazda imamlığa münhasır olmadığı, bilâkis herhangi bir topluluğa yönetici atanacak kimsenin o topluluk tarafından olumlu görüŖleri alınmak suretiyle göreve getirilmesi gerektiği, hiç olmazsa razı olmadıkları bir kiŖinin bu göreve getirilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁷⁶

İdarecinin sorumluluğu hususunda veciz bir hadis Ŗu Ŗekildedir: “Devlet baŖkanı kalkandır, ondan güç alınarak savaŖılır ve onunla tehlikelerden korunulur. Devlet

⁶⁷² Beğavî, *Ŗerhu's-Sunne*, III, 404

⁶⁷³ El-Kârî, Ali, *Mirkâtu'l-Mefâtiħ Ŗerhu MiŖkâti'l-Mesâbih*, III, 865

⁶⁷⁴ Mubârekfûrî, *Tuħfetu'l-Ahvezî bi Ŗerh-i Câmî'i'-Tirmizî*, II, 288

⁶⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Salat* 63, I, 162; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIII, 71

⁶⁷⁶ Muhammed, *Ususu't-Tenmiyeti'Ŗ-Ŗâmile fi'l-Menheci'l-İslâmî*, s.128

başkanı Allah'a karşı sorumluluk bilincini emreder ve adaletle hükmederse yaptıklarından hep sevap kazanır. Yapılması gerekenleri yapmazsa günah kazanır.”⁶⁷⁷

Yine idarecinin emri altındaki insanlarla yakından ilgilenmesi gereği hakkında şu rivayetler önemlidir: *“Her hangi bir idareci kapısını muhtaç, yoksul ve düşkünlerin yüzüne kaparsa Allah (cc) da göklerin kapısını onun her türlü ihtiyaçlarına karşı kapatır.”⁶⁷⁸* ve *“Allah (cc), müslümanların idaresini bir kimsenin eline verir de, o kimse müslümanların ihtiyaçlarını sıkıntılarını ve zaruretlerini dinlemekten geri durursa, Allah da onun ihtiyacını, sıkıntısını ve zarureti dinlemekten geri durur.”⁶⁷⁹*

Ebu Yusuf (h. 182), Kitabu'l-Harac'ta Ömer b. Abdulaziz'in idareci olarak taşıdığı sorumluluk duygusunun etkisiyle halife olduktan sonra kendisini büyük bir ciddiyetle halkın işlerine adadığına dikkat çeker.⁶⁸⁰

b. Yöneticilik için Hırslı Olmaktan Sakındırma

İdareciliğin sorumluluğu hakkındaki rivayetlerden anlaşıldığı üzere idarecilik ağır bir sorumluluk gerektirmekte, bu nedenle her ne kadar insanlara câzip gözükse de bu sorumluluğun gerekleri hakkıyla yerine getirilmediğinde bir pişmanlık vesilesi olabilmektedir. Hz. Yusuf'un (as) Mısır hazinelerinin başına geçmeyi istemesi⁶⁸¹ örneğinde olduğu gibi, bir işi daha iyi yapan bir insan olmadığı zaman, idareciliğin sorumluluğunun farkında olan bir insanın bu işi hırslı olmaksızın talep etmesi

⁶⁷⁷ Nesaî, Biat 30, VII, 155; Buhârî, Cihad ve Siyer, IV, 50; Muslim, İmare 43, III, 1471

⁶⁷⁸ Tirmizî, Ahkam 6, III, 611; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 565

⁶⁷⁹ Ebû Dâvûd, Harac 13, III, 135; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XXII, 331; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 105

⁶⁸⁰ Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 26

⁶⁸¹ 12-Yusuf-55

mümkündür. Hz. Peygamber (s) yöneticilikten sakındırma konusunda şu sözleri söylemiştir: “İleride sizler büyük bir hırsla idarecilik isteyeceksiniz, fakat o idarecilik sizin için pişmanlık ve kıyamet gününde de zarar olacaktır. O zamanlarda başkanlık ne kadar tatlıdır, o başkanlık koltuğunu terk edip bırakmak ise ne kadar acı ve kötüdür.”⁶⁸². Bir başka rivayet ise şu şekildedir: “Biz bu iş üzerine onu isteyen ve ona hırslı olan kimseyi tayîn etmeyiz.”⁶⁸³

Resûlullah (s) bir sahabîye bu hususta şu şekilde uyarıda bulunmaktadır: “Ey Abdurrahmân b. Semure! Sakın sen yönetici olmak isteme! Eğer sen istediğin halde sana yöneticilik verilirse, istediğin şey ile yalnız bırakılırsın (Allah'ın yardımına nail olamazsın). Eğer yöneticilik, sen istemeden sana yöneltirse, bu iş üzerine yardım olunursun.”⁶⁸⁴

Aynı şekilde, rivayetlerde Ebu Zer'in (r) de idarecilik hususunda uyarıldığını görmekteyiz. Ebû Zer: Yâ Resûlâllah! Beni vâli yapmıyor musun? deyince Hz. Peygamber (s) eli ile omuzuna vurmuş ve “Ey Ebu Zer! Sen zayıfsın. Bu vâlilik bir emânettir. Gerçekten kıyamet gününde o kepezelik ve pişmanlıktır. Yalnız onu hakkı ile alarak o hususta üzerine düşeni yapan müstesna” buyurmuştur.⁶⁸⁵ Aynı konu bir başka rivayette şöyle geçmektedir: “Ey Ebu Zer! Ben, seni başkanlık ve emirlik vazifelerini yapmakta güçsüz görüyorum. Ben kendim için istediğim aynı şeyi senin için de isterim.

⁶⁸² Buhârî, Ahkam 7, IX, 63; Nesaî, Biat 39, VII, 162; Âdâbu'l-Kudât 5, VIII, 225; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XV, 491

⁶⁸³ Buhârî, Ahkam 7, IX, 64; İcâre 1, III, 88; Ebû Dâvûd, Hudud 1, IV, 126; Akdiye 3, III, 300; Muslim, İmâre 14, III, 1456

⁶⁸⁴ Buhârî, Ahkâm 6, IX, 63; Keffârâtü'l-Eymân 10, VIII, 147; Ebû Dâvûd, Harac 2, III, 130; Muslim, İmâre 19, III, 1273; Tirmizî, Nuzûr ve Eymân 5, IV, 106; Nesaî, Âdâbu'l-Kudât 5, VIII, 225

⁶⁸⁵ Muslim, İmâre 16, III, 1457; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 404

*Aman sakın iki kişiye bile olsa başkan olma ve hiçbir yetimin malının idaresini de üzerine alma.*⁶⁸⁶

c. Hesap Verebilirlik ve Denetleme

İslam insanlarda öncelikle Cenabı Hakk'a karşı hesap verme bilinci aşılar. İkinci olarak, idareciler, yönetimleri altındaki insanları görevlerinden dolayı gözetip hesap sordukları gibi insanlar da idarecileri görevleri hakkında sorgulayabilirler. Nitekim Peygamber Efendimiz bir zekat memurunu görev dönüşünde sorguladığı gibi dinin müslümanların yöneticilerine nasihat etmeyi gerektirdiği yönündeki hadisi de idarecilerin hesap verebilirliğinin önemine işaret etmektedir.

Hesap verebilirlik ve denetimin günümüzde de hem kamu idaresinde hem özel sektörde giderek önem kazandığı görülmektedir. Zaten yaşanan pek çok krizde hesap verme ve denetim mekanizmaların gerektiği şekilde işlememesi, problemlere zemin hazırlamıştır.

Buhârî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (s), Esed kabilesinden İbnu'l-Lutbiyye denilen bir kimseyi Suleym oğulları'nın sadakalarını toplamak üzere memur tayin etmişti. İbnu'l-Lutbiyye (vazifeden) geldiği zaman, Resûlullah onu hesaba çekmiştir.⁶⁸⁷

⁶⁸⁶ Nesaî, Vesâyâ 10, VI, 255; Muslim, İmâre 17, III, 1457; Ebû Davud, Vesâyâ 4, III, 114; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXV, 445; Hâkim, *el-Mustedrek*, IV, 103

⁶⁸⁷ Buhârî, Zekat 68, II, 130; Hadisin tam metni için bkz. Buhârî, Eymân ve'n-Nuzûr 3, VIII, 130; Hiyel 15, IX, 28; Hibe 15, III, 159; Ahkâm 24, IX, 70; Ahkâm 41, IX, 76; Muslim, İmâre 26-29, III, 1463; Ebû Dâvud, Harâc 11, III, 134; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXIX, 7

Buhârî, idarecilik konusunu işlediği Kitabu'l-Ahkâm'da “Yöneticinin Vâli, Âmir, Kumandan Ve Memûrlarını Hesaba Çekmesi” isimli bir bâb başlığı getirerek hesap verebilirlik konusunda bazı rivayetlere bu başlık altında yer vermiştir.

d. İstihdamda Ehliyet, Liyakat ve Güvenilirlik

İyi idarenin önemli bir parçası görevlerin bu görevler için en ehliyetli ve aynı zamanda güvenilir kişilere verilmesidir. Bu sağlanmadığı takdirde işlerde verimsizlik ve etkinsizlik baş göstererek işler en iyi şekilde yapılmadığı gibi yolsuzluk ve kaynak israfı gibi sıkıntılar da ortaya çıkabilecektir. Böyle bir durumda kalkınma süreci sekteye uğradığı gibi toplumda idarecilere karşı güven ve adalet hissi sarsılarak ciddi rahatsızlıklar meydana gelebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de istihdamda ehliyet ve emanet ilkelerine Hz. Şuayb'ın Hz. Musa ile geçen kıssasında şu şekilde değinilir: “*İki kızdan biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi.*”⁶⁸⁸ Burada “güçlü” ifadesiyle yapılacak iş için (koyunları gütme) ehliyet ve liyakat, “güvenilir” ifadesiyle de emanet ilkeleri vurgulanmıştır.

İbn Kesir'in (h. 774) naklettiğine göre, Mekke fethedilince Peygamberimiz, Ka'be'nin anahtarını, Osman b. Talha'dan alıp, Kabe'yi bizzat kendisi açtı. O sırada orada olan Ali b. Ebî Talib, Kabe'nin anahtarının kendilerine verilmesini talep etti. Hz. Peygamber ise, Osman b. Talha'yı çağırdı ve “Bu anahtar senin ey Osman! Bugün vefa ve iyilik günüdür” buyurarak anahtarı verdi. Sonra da “*Allah (cc) size, mutlaka*

⁶⁸⁸ 28-Kasas-26

emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”⁶⁸⁹ âyetini okudu.⁶⁹⁰ Böylece bu işi önceden beri yapan Osman b. Talha ehliyeti nedeniyle bu işi yapmayı sürdürmüştür.

Hz. Yusuf ise Mısır hazinelerine idareci olma hususunda kendi ehliyetini ve güvenilirliğini Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde belirtir: “*Yusuf: “Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi de bilirim” dedi.*”⁶⁹¹ İdarecilikten sakındırma konusunda belirtildiği üzere, bu ayeti kerimeden bir işi başkasının daha iyi yapamayacağı bir durumda hırs olmamak kaydıyla o işi talep etmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Yine Cenab-ı Hakk başka bir ayeti kerimede “*Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.*”⁶⁹² buyurarak bir konuda ihtisas ve tecrübe sahibi insanlara danışılması gerektiğini emretmektedir.

Görevlendirmelerde liyakat ve ehliyet ilkelerine riâyet etmeme bir kıyamet alameti olarak değerlendirilmiştir: “*İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyameti bekleyiniz.*”⁶⁹³

Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim, Medine'ye ilk hicret etmiş olan Muhâcirler'e ve Peygamber'in sahâbîlerine Kubâ Mescidi'nde imamlık ederdi. Bu cemâatin içinde Ebû Bekr es-Sıddîk, Hz. Ömer, Ebû Seleme (Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'nin

⁶⁸⁹ 4-Nisa-58

⁶⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 406; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, s. 280

⁶⁹¹ 12-Yusuf-55

⁶⁹² 16-Nahl-43

⁶⁹³ Buhârî, *İlim* 2, I, 21; Rikâk 35, VIII, 104; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIV, 343; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 307

Peygamber'den önceki kocası) vardı.⁶⁹⁴ Kendisi Kur'ân'ı çok iyi ezberleyip çok güzel okuyan, en başta gelen hafızlardan idi. Görevinde ehliyet ve liyakatinden dolayı kendisine bu şekilde öncelik verilmişti.

Resûlullah (s) bir ordu birliği hazırlayıp başına Hz. Usâme'yi kumandan yapmıştır. Akabinde onun kumandanlığı konusunda itirâzlar yapıldı. Resûlullah (s): “Sizler şimdi Usâme'nin kumandanlığı hususuna itiraz ediyorsunuz, muhakkak ki siz bundan önce onun babasının kumandanlığı hakkında da dil uzatmıştınız. Allah'a (cc) yemin ederim ki, Zeyd, kumandanlığa nasıl tamâmiyle lâyük olduysa ve o bana insanların en sevimlilerinden biriye, hiç şübhesiz şu Usâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir” buyurdu.⁶⁹⁵ Arap toplumunda kölenin başkanlığı Câhiliyet zamanında hoşlanılan bir durum değildi. Ancak Peygamberimiz (s) istihdamda liyakatin esas olduğunu bu uygulamasıyla canlı ve dikkat çekici bir şekilde ashabına göstermiştir.

Amr b. el-Âs da, komutanlık kabiliyeti olan bir sahabîydi. Hz. Peygamber onu da Zâtu's-Selâsil seferinde orduya komutan tayin ettiği zaman, ordunun içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyüklüğü herkesçe kabul edilen sahabîler de bulunuyordu. Hatta Amr bundan dolayı kendisinin Hz. Peygamber'in yanında bu sahabîlerden daha sevgili olduğu düşüncesine kapılmıştı.⁶⁹⁶

Güvenilirlik hususunda vârid olan bir hadis şu şekildedir: “*Efendisi tarafından*

⁶⁹⁴ Buhârî, Ahkam 25, IX, 71; Ebu Dâvud, Salat 61, I, 160; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VII, 59

⁶⁹⁵ Buhârî, Ahkam 33, IX, 73; Muslim, Fadâilu's-Sahâbe 64, IV, 1884

⁶⁹⁶ Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 5, V, 5; Muslim, Fadâilu's-Sahâbe, 8, IV, 1856; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 377

*kendisine emredilen sadakayı tamamen, derhâl ve gönül hoşluğu ile verilmesi emrolunan kişiye verip teslim eden müslüman, emniyetli bekçi, sadaka veren iki hayır sahibinden birisidir.*⁶⁹⁷ İbn Hacer bu hadisi şerifte başkasının emriyle sadakayı veren kişinin müslüman ve güvenilir olma sıfatlarına dikkat çekmektedir.⁶⁹⁸

Emanetin yani güvenilirliğin bir mümin için ne derece merkezî bir husus olduğu hakkında şu hadisi şerif dikkat çekicidir: “*Emaneti olmayanın imanı da yoktur.*”⁶⁹⁹ Diğer bir deyişle, emanete riayet etmeyen ve emanetin hakkını görüp gözetmeyen kimsenin imanı tam ve kâmil değildir.

e. Yönetilenlerin Hâliyle İlgilenme

İslam dini topluma hizmet etmeye, müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşmaya pek büyük bir değer atfetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s) “*Her kim bir müslümanı dünya sıkıntılarının birinden kurtarırsa Allah (cc) da onu kıyamet gününde bir sıkıntıdan kurtarır. Kim darda kalan bir kimseye kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da dünya ve âhirette, onun ayıbını örter. Kul (din) kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımındadır.*”⁷⁰⁰ buyurarak müslümanları birbirleriyle ilgilenmeye teşvik etmektedir. Hâl idareci olmayanlar için böyle olunca, özellikle müslümanları idare görevinde olup da sorumluluk taşıyanlar için hadiste işaret edilen hususların evleviyetle

⁶⁹⁷ Buhârî, Zekat 25, II, 114; Muslim, Zekat 79, II, 710; Ebu Dâvud, Zekat 43, II, 130

⁶⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III, 303

⁶⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 135

⁷⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb* 60, IV, 287; Muslim, *Zikr ve Dua* 38, IV, 2074; Tirmizî, *Birr ve Sıla* 19, IV, 326; *Hudud* 3, IV, 34; İbn Mâce, *Mukaddime* 17, I, 82; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 393; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III, 218

geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Yani idareciler için yönetilenlerin durumlarıyla yakından ilgilenme ciddi bir sorumluluk olduğu gibi mükafatı da o ölçüde büyüktür.

H. Peygamber (s) idarecilere emri altındakilere karşı yumuşak ve anlayışlı olmalarını önemle vurgulamıştır: *“Allahım! Bir kimse ümmetimin işlerinden bir vazife alır da onlara zorluk gösterirse sen de ona zorluk göster! Bir kimse ümmetimin işlerinden bir vazife alır da onlara iyi muamele ederse, sen de ona iyi muamele eyle”*⁷⁰¹ Nevevî bu hadisi şerifin insanlara zorluk çıkarmaya karşı en etkili bir uyarı, onlara karşı yumuşak davranmaya ise en büyük bir teşvik olduğunu belirtir.⁷⁰²

Aynı hususa dikkat çeken diğer bazı rivayetlerse şu şekildedir: *“Eğer Allah bir kulu bir halk kitlesinin başına geçirir de o kul ölürken halka hıyanet etmiş olarak ölürse Allah ona cenneti haram kılar”*⁷⁰³ ve *“Müslümanların işlerini üzerine alıp ta onlar için çalışmayan ve hayırhah olmayan hiç bir âmir yoktur ki, onlarla birlikte cennete girebilsin”*⁷⁰⁴ Nevevî (h. 676) bu hadisi şerifte yöneticinin insanlara din ve dünya hususunda nasihat etmesinin ve onların maslahatları için çalışmasının gerekliliğine işaret olduğunu belirtir.⁷⁰⁵

İdarecinin yönetimi altındakilerle yakından ilgilenmesinin ne denli büyük bir sorumluluk olduğu hakkında vârid olan şu rivayetler son derece dikkat çekicidir: *“Allah (cc) bir kulu, halkı görüp gözetmek üzere vâli kılar da, o, hayırlı irşâdiyle halkı*

⁷⁰¹ Muslim, İmâre 19, III, 1458; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XLIII, 269; Beyhakî, *Sunen*, IX, 74

⁷⁰² Nevevî, *El-Minhâc*, XII, 213

⁷⁰³ Muslim, İman 227, 228, I, 125; İmâre 21, III, 1460; Buhârî, Ahkam 8, IX, 64

⁷⁰⁴ Muslim, İman 229, I, 126; İmâre 22, III, 1460

⁷⁰⁵ Nevevî, *El-Minhâc*, XII, 215

muhafaza etmezse, elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacaktır.”⁷⁰⁶ ve “*Her kim de halka zorluk ve zahmet ektirirse, Allah da kıyamet gününde o kimseyi azâb ile cezalandırır*”⁷⁰⁷

f. alışan Hakları

alışan hakları kul hakları kapsamında büyük önem arz eden bir husus olup dinimiz çalışanlara mağduriyet yaşatılmaması konusu üzerinde önemle durmuştur. İyi idarenin bir yönü de çalışanların hak ve hukuklarının muhafaza edilerek onların en iyi şekilde hizmet vermeleri temin edilirken karşılıklarının da hak ettikleri ve en güzel bir biçimde verilmesi ve böylece mutlu ve motive olmuş bir iş gücü ile kalkınmanın daha etkili sağlanmasıdır.

Hz. Peygamber’den bu hususta pek çok rivayet nakledilmiştir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: “*Allah (cc) şöyle buyurdu; üç sınıf insan vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasmıyım: ... ncs şu kimse ki, bir işçiyi ücretle tutar, onu çalıştırıp işi tam yaptırır da onun ücretini vermez*”⁷⁰⁸ Yine Hz. Peygamber (s) “*Bir işçi çalıştırırsan ona vereceğin creti bildir.*”⁷⁰⁹ ve “*İşçiye, ücretini teri kurumadan önce veriniz.*”⁷¹⁰ buyurarak ücret konusunda hassas davranılmasını emretmiştir.

⁷⁰⁶ Buhârî, Ahkam 8, IX, 64

⁷⁰⁷ Buhârî, Ahkam 9, IX, 64

⁷⁰⁸ Buhârî, Buyû’ 106, III, 82; İcâre 10, III, 90; İbn Mâce, Ruhn 4, II, 816; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIV, 318

⁷⁰⁹ Nesaî Muzrea 1, VII, 31; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XVIII, 116; Beyhakî, *Sunen*, VI, 198

⁷¹⁰ İbn Mâce, Ruhn 4, II, 817; el-Kudi, Eb Abdullah Muhammed b. Selame (h. 454), *Musnedu ř-şihb*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1407, I, 433

Bir diğerk rivayette bir işçinin ücretinin nasıl muhafaza edildiğı şöyle anlatılmaktadır: “Sizden, bir ölçek pirinç sahibi gibi olmaya gücü yeten onun gibi olsun.” Sahâbiler: Bir ölçek pirinç sahibi kimdir ya Rasûlallah? dediler. O da, üzerlerine dağ göçtüğü zamanki “Mağara hadisini”⁷¹¹ anlattı ve şöyle dedi: Mağaradakilerden birisi; “Amellerinizin en iyisini anlatınız” demişti; bunun üzerine üçüncüsü şöyle anlattı: Ey Allah'ım! Biliyorsun ki, ben bir ölçek pirince bir işçi tuttum. Akşam olunca kendisine hakkını vermek istedim ama almak istemedi ve çekip gitti. Ben, o pirinci ürettim, o kadar ki işçi için çobanı ile birlikte bir sığır sürüsü biriktirdim. Sonra adam bana gelip hakkımı ver, dedi. Ben de, “Şu sığır sürüsüne ve çobanına git, hepsini al” dedim. Adam gitti, sürüyü önüne katıp götürdü.”⁷¹²

Hız. Peygamber döneminde arap toplumunda yaygın olan kölelik hakkında nakledilen rivayetlerde bahsedilen köle hakları, çalışanlar için evleviyetle geçerlidir. Bu bağlamda bir rivayette şu bilgiler geçmektedir: Ebû Zer (r) üzerindeki elbisenin aynısından kölesine de giydirmiştir. Kendisine bunun sebebi sorulunca Resûlullah (s) devrinde bir adamla atıştıklarını ve adamı anası sebebiyle aşağıladığını anlattı. Sonra o kişi Hz. Peygamber'e (s) giderek olanı ona anlatmış. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“Gerçekten sen, kendinde cahiliyyet bulunan bir kimsesin! Bunlar sizin din kardeşleriniz ve hizmetçilerinizdir. Allah onları sizin eliniz altına vermiştir. Şimdi her kimin din kardeşi kendi eli altında bulunuyorsa ona yediğinden yedirsin! Giydiğinden giydirsin! Onlara yapamayacakları işleri yüklemeyin! Şayet yüklerseniz o iş hususunda kendilerine*

⁷¹¹ Buhârî, Buyû' 98, III, 79; İcare 12, III, 91; Muslim, Rikak 100, IV, 2099; Ebû Dâvûd, Buyû' 28, III, 256; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, X, 180

⁷¹² Ebû Dâvûd, Buyû' 28, III, 256

yardım edin” buyurarak insanın, emri altında bulunanlara karşı tutum ve davranışlarını nasıl ayarlaması gerektiği hakkında çok veciz ve net bir yönlendirme yapmıştır.⁷¹³

Yine aynı minvalde bir rivayet şu şekildedir: “*Biriniz için hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman -ki o hizmetçi yemeğin sıcağına, dumanına katlanmıştır- onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir parça yahut iki parça koyuversin.*”⁷¹⁴ Elbette çalışanların böyle bir anlayış ve iyi muamele karşısında ne derece mutlu olacakları ve görevlerini iştiyakla yaparak topluma katkıda bulunacakları açıktır.

3. Katılımcı Yönetim

Kurumsal yapının içerdiği diğer bir önemli kavram ise modern kalkınma yazınında insan hakları, demokrasi, istibdadın olmaması, eşitlik⁷¹⁵ başlıklarıyla yer edinen bireyin temel özgürlüklerine sahip olması ve katılımcı yönetim anlayışıdır. İnsan kişiliğinin gelişimi için son derece önemli olan bireysel özgürlük olmadan kalkınma ve refah için gerekli olan inovasyon (yenilikçilik) ve girişimciliğin gelişmesi mümkün olmayacaktır⁷¹⁶. İstişareden beslenen bir katılımcı yönetim anlayışı sosyal ve ekonomik kalkınmanın temini için olmazsa olmaz bir şart olarak görülmektedir.⁷¹⁷ Katılımcı Yönetim aslında iyi idarenin önemli bir esası olmakla beraber önemine binaen ayrı bir başlık altında burada incelenmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de Resûlullah’ın (s) gönderilme

⁷¹³ Muslim, Eymân 40, III, 1283; Buhârî, İman 22, I, 15; Itk 15, III, 149; Tirmizî, Birr ve Sıla 29, IV, 334; İbn Mâce, Edeb 10, II, 1216

⁷¹⁴ Muslim, Eyman 42, III, 1284; Buhârî, Itk 18, III, 150; Et’ime 55, VII, 82; Tirmizî, Et’ime 44, IV, 286

⁷¹⁵ Eşitliğin kalkınmada oynadığı rolün önemi hakkında geniş bilgi için bkz. World Development Report 2006, “*Equity and Development*”, Dünya Bankası

⁷¹⁶ Çapra, *er-Ru’yetu l-İslamiyye li’t-Tenmiye*, s. 24

⁷¹⁷ Ebû Muhammed, *El-İslam ve’t-Tenmiye*, s. 168

sebeplerinden biri olarak insanların üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırması bildirildiği⁷¹⁸ gibi Peygamber Efendimiz (s) örnek hayatı ve davranışlarıyla istibdadı, baskıcı bir yönetim anlayışını reddetmiş, idareci olarak mütevazı bir hayat tarzı izlemiş, karar alırken ashabıyla istişareyi esas tutmuş, idareciliğin ağır sorumluluğunu her fırsatta dile getirmiş, insanların işlerini kolaylaştırmanın gereğini ve insanlar arasında eşitliği vurgulamıştır.

a. İstişâre

Karar alımına ve uygulamasına katılım insanlara alınan kararlara sahip çıkma hissi vermekte ve bu kararların başarılı olmasında önemli katkı sağlamaktadır. İslamda yönetim anlayışı istişareye dayanmakta olup Cenabı Hak, Hz. Peygamber'e Ashab-ı Kirâm ile müşavere yapmasını şu ayeti kerime ile bildirmiştir: *“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et.”*⁷¹⁹ Neticede Hz. Peygamber vahiy ile başka türlü bildirilmediği takdirde ashabı ile istişareyi esas almış, hatta Uhud savaşına çıkarken de kendisi başta çıkmaktan yana olmadığı halde ashabın görüşüne uymuştur. Hz. Peygamber'in yaptığı önemli istişareler arasında Bedir savaşına çıkma hususunda, Bedir savaşı öncesinde Bedir kuyularına varıldığında konaklanacak yerin seçimi ve savaş sonrası Bedir esirleri konusunda, hendek kazılması, Hudeybiye gazvesinde umre için Mekke'ye gidilip gidilmeyeceği konusunda karar vermek için ve yapılan anlaşma

⁷¹⁸ 7-Araf-157

⁷¹⁹ 3-Âli İmrân-159

gereği geri dönme esnasında Allah Rasûlü'nün Ümmü Seleme (r) ile yaptığı sahabeye yol gösterme hususunda, ifk hadisesi sırasında ve Habeşistan'a hicret hakkında yapılan istişareler sayılabilir.⁷²⁰

Hiz. Peygamber (s) Bedir savaşına çıkma konusunda sahabileri toplamış ve onlara fikirlerini sormuştur. Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Ömer ve Mikdad b. Amr söz alarak destekleyici tarzda görüş bildirmişler, bunun üzerine Allah Rasulu (s), ensardan da katılım istemiş, bunun üzerine Sa'd b. Muaz söz alıp her durumda Hiz. Peygamber ile beraber olup destekleyeceklerini ifade etmiştir.⁷²¹ Savaşı müteakip esirler konusunda yapılan istişarede Ahmed b. Hanbel'in Musned'inde bulunan rivayetlere göre Hiz. Ebu Bekir esirleri öldürmeme, Hiz. Ömer ise esirleri öldürme fikrini savunmuşlardır. Sonunda Hiz. Ebu Bekir'in fikri kabul edildi.⁷²²

Buhari'nin Sahihi'nde Kitabu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sunne isimli bölümde Uhud savaşı konusundaki istişareye dair şu bilgi bulunmaktadır: Hiz. Peygamber (s) Uhud günü için şehirde kalmak ve düşmana karşı çıkmak hususlarında sahâbîleri ile müşavere etti, sahâbîleri O'na dışarı çıkmak görüşünü ileri sürdüler. Bunun üzerine Peygamber (s), zırhını giyip harbe çıkmaya azmedince, sahâbîler kendisine: Şehir içinde kal, dediler. Fakat Hiz. Peygamber kesin karar ve azimden sonra onların söylediklerine meyiletmedi ve: "Zırhını, silâhını giyen bir peygambere, Allah kendisiyle düşmanları

⁷²⁰ Kur'an'da Şûrâ kavramı ve Hiz. Peygamber ve halifelerin şura uygulamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Tezcan, Tuğrul, "Kur'an'da Şura Kavramı ve Çağdaş Yorumları", Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010

⁷²¹ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 188

⁷²² Tirmizî, Cihad 34, IV, 213; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 138; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 24

arasında hükmünü verinceye kadar silâhlarını indirip koyması yakışmaz” buyurdu.⁷²³ Yine bu bölümün devamında Hz. Aişe’ye ifk hadisesi hakkında şu nakil yer almaktadır: “İftira ehli Aişe’ye zina iftirası attıklarında, Peygamber (s) o konuda Alî ve Usâme ile müşavere etti ve söylediklerini dinledi. Nihayet o konuda Âişe'nin berâetinin delili olan Kur’ân âyeti indi ve bunun üzerine Hz. Peygamber, iftira atanlara ceza uyguladı.”⁷²⁴

Hendek savaşında Medine etrafına hendek kazılması fikrini Selman-ı Fârisi (r) ileri sürmüş ve Allah Resulu bu fikri kabul etmiştir.⁷²⁵ Diğer bir istişare örneğini Hudeybiye Sulhu sırasında Hz. Peygamber’in hanımı Ümmü Seleme (r) ile yaptığı görüşmede görmekteyiz. Ahmed b. Hanbel’in Musned’inde bulunan rivayete göre Allah Resulu kurban kesmek ve saçını kısaltmak hususunda ashabına emir verip de kimse bu emri yerine getirmek istemeyince, hanımı Ümmü Seleme (r) ile istişare yapmış ve onun görüşü ile hareket ederek, kendisi kurban kesip saçını kısaltınca ashab hemen Hz. Peygamber’i takip etmiştir.⁷²⁶ Bu istişareyi, böylesine önemli bir konuda Hz. Peygamber’in (s) bir hanımıyla yapması ve hanımının görüşünü isabetli bularak derhal yerine getirmesi, İslam’da istişarenin mahiyeti ve bayanlara verilen değer bakımlarından oldukça önem arz etmektedir.

Yine Kur'an-ı Kerim’de “*Onların işleri, aralarında danışma iledir*”⁷²⁷ buyurularak müslümanlara istişare yolu gösterilmektedir. Şûrâ dinimizde ihtiyârî olarak görülmemiş, bilâkis bir vecibe olarak bildirilmiştir. Nitekim bir konu hakkında istişare

⁷²³ Buhârî, İ’tisâm bi’l-Kitâb ve’s-Sunne, 28, IX, 112

⁷²⁴ Buhârî, İ’tisâm bi’l-Kitâb ve’s-Sunne, 28, IX, 112

⁷²⁵ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (h. 310), *Târihu’l-Rusul ve’l-Mulûk*, Dâru’t-Turâs, Beyrut, 2. bsk, 1387, II, 566

⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXI, 212

⁷²⁷ 42-Şura-38

kanalıyla etraflıca bilgi toplayarak ve değerlendirek karar alınmasının ne derece sağlıklı olduğu ve başarıya vesile olacağı açıktır.

İslam’da istişare konusunda üzerinde durulması gereken bir hadis şu şekildedir: **“Din, Allah’a (cc), Resulüne, Müslümanların Yöneticilerine Ve Tüm Müslümanlara karşı samimiyettir.”**⁷²⁸ Bu hadisi şerifte İslam’ın öngördüğü katılımcı yönetim anlayışına açık bir işaret görülmektedir. Nitekim Müslümanların yöneticilerine karşı samimiyeti ifadesinden insanların yöneticilerine rahatlıkla yaklaşabilmeleri ve doğru gördükleri hususları onlarla bir engelle karşılaşmadan paylaşabilmeleri anlaşılmaktadır. Ayrıca hadisin dinin samimiyetten ibaret olduğu şeklindeki ifade tarzından “samimiyet” işinin önemi çok veciz bir şekilde vurgulanmaktadır.

Fethu’l-Bâri’de belirtildiğine göre “din samimiyettir” ifadesi “hac arafattır” hadisinde olduğu gibi mübalağa olarak anlaşılabilir. Çünkü dinin büyük kısmı hayırhahlıktır.⁷²⁹ Nevevi’ye (h. 676) göre de arafat haccın en temel rüknü olduğu gibi samimiyetin de benzer şekilde dinin çok önemli bir rüknü olduğuna hadiste işaret vardır.⁷³⁰ Mâzerî’den (h. 536) nakledildiğine göre hadiste geçen “nasihat” kelimesinin bir anlamı balı süzmek olup hadiste dinde samimiyet ve ihlasın önemine işaret edilmiştir. Nasihatın bir diğer kelime anlamı ise ip ile birşeyi dikmek olup hadiste müslüman kardeşinin dağınıklığını nasihatla toparlamak anlamı kastedilmiştir. “Tevbe-i Nasuh” ifadesinde de günahların dini yırttığı, tevbenin ise onu dikerek düzelttiği anlamı

⁷²⁸ Muslim, İman 95, I, 74; Ebu Dâvud, Edeb 66, IV, 286; Nesaî, Biat 31, VII, 156; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXVIII, 138

⁷²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, I, 138

⁷³⁰ Nevevî, *Minhâc*, II, 37

vardır.⁷³¹ Nevevî (h. 676) ise bu hadisin dinin tüm amaçlarını içinde topladığını bildirmiştir.⁷³²

Müslümanların yöneticilerine samimiyet göstermesi ile kasıt, yerine getirmek zorunda oldukları görevde onlara yardımcı olmak, gaflet etmeleri durumunda onları uyarmak, hak uğrunda kendilerine yardım, hakdan ayrılmamalarını tenbih, yalancı medh u senalarla onları aldatmamak, onlara hayır duada bulunmak, bir hata yaptıklarında kusurlarını gidermek ve onları en güzel bir şekilde haksızlık yapmaktan uzaklaştırmaktır. Tüm müslümanlara hayırhah olmak, onlara şefkatli olmak, yararlı olacak şeyler yapmak, din ve dünyalarına faydalı olan şeyleri kendilerine göstermek, kusurlarını görmezden gelmek, yardımlarına koşmak, zararlarını gidermek, iyiliği emir kötülüğü nehyetmek, büyüklerine hürmet, küçüklerine şefkatda bulunmak, aldatmamak, eziyet etmemek, kendisi için istediğini onlar için de istemek, kendisi için çirkin gördüğü şeyi onlar için de çirkin görmektir.⁷³³

Ebû Hureyre'nin (r) şöyle dediği rivâyet edilmektedir: “*Resûlullah (s)'den daha çok arkadaşlarıyla istişare eden bir kimse görmedim.*”⁷³⁴ Bedir savaşı sonrası esirler elde edilince Resûlullah (s) bu esirler hakkında ne dersiniz? buyurmuştur.⁷³⁵ Sonuçta fidyeye karar verildi.

Nebi (s) “*İstişare edilen kimse güvenilen kimsedir.*”⁷³⁶ buyurarak istişare edilen

⁷³¹ Mâzerî, *el-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, I, 293; ayrıca bkz. Hattâbî, *Meâlimu 's-Sunen*, I, 131

⁷³² Nevevî, *Minhâc*, II, 37

⁷³³ İbn Hacer, *Fethu 'l-Bâri*, I, 138 ve Hattâbî, *Meâlimu 's-Sunen*, I, 131

⁷³⁴ Tirmizî, *Cihad* 34, IV, 213

⁷³⁵ Tirmizî, *Cihad* 34, IV, 213; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 138; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 24

⁷³⁶ Tirmizî, *Edeb* 57, V, 125; Ebû Dâvûd, *Edeb* 122, IV, 333; İbn Mâce *Edeb* 37, II, 1233

kimsenin kendisine duyulan güvene uygun biçimde davranması gerektiğine imada bulunmuştur. İstişarenin bir toplum için ne derece önemli olduğuna işaret eden bir diğer hadis ise şu şekildedir: “İdarecileriniz iyi kimselerden, zenginleriniz cömert kişilerden olduğu ve işleriniz aranızda istişare ile yürütüldüğü durumda yeryüzünde yaşamamız toprak altına gitmenizden daha hayırlıdır.”⁷³⁷

Resûlullah (s), müslümânlar Hevâzin esirlerinin hürriyete kavuşturulması hususunda kendilerine izin verdikleri zaman: “Şimdi ben sizden esirlerini vermeye rızâsı olan kimseleri, rızâsı olmayanlardan ayıramıyorum. Sizler şimdi gidiniz de sizin bunu onayladığınıza dair kararınızı bize arîfleriniz (yani kabile temsilcileriniz) iletilip bildirsinler” buyurdu. Bunun üzerine insanlar yerlerine çekildiler. Kabilelerin arîfleri, kabileleri halklarıyla konuştular. Sonra da Resûlullah'a gelip herbiri kavminin esirlerini geri vermekten memnun olduklarını ve Resûlullah'a esirleri hürriyete kavuşturmak hususunda izin verdiklerini bildirdiler.⁷³⁸ Bu rivayetten anlaşıldığına göre halkın meseleleri halk içindeki her bir grup içinde müzakere edilip grup başkanları tarafından yönetime arz edilmek suretiyle hal edilmiştir. İbn Hacer rivayette geçen “urefa” kelimesinin insanların idare işlerini üstlenen kimseler anlamına geldiğini belirtmiştir.⁷³⁹

Hz. Peygamber'den (s) sonra halifelerin de istişare kurumuna son derece riâyet ettikleri nakledilen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in kendisinden sonra halifelik işini kendilerine havale ettiği kimseler, toplanıp aralarında halifeliği kendisine

⁷³⁷ Tirmizî, Fiten 78, IV, 529

⁷³⁸ Buhârî, Ahkam 26, IX, 71; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXI, 230

⁷³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 169

verip akdedecekleri kimse hakkında istişare ettiler.⁷⁴⁰ Hz. Ömer yaralandığı zaman “Yerine bir halife tavsiye et” dediklerinde: Resûlullah şu altı kişiden memnun ve razı olarak vefat etti, dedi ve bu altı sahâbînin isimlerini Osmân, Alî, Talha, Zubeyr, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas diye açıkça sayıp halifelik seçim ve kararını verecek şûra üyelerini tayin etmiştir.

b. İdarecinin Tevâzûu

Kalkınma alanındaki modern araştırmalar bir toplumda insanlar arasında *eşitliğin* kalkınmaya nasıl etkide bulunduğuna işaret etmektedirler. Buna göre bir toplumdaki değişik tabakalar arasında ne kadar eşitlik ve homojenlik mevcutsa zamanla daha demokratik kurumlar kurulmakta, kamu mal ve hizmetlerine daha fazla yatırım olmakta, mülkiyet hakları ve ekonomik fırsatlara daha geniş erişim sağlayan kurumlar meydana çıktığı görülmektedir⁷⁴¹. Bu konuyla alakalı bazı rivayetlere “Hukukun Üstünlüğü” bölümünde yer verildiğinden burada tekrarlanmamıştır.

Kur'an-ı Kerim insanların eşit olduğunu, herhangi bir şekilde baskının olamayacağını en veciz bir biçimde bildirmiştir: “*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır.*”⁷⁴² Yine müslümanların kendi aralarında ilişkilerinde nasıl olmaları gerektiğine dair iki ayet şu şekildedir: “*Onunla (Peygamberle) beraber olanlar,*

⁷⁴⁰ Buhârî, Ahkam 43, IX, 78; Beyhakî, *Sunen*, VIII, 253

⁷⁴¹ “*Colonialism, inequality, and long-run paths of development*” in *Understanding Poverty* s. 41, ayrıca bkz. Forbes, K. (2000) “*A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth.*” *American Economic Review*, 90(4), 869-887).

⁷⁴² 49-Hucurat-13

inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.”⁷⁴³ Ve “Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.”⁷⁴⁴

Buhârî, Sahih'inin Ahkâm bölümünde “Peygamber'e (s) ait (Huzuruna İnsanların Girmelerine Engel Olacak) Kapıcılar Olmadığının Zikredilmesi” isimli bir bâb başlığıyla Hz. Peygamber'in ne denli erişilebilir ve mütevazi olduğuna işaret etmiştir. Resûlullah her fırsatta ashabına idarecinin tevazusu hakkında gerek sözleriyle gerek hal ve davranışlarıyla en güzel şekilde mesajlar vermiştir.

Bir gün bir adam, Resûlullah Efendimiz'in (s) huzuruna gelince, onun mânevî heybetinden titremeye başlamıştı. Efendimiz (s) bu adama hitaben: “*Korkma! Rahat ol. Ben bir kral değilim, ben ancak Kureyş'ten kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.*”⁷⁴⁵ buyurarak çok anlamlı bir şekilde, insanların birbirlerinden korkar derecede bir tahakküm anlayışına düşmemelerine dikkat çekmiştir.

Resûlullah'ın (s) ashabına Resûlullah'dan (s) daha sevimli bir kimse yoktu. Fakat buna rağmen kendisini gördükleri zaman kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı.⁷⁴⁶ Nebi (s) “*Her kimi, insanların kendisi için kalkıp ayakta beklemeleri sevindirirse ateşteki yerine hazırlansın.*”⁷⁴⁷ buyurarak müslümanlara, birbirine karşı alçak gönüllü ve baskıcılıktan uzak olmayı emretmektedir.

⁷⁴³ 48-Fetih-29

⁷⁴⁴ 5-Maide-54

⁷⁴⁵ İbn Mâce, Et'ime 30, II, 1101; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 50

⁷⁴⁶ Tirmizî, Edeb 13, V, 90; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIX, 350; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, XI, 274; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 274

⁷⁴⁷ Tirmizî, Edeb 13, V, 90; Ebû Dâvûd, Edeb 52, IV, 358; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXVIII, 39; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XIX, 320

Bir diğerk rivayette büyüklük taslamamak gereği şu şekilde bildirilmektedir:
“Yüce Allah bana: Mütevazi olunuz da kimse kimseye zulmetmesin ve büyüklük taslamasın diye vahyetti.”⁷⁴⁸

4. Yolsuzlukla Mücadele

İyi idarenin gerektirdiği sorumluluk taşıma, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi esasların yokluğunda ortaya çıkan arızaların başında yolsuzluk gelmekte olup kalkınma sürecine en büyük zarar bu yoldan gelmektedir. Nitekim eğitim, sağlık, altyapı gibi alanların hangisine ne kadar yatırım planlanırsa planlansın, yolsuzluk sebebiyle fonlar gerekli yere ulaşamıyor yahut şahsi menfaatler için kullanılıyor ve böylece planlanan yatırımlar gerçekleşemiyorsa herhangi bir ilerleme sağlanamıyor demektir. Yolsuzluk konusunun günümüz dünyasında kalkınma sahasında ne denli önemi hâiz olduğunu göstermesi açısından 2013 senesinde Dünya Bankası Başkanı, yolsuzluğun kalkınmanın önündeki **bir numaralı engel** olduğunu belirten dikkat çekici bir basın açıklaması yapmıştır⁷⁴⁹. Yolsuzluk konusu da aslında iyi idare ile yakından alakalı olmakla beraber önemine binâen ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Yolsuzluğun yol açtığı verimsizlikler son derece büyük oranlara ulaşabilmekte ve kalkınmanın önünü kapayabilmektedir⁷⁵⁰. Maaşını alıp da işe gelmeyen öğretmen ya

⁷⁴⁸ Ebû Dâvûd, Edeb 47, IV, 274; Muslim, Cennet 64, IV, 2198; İbn Mâce, Zuhd 16, II, 1399; Beyhaki, Şuabu'l-İman, IX, 52

⁷⁴⁹ <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2013/12/19/corruption-developing-countries-world-bank-group-president-kim> Erişim 18 Nisan 2014

⁷⁵⁰ Mauro, P. (1995) “Corruption and Growth” The Quarterly Journal of Economics, 110(3), 681-712; Bardhan, P. (1997), “Corruption and Development: A Review of Issues”, Journal of Economic Literature 35, 1320-1346; Banerjee, Understanding Poverty Ch. 11, “Corruption and Development”

da doktorlar gibi, yahut ufak bir rüşvet karşılığında fazla yük taşıyan tırlar nedeniyle çok büyük masraflarla yapılan otoyolların tahrip olması gibi örnekler bunun göstergesidir⁷⁵¹.

Kur'ân-ı Kerim'de haksız yolla kazanç elde etme, ganimete hiyanet, rüşvet ve düzen bozma gibi konularda müslümanları ikâz eden pek çok ayeti kerime vardır. Bu hususta birkaç ayet şu şekildedir: “*Ey iman edenler, mallarınızı, sizden karşılıklı anlaşmadan (doğan) bir ticaretten başka haksız yollarla yemeyin.*”⁷⁵² ve “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.*”⁷⁵³ Bu ayetlerle haksız kazanç sağlamanın ve rüşvetin açık bir şekilde haram olduğu belirtilmiştir.

Devlet malı ve yetimlerin malları konusunda son derece hassasiyet gösterilmesi gerektiğine dair şu ayeti kerimeler dikkat çekmektedir: “*Kim emanete hiyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese, asla haksızlığa uğratılmaksızın, kazandığı tastamam verilir.*”⁷⁵⁴ ve “*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*”⁷⁵⁵

a. Rüşvet- Şefa

Hz. Peygamber (s) ümmetini rüşvet ve haksız kazanç konularında uyarılmış ve örnekler vererek ne gibi işlerin bu kapsama girebileceğini açıklayarak bu şüpheli sahaya hiç yaklaşılmasını önemle istemiştir. Örneğin bir rivayette hediyein ne zaman

⁷⁵¹ Banerjee, *Poor Economics* s. 237

⁷⁵² 4-Nisa-29

⁷⁵³ 2-Bakara-188

⁷⁵⁴ 3-Ali İmran-161

⁷⁵⁵ 4-Nisa-10

sakıncalı olduğunu şu şekilde izah etmiştir: “Bir kimse, bir (din) kardeşi için aracılık yapar da kardeşi onun aracılığı üzerine hediye verir, o da kabul ederse ribâ kapılarından büyük bir kapı açmıştır.”⁷⁵⁶

Bezlu'l-Mechûd'ta şefaatin mendub olan bir iyilik olduğu ve müslüman için bir vecibe olduğu, bunun için hediye almak ise ribanın helali zayi ettiği gibi yapılan şefaatin sevabını zayi ettiği zikredilir.⁷⁵⁷

Rüşvetin yasaklanmasına dair hadisi şerif ise şu şekildedir: “Resûlullah rüşvet verene de rüşvet alana da lanet etti.”⁷⁵⁸ Mübârekfuri (m. 1935) hadisin şerhinde hadisi şerifin Sevban'dan rivayetinde rüşvet verenle alan arasında aracılık yapanın da geçtiğini belirtir.⁷⁵⁹

Ali el-Kârî (h. 1014) rüşvetin hak olan bir şeyi iptal etmek ya da batıl olan bir şeyi hak saymak üzere verilen şey olduğunu bildirir. Ancak hakka ulaşmak yahut kendine gelecek bir zulümden kaçınmak için verilirse sakıncası yoktur. Öte yandan vali ya da hâkimlerin bir hakkı yerine getirmek için bir şey almaları rüşvettir çünkü hakkı yerine getirip zulmü def etmek onların zaten görevidir.⁷⁶⁰

Yine rüşvet hakkında bir başka rivayet şöyledir: “Kureyş kendi aralarında saltanatı ele geçirme yarışına girdikleri ve bağış (atâ) da rüşvete dönüştüğü zaman onu

⁷⁵⁶ Ebû Dâvûd, Buyû' 84, III, 291; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 588; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XVIII, 211

⁷⁵⁷ Sehârenfuri, *Bezlu'l-Mechûd*, XV, 223

⁷⁵⁸ Tirmizî, *Ahkam* 9, III, 615; Ebû Dâvûd, *Akdiyye* 4, III, 300; İbn Mâce, *Ahkam* 2, II, 775; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 87

⁷⁵⁹ Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi'i'-Tirmizî*, IV, 471

⁷⁶⁰ El-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, VI, 2437

(almayı) bırakınız.”⁷⁶¹ Rivayet az bir lafız farkıyla şu şekilde de nakledilmiştir: “Kureyş saltanatı ele geçirme yarışına girişip te bağış (atâ) dininiz karşılığında verilir bir duruma gelince onu almayı bırakınız”.⁷⁶²

Konuyla ilgili dikkat çeken bir başka nakil şu şekildedir: Yahudiler İbn Revâha isimli sahabeye altın toplayıp: “İşte bunlar senindir. Bize yumuşak davran ve taksimatta göz yumuver” dediler. Cevaben şöyle dedi: “Ey Yahudi topluluğu, Sizin bu davranışınız beni yolumdan alıkoyamaz. Bana teklif ettiğiniz bu rüşvet haramdan başka bir şey değildir. Biz bunu yemeyiz.” Bunun üzerine “Demek ki gökler ve yerler böyle (dürüstlikle) ayakta duruyor” dediler.⁷⁶³

b. Memuriyette Ücret

Kamu hizmetinde çalışan insanlara tayin edilen ücret konusu Hz. Peygamber’in üzerinde önemle durduğu bir konu olup şu sözleriyle topluma hizmet edenlerin ücretlerinin miktarı hususunu aydınlatmıştır: “Kim bizim emrimizde görevli ise (hanımı yoksa) evlensin, hizmetçisi yoksa bir hizmetçi tutsun, evi yoksa ev alsın. Kim bundan başka bir servet edinirse, o kimse haindir yahut hırsızdır.”⁷⁶⁴

Azimabadi (m. 1911) hadisi şerifin şerhinde devlet memurunun mehrini, ailesinin nafakası, giyimini ve buna benzer kaçınılmaz olan masraflarını israfı ve lükse girmeden ücretinden alması helal iken zaruri ihtiyacından fazla almasının haram

⁷⁶¹ Ebû Dâvûd, Harac 16, III, 137

⁷⁶² Ebû Dâvûd, Harac 16, III, 137; Beyhaki, *Sunen*, VI, 584

⁷⁶³ Muvatta, Musâkat 2, II, 703; Beyhaki, *Sunen*, IV, 206

⁷⁶⁴ Ebû Dâvûd, Harac 10, III, 134; İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme (h. 311), *Sahih*, (thk. Muhammed Mustafa A’zami), El-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, IV, 70; Taberâni, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XX, 305; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 563; Beyhaki, *Sunen*, VI, 577

olduğunu belirtir. Hattabi'den nakille hadisin iki şekilde yorumlanabileceğini belirterek birinci yoruma göre devlet memurunun evi ve hizmetçisi yoksa bunları temin edecek kadar ücret alabileceğini belirtir. İkinci yoruma göre ise devlet, bekar olan memuru evlendirir, evi olmayana görev süresince ev kiralar, hizmetçisi olmayan memura görev süresince hizmetçi temin eder.⁷⁶⁵

Ali el-Kârî (h. 1014) Tîbî'den (h. 743) naklen hadisi şerifte ücret yerine bahsi geçen şeylerin temininden bahsederek kişinin hırsının önlenmesinin amaçlandığını belirtir.⁷⁶⁶

Bu hususta diğer bir rivayette, tayin edilen ücretin üzerinde menfaat sağlamanın mâhiyeti şu şekilde açıklanmıştır: “*Biz kimi devlet işinde çalıştırır da kendisine maaş verirsek, onun bu maaştan fazla (olarak devlet hazinesinden) aldığı şey (devlete) hiyanettir.*”⁷⁶⁷ Günümüzde memuriyetin gerektirdiği bu farklı hususiyetin anlaşılmasına ve bu bilincin aşılmasına son derece ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Memuriyette ücret konusunda diğer bir önemli rivayet şu şekildedir: “*Memurların hediye alması (devlete) hiyanettir.*”⁷⁶⁸

c. Ganimete Hıyanetin Şiddetle Haram Kılınması

H. Peygamber döneminde savaşlarda ele geçirilen ganimet önce bir araya getirilip Resûlullah (s) tarafından sahabilere paylaştırılırdı. Paylaşım yapılmadan

⁷⁶⁵ Azîmabadî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VIII, 162

⁷⁶⁶ El-Kârî, Ali, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ*, VI, 2436

⁷⁶⁷ Ebû Dâvûd, Harac 10, III, 134; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 563; İbn Huzeyme, *Sahih*, IV, 70; ayrıca bkz. Azîmabadî, *age*, VIII, 160

⁷⁶⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Musned*, XXXIX, 14; Bezzar, *Musned*, IX, 172

ganimetlere dokunmak yasaklanmıştı. Zira ganimetler paylaşımından önce ortak bir mal hükmündedir. Ganimet mallarına hassasiyet konusunda önemli ikazlarda bulunan Hz. Peygamber bu şekilde bir haksız kazanç sağlamanın akibetini şu şekilde dile getirmiştir: Resûlullah'a (s) falan kimse şehîd oldu denildi. Bunun üzerine Resûlullah (s) şöyle buyurdu: *“Hayır! Ganimet malından aşırıldığı bir elbise yüzünden o kişiyi Cehennem’de gördüm.”*⁷⁶⁹

Başka bir hâdise ise şu şekilde cereyan etmiştir: Hayber savaşında Eşca' kabilesinden bir adam öldü. Peygamber (s): Arkadaşınızın cenaze namazını siz kılınız (yâni ben kılmayacağım) buyurdu. (Adamın hâlini bilmedikleri için) sahâbîler bu duruma şaştılar ve yüzleri değişti. Sonra Peygamber (s), sahâbîlerinin vaziyetlerini görünce: “Sizin arkadaşınız, Allah yolunda ganimet malından çalmıştır” buyurdu. Bunun üzerine sahâbîler adamın eşyasında arama yaptılar. Yahudilerin boncuklarından iki dirhem (bile) etmeyen boncuklar buldular.⁷⁷⁰

Ganimet malının küçük yahut büyük olmasının sonucu değiştirmeyeceğini Hz. Peygamber açıkça belirtmiştir: Resûlullah (s) Huneyn (savaşı) günü ganimet malından bir devenin yanında bize namaz kıldırıldı. Namazdan sonra deveden bir tüy alıp iki parmağı arasına koydu. Sonra (cemaate hitaben): *“Ey insanlar! Şüphesiz bu (tüy taneciği bile) sizin ganîmetlerinizdendir. (Artık) ipliği, iğneyi, bundan değerli olanı ve bundan değerce düşük olanı ödeyiniz (yâni bana teslim ediniz). Çünkü ganimet malından bir şey çalmak kıyamet günü sahibine şüphesiz bir utançtır, bir ayıptır ve bir ateştir”*

⁷⁶⁹ Tirmizî, Siyer 21, IV, 139; Muslim, İman 182, I, 107; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 330

⁷⁷⁰ İbn Mâce, Cihad 34, II, 950; Ebû Dâvûd, Cihad 141, III, 68; Nesaî, Cenâiz, IV, 64; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXVIII, 257

buyurdu.⁷⁷¹

d. Kamu malı konusunda hassasiyet

Kamu malını haksız şekilde elde etmeye çalışmak pek büyük bir günah sayılmış ve Nebi (s) farklı yer ve zamanlarda sahabilerini bu hususta ikâz etmiştir. Bu rivayetlerden birkaç tanesini burada zikretmek istiyoruz.

Bir keresinde Peygamber (s) sahabilerin arasında ayağa kalktı, ganimet ve millet malına hainliğin günâhını ve hükmünün büyüklüğünü belirtti de şöyle buyurdu:

“Sakin sizden birinizi kıyamet gününde omuzunda meleyen bir koyunla, öbürünü omuzunda homurdayan bir atla bulmayayım. O sırada o kimse bana:

— Yâ Rasûlallah! Bana yardım et, der. Ben de ona: Sana hiçbir şey yapmaya gücüm yetmez. Ben sana (dünyâda iken Allah'ın hükmünü) tebliğ ettim, diye cevap vereceğim.

Birine de omuzunda böğüren bir sığır olduğu hâlde rastgelmeyeyim. Öylesi de:

— Yâ Rasûlallah, beni kurtar der. Ben ona da: Sana hiçbir şey yapmaya gücüm yetmez. Ben sana Allah'ın hükmünü tebliğ ettim, derim.

Bir başkasını da omuzunda altın, gümüş yüklü bulmayayım. Öylesi de:

— Yâ Rasûlallah! Bana yardım et, der. Ben de ona: Sana hiçbir yardım yapmaya gücüm yetmez. Ben sana dünyâda iken Allah'ın hükmünü tebliğ ettim, derim.

Bir diğerini boynunda dalgalanan giysiler olduğu hâlde bulmayayım. O da:

⁷⁷¹ İbn Mâce, Cihad 34, II, 950; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVII, 371; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 51

— Yâ Rasûlallah, bana yardım et, der. Ben ona da: Sana hiçbir yardım yapmaya gücüm yetmez. Ben sana tebliğ etmişim, derim.”⁷⁷²

Hz. Peygamber'in yol ağırlığı olan eşyası üzerinde bekçilik yapan bir adam bir gün ölünce Resûlullah (s): “Bu adam cehennemdedir” buyurmuştur. Sahâbîler (acaba neden cehennemdedir diye) ona bakmağa gidince onun terikesinde millet malından çalmış olduğu bir abâ bulmuşlardır.⁷⁷³

Nebi (s) kamu malını çalmaktan tahzir için şu sözleri söylemiştir: “*Biz, içinizden birini görevlendirip de o, bir iğne veya daha büyük bir şeyi bizden gizli olarak alırsa bu, bir hiyanet olarak Kıyamet gününde karşısına çıkar.*” Bunun üzerine hemen bir adam ayağa kalkarak şöyle dedi: “Ey Allah'ın Resulü! Bana verdiğin görevi benden geriye al.” Sahabî sebep olarak Hz. Peygamberin bu sözlerinden korktuğunu belirtince Hz. Peygamber şöyle karşılık vermiştir: “*Ama ben şunu diyorum: Dikkat edin! içinizden kimi bir iş için görevlendirdiysek, onun azını da çoğunu da getirsin. Daha sonra kendisine verileni alır, yasak edilendense vazgeçer.*”⁷⁷⁴

Bir diğer önemli rivayette ise Hz. Peygamber (s), Ezd kabilesinden İbnu'l-Lutbiyye adında bir adamı sadaka üzerine (zekât toplamakla) görevlendirdi. Zekât toplayıp dönünce: “İşte bunlar size. Şunları da bana hediye olarak verdiler” deyince, Peygamber (s) hemen ayağa kalkıp Allah'a hamd u senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu: “*Ben sizden birinizi Allah'ın beni görevlendirdiği bir iş (zekât toplamak) için*

⁷⁷² Buhârî, Cihad 188, IV, 74; Muslim, İmâre 24, III, 1461; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XV, 307; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 525

⁷⁷³ Buhârî, Cihad 189, IV, 74; İbn Mâce, Cihad 34, II, 950; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 32

⁷⁷⁴ Muslim, İmâre 30, III, 1465; Ebû Dâvûd, Akdiyye 5, III, 300; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXIX, 255; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 444

görevlendiriyorum; gelip şöyle diyor: “Bu size, bu da bana, çünkü bu bana hediye olarak verilmiştir.” Babasının veya annesinin evinde otursaydı, eğer doğru sözlüyse bu hediye ona gelir miydi? Vallahi eğer biriniz, haketmediği bir şey alırsa, Kıyamet gününde Allah'a kavuştuğu zaman, aldığı şeyi sırtına alıp taşıyacaktır. Şayet bu haksız aldığı şey, deve ise böğürece, sığırsa möleyecek ve koyunsa meleyecek.” Daha sonra Allah Resulü koltuğunun altındaki beyaz teni görününceye kadar ellerini kaldırıp şöyle dedi: “Allahım! Tebliğ ettim mi?”⁷⁷⁵

Nevevî (h. 676) hadisi şerifin şerhinde, devlet memurlarına verilen hediyelerin haram ve hiyanet olduğunu ve kıyamet günü ganimet çalanlarla aynı duruma düşeceklerini belirtir.⁷⁷⁶

Hz. Peygamber (s) Ebû Mesûd isimli sahabiye bir gün zekat tahsildarı olarak görevlendirmiş ve *“Bu göreve git. Fakat dikkat et, sakın seni kıyamet gününde omuzunun üzerinde, çalmış olduğun ve böğürtüsü olan zekat devesiyle gelir bir halde bulmayayım.”* buyurdu. Bunun üzerine sahabi *“Ey Allah'ın Rasûlü Öyleyse ben gitmek istemiyorum”* demiş, Hz. Peygamber de *“Öyleyse ben de seni zorlamıyorum”* şeklinde karşılık vererek konunun ciddiyet ve hassasiyetini ortaya koymuştur.⁷⁷⁷

Resûlullah (s), Muâz b. Cebel'i (r) Yemen'e vali olarak gönderirken hareket edeceği sırada peşinden bir haberci göndererek geri çevirmiş ve: *“Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan hiçbir şey alma, çünkü bu bir*

⁷⁷⁵ Buhârî, Zekat 68, II, 130; Hibe 15, III, 159; Eymân ve'n-Nuzûr 3, VIII, 130; Hiyel 15, IX, 28; Ahkâm 24, IX, 70; Ahkâm 41, IX, 76; Muslim, İmâre 26-29, III, 1463; Ebû Dâvud, Harâc 11, III, 134; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXIX, 7

⁷⁷⁶ Nevevî, *El-Minhâc*, XII, 219

⁷⁷⁷ Ebû Dâvud, Harâc 12, III, 135

hainliktir. Her kim bu dünyada hainlik yaparsa kıyamet günü Allah'ın huzuruna, yaptığı o hainlikle getirilir. İşte bunun için seni çağırıştım, şimdi vazifene gidebilirsin.” diyerek uyarıştır.⁷⁷⁸ Anlaşıldığı üzere, Resûlullah sahabilerini değişik işlerle görevlendirdiğinde kamu malı hususunda sorumlulukları hakkında ciddi biçimde tenbihte bulunmuştur.

e. Zulüm ve Yer Gasp Etmekten Nehy

Yolsuzluk ve kamu malından hırsızlık bir bakıma, bir tek kişiye yapılan zulüm ve hukuk tecâvüzünün, tüm toplumu kapsayacak şekilde gerçekleşmesidir. Bu bakımdan dinimiz bir tek kişiye dâhi olsa haksız kazanç sağlamak üzere yapılan zulüm ve gasbı şiddetle kötölemiş ve yasaklamıştır. Dolayısıyla yolsuzluk gibi tüm toplumu ilgilendiren bir suçun ne derece ciddi bir âkibet gerektirdiği evleviyetle anlaşılır.

Hz. Peygamber zulümden men ederek zulmün ahiretteki neticesinden şu sözleriyle haber vermiştir: *“Her kim zulüm yolu ile bir karış yer alırsa, Allah Teâlâ onu kıyamet gününde yedi kat yerden itibaren boynuna dolar.”*⁷⁷⁹ Diğer bir rivayet ise şu şekildedir:

*“Bir kimse müslümân bir kimsenin malını koparmak için, yemininde yalancı olarak, hapsedip bağlayıcı yalan bir yemîn ederse, kıyamet gününde o kimse Allah (cc) kendisine öfkeli olduğu hâlde kavuşacaktır.”*⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Tirmizî, Ahkâm 8, III, 613; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XX, 128

⁷⁷⁹ Muslim, Musakat 137, III, 1230; Buhârî, Mezalim 13, III, 130; Bed'u'l-Halk 2, IV, 107; Dârimî, Buyû', III, 1699; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 182

⁷⁸⁰ Buhârî, Ahkam 30, IX, 72; Musâkât 5, III, 110; Husûmât 3, III, 121; Muslim, İman 220, I, 122; Tirmizî, Buyû', III, 561; İbn Mace, Ahkam 8, II, 778

Yine bir keresinde Nebi (s) “*Her kim yemini ile bir müslümanın hakkını elinden alırsa o kimseye Allah cehennemi vacip kılmış, cenneti de haram etmiş demektir.*” buyurmuşlar. Bunun üzerine bir zât: Pek az bir şey olsa da mı Ya Resûlullah, deyince Resûlullah (s): “Misvak ağacından bir çubuk dahi olsa” buyurmuştur.⁷⁸¹

Yine haksızlıktan sakındırma hususunda dikkat çekici bazı hadisler şunlardır: “*Zulümden sakının. Çünkü zulüm kıyamet gününde karanlıklar olacaktır.*”⁷⁸² Ve “*Kıyamet gününde hakları mutlaka sahiplerine vereceksiniz. Hattâ boynuzsuz koyun için boynuzlu koyundan kısas alınacaktır.*”⁷⁸³

Peygamber (s) Muâz b. Cebel'i Yemen'e vâlî olarak gönderirken “Ey Muâz mazlumun duasından sakın. Çünkü mazlumun duası ile Allah arasında hiçbir engel yoktur” buyurarak idarecinin zulmetmesinden özellikle sakındırmıştır.⁷⁸⁴

5. Etkin Yargı Sistemi

Güçlü bir toplumsal yapıyla beraber etkin bir hukuk sistemi; sözleşmelerin uygulanabilirliği, mülkiyet haklarının korunabilmesi ve neticede iktisâdî **işlem maliyetlerinin düşürülmesi** yoluyla sağlam bir kurumsal yapıya zemin hazırlayarak kalkınma sürecine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.⁷⁸⁵ Kalkınma yazınında gerek

⁷⁸¹ Muslim, İman 218, I, 122; Nesai, Âdâbu'l-Kudât 30, VIII, 246; Beyhaki, *Sunen*, X, 301;

⁷⁸² Muslim, Birr 57, IV, 1996; Buhârî, Mezalim 8, III, 129; Tirmizî, Birr ve Silâ 83, IV, 377; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, IX, 474

⁷⁸³ Muslim, Birr 60, IV, 1997; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme 2, IV, 614; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 137

⁷⁸⁴ Buhârî, Mezalim 9, III, 129; Tirmizî, Zekat 6, III, 12; İbn Mâce, Zekat 1, I, 568; Ebû Dâvûd, Zekat 4, II, 104

⁷⁸⁵ Arslan, “*Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi*”, s. 84-85

teorik gerekse ampirik çalışmalar, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı kanallarıyla, etkin yargı sistemi ile iktisadi büyüme arasında güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir.⁷⁸⁶

a. Adalet

Kurumsal yapının içinde yer alan hukukun üstünlüğü, etkin yargı sistemi ve iyi idare gibi bazı öğelerin özünü oluşturan **adalet** kavramı, aslında kalkınma için de olmazsa olmaz bir bileşendir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim adaletli olmayı takvaya daha yakın olarak nitelediği gibi⁷⁸⁷ zulmün sonucunun da hüsrana olacağını bildirmiştir⁷⁸⁸. Bu bağlamda, **Maverdi** (h. 450) adaletin bir ülkenin imarı ve kalkınması için oynadığı role şu ifade ile vurgu yapmıştır: “Herkesi kapsayan adalet, karşılıklı sevgi ve dayanışmayı besler, kurallara uymaya ve itaate sebep olur, ülkenin imar ve kalkınmasını ve servetin artmasını sağlar. Öte yandan, adaletten ayrılma kadar ülkeyi harap edecek ve insanların vicdanlarını bozacak daha hızlı bir şey yoktur.”⁷⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim’de pek çok ayet-i kerime adalete önemle vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder*”⁷⁹⁰ ve “*Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır.*”⁷⁹¹ gibi ayetler adaletin önemine işaret etmektedir.

⁷⁸⁶ Arslan, *age*, s. 84

⁷⁸⁷ 5-Maide-8

⁷⁸⁸ 20-Taha-111

⁷⁸⁹ Mâverdî, *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Din*, s. 125

⁷⁹⁰ 16-Nahl-90

⁷⁹¹ 5-Maide-8

Aynı zamanda bir hükümdar olan Hz. Davud'a (as) hitâben idarecinin adaletli olması, eğer olmazsa bunun sonucu hakkında şu ayeti kerime dikkat çekicidir: “*Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O hâlde insanlar arasında hakla (adaletle) hükmet. (Hükümünde) hevâ ve hissiyatına tâbi olma ki, bu seni Allah yolundan saptırır. Çünkü Allah yolundan sapanlar, hesâb gününü unuttukları için onlara pek çetin bir azâb vardır*”⁷⁹²

Hz. Peygamber adaletli idarecinin faziletine şu sözleriyle işaret etmektedir: “*Yedi sınıf insan vardır ki, Allah kendi gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyamet gününde, bunları kendi arşının gölgesinde gölgelendirir: Birisi âdil devlet başkanı...*”⁷⁹³

Munâvî (h. 1031) hadisin şerhinde âdil imamın, yönetimi altındakiler hakkında, Cenabı Hakk'ın emirlerine tabi olduğunu ve ifrat ve tefrite düşmeyerek herşeyi yerli yerine koyduğunu belirtir. Adil imam nasıl ki mazluma sahip çıkarsa Cenabı Hak da kıyamette ona sahip çıkacaktır.⁷⁹⁴

Emri altındakiler hakkında adaletle davranmanın ehemmiyetine değinen bir diğer hadis şu şekildedir: “*Şüphesiz ki, adaletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman'ın yemininde olacaklardır. Onun her iki eli sağdır. Bunlar, hükümlerinde ve aileleri ile yönetimi altındaki kimseler hakkında adalet gösterenlerdir.*”⁷⁹⁵

⁷⁹² 38-Sad-26

⁷⁹³ Buhârî, Zekat 16, II, 111; Muslim, Zekat 91, II, 715; Tirmizî, Zuhd 53, IV, 598

⁷⁹⁴ Munâvî, *Feyzu'l-Kadir* IV, 89

⁷⁹⁵ Muslim, İmâre 18, III, 1458; Nesaî, Âdâbu'l-Kudât 1, VIII, 221; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XI, 32

Zekat konusunda adaletli olma hususunda şu rivayetler yer almaktadır: “*Adaletle iş yapan zekat memurunun durumu evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan kimse gibidir.*”⁷⁹⁶ Diğer rivayette ise Resûlullah (s)’a bir adam gelir ve “bana zekât ver” der. Resûlullah (s) ona: “*Yüce Allah zekât (taksimi) hususunda ne bir peygamberin ne de başkasının hükmüne razı olmadı ve onunla ilgili hükmü kendisi verdi, onu sekiz sınıfa taksim etti. Eğer o sınıflardan isen sana hakkını veririm.*” şeklinde cevap vererek karar vermede adalete riâyet ederek kurallara uyma hususunda örnek olmaktadır.⁷⁹⁷

b. Hukukun Üstünlüğü

Hz. Peygamber tüm hayatı boyunca hukukun üstünlüğü ve herkesin kurallar karşısında eşit olması hususunda son derece titizlik göstermiştir. Nitekim bu bağlamda kaynaklarımızda pek çok nakil mevcuttur. Bunlardan bir kısmına burada yer vermek istiyoruz.

Bir adam gelip Hz. Peygamber’den (s) bir alacak veya bir hak talep edip kaba bâzı sözler söyleyince sahabiler o adamın haddini bildirmek istemişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (s): “*Onu bırakınız. Çünkü kişi borcunu ödeyinceye kadar alacak sahibinin onun üzerinde bir nüfuzu (yâni edep çerçevesinde alacağını talep etme hakkı) vardır.*” buyurarak hukukun üstünlüğüne işaret etmiş ve önemli bir mesaj vermiştir.⁷⁹⁸ Sindî (h. 1138) hadisin açıklamasında alacak sahibinin borçlu kişi üzerinde olan “sultan” ifadesi ile mübalağa ile de olsa talep etme hakkının olduğunu belirtir.⁷⁹⁹ Bu rivayetdeki

⁷⁹⁶ Ebû Dâvûd, Harâc 7, III, 132; İbn Mâce, Zekat 14, I, 578; Tirmizî, Zekat 18, III, 28; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXV, 147

⁷⁹⁷ Ebû Dâvûd, Zekat 23, II, 117; Dârekutni, *Sunen*, III, 57; Beyhakî, *Sunen*, VII, 9

⁷⁹⁸ İbni Mâce, Sadakât 17, II, 810

⁷⁹⁹ Sindî, *Hâşiyetu’s-Sindî ala Suneni İbn Mâce*, II, 79

bedevinin tavırları, alacaklının hoşgörülü olması ve yumuşak davranması gerektiğine dair hadislerdeki anlatımlara terstir; ancak Allah Resulu (s) bedevinin davranış tarzını görmezden gelerek bu kaba bedeviye müsamaha ile karşılaşmış ve konuya hukukun üstünlüğü açısından yaklaşarak bu hususu vurgulamayı tercih etmiştir.

Benzeri bir hâdise ise şu şekildedir: Bir bedevi Hz. Peygamber'e (s) gelerek Hz. Peygamber 'in (s) yanında bulunan alacağını istedi de O'na karşı sert davrandı. Bunun üzerine sahâbiler bedeviyi azarladılar ve “Yazıklar olsun sana kimle konuştuğunu biliyor musun?” deyince bedevi: “Ben şüphesiz hakkımı istiyorum”, dedi. Bundan sonra Hz. Peygamber (s) sahâbilerine: “Niçin hak sahibi ile beraber olmadınız?” buyurdu. Sonra Hz. Peygamber (s) bedevinin borcunu ödedi ve ona yemek yedirdi. Sonra bedevi: “Sen benim hakkımı mükemmel bir şekilde ödedin, Allah da sana mükâfatını tam olarak versin” diye (sevinçle) dua etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s): “*İşte bunlar insanların en hayırlılarıdır. İçinde, zayıf kimsenin incitilmeden hakkını alamadığı bir toplum yücelemez (veya yücelmesin.)*”⁸⁰⁰ buyurarak zayıf da olsa hak sahiplerinin korunmasının bir toplum için hassasiyet ve ehemmiyetini ifade etmiştir.

Sindî hadisin sonunda geçen *إِنَّهُ لَا فُؤَسَاتٌ أُمَّةٌ* ifadesinin o topluluğun günahlardan temizlenmemesi anlamına geldiğini bildirir. Zayıfın incitilmemesi onu rahatsız edecek eziyetlere maruz kalmamasıdır.⁸⁰¹

Konuyla alakalı çarpıcı bir başka rivayette Hz. Peygamber devrinde, Mekke'nin fethi esnasında Mahzum oğullarından bir kadın hırsızlık yapmıştı. Kavmi onun elinin

⁸⁰⁰ İbni Mâce, Sadakât 17, II, 810; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 458

⁸⁰¹ Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni İbn Mâce*, II, 80

kesilmemesi için Üsâme b. Zeyd'i Hz. Peygamber'e aracı gönderdiler. Üsâme gidip onun affını isteyince, Hz. Peygamber kıpkırmızı kesildi ve "Allah'ın koymuş olduğu cezalardan birini kaldırmam için mi bana ricada bulunuyorsun?" buyurdular. Bunun üzerine Üsâme "Ey Allah'ın Rasûlü! Bağışlanmam için Allah'a dua et; ben çok pişmanım" dedi. Akşam olunca Hz. Peygamber kalkarak Allah'a hamdü senâlar ettikten sonra şunları söyledi: *"Ey insanlar! Önceki ümmetlerin helak olmalarına sebep, içlerindeki soylu ve şerefli kimselerin herhangi bir suç işlemesi halinde onlara ceza uygulamamaları, zayıf ve sıradan kimselerin suç işlemesi durumunda ise onları cezalandırmalarıdır. Muhammed'in nefsinin kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki onun kızı Fatıma hırsızlık yapacak olsa onun da elini kestirirdim"*. Sonra Hz. Peygamber kadının elinin kesilmesini emretti. Kadın daha sonra güzel bir şekilde tevbe etmiştir.⁸⁰²

Kadı İyaz (h. 544) hadis şerifin şerhinde İsrail oğullarının helak olma sebebinin cezalar konusunda şefaathet olduğunu belirterek Resûlullah'ın bundan şiddetle nehy ettiğini belirtir. Suç konusunda konu yöneticiye yahut hâkime nakledilmeden sonra şefaathet hem şefaathet eden hem de edilen için haramdır.⁸⁰³

Hz. Peygamber Useyd b. Hudayr isimli şakacıyla meşhur bir sahabenin bir gün böğrüne vurunca sahabe "Bedenimi acıttın" dedi. Hz. Peygamber de "O halde kısas yap" deyince o da "Ey Allah'ın Rasûlü! Senin sırtında bir gömlek vardır" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber gömleği kaldırdı, o Resûlullah'ı kucaklayıp sonra onun

⁸⁰² Muslim, Hudud 8, III, 1315; Buhârî, Ashâbu'n-Nebi 19, V, 23; Hudud 12, VIII, 160; Tirmizî, Hudud 6, IV, 37; İbn Mace, Hudud 6, II, 851

⁸⁰³ Kadı İyaz, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, Daru'l-Vefa, 1425, V, 501

böğrünü öpmeye başlamış ve “Anam babam sana feda olsun, ya Resûlullah! Ben bunu istiyordum” demiştir.⁸⁰⁴

c. Kul Hakkı

Kul hakkına riâyet etme bilinci adaletin tesisi için zaruridir. Bu bilincin topluma yerleşmesi etkin bir hukuk sisteminin de altyapısını oluşturacaktır. Hz. Peygamber konuyla alakalı bir hadiste kul hakkının önemine şu sözleriyle işaret etmektedir:

“Şübhesiz ben (de sizin gibi) bir insanım. Sizler bana davâlarınızı arz ediyorsunuz. Olabilir ki, sizden biriniz hüccetini diğerinden daha açık ve düzgün ifâde etmiş olur, ben de işitmekte olduğum delil üzerine onun lehine hükmederim. Binâenaleyh ben kimin lehine kardeşinin hakkından birşey hükmetmiş isem, o kimse bu hakkı almasın. Çünkü ben ona ancak ateşten bir parça kesmişimdir.”⁸⁰⁵

Mubârefuri (m. 1935), hadiste geçen “ben de bir insanım” sözüyle hâkimin işlerin iç yüzünü bilemeyeceğine ve ancak kendisine sunulan deliller ve söylenen sözlerle hareket edebileceğine dikkat çekildiğini belirtir. Mubârefuri’ye göre Cenabı Hak isteseydi Peygamberimize işin hakikatini bildirebilirdi. Ancak Cenabı Hak Peygamberimize uymayı ve örnek almayı ümmetine emrettiği için Peygamberimiz davada hüküm verirken de ümmetin örnek alabileceği tarzda işlerin görünen yüzüne itibar etmiştir. Ayrıca ateşten bir parça ifadesi ile de böyle bir haksızlığa karşılık azabın şiddetine işaret edilmiştir. Nevevi’den nakille hâkimin verdiği kararın batıl ve haram

⁸⁰⁴ Ebû Dâvûd, Edeb 160, IV, 356; Hâkim, *el-Mustedrek*, III, 327

⁸⁰⁵ Buhârî, Hiyel 10, IX, 25; Mezâlim 16, III, 131; Muslim, Akdiyye 4, III, 1337; Tirmizî, Ahkam 11, III, 616

olan bir şeyi helal yapmadığını da belirtir.⁸⁰⁶

6. Mülkiyet Hakları

İslam hem kamu mülkiyetini hem de özel mülkiyeti tanımış ve koruma altına almıştır. Tabii kaynaklar, kamu malları, ancak devletin girişim ve garantisizlikle yapılabilecek bir takım fabrika ve yatırımlar kamu mülkiyetine konu olmaktadır. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer müslüman toplumun ortak istifadesi için belli arazileri “hıma” adı altında tahsis etmişlerdir. Öte yandan, kanunlara uygun şekilde kazanıldıktan sonra özel mülkiyet için de belli bir sınır konmamıştır.⁸⁰⁷

Mülkiyet haklarının uygulanması yatırımı teşvik eder. Çünkü insanlar yatırımlarının karşılığını alabileceklerine inanırlar. Hızlı karar alabilen iyi mahkemelerin varlığı karmaşık işletmeleri yürütmek için gerekli karmaşık sözleşmelerin yazılabilesine imkân verir. Bu ve benzeri yollarla, iyi kurumlar insanlar arasındaki etkileşimlerin kolay yürümesini, sözleşmelere uyulmasını sağlar ve böylece iktisadi kalkınmanın önünü açar⁸⁰⁸.

a. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı

İslam dininde özel mülkiyet tanınmış ve kişinin malının, aynen canı gibi dokunulmaz sayıldığı şu hadiste ifade edilmiştir: “*Malını muhafaza uğrunda öldürülen kimse şehiddir.*”⁸⁰⁹ Yine bir diğer rivayette, Resûlullah’a (s) bir adam geldi ve “Yâ Resulâllâh! Bir kimse gelip benim malımı almak istese ne buyurursun?” dedi. Resûlullah

⁸⁰⁶ Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, IV, 474

⁸⁰⁷ Bahît, *et-Temvilu'd-Dâhilî*, s. 23

⁸⁰⁸ Mullainathan, Sendhil “*Better Choices to Reduce Poverty*” in *Understanding Poverty* s. 379

⁸⁰⁹ Buhârî, *Mezalim* 33, III, 136; Muslim, *İman* 226, I, 124; Tirmizî, *Diyetler* 22, IV, 29

(s) “Ona malını verme” buyurdu. “Şayed benimle döğüşürse?” “Sen de onunla döğüş” “Ya beni öldürürse?” “O halde şehid olursun.” “Ya ben onu öldürürsem?” “O cehennemde olur.” buyurdular.⁸¹⁰

Veda Haccı esnasında Resûlullah özel mülkiyetin hürmetine tekrar dikkat çekmiştir: “*Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız bu beldeniz içinde, bu ayınızda, bu gününüzün harâmlığı gibi birbirinize, Rabb'inize kavuşacağınız güne kadar haramdır. Dikkat edin! Bunları size tebliğ ettim mi?*”⁸¹¹

Özel mülkiyetin dokunulmazlığına işaret eden diğer bazı rivayetler şu şekildedir: “*Her kim sahibinden izinsiz bir kimsenin toprağını ekerse ona ekinden bir şey yoktur, sadece yaptığı masraflar kendisine ödenir.*”⁸¹²

Sahibinden izinsiz olarak sağmal hayvanlardan istifade etmek de bu kapsamda yasaklanmıştır: “*Sizden biriniz sağmal hayvanların bulunduğu bir sürüye uğradığında sahibi orada ise ondan izin alsın. Kendisine izin verildiğinde sütü sağıp içsin, sürü başında kimse yoksa üç sefer seslenip sahibini arasın. Cevap veren olursa ondan izin alsın, hiç kimse cevap vermez ise sağıp içsin fakat kabına doldurup götürmesin.*”⁸¹³

Aynı bağlamda bir başka rivayet ise şu şekildedir: “*Hiçbir kimse diğer birinin hayvanının sütünü onun izni olmaksızın sağmasın. Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin saklandığı mahzenine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin nakil*

⁸¹⁰ Muslim, İman 225, I, 124; Beyhaki, *Sunen*, III, 377

⁸¹¹ Buhârî, Hac 133, II, 176; Muslim, Kasâme 30, III, 1306; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXIV, 23; İbn Mace, Fiten 2, II, 1297

⁸¹² Tirmizî, Ahkam 29, III, 640; Ebû Dâvûd, Buyû’ 32, III, 261; İbn Mâce, Ruhûn 13, II, 824

⁸¹³ Tirmizî, Buyû’ 60, III, 582; Ebû Dâvûd, Cihad 85, III, 39

*olunmasını ister mi? Hayvanlarının memeleri de insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiçbir kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olmak dışında, asla sağmasın.”*⁸¹⁴

b. Kamu malında ortaklık

Hz. Peygamber bazı hususi malların kamuya ortak olduğunu bildirerek bunları şu şekilde açıklamıştır: “*Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Suda, otta ve ateşte. Bunun (satılmak suretiyle alınan) bedeli de haramdır.*”⁸¹⁵ Bu sayılan eşyaların özel mülkiyete konu olması sonucu toplumun maruz kalacağı mahrumiyet açık olduğundan bu malların toplumun her ferdinin istifadesine açık olması gerektiği belirtilmiştir.

7. Sözleşmelerin Güvencesi Ve Uygulanabilirliği

Kalkınma yazınındaki araştırmalar sözleşmelerin güven altına alınması ile iktisadi büyüme arasında güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Nitekim sözleşmelerin etkin ve düşük maliyetle uygulanabilir olması sayesinde bu yönde yapılacak kaynak harcamaları tasarruf edilebilecektir. Bu bağlamda, toplum içinde güven unsurunun önemi ön plana çıkmaktadır. Çünkü güven eksikliği durumunda her türlü ihtimali göz önüne alan karmaşık sözleşme yapmak gereği doğacak ve maliyete yol açacaktır.⁸¹⁶

İslam dini akitlere riâyet etmeyi çok önemli bir vecibe olarak bireylere emretmiştir. Nitekim ayet ve hadislerde bu konunun önemle ele alındığını görmekteyiz.

⁸¹⁴ Buhârî, Lukata 8, III, 126; Muslim, Lukata 13, III, 1352; İbn Mace, Ticârât 68, II, 772

⁸¹⁵ İbni Mâce, Ruhûn 16, II, 826

⁸¹⁶ Arslan, Ünal “Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi”, s. 79-80

Dürüstlük, maldaki ayıbın açıklanması gibi hususlar vurgulanarak güvenin sağlanması istenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de akitlere riayet etmeyi emreden birkaç ayeti kerime şu şekildedir: “*Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.*”⁸¹⁷ ve “*Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize hainlik etmeyin*”.⁸¹⁸ Müminlerin özellikleri arasında sözlerine ve emanetlerine uymaları sayılmaktadır: “*Onlar emanetlerini ve sözlerini yerine getirirler.*”⁸¹⁹

Cenabı Hak borçlanmaların az da olsa çok da olsa muhakkak kayıt altına alınmasını emretmektedir: “*Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın... Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir*”.⁸²⁰ ve “*eğer birbirinize güveniyorsanız kendisine güvenilen adam Rabbi olan Allah'dan korksun da üzerindeki emaneti (borcu) ödesin.*”⁸²¹

a. Ticarete Dürüstlük

Alışverişte dürüstlüğün olmaması ve müşteriye aldatma gibi olgular pek tabii olarak iktisadi hayatı son derece zedeleyen ve bireyleri daha maliyetli ve karmaşık sözleşmeler yapmaya zorlayarak kalkınma sürecini olumsuz etkileyen unsurlardır. Konuyla ilgili bazı ayeti kerimeler şunlardır: “*İnsanlardan, kendileri bir şeyi ölçerek aldıkları zaman tam alan, ama onlara bir şeyi ölçüp tartarak verdikleri zaman eksik*

⁸¹⁷ 5-Maide-1

⁸¹⁸ 8-Enfal-27

⁸¹⁹ 23-Muminun-8

⁸²⁰ 2-Bakara-282

⁸²¹ 2-Bakara-283

tartan kimselerin vay haline!”⁸²² ve “Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin.”⁸²³

Resûlullah (s) bir buğday yığınının yanından geçti, elini yığına daldırınca eline ıslaklık geldi. Bunun üzerine: “Ey bu yığının sahibi nedir bu durum” dedi. Adam: “Ey Allah’ın Rasûlû! Gökten yağmur isabet etmiştir” dedi. Resûlullah (s) “Islak olan kısmı müşterinin görmesi için yığının üzerine çıkarmanız gerekmez mi?” Sonra şöyle devam etti: “**Bizi aldatan bizden değildir.**”⁸²⁴ Resûlullah bu sözleriyle aldatmanın kişiyi ne derece müslüman toplumundan uzaklaştıracağına dikkat çekmekte ve ümmetini bu konuda uyarmaktadır.

Resûlullah (s) ölçü ve tartı aletleri kullanarak iş yapan kimselere şöyle buyurdu: “*Siz sizden önce geçen toplumların bu yüzden helak oldukları bir konuda iş başındasınız.*”⁸²⁵

Hz. Peygamber bir sahabîyle yaptığı akdi şu şekilde yazdırmıştır: “Bu, Muhammed Resûlullah'ın (s) el-Addâ b. Hâlid ile müslümanın müslüman ile yaptığı bir alışverişidir. Satılan şeyde hiçbir hastalık, kötülük ve gaile yoktur”⁸²⁶

Alışverişte dürüstlüğün berekete ve kazanca sebep olacağına dair Nebi (s) şunları beyan etmiştir: “*Alışveriş eden iki kişi (yânî satıcı ile satın alıcı) birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerliğe sâhiptirler. Bunlardan herbiri dürüst ve doğru*

⁸²² 83-Mutaffifin-1-3

⁸²³ 11-Hud-84-85

⁸²⁴ Tirmizî, Buyû’ 74, III, 598; İbn Mâce, Ticarat 36, II, 749; Ebû Dâvûd, İcara 16, III, 272; Muslim, İman 164, I, 99

⁸²⁵ Tirmizî, Buyû’ 9, III, 513; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 36

⁸²⁶ Buhârî, Hiyel 14, IX, 28; Tirmizî, Buyû’ 8, III, 512

söyler ve (mala, fiyata âit hususları) birbirlerine açıklarlarsa, bu alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan olunur. Eğer iki taraf (mal ve bedelin ayıbını) gizlerler ve yalan söylerlerse, bu alışverişlerinin bereketi giderilir.”⁸²⁷

Resûlullah mal satmak için yemin etmekten sakındırmış ve yalan yeminin ahirette çok ağır bir sonuca yol açacağını şu sözleriyle belirtmiştir: “Yemin, mal için sürüm ve revâç sebebi sanılır; hakikatte bereketin kaybolma sebebidir.”⁸²⁸ , “Üç gurup insan vardır ki kıyamet günü Allah (cc) onların yüzüne bakmayacak, onları günahlarından temize çıkarmayacak ve onlara acıklı azabını tattıracaktır. Biz de kimdir bu zarar ve ziyanda olanlar Ey Allah'ın Rasûlü! dedik. Şöyle buyurdular: 1- Yaptığı iyiliği başa kalkan, 2- Kibir ve gurur için elbisesini yerlerde sürüyen kimse, 3- Ticari eşyasını yalan yeminle satıp tüketen kimse.”⁸²⁹

Hız. Peygamber alışverişte dürüstlüğün bir gereği olarak kusurlu malın kusurunun muhakkak açıklanması gerektiğine işaret etmiştir: “Müslüman, müslümanın kardeşidir. Kusurlu bir malı kardeşine satan hiç bir müslümana bu satış helal olmaz. Meğer ki bu kusuru ona açıklamış olsun.”⁸³⁰

Konuyla alakalı bir diğer rivayet ise şu şekildedir: “Kusurunu açıklamadığı bir mal satan bir kimse, dâima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler devamlı ona lanet ederler.”⁸³¹

⁸²⁷ Buhârî, Buyû' 22, III, 58; Muslim, Buyû' 47, III, 1164; Tirmizî, Buyû', III, 540

⁸²⁸ Buhârî, Buyû' 26, III, 60; Muslim, Musakat 131, III, 1228; Ebû Dâvûd, Buyû' 6, III, 245

⁸²⁹ Tirmizî, Buyû' 5, III, 508; Muslim, İman 171, I, 102; İbn Mâce, Ticarat 30, II, 744

⁸³⁰ İbn Mâce, Ticarat 45, II, 755; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 10

⁸³¹ İbn Mâce, Ticarat 45, II, 755; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XXII, 54

Yine bu bağlamda koyun satımında sütün memede birikmesi yasaklanmıştır. *“Koyunları bol sütlü göstermeye çalışmayınız. Her kim sütü memesinde biriktirilmiş bir hayvan satın alırsa, o, bu hayvanı sağdıktan sonra iki görüş serbestliğindedir: Bu haliyle razı olursa, onu mülkiyetinde tutar; razı olmazsa, o hayvanı bir sâ' hurma ile birlikte geri verir”*⁸³² ve *“Her kim sütü biriktirilmiş bir koyun satın alırsa üç gün serbesttir; onu isterse mülkiyetinde tutar; dilerse iade eder; beraberinde bir ölçek de kuru hurma iade eder.”*⁸³³

8. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kavramı, toplu hareket etmeyi sağlayan kurallara ve ağlara verilen bir isim olup, sosyal sermayenin fakirliğin ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın temini için kritik öneme sahip olduğu gittikçe artan araştırma bulgularınca teyid edilmiştir.⁸³⁴ Sosyal sermaye kavramının iki önemli boyutu güven ve sosyal kurallardır. Bir topluluk içerisinde, üyeler birbirlerine ne kadar çok güveniyorlarsa sosyal sermaye o kadar güçlüdür. Öte yandan, sosyal işbirliğine dayalı kurallar, çeşitli yollarla kişisel çıkarları sınırlandırarak, bireylerin toplumun ortak menfaatine yönelik işlere katılımını sağlar.⁸³⁵

Sosyal sermaye-kalkınma ilişkisini inceleyen Kunduracı, toplumda güven unsurunun kalkınma için önemine dikkat çekerek güvenin ekonomik ilişkilerde **işlem**

⁸³² Buhârî, Buyû' 64, III, 70; Muslim, Buyû' 11, III, 1155

⁸³³ Muslim, Buyû' 24, III, 1158; İbn Mace, Ticarat 42, II, 753; Ebû Dâvûd, Buyû' 12, III, 270

⁸³⁴ <http://go.worldbank.org/X17RX35L00> Dünya Bankası websayfası, Erişim 27/05/2014, ayrıca bkz. Çalgan, Mehmet Ali, “İstiş'âru'l-Mesûliyyeti'l-İctimâiyye fi'l-İslâm ve Ehemmiyyetuhu li'l-Muctemei'l-Muâsir”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2015, Sayı 3, s. 26-43

⁸³⁵ Arslan, Ünal “Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi”, s. 104-105

maliyetlerinin düşürülmesinde oynadığı rolün altını çizmektedir.⁸³⁶ Güven, ekonomik ilişkilerin güçlü ve sürdürülebilir olmasına katkı sağladığı gibi karşı tarafta olan kaynak ve potansiyellerin atıl kalmayarak harekete geçmelerine ve ekonomiye dahil olmalarına imkan vermektedir. Güven seviyesi yükseldikçe sözleşmelerin yapılması kolaylaşarak ekonomik ilişkiler daha da hızlanmakta ve çeşitlenmektedir.⁸³⁷

Kunduracı sosyal sermayenin kalkınma süreci için önemi hakkında şu önemli tespitleri yapmaktadır: “Bir toplumun kalkınabilmesi, sahip olduğu maddi, beşeri, toplumsal kaynak ve potansiyelleri en verimli biçimde kullanabilmesi ile mümkündür. Bunun için de, toplumdaki bireylerin, kurumların, grupların toplumsal ilişki ağları içerisinde karşılıklı etkileşim ve işbirliği halinde çalışmaları gerekmektedir. Toplumsal yaşam içerisinde bu ilişki ve etkileşim ne denli güçlü ve verimli olursa, sonuçları da o ölçüde büyük olacaktır. Sosyal sermayenin zayıf olması, toplumsal yaşamın, sosyal ilişkilerin, ağların, kurumlar ve bunlar arası etkileşimin, ekonomik ve toplumsal gelişimin yetersiz kalmasına, sosyo-ekonomik potansiyellerin atıl kalmasına, orta ve uzun vadede ise körelmesine ve gerilemesine yol açmaktadır.”⁸³⁸

Dinimiz fertler arası güvene, toplumsal bütünlüğe ve kardeşliğe atfettiği önem ile çok güçlü bir içtimai dokunun oluşmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (s) “*Sizden biriniz kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de sevip arzu etmedikçe iman etmiş*

⁸³⁶ Kunduracı, Nevzat Fırat, “*İslam Medeniyetinin Oluşumunda Sosyal Sermaye*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012 Sayı 33, ss. 191-226

⁸³⁷ Kunduracı, *agm*, s. 196

⁸³⁸ Kunduracı, *agm*, s. 198-199

olmaz.”⁸³⁹ buyurarak tam ve kâmil manada iman etmenin bir şartının, bu derece bir din kardeşliği olduğunu belirtmiştir.

1. Sosyal Dayanışma

Cenabı Hak, Ensarın Muhacirleri kendi nefislerine tercih etmelerinden övgüyle söz ederek bunu tüm müminlere örnek olarak göstermektedir: *“Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hursından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*⁸⁴⁰

*“Müminler ancak kardeşirler.”*⁸⁴¹ ayeti kerimesi çok net bir şekilde din kardeşliğinin önemine dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber (s) bu kardeşliğin mahiyetini şu şekilde açıklamaktadır: *“Bütün müminleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut gibi görürsün. O vücutun bir organı hastalanınca, vücutun diğer kısımları, birbirlerini uykusuz kalarak ve ateşi yükselmek suretiyle hasta organın acısına ortak olmaya çağırırlar.”*⁸⁴²

İbn Hacer (h. 852) bu hadisin imanı kamil müminlerin vasıflarından bahsettiğini belirterek hadiste geçen üç özelliğin (terâhum, tevaddi, teâtuf) yakın anlamlı olmasına

⁸³⁹ Buhârî, İman 6, I, 12; Muslim, İman 71, I, 67; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame 59, IV, 667; İbn Mace, Mukaddime 9, I, 26; Nesaî, İman 19, VIII, 115; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XX, 193

⁸⁴⁰ 59-Haşr-9

⁸⁴¹ 49-Hucurat-10

⁸⁴² Buhârî, Edeb 27, VIII, 10; Muslim, Birr 66, IV, 1999; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXX, 323; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, X, 85; İbn Ebi Şeybe, *Musanef*, VII, 89; İbn Hibban, *Sahih*, I, 469

rağmen aralarında ince bazı farklar bulunduğundan bahisle bu konuda İbn Ebi Cemre'den şu nakilde bulunur. Terâhümden kasıt, müminlerin birbirlerine başka değil, sadece iman kardeşliğinden ötürü merhamet etmeleridir. Tevaddiden kasıt, muhabbeti celbeden karşılıklı ziyaret ve hediyeleşme gibi fiillerdir. Teâtüf ise birbirlerini desteklemek için yardımlaşmalarıdır. Vücut benzetmesindeki mana ise organların aynı anda yorgunluk ve rahat hissetmeleridir. Kadı İyaz (h. 544) müminleri tek bir vücuda benzetmenin güzel bir örnek olup anlamayı kolaylaştırdığını, görsel bir ifade kullanarak anlamın ortaya çıkarıldığını, bu örnekle müminlerin birbirlerine karşı haklarının ne derece büyük olduğunu ifade edildiğini ve müminlerin birbirlerine merhamet ve yardımlaşma hususunda teşvik edildiğini belirtmiştir.⁸⁴³

Yine bir başka hadisi şerifte din kardeşliğinin ulaşması gereken seviyesi şu sözlerle izah edilmektedir: *“Birbirinize hasedlik etmeyin. Müşteri kızdırmayın. Birbirinize buğz etmeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Biriniz diğerinin pazarlığı üzerine satış yapmasın. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz! Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez; onu yardımsız bırakmaz; onu küçük görmez. Üç defa kalbine işaret ederek, Takva şuradadır. Kişiyi kötülük namına müslüman kardeşini küçük görmesi kâfidir. Müslümanın her şeyi, kanı, malı ve onuru müslümana haramdır.”*⁸⁴⁴

Yardımlaşmak ve bir müslümanın bir ihtiyacını karşılamak dinimizce son derece teşvik edilmiştir. Bu yönde Resûlullah'dan (s) bir rivayet şöyledir: *“Her kim bir müslümanı dünya sıkıntılarının birinden kurtarırsa Allah (cc) da onu kıyamet gününde*

⁸⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X, 439, ayrıca bkz. Nevevî, *Minhâc*, XVI, 139

⁸⁴⁴ Muslim, *Birr ve Sıla* 32, IV, 1986; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XVI, 60; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, IX, 42

*bir sıkıntıdan kurtarır. Kim darda kalan bir kimseye kolaylık gösterirse Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık ihsan eder. Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da dünya ve âhirette, onun ayıbını örter. Kul (din) kardeşinin yardımında oldukça Allah da o kulun yardımındadır.”*⁸⁴⁵

*“Mümin müminin aynasıdır ve mümin, mü'minin kardeşidir. Onun geçimini muhafaza eder ve onu arkadan da çepeçevre sarıp (tehlike ve zararlardan) korur.”*⁸⁴⁶

Azimabadi (m. 1911) bu hadisin şerhi sadedinde müminin mümine ayna olmasını, kişinin kendindeki bir ayıbı ancak kardeşinin haber vermesiyle doğru şekilde bilebileceğini şeklinde açıklar. Yani kişiyi olduğundan daha üstün göstererek aldanıp kibre düşmesine yahut olduğundan alçak gösterip ümitsizliğe düşmesine yol açmaz.⁸⁴⁷

H. Peygamber (s) bir hadiste *“Müslüman elinden ve dilinden Müslümanların selamet buldukları kişidir.”*⁸⁴⁸ buyurarak müslümanların diğer din kardeşlerine karşı güven tesis etmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Yine H. Peygamber *“Emaneti olmayanın imanı da yoktur.”*⁸⁴⁹ buyurarak emanete riayet etmeyen ve emanetin hakkını görüp gözetmeyen kimsenin imanının tam ve kamil olmadığını belirtmiştir.

⁸⁴⁵ Ebû Dâvûd, Edeb 60, IV, 287; Muslim, Zıkr ve Dua 38, IV, 2074; Tirmizî, Birr ve Sıla 19, IV, 326; Hudud 3, IV, 34; İbn Mâce, Mukaddime 17, I, 82; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XII, 393; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, III, 218

⁸⁴⁶ Ebû Dâvûd, Edeb 56, IV, 280; Beyhakî, *Sunen*, VIII, 290; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, X, 107

⁸⁴⁷ Azîmabadî, *Avnu'l-ma'bûd*, XIII, 178

⁸⁴⁸ Tirmizî, İman 12, V, 17; Nesaî, İman 8, VIII, 104; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XIV, 499; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 54

⁸⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 135

Resûlullah (s) sahabilere “*Size oruçtan da, namazdan da ve sadakadan da daha faziletli olan bir amel haber vereyim mi?*” demiş. Onlar da: Evet ya Resûlullah deyince Resûlullah: “*İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını açmak (ise usturanın kılı kazıdığı gibi dini kökünden söken) bir kazıyıcıdır.*” buyurmuştur.⁸⁵⁰

Azımabadi iki kişinin arasını düzeltmekle ülfet ve muhabbetin tesisinin amaçlandığını belirterek hadisi şerifte Müslümanların aralarının ıslahı ve birbirleriyle iyi geçinmelerinin Cenabı Hakk’ın ipine sıkı sarılmaya ve Müslümanlar arasında parçalanmanın olmamasına yol açtığını bildirmiştir.⁸⁵¹

2. Toplumsal Bütünlük

Resûlullah (s) “*Müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetleyen duvar gibidir*” buyurmuş, sonra iki elinin parmaklarını birbirine geçirmiştir.⁸⁵² İbn Receb hadisin yorumunda Peygamberimizin parmaklarını birbirine geçirmesine dikkat çekerek nasıl ki insanın parmakları birbirinden bağımsız ve sayıca çok olsa da sonuçta aynı insana aittir, aynı şekilde Müslümanlar da sayıca çok ve ayrı olsalar da asılları bir olup

⁸⁵⁰ Ebû Dâvûd, Edeb 57, IV, 280; Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyâme 56, IV, 663; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XLV, 499; Beyhaki, *Şuabu’l-İman*, XIII, 429

⁸⁵¹ Azîmabadî, *age*, XIII, 178

⁸⁵² Buhârî, Salat 88, I, 103; Edeb 36, VIII, 12; Muslim, Birr 65, IV, 1999; Tirmizî, Birr ve Sıla 18, IV, 325; Nesaî, Zekat, V, 79; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXII, 400; Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, X, 86

hem nesepe Hz. Adem ve Nuh (as) bakımından hem de din kardeşliği yoluyla bağlı olduklarını belirtir.⁸⁵³

Münâvî (h. 1031) ise hadisi şerifte tek kalmaya nispetle toplu olmanın üstünlüğüne işaret edildiğini çünkü duvarın sağlam kalması için taşların sıkı şekilde birbirlerine yakın olmaları gerektiğini belirtir. Ayrıca insanın ihtiyaç duyduğu en ufak şeyi temin etmek için bile birbirinin yardımına muhtaç olduğunu görmek için ekmeğin yapılışında tarlada ekim, un yapımı, ekmek yapımı gibi pek çok aşama olduğunu düşünmek gerekir. Dolayısıyla insan fitri olarak medenidir denmiştir yani topluluktan ayrı yaşaması mümkün değildir çünkü hem dünya hem ahiret hayatının maslahatı için birbirine ihtiyaç duyarlar.⁸⁵⁴

Hz. Peygamber (s) müslümanların cemaat halinde olmaları yani bir bütünlük içinde olmalarını daima emretmiş, bu yönde pek çok izahatta bulunmuştur. “*Üç kişinin bulunduğu köy veya çölde cemaatle namaz kılınmazsa şeytan onları hâkimiyeti altına alır. Cemaatle namazı terk etmeyin çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar.*”⁸⁵⁵

Toplumsal bütünlüğe teşvik eden bazı rivayetler şunlardır: “*Size cemaati tavsiye ederim, ayrılıktan da sakının, zira şeytan iki kişiden uzak durur. Cennetin ortasını*

⁸⁵³ İbn Receb, *Fethu'l-Bâri*, III, 420

⁸⁵⁴ Münâvî, *Feyzu'l Kadir*, VI, 252

⁸⁵⁵ Nesaî, İmamet 48, II, 106; Ebû Davud, Salat 46, I, 150; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, XXXVI, 42; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 330

isteyen cemaattan ayrılmasın.”⁸⁵⁶ ve “Allah (cc) ümmetimi dalâlet üzere toplamaz. Allah’ın (cc) eli cemaatledir. Cemaattan ayrılan ateşe gider.”⁸⁵⁷

Bütün bu örnek rivayetler, İslam’ın getirdiği din kardeşliği anlayışının güçlü bir sosyal sermaye oluşmasına ne derece katkıda bulunduğu ve bu şekilde toplumsal kalkınmayı sağladığına işaret etmektedir.

⁸⁵⁶ Tirmizî, Fiten 7, IV, 465; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 268; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 197

⁸⁵⁷ Tirmizî, Fiten 7, IV, 466; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XII, 447; Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 199

SONUÇ

“Hadisler Işığında Kalkınma” isimli bu çalışmada günümüzde oldukça önemli bir yere sahip olan kalkınma süreci ile ilgili rivayetlerin bütüncül olarak incelenmesi sonucu elde edilen kalkınmayla ilgili önemli esaslar ile günümüzde kalkınma sahasında yapılan araştırma bulguları arasında nasıl bir ilişki olduğunu inceledik. Bu araştırmada ele alınan hususları ve ulaştığımız sonuçları şu şekilde belirtebiliriz:

1. Günümüzde oldukça önem kazanan ve İslam dünyasında hakkında artan sayıda eserler yazılan kalkınma konusunun, gerek konunun çeşitli yönleri hakkında ileri sürülen hadislerin sübûtu, delâleti, bağlamı, güncel değerleri, doğru anlaşılması gibi hususlar, gerek Hz. Peygamber’in (s) söz ve uygulamaları çerçevesinde kalkınma tasavvurunun bütüncül ve net bir şekilde ortaya konması bakımlarından, ilgili rivayetlerin günümüzde ulaşılan kalkınma anlayışıyla irtibatlarının incelenmesine büyük bir ihtiyaç duyulduğu açıktır.
2. İslam’ın kalkınma anlayışı insanın refah seviyesinin artırılmasına dayanmaktadır. Ancak refah kavramı ile sadece dünyada değil, ahirette de mutluluğun elde edilmesi kastedilmektedir. Ayrıca dünyadaki refah ile sadece gelir seviyesinin yüksekliği değil, eğitimden sağlığa, toplumsal dayanışmadan iyi yönetime uzanan çok boyutlu bir refah anlayışı söz konusudur. İslamda kalkınma telakkisi, Kur’ân-ı Kerim’de geçen “felah” ve “fevz” ve “el-hayatu’t-tayyibe” kavramlarıyla yakından ilişkilidir.

3. İslam düşünce tarihinde “yeryüzünün imarı” ifadesiyle kalkınmaya işaret edilmiş olup bu doğrultuda Hz. Ali (r), İbn Haldun, Râgıp İsfehânî ve Mâverdî gibi büyük şahsiyetler kalkınmanın çeşitli yönleriyle alakalı önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Öte yandan, fıkıh literatüründe “*Makâsıdu’ş- Şerîa*” olarak ifade edilen nefis, din, akıl, mal ve neslin korunması fikri aynı zamanda İslam’ın kalkınma öngörüsüyle ilişkilendirilmiştir.
4. Kur'an-ı Kerim’de “*isti’mâr*”, “*istihlâf*” ve “*el-hayâtu’t-tayyibe*” kavramlarıyla, insanın yeryüzünü imar vazifesine, insanın yeryüzünde hâkim ve yetkili kılındığına ve iyi davranışlarda bulunduğu dünyada güzel bir hayatın mükâfat olarak sunulduğuna işaret edilmektedir. Diğer yandan bazı âyetlerde, imân etme ve takva sayesinde Cenab-ı Hakk’ın bir toplumu dünyada da refaha kavuşturacağı, öte yandan nankörlük etme sonucunda tam aksine dünyada içinde oldukları refahı kaybettikleri bildirilmektedir. Ayrıca, Kur’ânı Kerim’de maddi bakımdan güçlü, ekonomik açıdan kalkınmış olmak gerektiği, bu gelişmenin diğer toplumlardan gelebilecek olası tehditlere karşı caydırıcı bir etken olduğu bildirilmiştir. Yine diğer bazı ayeti kerimelerde dünyada müslümanlara güzel bir hayat, temiz ve hoş rızıklardan meşru ölçüde faydalanma ve iyi bir durum söz konusu olduğunu bildirilmektedir.
5. Hadislerde kalkınmanın çeşitli yönlerine değinildiği, müslümanların ilerlemeye teşvik edilerek müslüman toplumun hayatın her alanında gelişmesi gereğine işaret edildiği görülmektedir. Öncelikle, hadislerde müslümanların kendilerine ve topluma fayda veren konularda gevşeklik göstermemesi, aciz duruma düşmeyerek kendilerine düşen gayreti göstermesinin önemine dikkat

çekilmektedir. Benzer şekilde Hz. Peygamber (s) dualarında tembellikten ve acizlikten Cenabı Hakk'a sığınmıştır. Hz. Peygamber (s) maddi zenginliğin ve dünya malının hırsla istenmediği, nefis feragatıyla elde edildiğinde salih kimseler için haddi zatında kötü olmadığını, hatta iyiliklere vesile olduğunu ancak tehlikenin mala karşı kişide bir hırs olursa ortaya çıkacağını beyan etmişlerdir. Buna göre dünya bir gâye olarak değil, Cenab-ı Hakk'ın rızasını kazanma aracı olarak görülmelidir. Fakirlik, ancak imkânı olan kişilerin yapabileceği sadaka, zekat, yardımlaşma, hac gibi pek çok ibadeti yapmaya engel olduğu gibi, içinde bulunduğu duruma gereken rıza ve sabırı gösteremeyen insanlar için sakıncalı da olabilir. Nitekim Resûlullah (s) dualarında fakirlikten Cenabı Hakk'a sığınmış, böylece fakirliğin bir takım sakıncalarına karşı ümmetini uyarmıştır. Yine konuyla ilgili diğer bir rivayette kalkınmadan beklenen iki önemli olguya dikkat çekilmektedir: Toplumsal huzur ve güven ile toplumun tüm kesimlerine yayılmış refah seviyesi.

6. İslam'da kalkınmanın hükmünü belirlemede farklı istidlâl yolları kullanılmış olup araştırmacıların çoğunluğuna göre kalkınmanın hükmü vücûttur. Bu bağlamda kalkınma gerek fertler gerek kurumlar açısından insanların ve ülkenin gelişmesi ve maslahatı için gözetilmesi gereken bir görev ve herkesin paylaştığı bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Fıkıhçıların genel görüşüne göre, bir müslüman kendi geçimini sağlamadığı takdirde vücudu ve zihni, ibadetleri yerine getirebilmek için gerekli sağlık ve elverişlilikte olmayacak, Cenab-ı Hakk'ın kendisini yeryüzünde yetkili kılmasıyla doğan diğer yükümlülükleri ise hiç yapamayacaktır. Bu bakımdan müslüman bir topluluk için, her bireyin dürüst

bir şekilde kendi kabiliyet ve gayretleriyle geçimini sağlayabilecek istihdam fırsatlarını sağlayabilmesi ortak bir sorumluluktur.

7. Araştırmamız İslam'ın fakirliği istenen bir durum olarak görmediğini, tam aksine Peygamber Efendimiz'in (s) fakirlikten Allah'a (cc) sığınmış olduğunu göstermektedir. İslam öğretileriyle fakirlikle mücadele yollarını göstermiştir. Zühd kavramı ile kastedilen ise insanın dünya malına sahip olmasına rağmen kalben dünya malına hırs göstermemesidir. Fakirlik toplumun selameti ve istikrarı için de büyük bir tehlikedir çünkü fakirlik, eğer gelirin adil dağılmaması ve belli bir kesimin haksız kazançla zenginleşmesi sonucu oluyorsa o toplumda kardeşlikten ve beraberlikten söz edilmesi çok zor olacaktır.
8. Karadâvî İslam'da kalkınma konusunu din ve sosyoloji eksenlerinde ele alarak İslam'ın kalkınma anlayışını açıklamaya çalışmış, fakirliğin fert ve toplum açısından akide ve iman, ahlak ve davranış, fikir ve kültür, aile ve İslam dünyası planlarında olumsuz tesirlerini vurgulamıştır. Ali Hıdr Bahî'tin İslam'da kalkınmayı daha çok mâlî açıdan ele aldığı görülür. Kalkınmanın finansmanı meselesini, İslam'ın tasarruf yapmaya teşvikini, toplumda ideal tasarruf oranını, tüketicilerin, özel sektörün ve kamu sektörünün kalkınmanın finansmanı için ne kadar tasarruf yapmaları gerektiğini inceler. Kalkınma sürecinin başarısı, temelde, kalkınmanın başarılı biçimde finansmanına, bu ise etkili ve yeterli miktarda dâhilî (ülke içi) tasarruflara bağlıdır. İslamın kalkınma vizyonunu modern iktisat düşüncesi ışığında tahlil eden Çapra "Makâsıdu's-Şerîa" olarak ifade edilen nefis, din, akıl, mal ve neslin korunması fikrini aynı zamanda İslam'da kalkınmanın amacı olarak ortaya koymuş, bu beş başlık altında islamda

kalkınmanın öngördüğü gerekli unsurlar sıralanarak modern iktisadın kalkınma anlayışıyla irtibatlandırmıştır.

9. Araştırmamızda Hz. Peygamber döneminde iktisâdi vaziyeti ele alarak kalkınma alanında yapılan önemli uygulamaları inceledik. Öncelikle Hz. Peygamber (s) Medine'ye yeni gelmiş muhacirler ile ensar arasında muâhât (kardeşlik) tesis etmek suretiyle ensarı muhacirlerin yardımına seferber etmiştir. Toplumsal dayanışmanın bir zirvesi olarak görülebilecek bu uygulama neticesinde ensar herşeylerini yarı yarıya muhacirlerle paylaşmak istemiştir. Muâhât sonucunda müslümanlar Medine'nin iktisadî hayatında söz sahibi olmaya başlamış, muhacirler öncülüğünde kendi pazarlarını geliştirerek islamın getirdiği piyasa düzenlemelerini uygulama fırsatı bulmuşlardır.
10. Hz. Peygamber (s) Medine'de bir çarşı yeri belirleyerek Müslümanların iktisâdi bağımsızlığı için önemli bir adım atmıştır. Müslümanlara ait müstakil bir pazarın olması Hz. Peygamberin uygulamaya koyacağı piyasa düzenlemesine ilişkin pek çok esasların rahatlıkla yürürlüğe girmesi bakımından da son derece önemlidir. İktisadî bağımsızlığın önemini çok iyi bilen, kendisi de yıllarca ticaretle iştiğal etmiş olan Hz. Peygamber müslümanların yeni pazarında vergi alınmamasını emretmiş ve böylece bu pazarın çekiciliğini artırmak ve bu pazarın rakip pazarlarının hakimiyetini kırarak canlılık kazanmasını sağlamak istemiştir.
11. Hz. Peygamber'in (s) Medine'de uygulamaya koyduğu pek çok piyasa düzenlemesi incelendiğinde bunların gelişen İslam toplumunun kalkınması için gerekli altyapıyı hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda alışverişlerle ilgili olarak muhayyerlik, malı teslim almadan satma yasağı, fiyatlara karışmama,

karaborsacılık yapmama, menfaatin sorumluluğunun taşıyan kişiye ait olması (“el-Harâc bi’ d-damân”), müşteri kızıştırma yasağı gibi konularla ilgili gerekli açıklamalar Hz. Peygamber (s) tarafından yapılmıştır. Öte yandan faizin farklı türleri açıklanmış, faize yol açabilecek işlem türleri engellenmiş, borç vermenin fazileti belirtilmiş, ödeyemeyen borçluya zaman tanımaya ve borcunu hafifletmeye teşvik edilmiş, borçlanmamak gereği ve zengin kişinin borcu ödemeyi uzatmaması vurgulanmış, karz-ı hasen, sarf, murabaha, istisna, selem gibi alternatif mâli işlemler gösterilmiştir. Garar, yani sözleşmelerde belirsizlik ile ilgili farklı örnekler üzerinden açıklamalar getirilmiş, mevcut olmayan şeyin satışı ve yanında olmayan şeyin satışı yasaklanmış, bir satışta iki satış muamelesi nehyedilmiş, yaş meyvelerin olgunlaşmadan satışı yasaklanmıştır. Ayrıca mal getirmekte olan binicileri karşılamak (“telakki rukbân”) nehy edilmiş, şehirlinin köylü adına satışı istenmemiştir.

Araştırmamız sonucu bu düzenlemeler incelendiğinde, **belirsizliğin önlenmesi, haksız kazancın önüne geçilmesi, üretici ve tüketicinin haklarının korunması, haksız rekabetin önlenmesi, toplumun maslahatının gözetilmesi, spekülâtif işlemlerin yasaklanması, şeffaflığın sağlanması** gibi maksatların gözetildiği ve aynı maksatların günümüzde de, ticârî işlemler kısmen sûret değiştirse de, aynen geçerli olduğu ve gözetilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

12. Faizin kalkınmayı şu açılardan sekteye uğrattığını görmekteyiz: i) İktisadi kaynakların âtil bırakılarak faydalı yatırımların yapılmaması sonucu **ekonomik büyüme** ulaşabileceği optimum noktaya ulaşamamaktadır. Risksiz bir kazanç yolu olarak görülen faiz geliri, ekonominin gelişmesinin dinamosu olan girişimci

ruhu öldürerek insanları ataletle sevk etmektedir. ii) Faiz gelirleri zengin kesimi daha da zenginleştirip fakir kesimi daha da fakirleştirerek toplumdaki **gelir dağılımını** kötüleştirir. iii) gelir dağılımının bozulmasının haksız bir yoldan gerçekleşiyor olması **toplumsal dayanışma ve bütünlüğü** derinden yaralamaktadır. iv) Faizle kazanç yolunu seçen sermaye sahipleri yatırımlara yönelmediğinden **işsizlik** baş göstermekte, öte yandan faizli krediler maliyetlere ve fiyatlara yansıyor yine tüm toplumun ödediği bir fatura haline gelmektedir. v) Ekonomilerde borcun hâkim olarak birer kredi ekonomisine dönüşmesi, reel sektörün yerine mâli sektörün ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Bu yüksek kredi hacmi faizle bir araya gelince her an krize yol açabilecek bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim yaşanan pek çok krizde başlıca faktör, tüketicilerin yüksek kredi karşısında faiz ödemelerine güç yetirememeleri olmuştur. vi) Fertler örneğinde olduğu gibi ülkeler için de dış borçların faiz yükünün uzun vadede yüklediği masraflar ve gelecek nesillere bıraktığı ağır yüküdür.

13. Borç ödemede zorluk çekenlere yardımcı olmak ve gerekirse borcun bir kısmından vazgeçmek Hz. Peygamber (s) tarafından teşvik edilmiştir çünkü ödeme niyetiyle ve planıyla borç alan ancak sonradan baş gösteren engeller sebebiyle gerçekten ödeme zorluğuna düşenlere yardımcı olmak toplumsal kardeşliğin gereği olduğu gibi aynı zamanda borcu ödeyememekten kaynaklanan iflasların ekonomi çapında yol açacağı hasar gerçekten büyük boyutlara ulaşabilmektedir. Nitekim günümüz ekonomilerinde baş gösteren pek çok ekonomik kriz bu tip iflas sarmalları nedeniyle meydana gelmektedir.

14. Sözleşmelerde belirsizlik yasağı, sonradan ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların önünü keserek ve ticarî ilişkilerin sağlıklı biçimde devamını temin ederek karşılıklı rızayı koruma ve haksızlığı ve sömürüyü engellemeyi sağlar. Nitekim tarafların ne aldığını ve sattığını bilmemesi, satılan eşyanın teslim edilememe riskinin bulunması, sözleşme sonucunun tesadüfi olması haksızlık ve tarafların mağduriyetine yol açmaktadır. Bu tür işlemlerin yaygın biçimde hüküm sürmesi ise neticede kalkınma vetiresi için ağır bir faturaya dönüşmektedir.
15. Hz. Peygamber (s), getirdiği piyasa düzenlemeleriyle malın üreticiden tüketiciye en kısa yoldan naklini istemiş, üretici ve tüketicilerin haklarının korunmasına ihtimam göstermiş, toplum maslahatını ön plana almış, haksız kazanç ve rekabetin önüne geçmiş, devletin fiyatlara müdahalesini ve ihtikârı (karaborsacılığı) yasaklamış, böylece fiyat istikrârını ve iktisâdi istikrârı hedeflemiştir.
16. Bir malın henüz teslim alınmadan tekrar hemen satılması yoluyla, bir mal, ele geçmeden, kalitesi gerektiği gibi anlaşılmadan, herhangi bir nakliye, muayene, vb. masrafa girilmeden, olduğu yerde kalarak, ikinci bir pazarlığa konu olmakta ve masrafsız, külfetsiz kâr yapılarak bir çeşit riba ortaya çıkmaktadır. Bu yolla aynı mal durduğu yerde kalarak peşpeşe farklı kişiler arasında satıldığında sebepsiz yere sünî bir fiyat artışı olacağı açıktır. Üstelik bu şekilde, meşru kârın ancak üstlenilen bir risk karşılığı olmasını ifade eden “Haraç (menfaat), zâmine (sorumluluğunu alan müşteriye) aittir” ilkesi de ihlal edilebilmektedir.
17. Hadis kaynaklarında rastlanan dünyayı yeren bazı rivayetlerle kalkınmayı teşvik eden diğer bazı rivayetlerin telifi ve bu rivayetlerin doğru anlaşılmasında isnad

tahlili yapılarak asılsız ve makbul olmayan rivayetlerin tespitinin yanı sıra konuya Kur'ân ve sünnet ışığında bütüncül yaklaşarak bu rivayetlerde kastedilen hususların neler olduğunun doğru yorumlanmasının büyük önem arz ettiği görülmektedir. Öncelikle konuyla ilgili ayet ve hadisler dünyanın ahiret karşısında konumunu, geçiciliğini, aldaticılığını vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla ilk bakışta dünyayı yeren rivayetlerde bu hakikatin payının olduğu açıktır. Bu bağlamda, dünyâ hayâtı bizatihi kötülenmiş değildir. Kötülenmiş olan, onu Allah'a ve Peygamber'e itaate, güzel amellere sarfetmemek, âhireti unutup sırf dünyâya ve dünyânın fenalıklarına saplanmaktır. Öte yandan, Kur'an ve hadisler dikkatlice incelendiğinde dünyanın kesben değil, kâlden terkedilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim topluma faydalı olma, infâk, ilâyı kelimetullah gibi pek çok mühim ibadet ancak maddi terakki ile mümkündür. Kalbiyle ahiretine zarar verecek biçimde dünyaya bağlanmayan bir insan için dünya malı pek çok hayıra vesile olabilir. Son olarak, dünyayı yeren bazı rivayetlerde İslam tarihinin başlarında ortaya çıkan zühd hareketine mensup bazı kişilerce aslında başkalarına ait bazı sözlerin kasıtlı ya da kasıtsız olarak Hz. Peygamber'e (s) atfedilmesinin de payı olabileceği görülmektedir.

18. İktisadi büyümenin sağlanması kişi bazında çalışma ile ilişkilidir. Çalışkanlık, üretkenlik, işini en güzel şekilde yapma gibi özelliklere sahip insanların ürettiği eşya ve sağladığı hizmetler büyümeye esas teşkil edecektir. Bu bağlamda gerek Kur'ân-ı Kerim gerekse hadisler çalışmanın önemi, fazileti, helal kazancın gerekliliği, dilenmekten ve fakirlikten kaçınma, fayda veren şeye çaba gösterme, acizlik ve tembellikten istiaze, salih malın salih insan için güzel ve arzulanan bir

şey olduğu hususu gibi çalışmayla doğrudan alakalı konularda geniş biçimde aydınlatıcı bilgiler sağlamıştır. Aynı zamanda, iktisadi büyümeyle ilişkili olarak tüketim ve yatırım harcamalarında mutedil olma, israftan ve lüksten kaçınma, harcamalarda iktisatlı ve kanaatlı olma, sade yaşantıya teşvik, gereksiz inşaat yapmama, imkanı olmazsa borçla harcama yapmama, malı pasif biçimde bekletmeyerek yatırımlarla değerlendirme, belli miktarda tasarruf yapma, ticarete gereken önemi verme ve planlama gibi konular da iktisadi büyüme için gerekli unsurlar olup hadislerde bu hususlar gereğince izah edilmiştir.

19. İktisadi kalkınmanın önemli bir unsuru elde edilen gelirin toplumun farklı katmanları arasında dengeli ve adil dağılımıdır. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde işlenen infâk olgusu, zekat, sadaka gibi farklı ibadetleri içine alan geniş bir çerçeveye sahiptir. Bir yandan maddi anlamda zekat, sadaka, vakıf, keffaretler gibi çeşitli yollarla toplumun ihtiyaç içindeki fertlerine ulaşılırken öte yandan dayanışmaya verilen önem, din kardeşliği vurgusu, başkasını kendine tercih etme, paylaşma, sıla-ı rahim, komşu hakkı, topluma hizmet gibi sosyal dokuyu güçlendiren ibadetler etkin bir gelir dağılımına ulaşmak için gerekli altyapıyı hazırlamaktadır.

20. Kişinin geçimi için, küçük görülen bir işi dahi yaparak helal kazanç sağlamanın dilenmekten çok daha iyi olduğuna dair Ensardan bir sahabenin elindeki elbise ve su kabının Hz. Peygamber tarafından satılarak bu sahabenin balta edinip on beş gün odun toplaması hakkındaki rivayetin kalkınma bağlamında günümüz için önemli bazı mesajlar içerdiği görülmektedir. Bu rivayette Hz. Peygamber (s) Ensardan olan adama zekattan bir mal vermemiş, bilakis önüne bir iş fırsatı

sunmuştur. Hadisten alınacak önemli dersler arasında Resûlullah'ın adama geçici bir maddi yardım yapmaması, sadece nasihat ederek bırakmaması, bilakis elinden tutarak kalıcı bir çözüm bulması sayılabilir. Hadiste insanın elinde çok az da olsa bir mal varsa ve gücü kuvveti yerindeyse bunlardan istifade ederek toplumun üretken bir ferdi olması gerektiği gösterilmektedir. Ayrıca üretim için gerektiğinde tüketimin kısılması (adamın su bardağını satarak balta alması) gerektiğine işaret vardır. Hadisi şerif aynı zamanda kalkınmanın sağlanmasında tüketim ile yatırım arasında dengenin nasıl kurulması gereğine işaret ederek önemli bir ders vermektedir. Hadiste devletin de girişimciye yatırım konusunda yol gösterici olması ve katkıda bulunması gereğine de işaret vardır.

21. Kalkınma sürecinin başarısı, her alanda görevlerin o işin uzmanlarınca ve en iyi şekilde yapılmasına bağlıdır. Nitekim işinde ehliyetli ve uzman olma anlamında “*kuvvetli olma*” ve güvenilir olma anlamında “*emin olma*” sıfatları da çeşitli ayet ve hadislerde çalışanda aranan özellikler olarak geçmektedirler. Öte yandan zamanın çok iyi değerlendirilmesi, iki günün birbirine eşit olmaması ve güne erken başlanması hadislerde vurgulanan bir diğer önemli husustur.
22. Kalkınmanın temininde kişinin servetini âtıl tutarak iktinaz etmesi yerine toplum yararına faydalı yatırım faaliyetlerine ve hayır yolunda harcaması büyük rol oynamaktadır. Salih kişi için mal, aynı zamanda gıpta edilecek bir haslettir. Zira, salih kişi için mal başka türlü edâ edilmesi mümkün olmayan pek çok ibadete imkan sağlamakta, böylece kişi bir yandan topluma da çok faydalı olabilmektedir.

23. Tüketicinin “Toplam Fayda”sının farklı tanımlanmasından ötürü, islamda tüketicinin tüketim tercih ve kararları çok daha farklı bir seyir izleyecektir. Bu farklı seyir kalkınma açısından çok daha müspet tesirleri olan bir seyir olacaktır çünkü tüketicinin geliriyle, ihtiyaç fazlası lüks tüketim ve israfa kaçan harcamalar yerine, bir kısmıyla infâkta bulunması, bir kısmıyla da tasarruf ve yatırım yapması gerek toplum genelinde gelir dağılımının iyileşmesi yoluyla gerekse ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlar için sermaye birikimi sağlanacağından dolayı kalkınmayı hızlandıracaktır. Tüketim konusunda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus, Cenabı Hakk’ın helal kıldığı şeylerin, maslahat seviyelerine göre “zaruriyat”, “hâciyat”, ya da “tahsiniyat” şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi olduklarıdır. Tüketim mallarını “zaruriyat”, “haciyat”, ya da “tahsiniyat” şeklinde sınıflandırmak, gerek duyulduğunda nelere öncelik verilmesi hususunda faydalı bir taksim olarak değerlendirilmektedir.

24. Tüketimde iktisatlı olma, imkanı olmazsa harcama yapmama önemli esaslardır. Çok çalışmaktan amaç, çok tüketmek olarak görülmemiştir. Hz. Peygamber (s) gelir seviyesinin yüksek olduğu dönemlerde dâhi sâde bir hayat tarzını benimsemiş ve ümmetine dünyaya fazla hırs göstermeme yönünde mesajlar bırakmıştır. Öte yandan, lüksten kaçınarak sadece ihtiyaçlara endeksli sade bir hayat tarzının benimsenmesi, özel sektörün ekonomik kaynaklara olan yoğun talebini hafifleterek yatırımlar ve kalkınma için gerekli olan tasarrufların toplanmasına imkan sağlar. Lüks ve gösterişe yönelik israfa kaçan tüketimin azaltılması, eldeki kaynaklara olan aşırı talebi hafifleteceğinden dolayı, kaynakların toplumun ortak ihtiyaçları için kullanımı yoluyla toplumsal huzur

mümkün olurken aynı zamanda bu tüketim biçimi tasarruf ve yatırımların artmasına ve neticede daha yüksek bir istihdam ve iktisadi büyüme seviyesinin sağlanmasına imkan vermektedir. Günümüzde kalkınmanın önündeki en büyük engel olarak görülen yolsuzluk sorununun çözümü için toplum çapında israfın önlenmesi ve israfkâr bir hayat tarzının kötü bir imaj kazanması etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

25. Sermaye birikimi ancak tüketicinin gelirinin hepsini tüketim amacıyla harcamaması, bir kısmını tasarruf olarak ayırması ile mümkündür. Ancak bu tasarruf “*iktinaz*” (âtlı biçimde servet biriktirme) amaçlı değil, yatırım amaçlı yani iktisadi hayata tekrar girecek şekilde olacaktır. Böylece iktisadi hayatın canlanması sağlanacak, mal aktif olacaktır. Gelirin tüketim, yatırım ve infâk harcamalarına nasıl taksim edilebileceğine işaret eden bir hadis bu taksim hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir.

26. İktinaz servetin âtlı kalmasına yani fazla malın yatırım yoluyla üretim kapasitesinin geliştirilmesi için kullanılmamasına neden olur. Hâlbuki sermaye birikiminde amaç sermayenin sürekli infâk ve yatırım vetiresinde kalarak sosyal refahı yükseltmesidir. Hadislerde yapılan işin ücretinin geciktirilmeksizin hemen ödenmesinin istenmesi ve sermayenin zekat tarafından tüketilmemesi için ticaretle geliştirilmesinin emredilmesi sermayenin topluma yayılması ve sürekli yatırım sürecinin içinde olması içindir. Hz. Peygamber (s) sermaye birikimini, başlıca şu yollarla desteklemiştir: İktinâzın yasaklanması, ölçülü tüketimin temini, ribanın haram kılınması, yatırımın teşvik edilmesi, ve zekatın emredilmesi.

27. Resûlullah (s) bir toplumun sadece tarımla iştiğal etmesini geri kalma sebebi olarak görerek bu hususta ashabını uyarmıştır. Zira bir toplumun tamamen tarımla iştiğal ederek iktisadi hayatın diğer alanlarını ihmal etmesinin o toplumun geri kalmasına sebep olacağı açıktır. Nitekim günümüzde geri kalmış ülkelerin ortak özelliklerinden birisi ekonomilerinin büyük ölçüde tarıma dayanması ve sanayileşmenin eksik olmasıdır. Dengeli kalkınmanın *sektörel bazda* ele alınması gerektiği gibi *bölgesel bazda* da ele alınması gerekmektedir.
28. Gelir dağılımı konusunda malın artarak sadaka kabul edecek kimsenin bulunamayacağını haber veren pek çok hadisi şerif bir yandan da elde edilen servetin böyle bir zamanda toplumun tüm kesimlerine ne denli nüfuz ettiğini göstermektedir ki kalkınma da ancak bu yolla mümkün olacaktır. Bu hadislerde kalkınmadan beklenen iki önemli olguya dikkat çekilmektedir: *Toplumsal huzur ve güven ile toplumun tüm kesimlerine yayılmış refah seviyesi.*
29. Ekonomiye katkı sağlayan bir faaliyete harcanan bir miktar meblağın, bu paranın bir takım süreçler içinde iktisadi hayatı canlandırması sonucu, sonuçta ekonomiye ve hayat seviyesinin yükselmesine ilk miktardan çok daha büyük bir etkisi söz konusu olmaktadır. “**Çarpan etkisi**” (multiplier effect) ismi verilen bu mekanizmaya infâkın iktisadi hayatı nasıl canlandıracağını anlatan şu ayeti kerime işaret etmektedir: “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir.*”⁸⁵⁸
30. Zekât, fitır sadakası, sadaka şeklinde yapılan infâk kanalıyla, zenginlerin elinde bir bakıma âtil duran para, fakirlere geçerek hemen zorunlu ihtiyaçlara

⁸⁵⁸ 2-Bakara-261

harcamak suretiyle ekonomiye dâhil olmakta ve bir canlılık meydana getirmektedir. Dolayısıyla infâk, potansiyel talebi efektif talebe çevirmekte ve ekonomide bir canlılığa yol açarak kalkınmaya büyük bir olumlu etkisi olmaktadır.

31. Günümüzde üzerinde durulan modern kalkınma anlayışının fakirliğin ortadan kaldırılması, dengeli gelir dağılımına ulaşılması, beşeri sermayenin güçlenmesi gibi farklı bileşenleri düşünüldüğünde kalkınmanın bu farklı boyutlarında sadece devlet kanalıyla yol alınmasının güçlüğü ortadadır. Bu noktada, sağlam bir toplumsal yapı, karşılıklı güven ve sıkı ilişkilere dayanan güçlü bir sosyal sermaye ve diğer informel kanalların bahsi geçen kalkınma hedeflerine ulaşmada oynayacağı rol önem kazanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kalkınma sürecinin tüm boyutlarıyla başarıya ulaşması ancak ve ancak bu alanda toplumun kolektif gayretine bağlıdır. Nitekim kalkınma alanında son dönemde yapılan araştırmalar toplumsal bütünlüğün ve huzurun kalkınma sürecindeki rolüne dikkat çekmektedirler. Bu ise ancak, vakıf kurumlarından hasta ziyaretine, sıla-i rahimden dar gelirlilere yardımlara uzanan geniş çapta bir kardeşlik duygusunun toplumda kök salmasına bağlıdır.

32. Müslüman topluma emredilen kardeşlik ilkesi, başkalarını kendi nefesine tercih etme (îsâr ruhu), paylaşma, sıla-i rahim, komşuluk, yetim ve dullara sahip çıkma, infâk gibi kurumlar yoluyla toplumun tüm kesimleri sosyal güvenlik kapsamına girmiş, toplumun her bir ferdi kendi gücü nispetinde bu sorumluluğu üstlenmiştir.

33. Kurumsal yapı kapsamına giren *bürokratik etkililik, yolsuzluğun önlenmesi, sözleşmelerin güvencesi ve uygulanabilirliği, etkin yargı sistemi, mülkiyet hakları, insan hakları, sosyal sermaye* gibi mekanizmaların sağlıklı işlemesi sonuç itibariyle iktisadi büyümenin meyvelerinin adaletli ve etkin biçimde tüm topluma aksetmesini sağlamaktadır. Etkin kurumlar kaynak israfını önleyerek, belirsizliği azaltarak, işlem maliyetlerini olumlu etkileyerek ve girişimcileri teşvik ederek uzun dönemde iktisadi kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

34. Günümüzde “İyi İdare” (Good Governance) terimiyle adlandırılan, hesap verebilirlik ve şeffaflık, sorumluluk, etkinlik, tarafsızlık, katılım, hukuk kurallarına uyma gibi esaslara dayanan ve kalkınmanın olmazsa olmaz bir ön şartı olduğu sonucuna ulaşılan kavrama Hz. Peygamber (s) tarafından işlerde ehliyet, idarecinin sorumluluğu, yöneticilerin denetlenmesi, idareci olma konusunda hırslı olmaktan sakındırma ve işçi hakları gibi konularda yaptığı yönlendirmelerle o dönemdeki müslüman toplumda işlerlik kazandırdığı ve böylece kalkınmaya her yönden müsait bir ortam oluşturduğu anlaşılmaktadır. İstihdamda liyâkat prensibini ihlâl etmenin müslüman toplumuna bir ihanet olduğunu belirten Hz. Peygamber (s) uygulamalarıyla da toplumda kök salmış anlayış ve âdetlere rağmen bu prensibin topluma yerleşmesine büyük özen göstermiştir.

35. Araştırmamızda iyi idarenin gerektirdiği sorumluluk taşıma, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi esasların yokluğunda ortaya çıkan arızalar arasında yolsuzluğun olduğunu ve kalkınma sürecine en büyük zararın bu yoldan geldiğini tespit ettik. Yolsuzluk ve kamu malından hırsızlık bir bakıma, bir tek kişiye yapılan zulüm

ve hukuk tecâvüzünün, tüm toplumu kapsayacak şekilde gerçekleşmesi olup kalkınma sürecini pek çok açıdan sekteye uğrattığı görülmüştür.

36. Araştırmamızda Hz. Peygamber'in İslam toplumunun kalkınmasını temin etmiş olan güçlü bir sosyal sermaye için önemli yönlendirmeler yaptığına işaret ettik. Sosyal sermaye kavramı, toplu hareket etmeyi sağlayan kurallara ve ağlara verilen bir isim olup sosyal sermayenin fakirliğin ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın temini için kritik öneme sahip olduğu gittikçe artan araştırma bulgularınca teyid edilmiştir.

Sonuç itibâriyle, Hz. Peygamber'in (s) müslüman toplumun her yönden güçlenmesi için yaptığı yönlendirmelerin, günümüzde İslam dünyasının içinde bulunduğu çıkmazlar ve geri kalmışlık dikkate alındığında, günümüz için son derece önemli mesajlar içerdiği ve istifadeye açık olduğu anlaşılmaktadır. Bu nebevî yönlendirmelerin tespiti ve çağdaş kalkınma araştırmaları ışığında tahlili amacıyla ortaya çıkan bu çalışmamızın, bu önemli sahada yapılması beklenen yeni araştırmalar için faydalı olmasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissi (h. 249), *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humeyd*, thk. Mahmûd Muhammed Halil Saidi, Subhi es-Samerrai, Mektebetu's-Sunne, Kahire, 1988

Abdulmennân, Muhammad, *Islamic Economics: Theory and Practice*, Cambridge, 1986

Aclûnî, Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed (h. 1162), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İştehere mine'l-Ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*; thk. Abdulhamid b. Ahmed Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, 1420

Afr, Muhammed, *en-Nizâmu'l-İktisâdi'l-İslâmi*, Daru'l-Mecmai'l-İlmî, Cidde, 1399/1979

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed es-Şeybânî (h. 241), *el-Musned*, (thk. Şuayb Arnavut), 1. bsk, Muessesetu'r-Risale, 1421/2001

-----, *ez-Zuhd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut

Algül, Hüseyin, “*Muâhât*”, DİA, XXX, 308

Apaydın, Yunus, “*İne*”, DİA, XXII, 283

Arslan, Ünal, *Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007

Artan, Seyfettin, Pınar Hayaloğlu, “*Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Kurumsal Yapının Rolü: Panel Veri Analizi*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Aralık 2013, 8(3), s. 31- 54

Aşıkkutlu, Emin, “*Leyyin*”, DİA, XXVII, 168-169

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed (h. 855), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Azîmabadî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed b. Emir Ali (m. 1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Medine, 1968

Bahît, Ali Hıdr, *et-Temvîlu'd-Dâhilî li't-Tenmiyeti'l-İktisadiye fi'l-İslam*, Cidde, 1405/1985

Banerjee, A.V.; Benabou, R.; Mookherjee, D., *Understanding Poverty*, Oxford University Press, 2006

Banerjee, A.V.; Duflo, E., *Poor Economics*, New York, 2011

Bardhan, P., *Corruption and Development: A Review of Issues*, Journal of Economic Literature, 1997, 35, 1320-1346.

Baumol, William- Blinder, Alan, *Economics, Principles and Policy*, 8. ed. Dryden Press, 2000

Beğavi, Ebu Muhammed (h. 516), *Şerhu's-Sunne*, El-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (h. 458), *Şuabu'l-İman* (I-XIV), Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1423/2003

-----, *es-Sunenu'l-Kubra*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 3. bsk, 1424

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (h. 685), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. bsk, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1418

Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri, (h. 292), *el-Bahru'z-zehhar = Musnedu'l-Bezzar*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fi (h. 256), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, 1. bsk, 1422

-----, *el-Edebu'l-Mufred*, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1.bsk, Beyrut, 1409/1989

Campello, Murillo, John R. Graham, and Campbell R. Harvey, "*The Real Effects of Financial Constraints: Evidence from a Financial Crisis*", *Journal of Financial Economics*, Volume 97, Issue 3, September 2010, Pages 470–487

Cebeci, Suat, *Eğitim ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi*, Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi], 1989, cilt: XXV, sayı: 2, s. 81-94

Cevherî, İsmail b. Hammâd (h. 400), *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğati ve Sihâhi'l-Arabiyye)*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, Beyrut, 1407/1987

Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf (h. 816), *et-Ta'rîfât*, İstanbul, 1318

Çalgan, Mehmet Ali, “*İstiş'âru'l-Mesûliyyeti'l-İctimâiyye fi'l-İslâm ve Ehemmiyyetuhu li'l-Muctemei'l-Muâsır*”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Mart 2015, Sayı 3, s. 26-43

Çapra, Ömer, *er-Ru'yetu'l-İslamiyye li't-Tenmiye fi Dav'i Makâsidi's-Şer'iyye*, İslam Kalkınma Bankası, Cidde, 2008

-----, *Islam and Economic Development: a Strategy for Development with Stability in the light of Justice and Islamic teachings*, Washington and Islamabad, 1994

-----, *The Islamic Vision of Development In the Light of Maqasid Al-Shariah*, İslamic Development Bank, 2008

-----, “*The Global Financial Crisis: Can Islamic Finance Help Minimise The Severity And Frequency Of Such A Crisis In The Future?*” *Islam and Civilisational Renewal*, Vol 1, No 2: December 2009

Çetin, Başak Işıl, *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi Ve Türkiye*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

Darekutni, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer (h. 385), *Sunen*, thk. Şuayb Arnavut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1424

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (h. 255), *es-Sunen*, Daru'l-Mugnî li'n-Neşr, Suudi Arabistan, 1.bsk. 1412

"Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy,"
<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/11/20081115-1.html>,
Erişim tarihi: 03.06.2015

Deylemi, Ebu Şuca' (h. 509), *El-Firdevs bi Me'sûri'l-Kitâb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam*, Ankara, 2014

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2015

Dunya, Şevki Ahmed, *en-Nazarâtu'l- İktisâdiye fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, el-Benku'l-İslâmi li't-Tenmiye, Cidde, 1428/2007

Ebû Dâvûd, Suleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (h. 275), *Sunen*, I-IV, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut

Ebû Muhammed, İbrahim, *El-İslam ve't-Tenmiye*, Ribat, 1429/2008

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî (h. 430), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-X, Beyrut, 1976

Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam (h. 224), *Kitabu'l-Emval*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (h. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, 1971

Eren, İsmail, *Din-Ekonomi İlişkisi: İslamın Sosyo-Ekonomik Yapısı İçerisinde İnfak Kurumunun Oluşum Sürecinin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2013

Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 48

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (h. 817), *el-Kâmusu'l-Muhît*, I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426/2005

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (h. 505), *İhyau Ulumi'd-Din* (I-V), Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

-----, *El-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1413/1993

Gorton, Gary and Andrew Metrick, “*Getting Up to Speed on the Financial Crisis: A One-Weekend-Reader's Guide*”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 1 (March 2012), pp. 128-150

Gökalp, F., Baldemir, E. “*Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, Cilt: 8, Sayı: 1

Gülbe, Osman, *Kur'ân-ı Kerim'de Düşünmeye Yönelik Kavramlar*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009

Günay, Hacı Mehmet, “*Vakıf*”, *DİA*, XXXXII, 475

Hâkim, Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî (h. 405), *el-Mustedrek ale's-Sahihayn* (I-IV), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990

Hamidullah, Muhammed, *Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, "Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm", (editor. Vecdi Akyüz) içinde, Beyan Yayınları

Hattâbî (h. 388), *Meâlimu's-Sunen*, I-IV (thk. Abdusselam Abdussafi Muhammed), Beyrut, 1996

Hatipoğlu, Haydar, *Sunen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, 1982

Heysemî, Ali b. Ebû Bekir Nuruddîn (h. 807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, Beyrut, 1967

Hindî, Alaeddin Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddin (h. 975), *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, I-XVI (thk. Bekrî Hayyânî v.dgr.), Beyrut 1405/1985 (5. baskı)

Hurşid, Ahmed, *et-Tenmiyetu'l-İktisadiye fî'l-İtâr İslami*, Mecelle Ebhâs İktisadi'l-İslâmi, 1405/1985

İbn Asakir, Ebu'l-Kâsım Ali b. El-Hasen (h. 571), *Târihu Dımaşk*, Daru'l-Fikr, 1415

İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (h. 597), *Kitâbu'l-Mevzuat*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1966/1386

İbn Ebi'd-Dunya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd (h. 281), *Kitâbu'z-Zuhd*, Dâru İbn Kesir, Dımaşk, 1420

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed (h. 235), *El-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf El-Hut), Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1. bsk. 1409, I-VII

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed el-Askalânî (h. 852), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (I-XIII), Daru'l-Mârifetü, Beyrut, 1379

-----, *Tehzibu't-Tehzib*, Matbaatu Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Hindistan, 1326

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed (h. 808), *Mukaddime*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, (h. 354), *Sahihu İbn Hibban*, thk. Şuayb el-Arnaut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut

İbn Hişam, Cemâluddin Abdulmelik (h. 218), *es-Siretu'n-Nebeviyye* (I-II) (thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Şirketu'd-Tıbâati'l-Fenniyye, ts.

İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme, (h. 311), *es-Sahih*, (thk. Muhammed Mustafa A'zami), El-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî (h. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VIII), Daru't-Tayyibe, 1420/1999

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (h. 273), *Sunen*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed el-İfrîkî el-Mısrî (h. 711), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1414

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (h. 230), *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, I-VIII, Beyrut, 1960

İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer (h. 262), *Târihu'l-Medine*, Cidde, 1399

IMF, “*World Economic Outlook*” içinde “*Dealing with Household Debt*”, 2012

İslam Kalkınma Bankası, *Policy Paper on Poverty Reduction*, Cidde, 2007

Ivashinaa, Victoria, David Scharfstein, “*Bank lending during the financial crisis of 2008*”, *Journal of Financial Economics*, Volume 97, Issue 3, September 2010, pages 319–338

Kadı İyaz, Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi (h. 544), *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*, Daru'l-Vefa, 1425/2004

Kallek, Cengiz, *H. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

-----, DİA, “*Harac*”, XVI, s.71-88

Kandehlevi, Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, Akçağ Yayınları, 1992

Karagül, Mehmet, Mahmut Masca, “*Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme*” , Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2005, 1. 37-52

Karadâvî, Yûsuf, *Muşkiletü'l-Fakr ve Keyfe Âlecehe'l-İslam*, Beyrut, 1406/1985

El-Kârî, Ali (h.1014), *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1422/2002

Kastallani, Ahmed b. Muhammed (h. 923), *İrşadu's-Sâri li Şerhi Sahih Buhâri*, Matbaatu'l-Kubra el-Emiriyye, Mısır, 1323

Kayadibi, Fahri, *İslam'da Kalkınmanın Dinamik Güçleri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, Sayı 15, Sayfa 1-24,

Keskin, Yusuf Ziya, “*İslamda Vakıf ve Toplum Açısından Önemi*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1996, sayı: 2, s. 181-192

Köksal, İbrahim, *İslam İktisadının Temelleri*, Bilimname, VII, 2005/1, 73-92

el-Kudâi, Ebû Abdullah Muhammed b. Selame (h. 454), *Musnedu's-Şihâb*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407

Kunduracı, Nevzat Fırat, “*İslam Medeniyetinin Oluşumunda Sosyal Sermaye*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012 Sayı 33, ss. 191-226

Kurtkan, Amiran, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (h. 671), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, 2. bsk, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1384/1964

Küçüköğlü, Adnan; Zehra Sedef Coşkun, “*Yeni Bir Çoklu Pedagojik Yaklaşım: Toplum Hizmet Uygulamaları*”, Millî Eğitim Dergisi, Bahar 2012, sayı 194, s.92-108

Lo, Andrew W., “Reading About the Financial Crisis: A Twenty-One-Book Review”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 50, No. 1 (March 2012), pp. 151-178

Makdisi, Ziyau'd-Din Ebu Abdillâh Muhammed (h. 643), *El-Ehâdisu'l-Muhtâra*, Dâru'l-Hıdr, Beyrut, 1420

Mauro, P. (1995) “*Corruption and Growth*” *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712

Maverdi, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb (h. 450), *Edebu'd-Dunya ve'd-Din*, İstanbul, 1299

Mavsili, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Ebû'l Fazl Mecdu'd-Dîn (h. 693), *El-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kâhire, 1356

Mevlânâ (m. 1273), *Mesnevî-i Şerîf*, (Mütercim: Süleyman Nahîfi, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu), Timaş Yayınları, İstanbul, 2014

Mizzi, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, (h. 742), *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâi'r-Rical*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1400

Morton, Keith; John Saltmarsh , “*Addams, Day, and Dewey: The Emergence of Community Service in American Culture*”, Michigan Journal of Community Service Learning, Volume 4, Issue 1, 1997, pp. 137-149

Mubârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (m. 1935), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, I-X, Medîne, 1967

Muhammed, Ahmed Abdulazîm, *Ususu't-Tenmiyeti's-Şâmile fi'l-Menheci'l-İslâmî*, Ezher Üniversitesi Sâlih Kâmil İslâmî İktisat Merkezi, 1418/1997

Mullainathan, Sendhil, “*Better Choices to Reduce Poverty*” in Understanding Poverty, edited by Banerjee, A.V.; Benabou, R.; Mookherjee, D., Oxford University Press, 2006

Munâvî, Muhammed Abdurraûf (h. 1031), *Feyzu'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sağîr min Ehâdîsi'l-Beşîr en-Nezîr* (I-VI), 1. bsk. el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1356

Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyyuddin Abdulazim b. Abdulkavi (h. 656), *et-Tergib ve't-Terhib mine'l-Hadisi's-Şerif*, thk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî (h. 261), *Sahîhu Muslim*, (thk. M. Fuad Abdalbâkî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (h. 303), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, I-VIII, (thk. Abdulfettah Ebu Gudde), Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb, 1406/1986

Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref (h. 676), *el-Minhac Şerhu Sahihi Muslim b. el-Haccâc* (I-XVIII), 2. bsk., Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1392

North, Douglass “*Institutions*”, 1991, *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1), pp. 97–112

Özsoy, İsmail, “*Faiz*”, *DİA*, XII, s. 110-126

Porter, Michael; Kramer, Mark, “*Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*”, *Harvard Business Review*, December 2006 p. 78-94

er-Radî, Şerîf, *Nehcu'l-Belâga* (nşr. Subhi Salih), Dâru'l-Kitab el-Lubnânî, 4. bsk. Beyrut, 2004

Râğîb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn el-İsfehânî (h. 502), *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (thk. Safvan Adnan Dâvûdî), Beyrut, 1412

-----, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, Dâru's-Selam, Kahire, 1428,

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasan b. Ali et-Teymî (h. 606), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, I-XXXII, 2. bsk., Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1420

Reinhart, Carmen M., and Kenneth S. Rogoff, "*Is the 2007 US Sub-prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison*", *American Economic Review*, Vol. 98, No. 2, (May 2008), pp. 339-344

Rodrik, D., A. Subramanian and F. Trebbi (2004) "*Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development*" *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131-165, 06.

es-Sağâni, Hasan b. Muhammed (h. 650), *el-Mevdûât*, Daru'l-Me'mun, Dımaşk, 1405

Saran, Mine; Coşkun, Gül; Fulden İnal Zorel; Aksoy, Zeynep, "*Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Bilincinin Geliştirilmesi: Ege Üniversitesi Topluma Hizmet*

Uygulamaları Dersi Üzerine Bir Araştırma”, Journal of Yasar University, 2011, 22(6), s. 3732-3747

Schularick, Moritz, and Alan M. Taylor, "*Credit Booms Gone Bust: Monetary Policy, Leverage Cycles, and Financial Crises, 1870-2008*", American Economic Review, Vol. 102, No. 2 (April 2012), pp. 1029-1061

Sehârenfuri, *Bezlu'l-Mechûd fi Halli Ebi Davud*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed (h. 902), *el-Makasidu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire [ale'l-elsine]*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1985

Semhûdî, Ali b. Abdullah b. Ahmed (h. 911), *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419

Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed (h. 483), *el-Mebsût (I-XXX)*, Daru'l-Mârife, Beyrut, 1414/1993

Sindî, Muhammed Abdülhadi (h. 1138), *Hâşiyetu's-Sindî ala Suneni İbn Mâce*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, ts.

Suyutî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (h. 911), *el-Câmiu's-Sağir min Hadisi'l-Beşiri' n-Nezir*, thk., Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dımeşk, 1996

-----, *ed-Dureru'l-Munteshire fi'l-Ehâdîsi'l-Muştehire*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Câmîatu'l-Melik Suud, Riyad

Şâtubî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati (h. 790), *el-Muvâfakât*, Dâru İbni Affân, 1417/1997

Tabakoğlu, Ahmet, *İslam İktisadı Açısından "Kalkınma"*, İktisadi Kalkınma ve İslam, 1987, s. 241-251

----- *İslam Çalışma Ahlâkının Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İslam Ahlâkı ve Sevgi içinde, Ankara, 2007

Taban, S., "*Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi*", Sosyo Ekonomi, 2006, 2(4), 31-47

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Musnidu'd-Dunyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (h. 360), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (I-XXV), 1. bsk, Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire, 1415/1994

-----, *Musnedu's-Şamiyyin*, thk. Hamdi Abdulmecid Selefî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (h. 310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (thk. Sıdkı Cemîl el-Attâr), Beyrut, 1415

-----, *Târihu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru't-Turâs, Beyrut, 2. bsk, 1387

Tekiner, Aziz, *Kur'ân'da İnfak*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006

Tezcan, Tuğrul, “*Kur’an’da Şura Kavramı ve Çağdaş Yorumları*”, Basılmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (h. 279), *Sunenu't-Tirmizî*, Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1395/1975

Todaro, Michael, *Economic Development* 7th ed, Addison Wesley, 2000

Usmani, Muhammad Taqi, “*Sukuk and their Contemporary Applications*”, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, 2007

Uzun, Meral “*Mülkiyet Hakları Ve Ekonomik Gelişme*”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2009, Cilt: 23, Sayı: 1

World Development Report, 2002, *Building Institutions for Markets*, World Bank

World Development Report, 2006, *Equity and Development*, World Bank

World Bank, 1992, *Governance and Development*

Yavuz, Yunus Vehbi, “*Fitre*”, DİA, XIII, 160

Yeniçel, Necati ve Kayapınar, Hüseyin, *Sunen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi

Yıldırım, Ahmet, “*Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü Ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2008/1, Sayı: 20, s120-138

Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, İstanbul, 2011

Yücel, Ahmet, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulu*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 2009

Zajimovic, Senajid, “*Sivil toplum Hareketinin ve Yeni Vakıf Anlayışının İslam Dünyasına Maddi- Manevi Sağlayabileceği Katkıları*”, “Dünya Vakıflar Konferansı” içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014

Zebîdî, Muhammed Murtazâ (h.1205), *Tâcu'l-Arûs*, Daru'l-Hidâye, ts.

Zehebi, Şemsu'd-Din Ebu Abdullah (h. 748), *Mizanu'l-İtidal fî Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 1382

ÖZET

Çalgan, Mehmet Ali, Hadisler Işığında Kalkınma, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Kamil Çakın, 312 s.

Kalkınma, günümüz dünyasını oldukça meşgul eden bir konu olup Hz. Peygamber'in (s) söz ve uygulamalarının bu alanda ne gibi esaslar getirdiği ve bu esasların günümüzün kalkınma meseleleriyle ilişkilerin ve güncel değerlerinin ne olduğu bu çalışmada ele alınmaktadır.

Araştırmamızın birinci bölümünde, kalkınmanın kavramsal çerçevesi sunularak günümüzde ve İslam düşüncesinde kalkınma telakkisi, Kur'an-ı Kerim'de ve hadisi şeriflerde kalkınma mefhumu ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Hz. Peygamber'in (s) Medine pazarını tesisi ve getirdiği piyasa düzenlemelerinin güncel değerleri incelendi. Hz. Peygamber'in kalkınma tasavvurunun doğru anlaşılması için dünyayı yeren bazı rivayetlerle kalkınmayı teşvik eden rivayetlerin telifi konusu tahlil edildi.

Üçüncü bölümde, iktisadi büyüme, gelir dağılımı ve kurumsal yapı başlıkları altında sosyal sermaye, katılımcı yönetim, tasarruf ve yatırım gibi pek çok kalkınma meseleleriyle ilgili rivayetlerin güncel değerleri araştırıldı.

ABSTRACT

Çalgan, Mehmet Ali, Development in the Light of Hadith, Ph.D. Dissertation, Advisor: Prof. Dr. Kamil Çakın, 312 p.

Development is a contemporary issue which is highly discussed. This thesis studies the principles that are derived from the words and practices of the Prophet (pbuh) in this area and the linkages of these principles with the contemporary issues of development as well as some modern interpretations of these principles.

In the first section, the conceptual framework of development is presented and the concept of development currently as well as in the İslamic thought along with the idea of development in the Qoran and Hadith are analyzed.

In the second section, the Prophet's (pbuh) establishment of the Medinah market and the modern implications of His market regulations are examined. The reconciliation of the prophetic traditions which appear to disparage the world and those which motivate development is looked into in order to better understand His vision of development.

In the third section, the modern implications of many prophetic traditions related to development issues such as social capital, participatory management, savings and investment which fall under the titles of economic growth, income distribution and institutional structure are scrutinized.